

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Katedra etnologie

Zvířata v zrcadlech Evropy a Indie.

Proměny lidsko - zvířecích vazeb v průběhu 19. a 20. století.

Animals in the Looking Glasses of Europe and India.

The Changing Bonds between Humans and Animals in the course of the 19th
and 20th Century.

Dizertační práce

Mgr. Hana Nováková

Školitel: Prof. RNDr. Stanislav Komárek, Dr.

Studijní program: historické vědy

Studijní obor: etnologie

Praha 2008

Prohlašuji, že jsem dizertační práci vypracovala samostatně, s využitím uvedených pramenů a literatury.

7.6. 2008, Praha

Mgr. Hana Nováková

PODĚKOVÁNÍ

Některé tvůrčí procesy – dizertační práce z nich nevyjímaje – jsou záležitostí natolik protrahovanou a místy frustrantní, že se jejich dokončení posléze jeví jako cosi téměř ... nadpřirozeného. Byť to může znít poněkud blasfemicky, napadá mě zde – v téměř povinné „předkapitole“ – poděkování – spíše úlevný povzdech Žida Tovjeho z divadelní hry *Tovje vdává dcery* Šoloma Alejchema: „ ... *děkuju Ti, Bože*“, než jakékoliv lichotky na adresu mých, ve všech jiných kategoriích, než jakou je právě dizertační práce, podnětných, inspirativních, bližších i vzdálenějších bližních. Nicméně navzdory tomu, že nejen ve smrti, ale i v psaní dizertace je člověk jaksi ... sám, chtěla bych zde hned v druhém plánu za zmíněným demiurgem poděkovat svým rodičům, Eviče a svému školiteli a drahému příteli S. P. Komárkovi.

Nelíčeně vděčná jsem pak Olince Landovské – Zárubové – Pfeffermannové za nedocenitelnou pomoc při finálních úpravách celého opusu.

Obsah

1 Členění a cíle práce - a předmluva zároveň	7
I. Člověk a zvíře v euroamerickém kulturním prostoru	11
2 Úvod do problematiky lidsko – zvířecích vztahů. Typy diskursů, v nichž živočichové figuruji	12
2. 1 Živočichové prismaticem lidské sociologie	13
2. 2 Zvířata jako hrdinové novodobých mýtů	14
3 Historické základy přístupů k živé přírodě v euro-americkém myšlenkovém prostoru	17
3. 1 Raná zoologická bádání	20
3. 2 Manipulace zvířecích duší i těl. Zvířata v době průmyslové revoluce.....	24
3. 2. 1 Boj s krutostí páchanou na zvířatech.....	26
3. 2. 2 Právní status zvířete a jeho změny	30
3. 2. 3 Vznik veterinární medicíny	32
3. 2. 4 Pýcha a předsudek: fenomén rodokmenu, koloniální expanze a demonstrace dominance	33
3. 3 Nejvýraznější způsoby vztahování se k živé přírodě v 19. st.....	35
3. 3. 1 Malíři atlasů a zakladatelé muzeí	36
3. 3. 2 Američtí transcendentalisté a jejich duchovní blízcenci.....	40
BOX 1 – Carl Hagenbeck: krotitel, inovátor, kurátor	44
4 Polární realita: „MY“ versus „ONI“. (Psychologické aspekty naší interakce se zvířaty).....	53
4. 1 Antropomorfizace.....	54
4. 2 Zvířata v roli božstev.....	56
4. 3 Zvířata jako tabu. Pojetí zvířecí jinakosti prismaticem výzkumů M. Douglas	57
4. 4 Vybrané problémy lidského vnímání živočichů.....	61
4. 4. 1 Morální konflikt	63
4. 4. 2 Odstup	64
4. 4. 3 Skrytí	67
4. 4. 4 Falešná interpretace.....	68
4. 4. 5 Přesunutí viny.....	72
4. 5 Psaní o zvířatech: jeho rétorika a étos	74
4. 5. 1 Rétorika skrytí	75
4. 5. 2 Chovatelská rétorika.....	77
4. 5. 3 Kontrasty v textech „přírodovědců“ a „nepřírodovědců“	79

BOX 2 Život lásky v přírodě.....	81
4. 6 O lidech se píše dějiny, o zvířatech se píše přírodopis	84
4. 6. 1 Projekční plocha starců	86
4. 6. 2 Projekční plocha feministek	87
4. 6. 3 Projekční plocha kosatka, výzkumný záměr Nim.....	88
5 Hlavní platformy interakcí západního člověka se zvířaty	90
5. 1 Člověkovi souputníci – domácí mazlíčci	90
5. 1. 1 Úloha zvířete v životě městského Evropana	92
5. 1. 2 Mazlíčci jako aberace, mazlíčci jako perverze.....	95
5. 2 Lov. Mimo konvence, mimo zákon	99
5. 2. 1 Fenomén lovu.....	100
5. 2. 2 Skladba lovecké obce, struktura loveckých organizací.....	104
5. 2. 3 Zvěř versus lovec - šelma versus šelmy?	107
5. 2. 4 Obrácení lovce - obrácení kořisti	108
BOX 3 „Žraločí advokát“ Peter Benchley – ideál versus realita?.....	109
5. 3 Zoologické zahrady	113
5. 3. 1 Počátek „zoologického diváctví“	113
5. 3. 2 Zoologické zahrady jako kratochvíle moderny	115
BOX 4 Proměna prožitku zoo - diváctví od 19. st dodnes	116
5. 3. 3 Proměna étosu zoologických zahrad	117
5. 3. 4 Problematizace pohledu na vnímání zoologických zahrad & problematizace samotného pohledu diváka v zoo	119
5. 3. 5 „Zookolonialismus“ aneb Psychologické aspekty držení zvířat v zajetí.....	123
5. 3. 6 „Divoká“ zvířata ve strukturách konzumní společnosti	125
5. 3. 7 Zahrada vypovídá aneb zoo-jazyk.....	128
II. Člověk a zvíře v koloniální a postkoloniální Indii	133
6 Postavení zvířete v Indii: původní náhledy, ideologické zázemí	134
6. 1 Zvířata v náhledech hinduistů	136
6. 1. 1 Tradiční dělení živočichů podle výskytů	136
6. 1. 2 Zoomorfni božstva a zvířecí postavy hinduistického pantheonu	137
6. 1. 3 Áhimsá aneb o neublížení živým tvorům.....	140
6. 1. 4 Hospodářská zvířata a úděl posvátné krávy	141
6. 1. 5 Indičtí domácí mazlíčkové, synantropové & zvířata ve službách člověka	143
6. 2 Zvířata v náhledech ádivásů - indického kmenového obyvatelstva.....	146

7	Střet civilizací prismaticem fauny – a jeho legislativní a umělecké emanace	149
7. 1	Literární fauna: Indie z dobrodružných knih 19. a raného 20. století	152
7. 2	Fauna hledáčkem fotoaparátu: Fred W. Champion.....	157
7. 3	Zapeklitý trojúhelník: Britové versus fauna versus ádivásiové	160
7. 4	Legislativní opatření přijatá na ochranu indické fauny v letech 1873 – 1897 a poté: počátky ochrany přírody.....	163
8	Počátky ochrany indické fauny & hlavní představitelé.....	167
8. 1	“Soumrak nad džunglí“ – kritické období 1927 – 1947	167
8. 2	Pád vrabce a Sálím Alí (1896 – 1987)	172
8. 3	Plantážník Edward Pritchard Gee (1904 – 1968).....	174
8. 5	Rozporuplný sáhib v rozporuplné době - Jim Corbett (1875 – 1955).....	178
9	Indická fauna v soukolí moderních politických dějin	184
9. 1	Nezávislé temno pod vládou Javáharlála Néhrúa. Perioda 1947 – 1964	184
9. 1. 1	Druhý zapeklitý trojúhelník: Néhrúova vláda versus fauna versus ádivásiové ..	186
9. 2	Revoluce v přístupu k indické fauně – vláda Indiry Gándhiové	188
BOX 6	– Biologické důvody hrozby vyhynutí vybraných živočichů & perspektivy reintrodukčních programů	194
9. 3	K moci nastupuje Rájív Gándhí (období 1984 – 1991) – a co nastalo poté.....	202
10	Závěr.....	207
	Summary (Abstract)	211
	Shrnutí (Abstrakt).....	213
	Bibliografie:	215
	Seznam obrazových příloh:.....	224

1 Členění a cíle práce - a předmluva zároveň

Cílem této práce bylo zachytit a ukázat roli zvířat v euroamerické kultuře 19. a 20. století a to, jak se odrážela v dobové literatuře; jak nahlížení zvířat ovlivňovaly například změny vědeckého paradigmatu, či jaký dopad na ně mělo mísení s jinými – mnohdy z evropského hlediska exotickými - kulturními okruhy, jako byly koloniální Indie, Afrika, Austrálie. Jako indoložku a člověka, který důvěrně zná ono „exotické prostředí“, kde si koloniální lovci opatřovali všechna ta „roztodivná zvířata“ – ať již živá k importu do evropských a později i amerických menažerií a posléze zoologických zahrad¹, či pouze jako trofeje - jsem jaksí nemohla nechat stranou ani procesy na druhé straně tohoto vlivového pole. Pohled na to, co z hlediska přístupu k fauně znamenal příchod kolonialistů a jejich suverénní a mnohdy bezohledné uplatňování vlastních náhledů ve společnostech, které živočichy z kulturního, utilitárního a mnohdy i nábožensky podloženého hlediska chápaly diametrálně jinak, je totiž příběh snad ještě zajímavější.

Pocívala jsem potřebu užšího tématického vymezení; ale rozhodnutí, zda by se toto vymezení mělo týkat spíše zkrácení časového úseku, v němž se sledované fenomény odehrávaly, nebo zda bych se naopak měla omezit na jediný národ a jeho literární či ke zvířatům se jinak vztahující emanace, se mi zdálo krajně nesnadné. Při kterékoliv z těchto oklešťujících eventualit jsem totiž (zcela zákonitě) měla dojem, že svou prací ochudím právě o momenty, jež v delším časovém horizontu vystupují jako jednotící prvky a paralely při sledování souvislostí mezi tím, co se odehrává na poli vědy a praxe v kulturních centrech, a tím, v jaké podobě tyto teze přicházejí ke slovu v - dnes už někdejších – koloniích. Vzhledem ke zvolenému tématu jsem problematiku kolonií nemohla opominout už proto, že většina živočichů, kteří zájem člověka v oné době probouzeli a probouzejí dodnes (velcí savci a „exoti“ všech druhů a forem), žila mimo mírné pásmo, tedy právě v kolonizovaných tropických a subtropických zemích. Je jen logické, že ti, kteří se o ně nejvíce zajímali, se za nimi vydávali právě sem, přičemž ani oni sami nezůstávali cizím prostředím nepoznamenáni, jak je patrné při srovnání jejich díla s pracemi kolegů, kteří náruč Evropy (především Anglie), nikdy neopustili. Jevilo se mi tedy nesmyslné jejich náhledy a osudy vynechat. V rámci tématického zúžení jsem se nicméně snažila problematiku „kulturní centra versus exotické periferie“ v nejvyšší možné míře zredukovat právě na Velkou Británii - a Indii jako jejího „vazala“ a pandán, a to nejen proto, že tyto dvě země nejlépe znám v rámci své specializace,

¹ za ty nejslavnější jmenujme např. Hagenbeckovu hamburskou menažerii a posléze zoo, pařížskou Jardin d'Acclimatation G. St. Hillaira, londýnskou zoo v Regent's Park, či slavný zoopark v Schönbrunnu

ale především proto, že jsou pro daný fenomén nejilustrativnější (v aliancích jako Severní Afrika – Francie, či Indonésie – Holandsko dobové fenomény spojené se zvířaty tak markantně nevystupují; Anglie zkrátka ve své době a v tomto aspektu byla velmocí číslo jedna).

Dále jsem považovala za nutné alespoň stručným způsobem zmínit předchůdce průmyslově-revolučních průkopníků „moderních“ přístupů ke zvířatům, aby bylo patrné, že ve většině případů vztahů dnešního člověka a zvířete nejde o žádné „kde se vzalo, tu se vzalo“.

Jsem si nicméně vědoma úskalí, které zvolený přístup obnáší. Asi nejdůležitějším je nemožnost zaobírat se jednotlivými tématy, která pokrývají prakticky celá dvě uplynulá staletí, do maximální možné hloubky – a to navzdory tomu, že mnohým z nich by se daly věnovat celé monografie, což se ostatně i děje. Mám zde na mysli detailní rozbory literárního odkazu autorů jako byl **Konrad Lorenz**, **Niko Tinbergen**² a **J.- J. Audubon**³, či chronologicky řazená historická pojednání o nějakém s faunou souvisejícím fenoménu, jako je např. *The History of Indian Wildlife* **Mahéše Rangarajana**.

Nakonec jsem se rozhodla postavit celý elaborát na několika klíčových oblastech, jež vystávaly jako takové jak v jednotlivých zemích, tak v průběhu celé sledované doby. Látka se tak nicméně rozpadla do několika disparátních diskursů, které sice spojuje jeden tématický okruh, ale budou (a částečně již byly) publikovány separátně.

Za článek propojující nejen lidstvo –zvířecí aliance pojednávané v této disertační práci, ale propojující lidské interakce se zvířaty obecně, považuji vymežující dichotomii *my* versus *oni*. Ať už člověk vstupoval se živočichy do jakékoliv vazby, bez ohledu na místo a dobu, kdy k tomuto „prolnutí“ došlo, okamžitě nastupovala potřeba se buďto vůči živočichům vymežit jako vůči něčemu odlišnému, nebo se s nimi naopak ztotožnit jako s něčím když ne zcela stejným, tak alespoň úzce příbuzným. Teprve po takovém nezbytném vymezení se odehrávalo vše další. Promítneme-li si kriticky jakoukoliv lidstvo zvířecí vazbu, biologickým bádáním počínaje a lovem a zoologickými zahradami konče, a zároveň stěžejní psychologické modely jež tyto vazby doprovázejí, tedy především bohatě strukturovaná **ambivalence**, více či méně reflektovaná **antropomorfizace**, **zoomorfizace** jako její logický pandán, a veškeré důvody zvířecí **atraktivnosti**, nebo naopak **repelentnosti** pro člověka, vyvstane nám

² Kruuk, H.: *Niko's Nature. A life of Niko Tinbergen and his science of animal behaviour*. New York: Oxford University Press 2003.

³ Hart-Davis, D.: *Audubon's Elephant*. London: Weidenfeld and Nicolson 2003.

dichotomie *my – oni* jako jednotící prvek těchto aliancí krystalicky jasně.

Zde se již dostáváme k samotnému členění opusu, a také ke konkrétní deskripci toho, v rámci jakých diskursů jsou v práci lidsko – zvířecí vztahy a vazby představovány. Práce je (kromě předmluvy a závěru) rozdělena do osmi tématických kapitol, členěných do dvou širších celků. V první části se zabývám vztahy člověka a zvířete v euroamerickém kulturním prostoru, v druhé pak tímtéž v Indii. Čtyři kapitoly o Indii se od oněch o Evropě liší v tom, že jsou v nich zohledněna obě stěžejní vlivová pole, tedy jak původní domácí náhledy na živočichy a to, v jakém myšlenkovém systému tyto náhledy koření, tak to, co s sebou přinesli Britové. S takovouto pluralitou vlivů se v Evropě setkáváme v daleko menší míře, či, lépe řečeno, jakékoliv cizí vlivy měly spíše povahu inspirace; ale paradigmatické změny přicházely vždy „zevnitř“ systému samotného. Britský impakt nicméně „indickou část“ organicky propojuje s první, rozsáhlejší a teoretičtější částí práce, ve které Británie (kromě obecně psychologické kapitoly 4) v množství kasuistik dominuje. Kapitoly o Indii ve srovnání s kapitolami „evropskými“ zároveň působí popisněji, což se zdálo nevyhnutelné: proměny, kterými prošla indická fauna, potažmo celá indická příroda od získání nezávislosti v roce 1947, byly povahy spíše historických zvrátů a politických intrik, než často poměrně rafinovaných sociologických a psychologických pochodů proměňujících situaci živočichů v Evropě.

V předmluvách disertačních prací bývá dobrým zvykem vytýčit několik otázek, na něž by následující práce měla odpovědět. Téma této práce se nicméně zdá vybízet ke zcela opačnému postupu: totiž ke zproblematizování a zpochybnění něčeho, co jsme zvyklí přijímat jako „pravdy“, „objektivní skutečnosti“, a tedy svého druhu „odpovědi“. Lidsko – zvířecí vztahy jsou natolik intenzivní a pro člověka zásadní vazby, že rozklíčování skutečných pohnutek, jež jimi hýbou, je úkolem vhodným spíše pro psychoanalýzu, než pro pouhý věcný popis. Zparodují-li lehce tuto problematiku, „každé důchodkyni v čekárně veterinární ordinace je jasné, jaké povahy její vztah s Alíkem je“. Je tomu ale skutečně tak? Začneme-li se touto problematikou zabývat obšírněji, rázem před námi vystupují v jiném světle nejen „milovníci pejsků a koček“, ale „dětští hrdinové“ zapálených mladých přírodovědců typu Gerald Durrell či Zdeněk Veselovský. Přes svou evidentní a deklarovanou náklonnost k živému stvoření, neoddiskutovatelnou erudici a veškeré popularizační úsilí se totiž i oni mohou pouhou odlišnou optikou jevit jako bytosti ve vleku vědeckého pozitivismu, neschopné překročit tento svůj stín. Aniž bych si tedy činila nárok na nějaké vyčerpávající odpovědi či nové „pravdy“, nahrazující ony „pomýlené“ dřívější náhledy, snažím se v dalších řádcích podrobit tázání následující tématické okruhy:

- Jak prisma lidské sociologie ovlivňuje lidské nakládání se zvířaty a to, jak je nahlížíme?
- Jaké psychologické mechanismy nastupují v lidsko – zvířecí interakci, zejména té, jež je pro člověka z morálních či jiných důvodů problematická?
- Jak člověka v jeho vztahování se k živočichům determinuje jeho státní a kulturní příslušnost (tedy např. to, že je občanem koloniální mocnosti, nebo naopak porobeného národa); jak jej dále determinuje jeho náboženství, pohlaví a podobné distinkční rysy?

Tyto otázky jsou pak kladeny především v souvislosti se zoologickým zahradnictvím a jeho signifikantními osobnostmi, s lovem a jeho významnými představiteli, se specifickými a částečně zoologickými školami především 19. a raného 20. století, jež stály poněkud mimo hlavní proud rozvoje zoologie jako vědy (americký transcendentalismus, převážně britští tvůrci zoologických určovacích atlasů a klíčů), a posléze v souvislosti s Indií, kde v žádném případě biologie a jí podobné zabývání se živočichy nebylo endemiténi naukou, ale vždy něčím cizím, kterýžto stav se na interakci se zvířaty odráží do značné místy dodnes.

I. Člověk a zvíře v euroamerickém kulturním prostoru

2 Úvod do problematiky lidsko – zvířecích vztahů. Typy diskursů, v nichž živočichové figurují

Diskurs zabývající se zvířaty zahrnuje mnoho různých typů interakcí, jež jsou výsledkem zdánlivě tak neslučitelných motivací jako sentiment (držení domácích mazlíčků), ekonomika (chov zemědělských zvířat) a zvědavost (přírodověda). Tato diversita je strukturována rozmanitými způsoby. Přestože lidsko-zvířecí vazby nikdy neurčoval pouze jediný vzorec, nejsou v žádném případě náhodné či chaotické. Jsou ostatně omezeny stále stejnými determinanty: zoologickými danostmi a tím, jak s nimi lidé prakticky nakládají – to vše podmíněné rovněž omezeným množstvím představ a metafor. Abych jen neteoretizovala – například diskurs „populární“ zoologie často koreloval s morální hierarchií lidské společnosti; diskurs šlechtitelství a zvířecích výstav (ať už „mazlíčků“ či zvířat hospodářských) zobrazoval lidskou touhu po vyšším, vznešeném a ušlechtilém statusu; volání po humánnosti a snahu po maximální možné kontrole nad chorobami jako byla vzteklna by zase bylo možné chápat jako metaforu úzkostného zachování sociální disciplíny; konečně diskurs zoologického zahradnictví a lovů a honů byl jakýmsi ztělesněním (původně) britských imperiálních výbojů v malém. V této podobě můžeme ony fenomény pozorovat prakticky nepřetržitě od počátku osmnáctého století dodnes. Pro dobu před přelomovým obdobím, jehož počátek lze vymezit vydáním Linnéovy klasifikace rostlin a živočichů (*Systema naturae*, 1758) byl pohled na živočichy významně odlišný, značně ovlivněný náboženskými (rozuměj křesťanskými) východiskami a celkovou situací světa před nástupem průmyslové revoluce. S příchodem nových paradigmat se tyto po x staletí pěstované představy nevytratily zcela; některé se plynule začlenily a transformovaly do paradigmat nových, mnohé jiné dodnes v podobě archetypů přetrvávají v kolektivním nevědomí.

Zájem o vztah lidí ke zvířatům zaznamenal v posledních dvou dekadách 20. století nebývalé oživení a začal se těšit zájmu mnoha vědních disciplín – sociobiologie, psychologie, sociologie a veterinární medicíny, abych jmenovala jen ty nejdůležitější. V druhé polovině 80. let tento zájem vedl k ustanovení nového oboru – tzv. *antropozoologie* – vědy popisující rozličné aspekty vztahu lidí a ostatních zvířat. Skutečnost, že v tématické náplni této mladé vědy jednoznačně převažují analýzy vztahů člověka a domácích mazlíčků je jiná kapitola; směřodatný je zde fakt, že se tvoří teoretická platforma pro zkoumání kromě této aliance i dalších lidsko-zvířecích vazeb: roli zvířat v „populární kultuře“ (v literatuře, hudbě, umění, folklóru, symbolice, módě, designu, reklamě), ale např. také v odvětvích zdánlivě tak odtažitých, jako je role zvířat v národní a mezinárodní ekonomii (dobytek, drůbež, atd.).

Antropozoologie přitom ve svých východiscích do určité míry těží ze všech výše uvedených disciplín, které se zvířaty z nějakého hlediska zaobíraly. Že se zájem o tuto problematiku vyvíjí na mnoha frontách nám ostatně potvrdí už zběžný pohled na současnou literaturu. Spadají sem např. filosofie a politika zvířecích práv (**Benton** 1993; **Midgely** 1979; 1994); sociologie zvířecích práv (**Tester** 1992); historie vztahu lidí ke zvířatům (**Ritvo** 1987; **R. H. Thomas** 1983); sociální antropologie vztahu lidí ke zvířatům (**Cartmill** 1993; **Ingold** 1988); lovectví a rybářství v moderní době (**Cartmill** 1993; **Franklin** 1996a, 1996b; **Hummel** 1994; **Ritvo** 1987); zvířata jako domácí mazlíčci a společníci (**Serpell** 1986, 1995); zvířata jako objekty turistiky a fenomén zoologických zahrad (**Bostock** 1993; **Mullan a Marwin** 1987; **Malamud** 1998); a o něco menší počet děl, která by různá témata lidsko-zvířecích vztahů propojovala do vzájemných souvislostí. Za pokus o něco takového lze pak považovat **Arienem Mackem** editovaný sborník z konference „*In the Company of Animals*“, která proběhla v New Yorku v roce 1995, a obdobnou knihu složenou z příspěvků několika autorů – *Animals and Human Society* (1994), editovanou **Manningem a Serpellem**.

2. 1 Živočichové prismaticem lidské sociologie

Ať už jsou rozmanití živočichové vnímání jakkoliv, nejběžnější způsob jejich percepce je skrze prizma lidské sociologie. Jako dobrý příklad mohou posloužit např. zoologické zahrady. V době, kdy je představovaly hlavně silné mříže a malé klece, evokovaly v lidech představu vězení, nesvobody, trestu, smutku ze samoty a odloučení⁴, přičemž vysoká hodnota je tradičně přičítána opačným hodnotám, jako jsou volnost a svoboda. Jedním z hlavních důvodů, proč se v dnešní době těší takové oblibě např. observace mořských savců na širém moři skleněnými dny výletních lodí, je požitek ze sledování těchto impozantních zvířat na svobodě v otevřeném prostoru, kde vzbuzují dojem rodinné pospolitosti a dokonce zábavy. Lidé jsou schopni překonat velké vzdálenosti, aby spatřili delfíny či velryby – a když je vidí, jsou velmi nakloněni tomu prohlásit, že jsou skoro stejní jako lidé. Jak nám připomíná **Berger**⁵: „*zvířata neumí mluvit, nemohou nám odhalit své myšlenky, a tak si je vždy musíme vykládat sami, nacházet různé významy pro to, co vidíme, přičemž jediné, o co se můžeme opřít, jsou lidské hodnoty, emoce a interpretace. Pozorujeme-li tedy zvířata, vnímáme je*

⁴ Franklin, A.: *Animals and Modern Cultures. A Sociology of Human – Animal Relations in the Modernity*. London: Sage Publications 1999, p. 62.

⁵ *Ibid.*

většinou jako zrcadlo nás samých“⁶. Co je nicméně možné, je alespoň zpětně posoudit, jak se pozorování zvířat a postoj k nim proměnil v průběhu posledních dvou staletí.

Ve dvacátém století se vztah člověka a zvířete stal kontroverznějším, než byl kdy předtím. Přestože se říká a zdůrazňuje, jak v tomto století city vůči zvířatům zjihly a zněžněly (což je v případě domácích mazlíčků a zvířecích společníků nepochybně pravda), je to zároveň stejné dvacáté století, kdy se diametrálně zvyšuje konzumace masa a zavádějí se nové hospodářské technologie a velkochovy, dochází k masovému využívání zvířat pro vědu a výzkum a ve jménu pokroku a prospěšnosti pro člověka dochází k ekologickým změnám, jež fauně nepřinášejí nic dobrého, naopak mnoho druhů odsoudily a odsuzují k definitivnímu zániku; nemluvě o neutuchající oblibě sportovního lovu a rybaření.

V žádné kultuře nikdy nebyl „svět zvířat“ nahlížen jako nedělitelná jednotná kategorie, ale jako historicky vytvořené a různými morálními kodexy zatížené množství významů, vzniklých z lidského zvyku rozšiřovat a aplikovat rozmanité procesy, spletitosti a konflikty v lidské společnosti na svět přírody a zejména na svět zvířat, která jsou nám v rámci přírody přeci jen blíže než třeba nerosty a rostliny – to vše podle známé zákonitosti, že každý ve světě kolem sebe vidí to, co v něm chce vidět, to, na co je jaksi „přednastaven“.

V moderních národních státech jsou možnosti jak interpretovat nahlížené přírodní děje zmnožené rozděleními společnosti, které vyplývají ze třídy, etnické příslušnosti, vzdělání, obývané oblasti, pohlaví, náboženství a četných dalších faktorů. Totéž platí pro škálu možných přístupů ke zvířatům.

Sociologie lidsko – zvířecích vztahů rovněž zahrnuje to, jak si lidé zvířata přivlastnili pro řadu moderních lidských projektů – např. využití zvířat k upevnění a manipulaci národní identity a občanství/ státní příslušnosti; využití zvířecích metafor či zvířat samotných k vyjádření náklonnosti, vlastnění, nechuti a řady dalších emocí a vztahů; využití živočichů a živočišných skupin jako rámce pro různé příběhy či debaty o morálce a etice (např. v populárních televizních pořadech či dětských knížkách).

2. 2 Zvířata jako hrdinové novodobých mýtů

Je nutné si uvědomit, že lidskou potřebu „výkladových příběhů“ - jakýchsi návodů k použití, instrukcí k tomu, jaký postoj k tomu kterému živočichovi zaujmout, kterou

⁶ To samé se ostatně děje, pozorujeme-li ostatní lidi – projikujeme si do nich vlastní duševní obsahy – více k tématu viz sebrané spisy C. G. Junga

v archaických či silně religiózních společnostech naplňovala mytologie, pověry, biblické příběhy, bajky, apod., v západních, často již silně sekularizovaných kulturách supluje mytologie jiné, méně očividné, ale o nic méně vlivné a penetrantní. Tyto „mytologie“ jsou člověku podsouvány od nejútlejšího věku, když ne rodiči („*nešáhej na tu berušku, budou Ti smrdět ruce*“ – výslednou synapsí je „smradlavá beruška“, tedy něco nelibého, neřku-li přímo odporného), tak od samého počátku školního vzdělávání školou („*žížala je užitečná, kypří půdu*“, „*netopýr je také užitečný, žere hmyz*“, „*kuna je škodlivá, žere ptákům vajíčka a motorům hadičky*“, atp. do nekonečna) a také – pochopitelně a velmi působivě až agresivně rozmanitými médii⁷ a reklamou (kosatka „Willy“ je „dobrá, hezká, hodná“ – bez ohledu na to, jaký je reálný život, biologie a etologie kosatek a jaký je konkrétní život skutečné kosatky Keiko, představitelky filmového Willyho. Stejným mechanismem bylo v poválečné době žádoucí pořídit si ze psů právě kolii – filmová Lassie právě zažívala svůj boom.) Animozity a náklonnosti k jednotlivým živočišným druhům pak pochopitelně významně závisejí na geografickém zarámování – zatímco např. v Evropě je slon jednou z nejoblíbenějších atrakcí zoologických zahrad, Afričan, kterému sloní stádečko chodí s železnou pravidelností plnit úrodu, by se na věc nepochybně díval asi jako český zahrádkář na stádečko plžů v kontextu svých jahod a salátů. Afinity a averze k určitým zvířatům zajímavě podchytila **J. W. Driscoll**⁸ v dotazníku, jenž obsahoval šest různých rovin vztahů k různým živočišným druhům (živočichů bylo 33 a všichni byli jmenovitě uvedeni, což se ukázalo jako klíčové), totiž užitečný/ škodlivý, chytrý/ hloupý, komunikativní/ nekomunikativní, roztomilý/ nepříjemný, neškodný/ nebezpečný, významný/ bezvýznamný; respondenti měli dále odpovědět na svůj postoj ke sportovnímu lovu, rybaření a využívání zvířat pro medicínský, průmyslový a vědecký výzkum. Ukázalo se hned několik zajímavých výsledků. Na odpovědi respondentů neměl žádný vliv jejich věk, významně se však lišily postoje mužů a žen, konkrétně v otázce laboratorního využití zvířat (schvalovalo jej přibližně 70% mužů, ale pouze 50% žen) a lovu a rybaření (80% mužů se vyslovilo kladně, žen pouze 60%). Při hodnocení uvedených 33 zvířat se ukázalo, že nejvyššího kreditu požívají delfín, kuň, pes, šimpanz a opice obecně. Hned za nimi se umístili slon, panda, kočka, mořská vydra, jelen, králík, prase a ovce. Zvířata, chovaná lidmi jako užitková (např. na maso, vejce, srst) dostala sice vysoké kredity v kategorii důležitý, užitečný a neškodný, byla však nazírána jako hloupá a nepříjemná.⁹

⁷ V tomto případě zahrnuji mezi média také literaturu, zábavní časopisy apod.

⁸ Driscoll, J. W.: Attitudes toward Animals: Species Ratings. In: *PSYETA*, Vol. 3 No. 2, 1995.

⁹ *Ibid.*, pp. 3 – 4.

Uvést konkrétní druh v určité souvislosti byl podstatný determinant pro postoj respondenta – laboratorní pokusy prováděné na lidských společnicích (psi, kočky) a velkých atraktivních savcích se jeví méně přijatelné než stejné pokusy prováděné na hlodavcích a ne-savcích. Stejně tak je snazší získat obecný souhlas veřejnosti ve věci ochrany určitého živočicha, jde-li o velkého hezkého savce (za příklad zde mohou posloužit indický *Projekt tygr* a ochrana mořských vyder v Jižní Americe) než když jde o hmyz, plaza nebo rybu. Kulturně a „mytologicky“ podmíněné preference v tom, jací živočichové vyžadují naše morální ohledy, ovlivňují - pro mnohého možná překvapivě – i rozhodnutí zastánců zvířecích práv, ochránců přírody i legislativce¹⁰.

¹⁰ Jako příklad ze současnosti zde může plausibilně posloužit český Zákon na ochranu zvířat z roku 1992 (zák. 246/1992 Sb. v platném znění) – zvíře je *obratlovec* a ty je zakázáno týrat. Na ostatní živočichy se vztahuje přiměřeně – v praxi vůbec.

3 Historické základy přístupů k živé přírodě v euro-americkém myšlenkovém prostoru

Převratné změny, ke kterým v přístupu ke zvířatům docházelo v devatenáctém století, se pochopitelně nevzaly z čistého nebe. Většina z nich byla výstupem myšlenkového milieu, které v Evropě nabývalo vrch od počátku osvícenství. Jakou podobu toto zázemí představ a idejí mělo?

Na samém počátku této epochy se lidé cítili být vydáni na pospas přírodě; na jejím konci (konkrétně v první třetině 18. století) se díky překotnému rozvoji vědy a postupnému rozvoji průmyslových technologií situace obrátila, příroda byla vydána lidem v plen. Karteziánský obrat v sedmnáctém století způsobil posun ve vnímání pozice a důležitosti člověka v universu a proměnil také vnímání vztahu člověka a přírody, ať živé nebo neživé. Model těchto vztahů ve vrcholném středověku, pěstovaný v rámci křesťansko-židovského kulturního prostředí, představoval člověka jako vrchol stvoření, nejskvělejší bytost v hierarchické struktuře všech stvořených hmotných jsoucen. Člověk se nacházel v paradoxní situaci, v neustálém napětí mezi dvěma póly – povznesený nad ostatní stvořené bytosti, ale zároveň krajně závislý na Bohu, který člověku, stejně jako celému *Creatio* uděluje bytí, a tím život. Vědomí určité bytostné soupodstatnosti člověka s universem v evropské kultuře bylo po karteziánském obratu upozaděno a nastalo přechýlení k představě, že „příroda“ – všechna soustava mimolidského žití a bytí – nemá žádný smysl, „práva“ či nárok na ohled, který by vyžadoval zamyšlení. Došlo k posunu k modu, který zdůrazňoval právě povýšenost člověka. Lidé přírodu nejen chápali, nýbrž již prvotně vnímali jako kulisu dramatu lidských životů a soubor „přírodních zdrojů“ pro uspokojení všech lidských přání. Podle tohoto pojetí existuje mimolidský svět jen k lidskému užitku a jediná pravidla k jeho užívání se odvozují z ohledu na práva či nároky jiných lidských subjektů. Na zvěř, na krajinu, na půdu se ohled příliš nebere.¹¹

Tento přístup k fauně a přírodě vůbec byl v Evropě (potažmo v extenzích jejího mocenského vlivu) nejméně v posledních třech staletích důsledně aplikován, přinejmenším v té podobě, jak jej známe dnes. V této časové periodě začalo docházet k vybití a hubení celých živočišných druhů, a to i sociálními skupinami, jež lov nikdy jako stěžejní aktivitu

¹¹ Kohák, E.: *Zelená svatozář: Kapitoly z ekologické etiky*. Praha: SLON 2002, p. 17.

nepěstovaly¹². Podobné smutné konce byly výsledkem hluboce vžitého přesvědčení, že ať děláme cokoli, příroda je vždy mocnější, že je entitou, s níž je třeba zápasit, a že eventuální člověkem vzniklé škody dovede nahradit.

Ohlédneme-li se v dějinách evropského myšlení a jeho praktických výstupů ještě dál, zjistíme, že tento přístup nepředstavoval žádné zásadní novum, a že např. k případům vyhubení nějakého živočišného druhu docházelo vždy – jako ilustrační kasuistiku zde lze uvést kompletní vyhubení slonů v 9. st. př. n. l. v Syropalestině¹³ Obdobných případů bychom našli celou řadu.

Celý proces „podrobování“ přírody byl až do počátku dvacátého století (a v mnohém ještě dlouho poté) sledován s triumfálním nadšením. Osvícenství trvalo sotva dvě století (přibližně od poloviny sedmnáctého století do počátku století devatenáctého); přesto během tohoto krátkého období stačila nová kosmologie nahradit tu, která v různých obměnách navazovala na kosmologii, která vládla od dob **sv. Augustina**, přičemž až po reformaci měli v intelektuálních otázkách západní civilizace vůdčí postavení teologové a teologické úvahy. Kompletní rekapitulace toho, jak jsou živočichové zmiňováni v Bibli, jak se tyto zmínky dají vykládat a jaký impakt měly a mají na myšlení středověkého, novověkého, ale i postmoderního člověka, je úkol z mnoha důvodů nesnadný. Jedním z hlavních kamenů úrazu je především interpretační mnohoznačnost biblických textů, na níž si později vylámaly zuby i takové veličiny kulturní antropologie jako **Mary Douglas**¹⁴. K ní však později. Jako příklad ji zde uvádím proto, že je neobyčejně výmluvný; jsou-li zpochybnitelné i interpretace vznesené člověkem tak kritickým jako ona¹⁵, nota bene jsou-li zpochybnitelné i jí samotnou pouze na základě časového odstupu a ve světle nových poznatků, vypovídá to o křehkosti a

¹² Kupříkladu v případě vyhubení bobrů v české kotlině v 17. století století, na jejichž zániku nesli hlavní podíl mniši, kteří bobry považovali za rybu, tedy postního živočicha, a masivně je lovili.

¹³ Firmage, E.: Zoology (Fauna). In: *The Anchor Bible Dictionary*, IV, New York 1992, pp. 1109 – 1167.

¹⁴ Douglasová v předmluvě k reprintu své knihy *Purity and Danger* (kniha poprvé vyšla v roce 1966) popisuje, jak v průběhu let musela radikálně přehodnotit svou teorii o rituální nečistotě, ilustrovanou na judaistických předpisech a výčtu živočichů, kteří jsou v *Leviticu* vedeni jako nečistí.

Jinou věcí pak byl fakt, hrozící u jakékoliv disciplíny tak široké, jako je kulturní antropologie. Douglasová ve své klasifikaci dopadla tak tristně mimo jiné pro nedostatek zoologické erudice, který jí ony živočichy vyčleněné jako nežádoucí bránil vidět kupříkladu ve světle toho, čím se živí. Byla-li by jí tato skutečnost známa, zřejmě by jí bylo na první pohled nápadné, že až na výjimky zvířat skutečně zjevně aberantních jde převážně o živočichy masožravé, mrchožravé a rybožravé, a s tímto faktem mohla ve svých premisách dále postupovat značně jinak, než jak postupovala (pozn. aut.).

napadnutelnosti rozmanitých vysvětlení náhledů Bible na živočichy lépe než co jiného.

Nicméně v některých bodech se i spleť biblické náhledy daly vykládat poměrně jednoznačně; kupříkladu v případě názoru na hierarchii bytostí v univerzu. Přes rozdílná stanoviska v jednotlivostech se všichni křesťanští teologové shodovali na tom, že skutečnost je uspořádaný celek. Bůh stál na vrcholu, za ním následovaly andělské zástupy; lidé nacházeli své místo o trochu níže než nebeské bytosti, ale stáli nad ostatním stvořením, tedy především nad zvířaty, jež zde nebyla k ničemu jinému než k uspokojování lidských potřeb, přičemž za „potřebu“ bylo označováno cokoliv, co lidé se zvířaty chtěli podnikat, včetně jejich zabíjení pro lidskou zábavu, ať už šlo o kamenování medvědů nebo kohoutí zápasy. Promítnutí tohoto „biblického“ postoje nacházíme kontinuálně až po středověká literární díla - explicitně jej vyjadřuje kupříkladu báseň „veršujícího lovce“ **William Somervila**:

*The brute creation at his property,
Subservient to his will,
As hurtful these he kills, as useful those he preserves;
Their sole and arbitrary king.*¹⁶

Ne nadarmo označuje americký historik **Lynn White** ještě v roce 1967 monoteismy, a mezi nimi zejména křesťanství v jeho západní podobě, za nejantropocentričtější náboženství světa (nutno dodat, že snad ještě kromě antického Řecka). Nahlédneme-li do teologických spisů o morálce z 16. a 17. století, můžeme snadno nabýt dojmu, že jejich hlavním námětem bylo definovat a ospravedlnit výlučné postavení člověka mezi ostatním stvořením a jeho vládu nad ním. Žádná jiná civilizace té doby nebyla tak závislá na zvířatech jako ta evropská – ať už šlo o jídlo, transport, odívání i kontexty poměrně neotřelé – např. když bylo v roce 1456 **Gutenbergem** vydáno slavných 30 výtisků Bible na telecí kůži, bylo za tímto účelem zabito ca. 5 tisíc telat.¹⁷ Evropané byli ve srovnání s jinými kulturami, ať už jihoamerickými či asijskými, neobyčejně masožraví – a jak uvádí **Keith Thomas**¹⁸ – mezi Evropany v konzumaci masa vynikali hlavně Britové, majíce od 16. do 18. roastbeef téměř za národní symbol. Britové také oproti zbytku Evropy nejvíce využívali síly tažných zvířat – koní a volů,

¹⁶ Fuller, Thomas: *The Holy State*. 2nd ed., Cambridge, 1648, In: Thomas, K.: *The Man and the Natural World*, New York: Pantheon Books 1983, p. 171.

¹⁷ Bühler, Curt F.: *The Fifteenth-Century Book*, Philadelphia 1960, pp. 41 – 42.

¹⁸ Thomas, K.: *The Man and the Natural World: Changing Attitudes in England 1500 - 1800*, London: Allen Lane 1983, p. 26.

a to celý středověk a přinejmenším do 19. století.¹⁹

Kuriózní je, že spolu s proudem křesťanského myšlení, který donekonečna ospravedlňoval oprávněnost lidské nadřazenosti ostatnímu stvoření, existoval ve Starém zákoně ještě další, paralelní proud, jenž hovořil o lidské odpovědnosti za nižší stvoření boží. S proměnlivou intenzitou se s tímto přístupem můžeme setkat ještě v Novém zákoně, ačkoliv v tom už vliv řeckého stoicismu vykonal své dílo natolik, že je celkově mnohem antropocentričtější a antropomorfičtější.²⁰

3. 1 Raná zoologická bádání

Ohlas myšlenky lidské nadřazenosti se objevuje zcela rutinně ještě v díle jinak tak progresivních zoologů, jako byl **Louis Le Buffon** (1707 – 1788), který říká, že nejvýznamnějším počinem člověka byla domestikace a ochočení psa. Zcela mu přizvukuje **Thomas Bewick** (1753 – 1828), dodávaje, že právě ona byla klíčovým bodem člověkova vítězství nad celým stvořením. Pajány na další momenty domestikace pějí i mnozí jiní, vyzdvihující tu význam „korábů pouště“ – velbloudů v Africe a Asii, tam nepostradatelnost koní při dobývání Ameriky či význam sobů pro Laponsko.

Jak už jsem konstatovala, lidé z doby osvícenství ještě měli z přírody velký respekt a cítili se jí být stále vydáni na milost a nemilost, přičemž zvířata přírodu, ať už na základě metafory či synekdochy, jaksí reprezentovala. Přestože od konce 15. st. probíhaly velké zámořské cesty spojené mimo jiné i s objevováním exotické fauny mimoevropských kontinentů, bylo povědomí lidu i o domácí fauně značně chabé, zkreslené a ovlivněné neznalostí, pověrami, případně literaturou typu bestiáře a bajky²¹. Zoologickému bádání se v evropském kulturním okruhu seriózně věnoval naposledy **Aristoteles** (384 – 321 př. n. l.), občas s pozoruhodnými úspěchy, týkajícími se např. etologie včel, hormonálních změn u starých slepic, správného zařazení kytovců mezi teplokrevné savce, apod.²² Po jeho smrti seriózní zoologická bádání zcela ustala, aby se probudila k životu až v době renesance.

¹⁹ Thomas, K., *op. cit.*, pp. 25 – 26.

²⁰ *Ibid.*, p. 24.

²¹ Pro zajímavost – v Čechách vyšly bajky *Kalíla a Dimna* (dlouhým putováním modifikované indické kompendium bajek Pañčatantram) poprvé v roce 1528 pod názvem „Pravidlo lidského života, jinak Podobenství starých mudrcou, z latinské řeči v českou přeložené a obrácené. Kteréžto také Dymnovy a Kelílovy knihy slovú.“ Francouzi, Italové, Španělé a Němci je znali již dlouho před tímto datem.

²² Veselovský, Z.: *Člověk a zvíře*. Praha: Academia 1995, pp. 23-4.

Ústředním tématem veškeré vědy se až do středověku stal člověk a velmi nepřesná pozorování zvířat se uplatnila jen v přímém vztahu s ním. Toto přechodné odvrácení od přírody však znamenalo o to větší upření pozornosti směrem ke světu bájných zvířat a monster. Četné z těchto bájných bytostí dokonce údajně vznikaly křížením člověka a zvířat, dokladem čehož jsou popisy např. antipodů, ptačích lidí, Sirén a myriád dalších²³. Přestože se v 16. století objevují vážně míněné snahy popisovat svět zvířat reálně, na základě pozorování a nikoli báchorek, a intencí autorů je zejména zaměřit se spíše na názvosloví a klasifikaci než na zázračné léčebné účinky částí těl různých živočichů, figurují ve vážně míněném čtyřsvazkovém přírodopise *Historia animalium* curyšského městského lékaře a přírodovědce **Konrada Gesnera** (1516-1565) ještě stále vedle zvířat jako je lev také detailně popsána a zobrazená sedmihlavá hydra, údajně chycená v Benátkách či dokonalá deskripce draka. Ačkoliv si Gesner byl vědom toho, že tyto živočichové reálně neexistují, uváděl je převážně kvůli kulturním kontextům, v nichž figurovali – tedy např. v heraldice, lidové slovesnosti, výtvarném umění, náboženské symbolice a mravoučných příbězích. Živočichové Gesnerova bestiáře jsou ještě řazeni abecedně, nikoli podle nějakého systematického klíče, což bude ještě nějakou dobu pro obdobná díla příznačné.

Přestože se ve středověku i v renesanci zvířecí pitvy konaly poměrně běžně a Gesner vnitřní anatomii popisovaných živočichů dobře znal, třídil živočichy podle živlů, v nichž se pohybují a podle vnější podobnosti; takže např. ptáky a netopýry touto logikou věcí řadil k sobě. Gesnerovým vrstevníkem a v jistém smyslu pokračovatelem byl italský lékař a humanitní vzdělanec **Ulysses Aldrovandi** (1522-1605). Dvanáct svazků jeho sebraných spisů *Historia monstrorum* bylo, kromě třech dílů o ptácích a jednoho dílu o hmyzu, vydáno post

²³ Záliba v podobných bytostech není rozhodně žádným evropským specifíkem, podobné „živočichy“ najdeme v mytologiích všech kultur, jihoamerickým opeřeným hadem počínaje a konče staroegyptským zoomorfním panteonem a čínskými bájnými živočichy chi-linem, gin-rim a draky s perlou. Pro zaměření této práce jsou nicméně relevantní pouze mytičtí živočichové Indie, neboť stále hrají značnou úlohu pro vztah Indů k reálným zvířatům. Pro ty, kdo by se o problematiku bájných živočichů a polo-živočichů zajímali podrobněji, mohu doporučit vynikající německé kompendium *Fabeltiere und Dämonen* (Mode, H.: *Fabeltiere und Dämonen. Die phantastische Welt der Mischwesen*. Leipzig: Gert Wunderlich 1973.), jehož autor sleduje výskyt a vzájemné předávání hlavních skupin bájných bytostí napříč kulturami, snaží se zjistit jejich původ a vše dokumentuje unikátními fotografiemi a vyobrazeními. Česky nedávno na toto téma vyšla kniha Luboše Antonína *Bestiář* (Antonín, L.: *Bestiář. Bájná zvířata, živlové bytosti, monstra, obludy a nestvůry v knižní ilustraci konce středověké Evropy*. Praha: Půdorys 2003.). Přestože je velmi podrobná a různých monster obsahuje více než kniha Modeho, jak už sám název napovídá, ve svém výčtu se omezuje pouze na evropský kulturní prostor.

mortem Aldrovandiho žáky.²⁴ Stejně jako u Gesnera se v celém kompendiu vyskytují nejen savci, ptáci, plazi, ryby a bezobratlí, ale značná pozornost je věnována zrudám a rozmanitým monstrozitám a kuriozitám. Přestože celý bestiář obsahuje více druhů než Gesnerův a je hojně ilustrován, jeho reálná informační hodnota je mizivá. I to je ostatně příznačným dobovým rysem.

K duchovní a myšlenkové obrodě, kterou přineslo osvícenství²⁵, pochopitelně nemohlo dojít během jediného roku. Nový způsob nazírání světa nazraval a byl formulován už o sto let dříve v dílech, která vlastně ještě patřila k renesanci. Nové zásady stvořily základ pro vědeckou metodu, jež ve svém důsledku podkopala politickou a kulturní nadvládu římskokatolické církve. Renesanční intelektuálové podnítili zájem o dění v okolním světě, čímž položili základy moderního vědeckého počínání. Přejít od renesance k osvícenství snad nejvíce ze všech učenců ztělesňuje anglický filosof a vědec **Francis Bacon** (1561-1626). Na rozdíl od osvícenských myslitelů, kteří přišli po něm, Bacon do středu vědeckého poznání neumísťoval matematiku. V souladu s rodící se vědeckou metodou kladl důraz na experiment; k začínající vědecké činnosti se neobracel jen kvůli pochopení světa, ale zejména proto, že věřil, že slibuje prostředky k ovládnutí přírody. Domníval se, že cílem vědy by mělo být dát lidem moc, a že je to právě vědění a poznání, co člověku moc nad vnějšími okolnostmi zprostředkuje, co mu umožní měnit tyto okolnosti tak, aby vyhovovaly jeho tužbám. Odhalení „tajemství přírody“ umožní vykonávání moci nad ní a upravování prostředí pro člověkovu blaho. Tato Baconova vize byla jedním z klíčových faktorů, jež položily základ moderní technické společnosti. To, že se západní technika rozvinula mnohem víc, než si zřejmě Bacon kdy představoval, už je jiná kapitola. Skutečnou revoluci v myšlení nicméně nezpůsobil Bacon, ale až francouzský matematik a filosof **René Descartes** (1596-1650). Snažil se objevit metodu zkoumání, jež by napomohla k objevení „absolutně jistých“ pravd. Na něj v tomto úsilí už silně působil vzrůstající význam matematiky a s ním související důraz spíše na kvantitativní než kvalitativní stránky skutečnosti, tak jak se projevil už v díle průkopníků tohoto pojetí světa **Johanna Keplera** (1571-1630) či **Galilea Galileiho** (1564-1642). Descartes se snažil zavést střízlivost matematického výkladu do všech oblastí poznání. Na rozdíl od středověké kosmologie svět nenahlížel jako vesmír, ve kterém se lidé těší zvláštnímu výsadnímu postavení, ale spíše jako obrovský stroj, v němž jsou lidé, stejně jako

²⁴ Podrobněji in: Komárek, S.: *Dějiny biologického myšlení*. Praha: Vesmír 1997, pp. 46-47.

²⁵ Za počátek osvícenství, jež představuje konečný rozchod se středověkým způsobem myšlení, se obecně považuje rok 1648, kdy Vestfálský mír ukončil třicetiletou válku.

ostatní živočichové, jen malou součástí. Lidi ale chápal jako jednoznačně nadřazené živočichům a oddělené od nich, čímž pouze dovedl k logickému závěru hiát zejíci mezi jednotlivými komponenty polárních vazeb v evropském myšlení už panující, tedy například země versus nebesa, duše versus tělo, příroda versus kultura. Mohlo by se zdát, že se rozdílem mezi lidmi a zvířaty zabývali pouze vědci či duchovní; ve skutečnosti ale tento fenomén prorůstal celou společností, a to především v rozmanitých přirovnáních a úslovích týkajících se morálky (krkavčí matka) a etikety (lízat talíř jako kočka, okusovat kosti jako pes, atd.) Rovněž různé tělesné funkce měly zvířecí konotace; schopnost jejich ovládnání byla dalším rysem, který především moralisté stavěli vůči zvířatům jako distinktivní, přičemž tím stěžejním byla pochopitelně chlípnost. U mnoha živočichů, kteří figurovali v bestiářích, se objevují poznámky o tom, jak jsou chlípni či promiskuitní. S podobnými názory se můžeme setkat rovněž za francouzské Restaurace, kdy jedním z argumentů jejich odpůrců bylo, že morálka poklesla tak, že už není žádného rozdílu mezi lidmi a zvířaty.

Vyvrcholení myšlenkové revoluce přišlo v díle **Isaaca Newtona** (1642-1727). Jeho svět byl velkolepý stroj s pevným řádem, jehož pohyby bylo možné pozorovat a měřit, neboť se řídily určitými pozorovatelnými zákony. Newton si předsevzal ukázat, že vlastnosti a chování každé částice lze – alespoň zpravidla – určit poměrně malým počtem základních zákonů. Na první pohled by se mohlo zdát, že tato maxima s aliancí lidé-zvířata nijak nesouvisí, leč opak je pravdou. Právě nahlížení na živé bytosti, ať už zvířata nebo lidi, jako na mechanické stroje, jež lze bezezbytku poznat, umožnily jejich bližší zkoumání metodami, které by se dříve zdály zcela svatokrádežné. Ne náhodou se slavná Rembrandtova *Lekce anatomie Dr. Nicolaese Tulpa* odehrála v roce 1632.

Tento přístup je neobyčejně dvojsečný. Na jedné straně nově získávané poznatky přispěly k rapidnímu rozvoji např. medicíny (rozvoj, či spíše položení základů veterinární medicíny nastává mnohem později, v podstatě až roku 1790, kdy **William Moorcroft** (1770 – 1825) zakládá první anglickou veterinární ordinaci²⁶), dále zoologie coby samostatného vědního oboru. Na druhou stranu právě poznání, které z této dříve nebyvalé lidské zvědavosti a explorativnosti plynulo, vedlo k tomu, že lidé v otázkách souvisejících se zvířaty ztratili veškerý ostych. Jedním z výstupů byly např. bez anestézie prováděné vivisekce na zvířatech, datující se od dob Reného Descarta. Dílo těchto raných přírodovědců je plné metafor porobování a krocení přírody a lidské dominance nad ní, a zcela v intencích převládajícího

²⁶ Johnson, P.: *The Birth of the Modern - World Society 1815 – 1830*. London: Weidenfeld and Nicolson 1991 (česky 1998), pp. 547-8 českého vydání.

náhledu křesťanské věrouky v nich nenajdeme ani stín výčitek či pochybností o tom, zda je to morálně bezúhonný postup. V takzvané „venkovské poezii“ Anglie raného 17. století se setkáváme s básněmi, v nichž sama zvířata a ptactvo vidí své poslání v tom, aby je zkonsumovali lidé.

The pheasant, partridge and the lark

Flew to thy house, as to the Ark.

The willing ox of himself came

Home to the slaughter, with the lamb;

And every beast did thither bring

*Himself to be an offering.*²⁷

Současný americký filosof **Morris Berman** (nar. 1944) ve svém stěžejním díle *The Reenchantment of the World* nazývá atmosféru navozenou výše uvedenými vědci (pojem vědec je poněkud zavádějící, neboť kupříkladu **Isaac Newton** považoval navzdory své průkopnické činnosti na poli matematicko-mechanické přírodovědy sám sebe za teologa) „odkouzlený svět“. Poukazuje tím na to, že až do renesance se lidem svět jako mechanický a příčinně určený nejevil. Podobně jako Newton, byť s jinou motivací, také **Pierre Gassendi** (1592 – 1655) a **Marin Mersenne** (1588 – 1648), řádoví mniši působící v této nově se rodící vědě, usilovali o to, aby příroda pozbyla své pohanské posvátnosti a monopol na posvátno tak připadl církvi. Jejich úsilím nevznikl pouze „nový obraz světa“, ale, jak říká Berman, vznikl tak nový, zcela světský svět, ve kterém člověk v přírodě – či zvířatech jako její části – nenachází nic zázračného či udivujícího. V tomto světě je všechno všední a redukovatelné na matematicko – mechanický popis. Co nelze vyčíslit (jako příklady uvádí „křehkou krásu sněženek a zázrak nového života“), platí v tomto světě za neskutečné, za „pouze subjektivní“.²⁸

3. 2 Manipulace zvířecích duší i těl. Zvířata v době průmyslové revoluce

V období datovaném druhou třetinou osmnáctého století až koncem devatenáctého století se začal významně měnit vztah lidí k ostatnímu živému stvoření. Nevídaný technický rozvoj v této epoše způsobil, že příroda jako celek přestala být vnímána jako člověkův soupeř,

²⁷ Watkyns, R.: *Flamma sine Fumo*. London: 1662 (Davies, P. C. (ed.), 2nd. ed., London: Routledge 1968, p. 18.)

²⁸ Berman, M.: *The Reenchantment of the World*. Ithaca, NY: Cornell University Press 1981, pp. 47 – 66.

a naopak se stala projekční plochou romantizujících představ. Je třeba si uvědomit, že tyto projekční představy nejsou fenoménem nijak novým a jde spíše o něco, co lidé potřebovali i v jakékoliv jiné epoše – vzpomeňme jen představu biblického ráje, bájnou říši kněze Jana, tak toužebně hledanou ve středověku, či orientománii, časově zcela totožnou s romantizací přírody a živočichů v ní žijících. Stejně jako tehdejší lidé byli po ušlechtilém divochovi, začali s notnou dávkou sentimentu vnímat také volně žijící zvířata. Ta se stala projekční plochou nejrozmanitějších představ a idejí, podobně jako jejich domestikovaní druhové. V některých svých manifestacích jsou tyto sentimenty obzvláště patrné. Mám zde na mysli kupříkladu chov domácích mazlíčků, což je fenomén sice odvěký a vlastní všem kulturám, ale nikde (pochopitelně kromě posledních tří až čtyř desetiletí naší doby) nedošel takového rozmachu jako v Anglii první poloviny devatenáctého století. A protože Anglie²⁹ byla nejúspěšnější koloniální mocností a v mnohém to byla právě ona, kdo „udával tón“ pro ostatní evropské státy a méně a v modifikované podobě i pro Ameriku coby kulturní extenzi Evropy, šířily se nové trendy spojené s živočichy mnohdy právě odsud. Jako první je od ní přejímaly Francie a Německo a posléze ostatní evropské země. Poněkud odlišným způsobem se tyto inovativní náhledy dostávaly do kolonií, kde probíhalo jinak i jejich etablování – jednak proto, že sem byly mnohdy zcela automaticky zavlékány a aplikovány násilně, druhak proto, že byly roubovány na úplně jiné percepční milieu než v případě dejme tomu oněch jmenovaných a Británii kulturně přeci jen podobných Francie či Německa. V případě tak emočně exponované záležitosti, jakou pro člověka relace ke zvířatům je, byly výsledky takové konjunkce mnohdy neskonalé bizarnější, než, řekněme, překlad Bible svaté do santálštiny. O tom však později.

Snad nejpodstatnějším hybatelem ve změně náhledu na živočichy byla jejich náhlá a dříve nevídaná manipulovatelnost. Neuvěřitelným způsobem se rozmohlo „šlechtitelství“ - v podstatě čehokoliv šlechtitelného. Dále se zcela změnil právní status zvířat. Z bezvýhradně právních osob se staly movitým majetkem člověka, se všemi výhodami a nevýhodami, které to přináší. Podstatnou roli hrála mnohá další fakta, např. překotný rozvoj zbraní a dopravních technologií. Jako přímý výstup tohoto „rozvoje“ potom můžeme chápat vyhubení bizona amerického (*Bison bison*) koncem devatenáctého století, či - rovněž v Severní Americe - holuba stěhovavého (*Ectopistes migratorius*). Zbraně sice ještě nebyly všemocné, což maně dokládají pojednání Carla Hagenbecka o tom, jak obtížné bylo usmrtit agresivního slona

²⁹ Nutno podotknout, že tomu tak zdaleko nebylo v případě jiných socio – kulturních jevů, kdy to byla naopak Anglie, kdo čerpal inspiraci odjinud.

v jejich menažerii a líčení lorda Byrona z roku 1826 o tom, jak dlouho trvalo usmrcení rozzuřeného slona Chuneeho a jak o deset let dříve musel být v Benátkách slon uprchlý ze svého stání do centra města rozstřílen děly z městského arzenálu³⁰. Bohužel to však byli pouze a právě jen asijské a africké tlustokožci, kdo byl vůči tehdejším zbraním do určité míry resistantní; museli si tedy, řečeno s mírnou nadsázkou, na své vyhubení na rozdíl od jiných živočišných druhů ještě několik desetiletí počkat³¹. Snad největší význam ale tato epizoda o zdlouhavém zabíjení ubohého slona měla v tom, že naklonila veřejné mínění i mínění parlamentu příznivěji **Společnosti proti krutostem páchaných na zvířatech** (SPCA – Society for the Prevention of Cruelty to Animals³²), díky čemuž parlamentem mohlo projít několik zákonů, které takové chování vůči zvířatům zakazovaly a odsuzovaly.

Dalším (byť se to může jevit jako náhled lehce za vlasy přitažený) nástrojem fyzické manipulace s živočichy byla nově zavedená (přinejmenším v Evropě; od prvních vlaštovek v např. starověké Indii zde záměrně odhlížím) veterinární medicína, rychle se zdokonalující a neméně rychle expandující ze svého francouzsko-anglického epicentra do celé Evropy.

3. 2. 1 Boj s krutostí páchanou na zvířatech

Na počátku devatenáctého století by Angličany nejspíše překvapilo, kdyby o nich někdo říkal, že jsou laskaví ke zvířatům. Ve své každodennosti byli totiž obklopeni důkazy pravého opaku: ulice Londýna byly plné tažných psů, koní a oslů, přičemž mnozí z nich byli evidentně vyčerpaní a týraní; ulicemi byly rovněž hnány ovce a hovězí dobytek na neblaze proslulý Smithfieldův dobytčí trh³³; rovněž nebylo těžké nalézt řezníky a pohodné, byť byli z hlavních komunikačních tepen odsunuti poněkud z očí. O žádném jemnocitu nemohlo být řeči ani v případě populárních zábav, ke kterým v té době ještě běžně patřily kohoutí a psi zápasy, štvání býků, zabíjení kryš a štvance pořádané na divoce žijící zvířata.

K této každodenní podívané nicméně vyjadřovalo svůj odpor či zděšení jen mizivé

³⁰ Byron Hobhouseovi, *Byron's Letters and Journals*, sv. 6, p. 108.

³¹ Příběh o protrahovaném zabíjení Chuneeho nicméně vyvolal ohromné pobouření v celé Anglii. Plnil stránky novin a vycházely o něm samostatné brožury; dokonce se o jeho tragédii hrála hra v Sadlers Wells, což stojí obzvláště za zmínku – v tomto světle se pak přestává jevit jako kapric pozdní postmoderny, že se o „statečném lachtanovi Gastonovi“ plujícím „zpátky do moře“ nacvičí divadelní kus.

³² P. Šustrová tento název překládá jako **Společnost pro ochranu zvířat**.

³³ Ritvo, H.: *The Animal Estate: The English and Other Creatures in the Victorian Age*, Cambridge: Harvard University Press 1987, p. 125.

procento občanů. Když byl v roce 1800 předložen Dolní sněmovně parlamentu ke schválení historicky první zákon na ochranu zvířat (tento konkrétně proti zábavě štvání býků ulicemi), obtěžovalo se zúčastnit zasedání jen minimum členů Sněmovny. *Times* o celé záležitosti referovaly ve smyslu, že je „pod důstojnost parlamentu o podobných věcech vůbec rokovat“. **George Canning**, pozdější premiér, se k celé záležitosti vyjádřil v tom smyslu, že podobné kratochvíle posilují kuráž těch, co je provozují, tříbí smysly a celkově povznášejí.³⁴

Naopak ti, kteří hlásali, že špatnému zacházení se zvířaty je třeba učinit přítrž, zahanbeně přiznávali, že Angličané se k nimým tvářím chovají obzvláště krutě – toto ostatně konstatuje přírodovědec **Edward Jesse** (1780 – 1868) ještě v roce 1835³⁵. Ze zpráv v dobovém tisku je patrné, že se ke zvířatům zdaleka nechovali krutě pouze ti, kdož chovali tažné koně či voly. Jeden respondent časopisu *Zoologist* si tak v roce 1853 kupříkladu stěžuje na „hrozné nakládání s volně žijícím ptactvem ve srovnání s tím, jak laskavě se k opeřencům chovají Skandinávci“³⁶

Indiference obyvatelstva k jevu týrání zvířat se každopádně dala vykládat přinejmenším jako tichý souhlas s ním. Hlasy, jež chtěly daný stav změnit, se však začínaly ozývat na všech frontách; takto např. v roce 1832 můžeme číst prohlášení duchovního **Williama Drummonda**, želícího skutečnosti, že v zemi, která se tak obšírně zabývá morálkou a zbožností, je tak málo pozornosti věnováno krutému zacházení se zvířaty³⁷. Brutalita Angličanů se v druhé polovině 19. století stala natolik veřejně a často probíraným tématem, že jí věnovala pozornost sama královna Viktorie. Z volání po slušném a citlivém zacházení se zvířaty se tak stalo politikum, jež vytvořilo novou asociaci – skutečný Angličan je člověk, jenž k otázce chování ke zvířatům není lhostejný; opak začal být asociován s cizinci.³⁸ Tento paradigmatický posun do jisté míry opravdu reflektoval skutečnost. Humanistická hnutí, vznikající od počátku devatenáctého století, si na své konto skutečně mohla připsat četné úspěchy. Když **Richard Martin** v roce 1821 navrhl zákon prevence krutého a nepřiměřeného zacházení se skotem, byl podpořen jak klérem, tak londýnskou

³⁴ *Ibid.*

³⁵ Jesse, E.: *Gleanings in Natural History*. London: Third and Last Series, John Murray 1835, p. vi.

³⁶ Smith, A. Ch.: On the Persecution of Birds and Animals, Unhappily So General in This Country. *Zoologist* 11 (1853), p. 3901, In Ritvo, H., *op. cit.*, p. 126.

³⁷ Drummond, W. H.: The Rights of Animals, and Man's Obligation to Treat Them with Humanity, London: John Mardon 1838, p. 5. In: Ritvo, H., *op. cit.*, p. 126.

³⁸ Harrison, B.: Animals and the State. In: *Peaceable Kingdom: Stability and Change in Modern Britain*, Oxford: Clarendon Press 1982, pp. 102 – 103.

radnicí a mnoho Londýňanů podepsalo petici na podporu tohoto zákona. Ten sice později prošel v Dolní sněmovně, avšak byl zamítnut Sněmovnou lordů. Schválení v obou sněmovnách se neproblematicky dočkal o rok později³⁹.

Snad nejzásadnější událostí, která se v první polovině 19. století ve prospěch zvířat odehrála, bylo založení již zmíněné Společnosti pro předcházení krutostem páchaných na zvířatech (**Society for the Prevention of Cruelty to Animals - SPCA**) v roce 1824, která měla podpořit, jak prohlásil R. Martin, „revoluci morálky“ zahájenou výše zmíněným zákonem⁴⁰. Po deseti letech své existence už si Společnost vedla natolik dobře, že si mohla dovolit vydávání obširných tiskových zpráv o své činnosti, pojednávajících především o četných sebepropagačních aktivitách, spolu s lobováním za další legislativní opatření ve prospěch zvířat; nehledě na to, že se stala jakýmsi vzorem podobným společností, zakládaným již nejen v Anglii, ale rovněž např. ve Francii (francouzská Společnost proti krutostem páchaných na zvířatech vznikla v Paříži roku 1846). Jí samé se pak dostalo té výsady, že jí Viktorie, tehdy již královna, povolila přidat si do názvu výraz „královská“ (Royal - nyní tedy RSPCA).

Zmíněný počátek spojování humánnosti s anglickostí bylo fenoménem, jenž měl četné konotace a následky. Jedním z jeho nejvýraznějších rysů bylo, že působil značně jednostranně. Členové RSPCA, kteří hlásali, že jsou to právě cizinci a společenská spodina, kdo se chová špatně ke zvířatům, pocházeli ze středních a vyšších vrstev. Jimi „obžalovaní“ se vůči vzneseným nařčením pouze bránili, tvrdíce, že „to není pravda“, sami ale, z pochopitelných důvodů, žádné teorie negenerovali. Jejich „zbraní“ ale bylo, že rozličná ustanovení přijatá humánním establišmentem ve věci zvířat zkrátka nebrali na vědomí. Rétorika ochránců zvířat občas zacházela až do krajnosti, oceňující zvířata jako bytosti daleko vyšší než „lidskou lůzu“, jež s nimi tak nepěkně zachází.⁴¹ Setkáváme-li se přímo na anglické půdě s názorem, že „ušlechtilý kůň má často více rozumu než mrzký čeledín, jenž se o něj stará“⁴², je poměrně snadno prediktabilní, jak se Angličané dívali na přístup ke zvířatům obyvatelstva kolonií. Leč o tom později. Celkově lze dobové nálady výstižně shrnout výrokem **Arthura Helpse**, jenž napsal, že „vyšší kultura, tak jak je pěstována vyššími

³⁹ Turner, J.: *Reckoning with the Beast: Animals, Pain and Humanity in Victorian Age*, Baltimore: John Hopkins University Press 1980, p. 39.

⁴⁰ Martin uvádí četné důkazy této „morální revoluce“, tedy např. to, že žádný skutečný anglický gentleman by nedal utratit svého loveckého psa poté, co zestárne a je pro původní účely k nepotřebě.

⁴¹ Ritvo, H.: *op. cit.*, p. 133.

⁴² Hone, W.: *The Every – Day Book and Table Book*. London: T. Tegg 1835, p. I.

společenskými vrstvami, by nevyhnutelně vedla k celkově dobrému zacházení se zvířaty⁴³. Společnost celý jev rozděloval na bázi v podstatě rasisticko – třídní. Sociální organizace středních tříd začala být navíc ve vzrůstající míře spjata s náboženskou morálkou, a tak nepřekvapuje, že již od konce 18., ale hlavně v 19. století nalézáme požadavek slušného chování k němým tvářím – spolu s požadavkem na výchovu k němu - od nejútlejšího dětství, jak v kázáních puritánů, tak evangelikánů.⁴⁴ Nutno dodat, že pozornost ochranářských spolků občas upoutaly i se zvířaty spojené „násilnické“ aktivity vyšších vrstev, např. koňské dostihy; ovšem jediné, co v takovém případě následovalo, byla konstatace, že „lidé tak materiálně zabezpečení a s takovým vzděláním by se měli věnovat ušlechtlejším věcem“⁴⁵. K legálním postihům v těchto případech nedocházelo. Stojí za to zde citovat **V. Mahona**, v roce 1839 předsedu Společnosti, podle nějž nevinné zábavy jako rybaření a lov jsou zcela mimo centrum pozornosti jeho organizace, tedy alespoň v případě, že probíhají bez zbytečné bolesti a utrpení působené loveným živočichům⁴⁶. V duchu charakteristické britské konsistentnosti byly ekvivalenty náhledů na živočichy včetně přijímané legislativy ve stejné době uplatňovány i v britských koloniích.

Další pozoruhodnou skutečností je, že mnoho členů RSPCA byli nadšení účastníci honů na lišku, a to aniž by spatřovali mezi touto svou aktivitou a bojem proti krutostem páchaných na zvířatech jakoukoli diskrepanci⁴⁷.

Situace se začala zvolna měnit v druhé polovině 19. století, kdy vzniká Královská komise pro vivisekci (**Royal Comission on Vivisection**). Ačkoli hlavními oběťmi týrání a tím pádem i případy pro RSPCA zůstávali nadále koně a jiní kopytníci chovaní jako tahouni nižšími společenskými vrstvami, podvyživení, zranění postroji, permanentně přetěžovaní a hrubým násilím nucení k vyšším výkonům, Komise často zasahovala také kvůli psům; v té době se jako tažná zvířata požívali i oni, neboť se z nich, na rozdíl od oslů, koní a jejich kříženců nemuselo platit mýtné⁴⁸. Díky úsilí RSPCA byla tato praktika v Londýně zakázána

⁴³ Helps, A.: *Some Talk about Animals and Their Masters*. London: Stranhan 1872, p. 9.

⁴⁴ Ritvo, H.: *op. cit.*, p. 133.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 134.

⁴⁶ Annual Report of RSPCA. 1839 In: Ritvo, H., *op. cit.*, p. 134.

⁴⁷ Nearistokratické vrstvy na tuto kratochvíli jako na krutou poukazovaly již od 90. let 19. století. Celá záležitost během neuvěřitelně dlouhé doby nabývala nebývalých rozměrů; o sto let později se doslova „celá Británie“ rozdělila do dvou táborů – pro zákaz liščích honů a proti tomuto zákazu. 15. 9. 2004 „zvíťžily lišky“; zákon proti honu na ně byl odhlasován britským parlamentem.

⁴⁸ Johnson, P.: *The Birth of the Modern – World Society 1815 – 1830*. London: Weidenfeld and Nicolson 1991

v roce 1839, ve zbytku Anglie pak v roce 1854.⁴⁹

Slovník, používaný ve výročních zprávách RSPCA byl všechno jen ne neutrální; už tím jednoznačně nakláněl jazýček vah potenciálního čtenářstva na stranu týraných zvířat, liče je obraty jako „ubohá kočička“, „chudinka mladý oslíček“. Dále byly líčeny jejich dobré povahové vlastnosti („tažný pes“ líčený jako „tiché mírné zvíře milující děti“), v kontrastu ke lživým výpovědím majitelů – tyranů, uvádějících na svou obranu, že zvíře je líné, neposlušné, etc., tedy hodné trestu.

3. 2. 2 Právní status zvířete a jeho změny

Když byla v roce 1679 v Londýně žena obviněná z „bestiality“ odsouzena ke smrti oběšením, byl její psí spolupachatel odsouzen ke stejnému konci. Král **Jakub II.** (1633 – 1701) nechal podle podobné logiky k smrti uštvat medvěda, jenž zabil chlapce – a věšení toulavých psů, ohrožujících stáda bylo běžnou pastýřskou praktikou té doby. O čem všechny tyto kasuistiky vypovídají? V Británii, stejně jako v ostatních evropských zemích, byla zvířata explicitně zahrnuta v tehdejší právní řád jako právně způsobilé bytosti, mající, stejně jako lidé, svá práva, povinnosti a trestní zodpovědnost. V německém zákonodárství se výslovně uvádělo, že právně způsobilí jsou „všichni členové domácnosti, tedy i ženy, služebnictvo a zvířata“. V případě, že u soudu jako svědkové trestného činu z jakýchkoliv nemohli vystoupit lidé, bylo běžnou praxí povolávat k přelíčení zvířata, jež byla přestupku přítomná.⁵⁰ Tato praxe v devatenáctém století hromadně ustoupila, zvířata přestala být za své přečiny exemplárně trestána⁵¹, což naznačovalo dva nové, vzájemně poměrně protichůdné nastupující proudy v přístupu ke zvířatům. Mnozí humanisté tyto tendence chválili a považovali je za nadcházející triumf kultivované a humánní justice nad brutálními postupy středověku. Tyto postupy obšírně zaznamenal ve svém kompendiu *The Criminal Prosecution and Capital Punishment of Animals*⁵² **Edward Payson Evans**.

(česky *Zrození moderní doby*. Praha: Academia 1998), p. 551 českého vydání.

⁴⁹ Annual Report of RSPCA, 1840 In: Ritvo, H., *op. cit.*, p. 139.

⁵⁰ Běžně takto vystupovaly např. kočky, psi a kohouti. In: Rittvo, H.: *op. cit.*, p. 1.

⁵¹ Ve skutečnosti se podobné praktiky pouze posunuly do jiné, méně očividné, zákonem nepostihované roviny, k čemuž se dostanu dále.

⁵² O půl století později sahá po této knize **Arthur Koestler** ve své apolozezi zákazu trestu smrti. Jako příklad očividného a nesmyslného barbarství uvádí případ popravy prasnice ze středověké Francie a ptá se, jak je možné, že lidé naznali absurditu tohoto počinu, zatímco trest smrti na lidech je stále běžnou praktikou? (Koestler, A.: *Reflections on Hanging*. London: Victor Gollancz 1956, pp. 71-72).

Skutečnost, že zvířata přestala být souzena za čarodějnictví, zabíjení lidí, sodomii a ostatní přestupky, což se jevílo jako zvýšená citlivost v přístupu k nim, měla ovšem logicky i svou druhou stranu. Přestala být nahlížena jako svéprávné bytosti, tudíž spolu se schopností záměrně překračovat zákon jim byla odňata i výsada svobody, moci a svéprávnosti, jež z dřívějšího postavení vyplývala. Tím, že je člověk zbavil postavení, jehož se jim v dřívější legislativě dostávalo, učinil z nich objekty lidské manipulace a veškerou „moc“ si přivlastnil pro sebe.

Jak již bylo řečeno, od devatenáctého století se na zvířata začalo pohlížet jako na člověkův majetek, lišící se jen málo od ostatních movitých statků. Živočichové přestali nést morální zodpovědnost za své skutky; bylo na jejich majiteli, aby odhadl riziko, jež může „jeho“ zvíře okolí způsobit. Za jeho činy převzal plnou zodpovědnost a byl eventuálně souzen sám. Na dlouhá desetiletí z toho vyplývaly konsekvence, jež byly a jsou pro živočichy v podstatě méně výhodné než výchozí stav. Pokousal-li například někoho pes, bylo – a stále je – relativně běžnou praktikou takového psa utratit, aniž by někdo zjišťoval, jak k pokousání došlo či jaký podíl na něm majitel zvířete nese např. nevhodnou výchovou. Majitel zvířete mohl svého svěřence nechat utratit (případně sám zabít) bez závažnějšího důvodu; pakliže se tak nestalo nějakým brutálním způsobem, nebylo instance, jež by mu v takovém postupu mohla zabránit.⁵³ Změnu právního postavení zvířete v devatenáctém století lze považovat za symbol celého klastru dalších změn. Ve své většině jsou následkem získávání a využívání poznatků získaných v době osvícenství; a ačkoliv nebyly určovány nějakým jednotným kánonem či vzorcem, v žádném případě nebyly náhodné či vzniklé pouhou divergencí.⁵⁴

K tomuto Koestlerovu argumentu je ovšem třeba poznamenat, že rozpor v odlišně nahlížené ceně lidského a zvířecího života v určitých dějinných obdobích je tak starý, jako lidstvo samo. Zatímco byla např. v chudé rolnické rodině smrt krávy tragédií, smrtí některého z četných dětí, s mírnou nadsázkou, pouze ubylo hladového krku a neštěstí to bylo neskonale menší. Ani naše doba není na tyto příklady chudá – jak výstižně konstatuje S. Komárek, zatímco interrupce jsou ve většině západních zemí na denním pořádku, mláďata všech druhů orlů jsou pečlivě střežena už v embryonálním stádiu.

⁵³ Nutno dodat, že tento stav do značné míry panuje v evropských zemích dodnes. Za příklad může posloužit Česká republika, kde přestože rostliny a dřeviny jsou obecně nahlíženy jako jsoucna nižšího rangu než živočichové (nota bene obratlovci, nota bene obratlovci – savci), dopouští se např. občan ČR přestupku podle zákona č. 114/1992 Sb. o ochraně přírody a krajiny v platném znění, pokácí-li bez speciálního povolení strom s obvodem kmene ve výšce 130 cm větším, než 80 cm, byť by tento strom rostl na jeho pozemku a byť by ho kdysi třeba sám zasadil. Svého psa/ morče/ andulku může nicméně utratit či nechat utratit zcela beztrestně.

⁵⁴ Ritvo, H.: *op. cit.*, p. 5.

3. 2. 3 Vznik veterinární medicíny

K etablování veterinární medicíny coby samostatné vědní disciplíny došlo díky neuvěřitelné konjunktúře, již se na samém přelomu osmnáctého a devatenáctého století začaly těšit koňské dostihy (britský **Jockey Club** byl nicméně založen již v 50. letech osmnáctého století). V té době navíc začala stoupat celosvětová poptávka po kvalitních koních, a to nejen ke sportovním účelům. Důvodem ještě závažnějším byla potřeba koní v britských koloniích. Tento dobový fenomén došel své personifikace v osobě **Williama Moorcrofta**.

Moorcroft (1765 – 1825) byl původním povoláním lékař; jeho přeorientování se na zvířata způsobila náhoda: V roce 1783 se úřady obrátily na liverpoolskou nemocnici s prosbou, zda by nezapůjčila některého ze svých studentů, aby se pokusil pomoci při léčbě ničivé epidemie, jež vypukla na derbyshireských pastvinách mezi dobyt看em. Oním studentem byl právě Moorcroft a obor „léčení zvířat“ ho zaujal. Protože nejširší praxi na tomto poli měla do té doby Francie, což spočívalo v tom, že zde žilo několik lékařů – specialistů na léčbu válečných koní (přihlédneme-li k povaze doby, kde jinde než na válečných polích už mělo k podobnému pokroku docházet; je to ostatně jen první vlna fenoménu, jenž později znotoričtel, totiž že k pokroku a rozvoji v ledasčem dochází díky válce a jejím potřebám (antibiotika, letecké motory), byla to právě ona, kam odjel Moorcroft zdokonalit se ve svém novém „řemesle“. V roce 1792 si otevřel svou první veterinární ordinaci – a tím i první anglickou veterinární ordinaci vůbec. Pouze v Londýně v té době bylo 150 000 koní – a v roce 1820 už čtvrt milionu. Moorcroft velmi zbohatnul a nová disciplína se zázračně ujala a rozšířila. Samotný Moorcroft ale o své jmění přišel při svém nezdařeném pokusu obchodovat se strojově vyráběnými podkovami. Rovněž jeho další osudy ale s tehdejšími trendy na poli lidsko – zvířecích interakcí úzce souvisejí - v roce 1808, už po svém bankrotu, vděčně přijal dobře placené místo správce hřebčína Východoindické společnosti v Kalkatě⁵⁵ a proslul tak pokusem o jeden z nejheroičtějších kousků na poli vzámáhajícího se chovatelství a šlechtitelství. V Indii totiž narazil na nedostatek kvalitních koní, což by se mohlo pro koloniální velmoc ukázat jako fatální: Angličané byli od počátku do konce svého působení oproti Indům v beznadějně menšině a vojska místních vládců na hranicích Britské Indie se navíc v té době, stejně tak jako například armáda čínská či mongolská, začala reorganizovat podle evropských vzorů. Kvůli této své křehké pozici začali Britové pocítovat potřebu vlastnit dostatek skvělých jízdních plnokrevníků i tažných koní nejlepší kvality; jedině v tom

⁵⁵ Johnson, P.: *op. cit.*, pp. 547 – 8 (citováno podle českého vydání).

spatřovali možnost mít prvotřídní jízdu a jízdní dělostřelectvo, díky nimž by armáda mohla rychle zasahovat hluboko v týlu nepřítele a pak si diktovat podmínky po jediném vítězném tažení. Bez silných a vytrvalých koní se západní vojenská technika prostě již nemohla rozhodujícím způsobem uplatnit. Takoví koně ale byli drazí a nebylo snadné je opatřit; proto se Moorcroft zcela logicky rozhodl, že musí získat alespoň takové množství těchto zvířat, aby stačila pro chov. Domníval se, že nejlevnější a nejrozzumnější bude tato zvířata nakoupit na trzích daleké střední Asie. Jediný zádrhel spočíval v tom, že to byly vody z tohoto hlediska zcela neprobádané. Zbytek anabáze pro naše účely není podstatný, snad jen, že Moorcroft při této své chovatelsko – šlechtitelské misi zahynul. Žádná jiná kasuistika by ale nemohla ukázat lépe, jakou váhu Britové začali přikládat rodokmenu svých zvířat.

3. 2. 4 Pýcha a předsudek: fenomén rodokmenu, koloniální expanze a demonstrace dominance

Skryté averze vůči nižším společenským vrstvám vyplouvaly značně nápadně na povrch rovněž v jevu, kterého jsme si mohli všimnout již s hřebčínem Východoindické společnosti a jenž se pro období první poloviny 19. století stal jedním nejcharakterističtějších fenoménů. Bylo to chovatelství a šlechtitelství.

O tom, že otázka plemene či rasy dávno není něčím vágně vymezeným a nepodstatným, svědčí dochovaný názor jednoho dobového britského šlechtitele psů, prohlašujícího, že anglického buldoka nelze křížit s jinými plemeny, neboť ta jsou „cizí“ a z toho důvodu jasně podřadnější⁵⁶.

Interpretace popularity šlechtitelství se různí, nacházejí ale společnou řeč v jednom: je pozoruhodné, že se šlechtitelské ambice v Británii vynořují v tu samou dobu na několika různých rovinách zároveň. Právě periodizace celé záležitosti⁵⁷ nás nenechává na pochybách, epifenomémem jakého dění tato věc je a co ji spojuje s dalšími dobovými diskursy zahrnujícími zvířata; byť jsou tyto diskursy často zdánlivě odtažitě. Jejich úběžníkem byly jednoznačně dominance a exploatace. Živočichové byli skvělými objekty rétoriky oslavující a rozšiřující lidskou moc, byť tento cíl nikdy nebyl deklarován otevřeně. Panující dobové paradigma umožňovalo, aby se na dominanci a exploataci podíleli nepřímo i ti obyvatelé Británie, kteří zrovna nejezdili dělat kariéru do kolonií - výstavu pečlivě šlechtěných

⁵⁶ The Bulldog, *Ladies' Kennel Journal* 4 (1896), 9, p. 14.

⁵⁷ Fenomén má svůj počátek v polovině osmnáctého století, nicméně podstatněji se rozvíjel až ve století devatenáctém

kredencoidních shorthornek totiž nebrali jejich majitelé o nic méně vážně než „hrdinové“, zaopatřující v koloniích velké šelmy pro domácí menažerie. Ostatně ještě v roce 1887 si zapálený kynolog **J. H. Welles** v *Kennel Gazette* stěžuje, že „byť popularita psích výstav stále stoupá, kritéria pro to, co jsou oceněnihodné znaky (standardy psích plemen byly ještě v plenkách), jsou krajně nezřetelná; zdá se, že jedinou kvalitou, kterou vítězové disponují, je, že nejvíce ze všech vystavovaných psů demonstrují lidskou moc manipulovat přírodu a možnost dovolit si koupit tak drahé zvíře. Jsou tak statusovým symbolem lidské rasy jako takové a statusovým symbolem bohatého a „mocného“ majitele jako jedince v jednom.“⁵⁸

V polovině devatenáctého století už byly něčím běžným výstavy koček, psů, dobytka jak v západních evropských zemích, tak v Americe; běžným tak dalece, že se staly i zvyklou součástí „zvířecí“ beletrie⁵⁹. Šlechtitelství se neomezovalo pouze na domestikanty, stalo se jakousi obecnou, především britskou mání – a základy eugeniky, bující především na přelomu 19. a 20. století a dohnané in extremis za německého národního socialismu, můžeme nalézt právě zde. Dochází k nevídané exploraci a ohledávání toho, co všechno je vůbec křížitelné s čím. Křížilo se vše, např. tygři se lvy a lvi s levharty. Další populární dobovou fikční představou bylo „oživování krve domestikantů krví divokých zvířat“. K tomuto účelu byli v londýnských menažeriích za značně vysoký poplatek nabízeni např. hřebci zeber k oživení koňské a oslí krve, či různí volně žijící afričtí a asijské tuři k oživení krve domácího skotu. Intensivně se rovněž bádalo na poli toho, které z koloniálních exotů by se ještě bylo možné zdomestikovat: když už máme krocany, tak proč ne ještě slony či vodní buvoly⁶⁰? Tyto snahy podporovala především Londýnská královská zoologická společnost (**Royal Zoological Society of London**), založená roku 1826 (kromě dalších také **Sirem S. Rafflesem**, viz dále).

Tyto úvahové pochody se poněkud bily s dalším podobným demiuržským aktem: Angličané nebyli spokojeni s tím, jaké živočichy našli v Austrálii; obzvláště bolestně postrádali lovnou zvěř (klokany neshledávali být lovnou zvěří). Se spasitelskými úmysly takto vysadili na kontinentě králíky, divoké vepře, kapry a několik dalších druhů, které posléze svým přemnožením způsobily ekologickou katastrofu, což už je další kapitola tohoto

⁵⁸ Walsh, J. H.: A Defined Standard of Points for all Breeds of Dogs. *Kennel Gazette* 8, London, 1887, p. 242.

⁵⁹ Opakovaně se zvířecí hrdinové výstav objevují např. v povídkách E. T. Setona (Seton, E. T.: Micka, kočka se smetiště. *Povídky o lidech a zvířatech*. Praha: F. Topič 1915).

⁶⁰ Kupříkladu v publikaci *The Natural History of Remarkable Birds* z roku 1821 se objevuje smělý názor, že „jízda na pštrosu by se jednoho dne mohla stát velice oblíbeným a efektivně svižným způsobem přepravy osob“.

krátkozrakého příběhu. Jako akt dominance nad vzdáleným a exotickým se dá chápat i to, že jako ošetřovatelé exotických zvířat v zoologických zahradách byli coby rozšíření exotické podívané přednostně najímáni lidé pocházející ze země původu oněch živočichů (extrémem pak pochopitelně bylo vystavování těchto lidí samostatně jako exponátů, jak si přiblížíme v podkapitole 5. 3 Zoologické zahrady a v BOXu 1 Carl Hagenbeck: krotitel, inovátor, kurátor), dále touha po tom, aby se exotičtí živočichové v zajetí rozmnožovali (pochopitelně a očekavatelně racionalizovaná příběhy o vzdělání, výchově, či dnes o záchraně druhů – blíže opět viz podkapitola 5. 3 Zoologické zahrady). Velice průhlednou symboliku pak mělo i to, jací živočichové nesměli v zoologických zahradách chybět (velcí nápadní savci, šelmy, opice) – šlo přesně o ty samé, jejichž vlastnictvím odjakživa vládcové světem napříč demonstrovali svou moc.

Obrázek 1: výstavy živočichů s rodokmenem, kočkami počínaje a rozmanitým dobytčím konče, se těšily nesmírné popularitě od první poloviny 19. století až do druhé světové války.

3. 3 Nejvýraznější způsoby vztahování se k živé přírodě v 19. st.

Je kuriózní sledovat několik paralelních proudů zájmu o přírodu a o zoologii jako vědu, jak se začaly objevovat v polovině 18. století. V případě Británie v této době znalost přírody a vědomosti o ní stoupaly jednak díky výbojům do kolonií a obzory rozšiřujícím „úlovkům“ odtamtud, druhak díky úsilí domácích výzkumníků. Nejen, že se přírodopis stal prestižní osvícenskou disciplínou, ale začal být i populární kratochvílí amatérů.⁶¹ Její rozmach je pak nejlépe sledovatelný geometrickou řadou vzrůstajícím množstvím vycházejících knižních

⁶¹ Allen, D. A.: *The Naturalist in Britain: A Social History*. Middlesex: Penguin Books, Harmondsworth 1978.

titulů s přírodovědnou tematikou.

3. 3. 1 Malíři atlasů a zakladatelé muzeí

Od doby, kdy hrabě **de Buffon** vydal (v Paříži) v roce 1749 první svazek svého posléze šestatřicetisvazkového kompendia *Histoire naturelle*, začalo množství těchto titulů radikálně narůstat; nejprve šlo o překlady a různé deriváty de Buffona, vbrzku ale vycházely i původní britské příručky.⁶² Právě s nimi souvisí první proud zoologů, na který zde chci poukázat; celý fenomén je totiž poměrně nápadný. Vše souvisí à priori s tím, kdo nejen v této době, ale ještě dlouho poté byl považován za přírodovědného odborníka (tedy především v různých zoologických oborech). V žádném případě neplatil model, na který jsme zvyklí dnes, totiž že se muselo nutně jednat o universitního učenice. Jako odborníci mohli vyniknout stejně dobře středoškolští učitelé přírodopisu či jacíkoliv jiní nadšenci pro obor; striktní dělení naší doby na „odborníky“ (coby universitní učenice) a „amatéry“ ještě nefungovalo a ani nemohlo. Mnoho takových se rekrutovalo ze směru, jenž se z dnešního hlediska jeví poněkud překvapivý. Tvoří jej *rytci a malíři přírody* a posléze *fotografové*. Rozhlédneme-li se více po světě, zjistíme, že jde nejspíše o jakousi jen obtížně přeskočitelnou fázi formování zoologie jako vědy. Anglie měla takto svého **Thomase Bewicka** (1753 – 1828) a Amerika **E. T. Setona** a **Johna Jamese Audubona**⁶³ (1785 – 1851), ale když se o téměř půl století později začala formovat zoologie v Indii, celý děj probíhal velmi obdobně (např. fotograf **F. W. Champion**). Motivace všech těchto původně umělců byla podobná: jak Thomas Bewick, tak Američané Seton a Audubon byli nespokojeni s úrovní toho, jakou podobu v jejich době měly přírodovědné atlasy, ať už ptáků či savců; při generování nových atlasů s přesnými kresbami (kolorovanými i nekolorovanými) doplňovali obrazy pak pochopitelně i svými dost přesnými pozorováními zobrazovaných druhů.⁶⁴

Součástí tohoto formativního proudu zoologických bádání pozdního 18. a celého 19. století tvořili kromě umělců lidé jako již zmíněný **Sir Stamford Raffles** (1781 – 1826). Jak

⁶² Ritvo, H.: *op. cit.*, p. 8.

⁶³ Byť mu vydání jeho prvního velkého atlasu ptáků s grafickými listy opeřenců v životní velikosti umožnili právě Britové, kde se, na rozdíl od Ameriky, tento žánr těšil neobyčejné konjunktuře a mnohem větší podpoře mecenášů, než tomu bylo ve Spojených státech.

⁶⁴ Blíže například Audubon, J. J.: *The Journal of James Audubon Made During His Trip to New Orleans in 1820 – 21.*, Corning, H. (ed.): Massachusetts: Cambridge Business Historical Society 1929; dále další deníky J. J. Audubona; dále Ritvo, H., *op. cit.*, pp. 6 – 8.

jsem naznačila v kapitole 3. 2. 4 o koloniální dominanci, představitelé velice utilitární britské zoologie v dnešním slova smyslu byli především mladí muži ztotožňující se s rétorikou a dobovačnými strategiemi své vlasti⁶⁵. Ani oni nutně nemuseli být – a většinou skutečně nebyli – universitně vzdělanými biology; k tomuto zájmu je zpravidla přivedly okolnosti jejich života v koloniích. Charakteristické pro tento směr bylo vědomí jeho představitelů, že jsou pány situace, byť „laskavými“, v nejlepší duchu tradice anglického džentlmena. Obdobný přístup je vlastní také dalším kontinentálním výzkumníkům, a je v tomto případě lhostejné i to, že eventuálně pocházejí z okruhu německé biologické tradice (blíže k dělení biologie na německou a anglosaskou viz Komárek⁶⁶)

Sir Stamford Raffles se roku 1824 vrací z kolonií ve Východní Indii. Tam se, pokud mu povinnosti koloniálního úředníka dovolovaly, věnoval zoologii a botanice (objevil četné nové druhy). Rafflesovy zoologické aktivity byly svým způsobem odrazem jeho aktivit koloniálního úředníka. Objevoval nové, ztělesňoval řád a sbíral a odvážel vše, co se mu zdálo zajímavé či cenné. Chov a studium divokých zvířat v zajetí ztělesňoval zároveň vítězství a nadřazenost člověka nad světem přírody a vítězství a ovládnutí vzdálených a odlehlých zemí Angličany. Obě tato vítězství znovu-potvrzovala dominanci britského impéria. Raffles ve svých aktivitách hodlal pokračovat i po návratu do vlasti. Ze svých rozsáhlých sbírek přírodnin a chycených a ochočených „exotických“ živočichů (např. tapíra, nového druhu tygra, četných druhů bažantů atd.) chtěl vytvořit muzeum a zoopark. Loď, kterou cestoval, však bohužel po cestě vyhořela, a tak byl nakonec rád, že vyvázl životem. Svých úmyslů se nicméně nevzdal. Přestože se Londýn té doby pyšnil několika stálými menažeriem a několika dalšími putovními a skromnějšími výstavami živých zvířat, Rafflese tyto existující instituce neuspokojovaly. Vadilo mu, že se snaží zavděčit davům, že preferují kvantitu a senzačnost na úkor jedinečnosti pár vybraných živočichů, oceňovaných méně širokým, zato však vzdělaným, informovaným a sofistickým publikem.⁶⁷

To, že držení exotických živočichů mělo ztělesňovat sílu impéria, nebylo nic nového. Vládcové si odedávna u svých sídel ve zvěřinci drželi rozmanité vzácné a exotické živočichy coby reprezentaci vzdálenosti dopadu svého vlivu a moci. Nejstarší sbírka živočichů v Londýně představovala tutéž tradici – hrubší a násilnější formu „rétoriky podrobení“ než

⁶⁵ Charakteristické zde je, že jsou to náhledy „silných“, kteří se přírodě, potažmo celého okolního světa zmocňují – a je jedno, jestli jde o příslušníky podrobených národů, zvířata, či způsob uchopování jich všech.

⁶⁶ Komárek, S.: *Dějiny biologického myšlení*, Praha: Vesmír 1997, pp. 59 a dále.

⁶⁷ Ritvo, pp. 205-6.

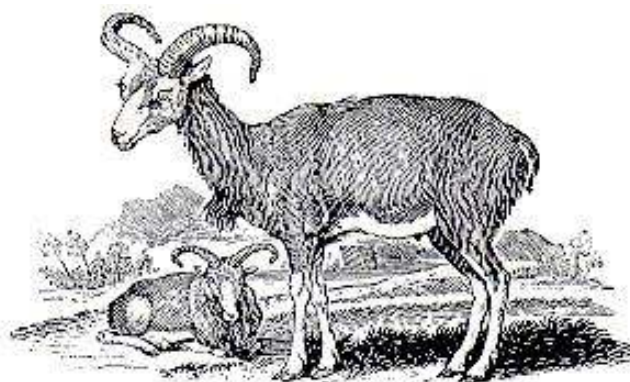
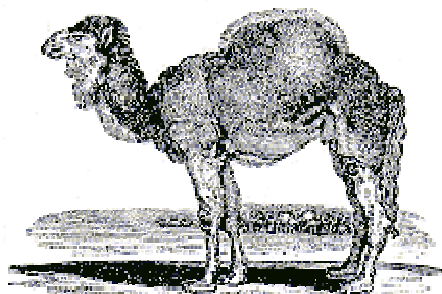
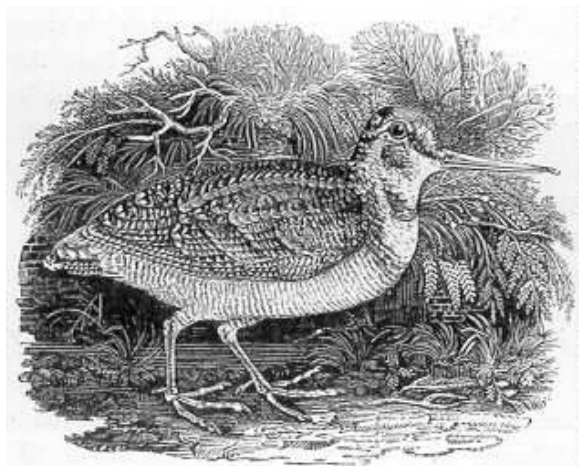
jakou plánoval ztělesnit Raffles v **Regent's Park Zoo**⁶⁸.

V tomto duchu prováděli svá bádání **Alexander von Humboldt** (1769 – 1859), který chtěl svět poznat, zmapovat a přivést z něj do rodného Německa co nejvíc, či **J. W. Goethe** (1749 – 1832), který chtěl věci poznat, do jisté míry nad nimi žasnul, ale jeho úžas měl své meze, meze v duchu evropského romantismu. Byť jim oběma byla fascinace přírodou vlastní, je u nich silně přítomen, nahlížíme-li to z tohoto aspektu, rovněž moment „uchopit – zmocnit se – změřit či jinak zhodnotit - přivlastnit si“ zkoumané. Toto zmocnění a přivlastnění nemuselo být nutně kořistnické, či nešetrně kořistnické, či jak to nazvat. Pro naše účely nejsou Goethe či Humboldt příliš podstatní, meritem zájmu ani jednoho z nich nebyla zoologie; v obecné rovině různých dobových možností uchopování přírody je však jejich příklad dost názorný a „amatérští“ přírodovědci jako byl Bewick, či „osvětáři“ dychtící poznat maximum a toto maximum rovněž představit veřejnosti a poučit ji jako Raffles se jim blíží mnohem více, než třeba transcendentalistům (viz dále). Tento proud je také tradičně spjat s rozmanitými expozicemi zvířat (ať už živých – menažerijních, či jejich vycpanin nebo naložených či sušených kadavérů v muzeích); což vůbec nevylučuje mnohdy lucidní observace zvířat nebo brojení proti různým nehumánním praktikám na nich. S představiteli takových přístupů se nota bene můžeme setkat dodnes.

Obrázek 2: S. Raffles, T. Bewick, J. Audubon

⁶⁸ Z Woodstocku sem se přesunula za vlády **Jindřicha IV.** Jako další královské zvěřince, i tato menažerie se specializovala převážně na šelmy.

Obrázek 3: rytiny T. Bewicka

Obrázek 4: kolorované kresby J. Audubona

3. 3. 2 Američtí transcendentalisté a jejich duchovní blíženci

Druhým proudem byli lidé, kteří nezapadají do žádné z výše zmíněných kategorií. Je nutné předeslat, že v devatenáctém století ještě neexistoval fenomén ochránců přírody, tedy alespoň sám sebe by takto nikdo z nich neoznačoval. Na půdě Spojených států se ale objevují tací, kteří potom už vždy budou považováni za zakladatele ochránářského a „ekologického“ způsobu myšlení. V něčem připomínají evropské romantiky (za typického představitele romantismu⁶⁹ bývá považován např. právě Goethe), ale jejich názhedy s nimi tak zcela totožné nejsou. Nejvýznamnější z nich, **Waldo Ralph Emerson** (1803 – 1882) coby zakladatel amerického transcendentalismu⁷⁰, a jeho příčinlivý následovník **Henri David Thoreau** (1817 – 1862) jsou nejtypičtějšími představiteli tohoto proudu. Ne všichni, kteří do něj ale v očích neamerické veřejnosti organicky patřili, zároveň transcendentalisty skutečně byli – mám zde na mysli například o něco pozdějšího **Johna Muira** (1838 – 1914). Pro Emersona a Thoreaua bylo charakteristické krajní sepětí s přírodou, kterou adorovali; žili velmi skromně každý ve svém srubu na Emersonově lesním pozemku, četli překlady véd a *Bhagavadgíty* a ztotožňovali se s jejich názhedy, že člověk a zbytek stvoření jsou jedno. Návratem k přírodě chtěli „obrodit to lepší v člověku“. V osamoceném životě v lese viděli prostředek spásy před dehumanizačním působením civilizace. Ani Thoreau ani Emerson, byť sami byli velkými znalci přírody, nepovažovali její znalost ve smyslu jednotlivých jevů za podstatnou (všimněme si, jak velmi se toto pojetí liší od výše zmíněných Britů a Západoevropanů). Esenciální pro ně bylo proniknout a vcítit se do „ducha přírody“, žít s ní a žít s ní v souladu. (Thoreau byl navíc téměř anarchista, odmítal platit daně, horoval za samostatnost jedince mimo struktury státních mašinérií a za omezení vlády na nezbytné minimum, což sem ale tak zcela nepatří.). Muir byl velkým Emersonovým obdivovatelem, v roce 1871 se s ním dokonce osobně setkal⁷¹; nadšení transcendentalistů však posunul ještě o krok dál: byť hlásal velmi podobnou životní filosofii jako oni ("*No temple made with hands can compare with Yosemite*")

⁶⁹ Romantismus byl původně anglický kulturní směr pozdního 18. a raného 19. století, takže by asi bylo přesnější přiřadit Goetheho ke škole německého idealismu; byť v pozdějších fázích a v mnoha interpretacích i oněch raných fázích romantismu se rozdíly mezi romantismem (později rozšířeném do celé západní Evropy) a idealismem stírají.

⁷⁰ Za založení hnutí se považuje Emersonovo autorské veřejné čtení eseje *Nature* v roce 1836.

⁷¹ Worster, D.: John Muir and the Modern Passion for Nature. *Environmental History* 10(1): pp. 8-19, January 2005. (<http://www.historycooperative.org/journals/eh/10.1/worster.html>)

a "*Yosemite is the grandest of all special temples of Nature*")⁷², zasadil se o to, aby Yosemite údolí, kde žil a které miloval, bylo vyhlášeno národním parkem tak, jako byl národním parkem v roce 1872 vyhlášen – jako vůbec první na světě – Yellowstone. Muirovi se podařilo uspět do značné míry díky tomu, že Yosemite údolí navštívil v roce 1903 prezident, lovec a velký milovník přírody **Theodore Roosevelt**; průvodcem mu nebyl nikdo jiný než Muir. Společný zážitek v přírodě s Muirovým výkladem Roosevelta ohromily natolik, že se o uskutečnění Muirových záměrů velice zasadil. Yosemite byl pak národním parkem vyhlášen již v roce 1905 (je třeba dodat, že statusu významné přírodní památky se těšil již od 80. let 19. století). Muirovy popisy střetů s volnou přírodou patří k základní ekologické literatuře dodnes. Vyjadřují hlubokou úctu k přírodě a přesvědčení, že „*v ní je spása světa*“; tyto texty jsou příznačně psány vysoce poetickým jazykem, a nikoli třeba jazykem⁷³ filosofa či vědce.

Myšlenky transcendentalistů zvnitřnil a posunul dál další slavný americký milovník a pozorovatel přírody **Ernest Thompson Seton** (1860 – 1946)⁷⁴. Světoznámý přírodovědec kanadsko - skotského původu, autor tzv. „zvířecích příběhů“, malíř života v divočině a zakladatel jakéhosi prostoskautingu, jehož knihy jsou vydávány dodnes, v mnohém etalon své doby. Jeho osobnostní rysy a názory jsou typické čistě pro tehdejší Ameriku, stejně tak jeho osud; příběh farmářského synka, který „zběhne“, aby se mohl věnovat kreslení a malování zvířat a psaní o nich, je nápadně podobný např. životnímu příběhu amerického snad nejslavnějšího malíře ptáků **Jamese Audubona**. I Seton se ke svému zájmu o zvířata dostal poněkud oklikou. Po svém otci zdědil farmu; nicméně jako farmář se ukázal být ještě neschopnější než zmíněný rodič. Od prací zemědělského roku byl neustále odváděn a rozptylován okolní přírodou – a do jeho farmářských let rovněž spadá období nejintenzivnějších přírodovědných výzkumů i frenetického ilustrování a portrétování zvířat. Přestože biologii nikdy nestudoval (od roku 1889 se na Královské Akademii v Londýně věnoval studiu malby), vždy se přátelil se zoology, ornitology a spisovateli. Od roku 1881 začal psát vlastní zoologické články a pojednání. Jako malíř a kreslíř zvířat se stal záhy velmi žádaným a populárním – v Americkém muzeu přírodních věd dodnes mnohé obrazy a ilustrace pocházejí z jeho pera. V roce 1890 odjel do Paříže, kde se věnoval intenzivním

⁷² *Ibid.*

⁷³ K rozdílům mezi odlišnou rétorikou textů u přírodě u rozdílně zaměřených autorů viz kapitola 4. 5 „Psaní o zvířatech: jeho rétorika a étos“ této práce.

⁷⁴ <http://www.etsetoninstitute.org>

rešeršim ke své první knize *The Art Anatomy of Animals*, jež vyšla téhož roku v Londýně. Z ní pochází rovněž malba *The Sleeping Wolf*, vystavovaná na Pařížském salonu v roce 1891. Toutéž výstavou byla nicméně odmítnuta jeho malba *Awaited in Vain* (známá také pod názvem *Triumph of the Wolves*), jež byla vystavena na přehlídce Salonem odmítnutých umělců⁷⁵. Z minuciézní práce na *Anatomickém atlase*, extrémně namáhavé pro oči, téměř oslepl; na doporučení lékařů tedy odjel z Francie na ranč **Fitze-Randolpha** do Nového Mexika, kde se, aby ulevil svým očím, věnoval intensivnímu lovu vlků. Zde načerpal inspiraci pro svou snad nejznámější povídku *Lobo* i další zvířecí povídky, vydané pod názvem *Wild Animals I Have Known* (1898). Jeho knihy v tuto chvíli byly již tak populární, že se psaním „povídek z divočiny“ užíval; bývá rovněž považován za zakladatele *moderní fikce* o zvířatech. Jeho silnou devizou byla nicméně nesmírná faktická věrnost při líčení těchto „zvířecích příběhů“.

Thompson Seton pak zdaleka nebyl jediný, koho ovlivnily a kdo nějak rozvinul či posunul myšlenky transcendentalismu. Ohlas a dopad tohoto v něčem specificky amerického myšlení byl a je dodnes patrný na mnohých dalších – někdejším prezidentem Theodorem Rooseveltem počínaje⁷⁶ a zdaleka nekonče americkými fotografickými školami – v duchu jednoho z pionýrů americké přírodní fotografie **Ansela Adamse** (1902 - 1984), s jeho krédem tak blízkým Emersonovi či Muirovi (*“I believe in beauty. I believe in stones and water, air and soil, people and their future and their fate.”*⁷⁷) a v něčem asociujícím dokonce **Hemingwaye** (1899 – 1961). Že tento *mém* byl v Americe od 19. století silně vitální, potvrzuje navíc tvorba autorů jako např. **Walt Whitman** (1819 – 1892), který byl transcendentalisty obdivován (jak Emersonem, tak Thoreauem), ale ačkoliv někdy bývá za

⁷⁵ Praktika vystavovat „nevhodné“ či „závadné“ umění se udržela poměrně dlouho; např. v nacistickém Německu se pořádaly výstavy „Degenerierte Kunst“, kde byla vystavována umělecká díla odporující nacistické doktríně. Přestože výstavy tohoto typu pouze doprovázely daleko rozsáhlejší expozice umění „vhodného“, těšily se paradoxně největšímu zájmu.

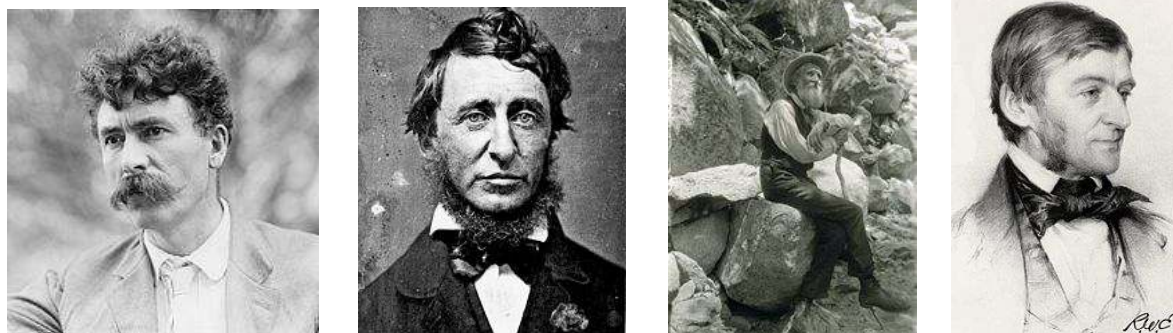
⁷⁶ Na Roosevelta by se pak dalo uplatnit mnohé, co bude řečeno dále o lovcích přesedlavších na ochranu přírody. Jednalo se o dost pozvolný proces; vzhledem k tomu, že byl na rozdíl od poloanarchistických transcendentalistů i Muira patriotským vládním představitelem, je poměrně pochopitelné i to, jak se v jednom aspektu od výše zmíněných pánů liší: ještě při jeho slavné výpravě do východní a rovníkové Afriky (1909), o které mimochodem napsal lovecký memoár *African Game Trails*, bylo zabito 11 397 nejrůznějších živočichů, z nichž mnoho bylo vycpáno a konzervováno a dodnes straší v newyorském Americkém přírodovědném muzeu (O’Toole, P.: *When Trumpets Call*. New York: Simon and Schuster 2005, p. 67). Čím byl ale Roosevelt starší, tím více se jeho pohled na živou přírodu přikláněl k ochranářské a neinvazivní cestě.

⁷⁷ Adams, A.: *An Autobiography*, Boston: Little, Brown and Co. 1983, p. 4.

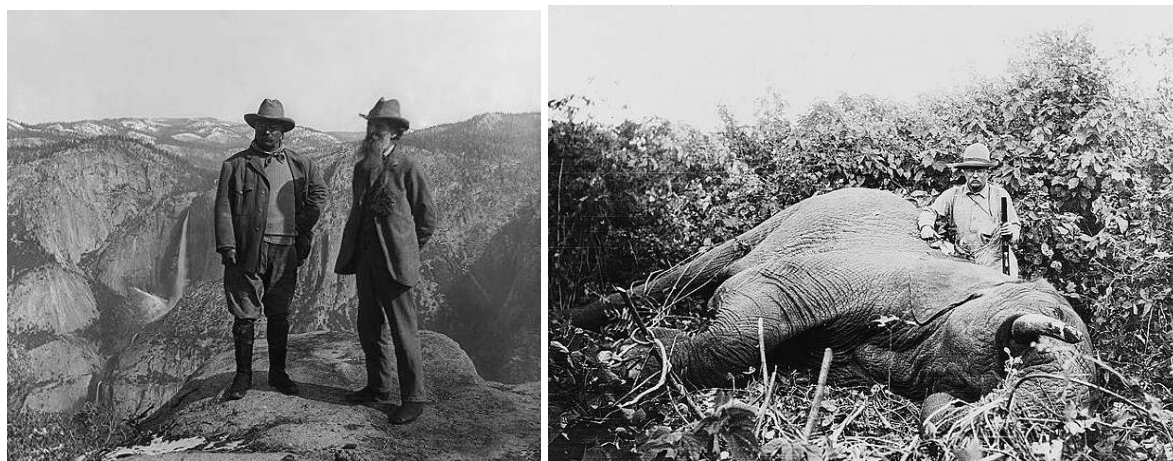
transcendentalistu sám označován, jde pouze o myšlenkovou konvergenci.

Přestože se někdy jejich náhledy na to, jak by bylo přírodu třeba chránit, rozcházel, žili v úzkém sepětí s ní všichni; na rozdíl od městských píšících intelektuálů, kteří si „život v divočině“ velice romantizovali, aniž by však měli valného ponětí o praktických otázkách takového života. Nepřehlédnutelným úběžníkem jich všech je prosazování „etiky úcty k životu“⁷⁸ a přesvědčení, že „svět tu není proto, aby sloužil člověku, ale pro dobro stvoření samého“⁷⁹, což je dost podstatně odlišovalo od jejich evropských současníků.

Pro názornější představu o „evropském“⁸⁰ směru uchopování živé přírody (byť takto souhrnně tento „směr“, mající potřebu přírodu nějak manipulovat, zkoumat, měřit a ukazovat představován nebývá a souvislosti mezi jeho protagonisty opět pouze spíše konvergentně vyvstávají) pak chci přiblížit **Carla Hagenbecka** (1844 – 1913), jehož výjimečné, reáliemi nabitě memoáry by zde bylo škoda opominout pouhým stručným shrnutím.

Obrázek 5: E. T. Seton, H. D. Thoreau, J. Muir, R. W. Emerson

Obrázek 6: J. Muir a T. Roosevelt na procházce, T. Roosevelt na safari

⁷⁸ Byť s tímto označením přichází až mnohem později Albert Schweitzer

⁷⁹ Takto shrnuje životní postoje Johna Muira Erazim Kohák (Kohák, E.: *Zelená svatozář: Kapitoly z ekologické etiky*. Praha: SLON 2002, p. 87).

⁸⁰ Jsem si vědoma toho, že podobné dělení není vyčerpávající a všezahrnující, nuance a výjimky pochopitelně existovaly; přesto mi připadá nezbytné na tyto paralely v přístupech různých autorů stejné doby upozornit.

BOX 1 – Carl Hagenbeck: krotitel, inovátor, kurátor

Od poloviny 18. století se nezvyšovala pouze konjunktura menažerií, ale rovněž množství písemností, které se z nejrůznějších úhlů zabývaly zvířaty, narůstalo geometrickou řadou. Tomu navzdory už z povahy toho, kdo provozoval menažerie - atrakce povýtce pouťové a lidové - ani na sklonku 19. století v žádném případě nebylo běžné, aby se po nich dochovaly nějaké záznamy. Jednou z výjimek byly hned z několika důvodů memoáry Carla Hagenbecka. Díky němu máme bezprecedentní dokument o tom, jaké osobnosti byly v jeho době pro evropský obchod se zvířaty a jejich vystavování klíčové a jak se tito lidé stavěli k rozmanitým problematikám s živočichy spojeným. Neméně zajímavé byly Hagenbeckovy vlastní názory na živočichy. Ty se době navíc nejen vymykaly, ale svou inovativností a tím, jak důležité postavení Hagenbeck měl, dobu a její postoje i značně ovlivnily.

Hagenbeck: aktivity, aliance

Životní příběh Hagenbecka v roli „zvířecího magnáta“ začal vcelku příznačně na pouti⁸¹ u Hamburského dómu v době Vánoc roku 1853. Hagenbeckovi tehdy bylo pouhých 11 let. Atrakcemi pouti byla panoptika s voskovými figurami, mechanická divadla a boudy s kanibaly a vzácnými zvířaty. Svou předváděcí boudu tam měl i Hagenbeckův otec (a už tento podnik nesl jméno Hagenbeck). Na staré hamburské pouti bylo ještě možné zhlédnout živoucí mořskou pannu, vystavovanou se smrtelnou vážností, a podobná bájná stvoření. V té době byly představy obecného lidu o cizokrajné fauně stále krajně naivní, čehož podobné show hojně využívaly („*Jen rrrračte vstoupit, dámy a pánové! Tady uvidíte největší prase světa! To se musí vidět, to je kolosální, to je neuvěřitelné, to tu ještě nebylo! Račte prosím, dámy a pánové, obří prase zhlédnout na vlastní oči!!!! Dospělí šilink, děti polovic!*“⁸²). Jak sám Hagenbeck uvádí, neváhal ani jeho otec z této naivity těžit, kupříkladu když obyčejnou srnku vystavoval coby lamu vikuňu⁸³.

Hagenbeckův otec měl na hamburském předměstí St. Pauli rybárnu. Z tohoto podniku vyrostl později obchod se zvířaty. Přeměna rybárny v obchod se zvířaty spadá do

⁸¹ Historickým předchůdcem této poutě byly trhy pořádané ve vstupních prostorách hamburské katedrály.

⁸² Hagenbeck, C.: *O zvířatech a lidech*. Praha 1972, p. 8.

⁸³ *Ibid.*, pp. 8-9.

bouřlivého roku 1848. V tom roce chytili rybáři, kteří se toho roku vypravili na jesetery velmi časně, do svých sítí šest tuleňů. Starý Hagenbeck dostal dobrý nápad ukazovat zvířata za peníze. Hagenbeck jr. uvádí, že ani jeho otci nešlo čistě o zisk, že obchod se zvířaty, ať malý či velký, je bez zaujetí pro svět zvířat nemyslitelný. To, že starý pan Hagenbeck měl zvířata opravdu rád, vyplývá už z toho, že ještě než někoho napadlo, že by mohl se zvířaty obchodovat, držel si pro vlastní potěšení téměř malou menažerii.

Na oné pouti v zimě '53 dospěl starý Hagenbeck k tomu, že nastal nejvyšší čas zapojit do vzkvétajícího obchodu i syna. Hagenbeck junior tak v jedenácti letech podniká svou první obchodní cestu. Pojízdné menažerie na vrcholu své konjunktury byly jedním z jeho nejděčnějších zákazníků. Dalšími byly zoologické zahrady a muzea.

Ještě v roce 1862 byl nejsilnějším konkurentem Hagenbeckových londýnský **Charles Jamrach**. Od roku 1860 patřili k okruhu obchodních přátel C. Hagenbecka ředitel zoo v Kolíně nad Rýnem **dr. Bodinus** a známý menažerista a krotitel té doby **Gottlieb Kreutzberg**. Jedním z nejdůležitějších odběratelů zvěře a později Hagenbeckův dobrý přítel byl také ředitel tehdejší pařížské Jardin d'Acclimatation **Geoffroy St. Hilaire**. K těmto významným přátelům přibývali další a další až do konce Hagenbeckovy kariéry – dalším takovým se stal kupříkladu v roce 1907 ředitel další důležité evropské zoo **Julius Schiött**, ředitel zoo v Kodani.

Obchod se zvířaty by v žádném případě nemohl vzkvétat, kdyby neměl své dodavatele zvířat na kontinentech, kde byli vzácní živočichové doma. Obchodníci se zvěří se o tyto dodavatele a lovce pochopitelně přetahovali. Zásadní byl pro Hagenbecka z tohoto hlediska rok 1864, kdy se jeho rodině podařilo uzavřít stálou dohodu s prvním z řady velkých agentů – cestovatelů. Tímto gerojem nebyl nikdo jiný než **Lorenzo Cassanova**.

V následujících letech se jméno Hagenbeck stalo populární, k čemuž přispěla celá řada faktorů. Zoologické zahrady začaly prosperovat a zájem o cizokrajná zvířata prudce stoupl. Hagenbeck už nedostával zvířata jen z Afriky, ale ze všech světadílů; kde neměl své agenty, měl alespoň zprostředkovatele. Obchod s indickými zvířaty měl v rukou hlavně londýnský **Ch. Jamrach** (toto postavení mu usnadňovala skutečnost, že Indie byla britskou kolonií). Hagenbeck neměl žádný důvod mu překážet, především proto, že mu Jamrach obstarával zvířata, jakmile je chtěl od něho odebrat. Také dovoz z Austrálie se soustředil v Londýně; na něj ovšem neměl monopol Jamrach, ale druhý významný anglický obchodník se zvěří, **William Rice**. I s ním měl ale Hagenbeck vynikající vztahy a australskou faunu od

něj neproblematicky nakupoval.⁸⁴ Díky Hagenbeckovým memoárům si můžeme udělat skvělou představu o tom, jak probíhal nákup i samotný odchyt zvířat pro evropské instituce v oněch „exotických destinacích“ a jací živočichové tam tehdy ještě žili; takovýto pohled zprostředkovává kromě něj až o více než půl století později **Gerald Durrell**. Díky Hagenbeckovi víme, že za jeho časů byl jedním z nejbohatších a „nevysychajících“ zdrojů zvěře Egyptský Súdán. Odtud Hagenbeckovi dodával zvěř jeden z tehdejších nejlepších znalců oblasti, lovec **Josef Menges**. Vlastní loveckou oblast tvořila krajina Taka; začínala na východě horní Chor Barakou a na západě končila horním tokem Rahadu, přítokem Modrého Nilu⁸⁵. Žili tam africký slon (*Loxodonta africana*), nosorožec dvourohý (*Diceros bicornis*), hroch (*Hippopotamus amphibius*), žirafa (*Giraffa camelopardalis*), lev (*Panthera leo*), levharti (*Panthera pardus*) a gepardi (*Acinonyx jubatus*), skvrnité a žíhané hyeny (*Crocuta crocuta* a *Hyaena hyaena*), psi hyenovití (*Lycaon pictus*), hyena cibetková (*Proteles cristatus*), medojed (*Mellivora capensis*), šakal čabrakový (*Canis mesomelas*), divoký osel (*Equus africanus*), buvol africký (*Syncerus caffer*), četné druhy antilop (antilopy koňské – *Hippotragus equinus*, buvolci – *Alcelaphus buselaphus*, kudu – *Tragelaphus strepsiceros*, přimorožci bejsa – *Oryx gazella beisa*, vodušky – *Kobus kob*, lesoni pestří – *Tragelaphus scriptus*, gazely dorkas – *Gazella dorcas*, gazely arabské – *Gazella arabica*, skálolezi skákaví – *Oreotragus oreotragus*, antilopy trpasličí – *Neotragus pygmaeus*), prase bradavičnaté (*Phacochoerus aethiopicus*), hrabáč (*Orycteropus afer*), africký dikobraz (*Hystrix cristata galeata*), paviáni pláštíkoví (*Papio hamadryas*), paviáni dželada (*Theropithecus gelada*) a guerézy habešské (*Colobus guereza*). Z ptáků byli zastoupeni pštros (*Struthio camelus*), čáp marabu (*Leptoptilos crumeniferus*), hadilov písar (*Sagittarius serpentarius*), orl kejkliř (*Terathopius ecaudatus*), supi (*Gyps africanus*), zoborožci (*Tockus deckeni*, *Tockus nasutus*, *Bucorvus abyssinicus*), perličky (*Numida meleagris*), frankolíni (*Francolinus leucoscepus*), stepokuři (*Pterocles gutturalis*). Dále krokodýli (*Crocodylus niloticus*), a hadi. Obyvatelé té oblasti (mimo jiné) Núbijci, lovili zvěř (od antilop, buvolů a nosorožců až po slony) přesekáváním achillových šlach mečem⁸⁶. Konec „ráji lovné zvěře“ učinilo uzavření Súdánu Mahdíim (ten v letech 1884-5 dobyl Chartúm, v té době Súdán uzavřen Anglii). Poté, co byl Súdán osvobozen (1898) a byla nastolena egyptsko-anglická nadvláda, stavy zvěře klesly sotva na třetinu.

⁸⁴ *Ibid.*, pp. 34-35.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 99.

⁸⁶ *Ibid.*, pp. 104-105.

V té době začali využívat Hagenbeckových služeb nejen Evropané, ale i Američané. Putovní americké show nabyly v té době takových rozměrů, jakých v Evropě zvěřince a cirkusy nikdy nedosáhly.⁸⁷ Největšími americkými odběrateli Hagenbeckových zvířat se stali velicí amerického cirkusu **Barnum a Forepaugh**⁸⁸. Silné kontakty s Amerikou se ukázaly být velkou výhodou po roce 1870, kdy evropský obchod se zvěří zažíval určitou recesi. V této době expandoval C. Hagenbeck se svými aktivitami i do Nového světa. Využívá americké lásky k cirkusům a tuto aktivitu provozuje až do konce své kariéry, později ve spolupráci se svými dvěma syny. V letech 1887-1889 zakládá první vlastní cirkus, především proto, aby si na sebe nějak vydělalo jeho velké stádo slonů. Jeho jediným cílem bylo nějak se protlouct těmito lety, kdy byl v minusu, a přitom prodat svá zvířata. Svou show, kterou nazýval „zoologický cirkus“, pak s velkým úspěchem prezentoval v roce 1893 na Velké světové výstavě v Chicagu, kde vystupoval se skupinami cvičených zvířat (hlavní skupinu tvořilo dvanáct lvů, dva tygři, několik gepardů, dva himálajští medvědi a jeden medvěd lední)⁸⁹. Další cirkus pak v roce 1904 buduje na Světové výstavě v St. Louisu – je to monumentální stavba „The Zoological Paradise and Trained Animals Circus“. S tímto cirkusem posléze jeho nejmladší syn Lorenz objel Severní a Jižní Ameriku a sklídl úspěch na Mississippi stejně jako na Rio de la Platě⁹⁰.

Dějiny těch dob jsou zároveň dějinami transportu zvířat v Evropě – tehdy bylo ještě třeba naučit se všemu teprve praktickými experimenty. Carl Hagenbeck převzal obchod se zvířaty na vlastní účet od svého otce v roce 1866⁹¹ a největší zásilka afrických zvířat, kterou kdy dostal, došla v roce 1870.

Hagenbeck – etalon své doby

Na Hagenbeckově příkladu je výtečným způsobem patrné, jak jsou lidské mikroosudy propojeny s během makrodějin. Takto se Hagenbeck nevyhnul některým fenoménům, kterými se, zdá se, nechali zlákat či oslnit v té době všichni, kdo se v Evropě nějak zabývali faunou. Byť k podobným experimentům docházelo především v Anglii, je

⁸⁷ *Ibid.*, p. 35.

⁸⁸ jak Hagenbeck uvádí, rok 1880 byl ve znamení slona – Barnum a Forepaugh se snažili navzájem přetrumfnout v předvádění slonů a „nejraději by je publiku ukazovali v celých stádech“ (*op. cit.*, p. 59).

⁸⁹ *Ibid.*, p. 80.

⁹⁰ *Op. cit.*, p. 88.

⁹¹ vlastní domácnost založil r. 1871

třeba mít na paměti, že Hagenbeck se přeci jen od svých současníků z rodného Německa, nemajícího koloniální državy, podstatně lišil. Vzhledem k tomu, že obchodoval s exoty, blížil se v mnohém právě spíše anglofonním ostrovním kolonialistům. Jako takový si nemohl nechat uniknout jednu adorovanou dobovou kuriozitu, už proto ne, že mu živočichů procházelo rukama velké množství. A tak i on podléhá populárnímu trendu a pouští se na experimentální šlechtitelské pole. Z jeho „autorské dílny“ vzházejí kříženci koní a zeber, lvů a tygrů, pum a leopardů, lvů a leopardů⁹², a ledních medvědů s hnědými⁹³. Dále se věnoval aklimatizaci exotických zvířat a chovu a křížení domácích ras s cizími, což byla jiná populární dobová záliba. V té době rovněž začal ve velkém dodávat živočichy nově založeným zoologickým zahradám v Maroku, Japonsku, Číně a Argentině, kde se po vzoru Západu začaly rozmáhat.

Rodilého Angličana připomíná Hagenbeck také svým nadšením z domácích lovců v zemích, odkud dovážel živočichy. Vzpomínám na jejich lovecké taktiky věnuje dlouhé pasáže, navíc zachycuje mnohdy maně i historii a zánik těchto disciplin. Dozvídáme se tak detailně, jak se v Africe staví pasti na odchyt živých pavíánů a jiných opic⁹⁴, a snad nejkuriózněji potom, jak efektivně se v Indii loví hadi, kterýžto popis je svého druhu perla podobného písemnictví. Carl líčí jednoduchost a bezpečnost takového lovu – jde prý spíše o sbírání než lov. Domorodci hady vyhledávali v rozlehlých bažinách Indie v chladnějším ročním období za časného jitra, když hadi byli ještě ztuhlí nočním chladem. Během období sucha se lovili tak, že se zapálilo rákosí a prchající hadi se chytili do sítí. (*„...často jsem viděl na hadech, které mi posílali z Kalkaty, ještě stopy po ohni; někteří měli velké spáleniny, jež se ale u těchto zvířat velmi snadno hojí“*⁹⁵).

Jako úplně zvláštní druh lovců vyhodnocoval indické „čičače hadů“. Ti vycházeli na lov za časného jitra, kdy bylo ještě chladno, a vedle košíků a provazů byl jejich loveckým náradím – tím nejdůležitějším – vlastní nos. Útočiště hadů přibližně znali, ale to, zda je plaz právě v díře, určovali výhradně čichem. Málokdy se přitom spletli a na svůj nos se také plně spoléhali. Zvíře rychle vyhrabali, a protože bylo ještě napůl ztuhlé chladem, snadno ho spoutali. Lovci se tak zmocňovali mnoha velkých druhů, včetně brejlovců a krajt.⁹⁶

⁹² kříženec a lva a levharta, tzv. leopon, se dokonce projevil jako chovné zvíře; jinak bývají podobní kříženci zpravidla neinfertilní.

⁹³ *Op. cit.*, pp. 154 – 155.

⁹⁴ *Ibid.*, pp. 108-114.

⁹⁵ *Ibid.*, p. 133.

⁹⁶ *Ibid.*, p. 134.

Velká poptávka bývala v té době po zaklínačích hadů⁹⁷; ti předváděli své umění v Evropě a v Americe v každém cirkuse a v každé menažerii. Byl to také velmi výnosný obchod. „Lze říci, že jsem tehdy dovážel indické hady ve velkém. Jednoho dne jsem jich dostal najednou 276 kusů, všechny téhož druhu krajty tmavé. Šli skvěle na odbyt a putovali hlavně do Ameriky. Takzvaný zaklínač hadů je dnes bezmála historickou postavou a ceny hadů šly dolů tak, že už se s tímto importem neudělá žádné štěstí“⁹⁸.

V červnu roku 1866 vypukla prusko-rakouská válka a právě to byla okolnost, která významně ovlivnila Hagenbeckovo další podnikání. Frankfurtská zoologická společnost, která už předtím musela čelit značným finančním obtížím, se kvůli válce rozhodla vzdát své zahrady a její živý inventář prodala právě Hagenbeckovi. O rok později získává Hagenbeck dalšího stěžejního obchodníka se zvěří coby svého agenta, německého **Bernharda Kohna**.

Hagenbeck v tomtéž roce přichází s myšlenkou „exotických výstav“ Je tak zcela první, kdo uvádí něco podobného do „civilizovaného“ světa. Nazývá je „antropologicko – zoologickými událostmi“⁹⁹ a svou mnohaletou sérii výstav zahajuje předváděním rodiny Laponců, po kterých následovali Sinhálci a další fyziognomicky výrazné skupiny¹⁰⁰. Ve svých memoárech vše glosuje takto:

„Jednomu ze svých tehdejších agentů, panu Bernhardu Kohnovi, který mi opatroval zvířata v Núbii, jsem uložil, aby při příštím transportu najal pro mne také skupinu nějakých hodně zajímavých domorodců a přivezl je do Německa i s jejich zvířaty, stany, domácími potřebami a loveckou výzbrojí.“¹⁰¹

Díky Hagenbeckovým referencím na dobové osobnosti nám vyvstávají zajímavé konotace. Kupříkladu za výstavu Eskymáků se musel osobně zaručit německý profesor patologické anatomie **Rudolf Virchow** dánskému ministrovi vnitra, že Eskymákům nikdo neublíží, a až poté si je mohl Hagenbeckův agent nalodit. V Paříži Eskymáky měřili antropologové; jazykovědci požádali, aby promluvili do prvního fonografu, který krátce

⁹⁷ Zde není bez zajímavosti sledovat dění historizujícím pohledem – mnoho hadích druhů, jako ostatně všech zvířecích druhů, z Indie zmizelo; krotitelé hadů byli sérií legislativních kroků na konci devadesátých let 20. století uvrženi do ilegality (pozn. aut.).

⁹⁸ *Op. cit.*, p. 134.

⁹⁹ Hagenbeck, *op. cit.*, p. 50.

¹⁰⁰ „...nad mou skupinou Sinhálců se vznášelo jako opar kouzlo Indie, té staré země divů; vystihli jsme nejen její vnější malebnost, ale i odlesk její mystiky“ (p. 64).

¹⁰¹ *Ibid.*, p. 53.

předtím vynalezl Edison. Mnohé podniky německých věd a jejich představitelé, ať už antropologie či třeba zoologie, byly posléze silně zdiskreditovány událostmi druhé světové války; to samé platilo pro jejich paradigmatata, byť tato byla často odvážnější a pozoruhodnější než to, co hýbalo světem anglosaským. Asi nejvýraznější myšlenkou, jež byla pozdějším děním zatracena, byla eugenika a její podpůrné vědy. Zde se kruh zajímavostí uzavírá: jednou z těchto věd byla frenologie a jejím nejvýznamnějším německým představitelem nebyl nikdo jiný než právě Virchow, což vrhá na tehdejší dění okolo „antropologicko – zoologických událostí“ zvláštní světlo zejména z hlediska naší „politicky korektní“ doby.

Hagenbeck - inovátor

Nutnost rozšířit podnik kvůli novým akvizicím přiměla roku 1874 Hagenbecka přesunout se na Nový koňský trh v Hamburku, kde měl mnohem větší pozemek pro svá zvířata. To vše by byl celkem standardní průběh věcí, Hagenbeck se nicméně vymykal svou potřebou neustálých inovací; rozhodně se nespokojoval s tím, že jeho „továrna na zvěř“ prosperuje. Kolem roku 1900 tak získává pozemky v Schellingenu a s finančním přispěním několika svých příznivců buduje také silniční spojení Schellingenu s Hamburkem. V květnu 1907 otevírá velký schellingenský „zoopark svých snů“. Právě zde se začínají uskutečňovat plány, které nabývaly kontur již během jeho „cirkusáckých“ let. Hagenbeck se projevuje jako duch, který předběhl svou dobu. Prioritou při stavbě zoo jsou mu potřeby zvířat podle nejmodernějších dobových výzkumů; mizí mříže a vystavování živočichové jsou od návštěvníků odděleni pouze vodními příkopy. Protože ale Hagenbeck nebyl v říši zvířat žádným teoretikem, neváhá zprávy zoologů podrobovat kritickému zkoumání. Jeho počiny působí jako emanace zdravého rozumu erudovaného a citlivého člověka, který má „zvířata rád“, nikoli jako - mnohdy proti veškeré logice jdoucí - „vědecké pravdy“ (více k tomuto viz kapitola o pišících vědcích a pišících amatérech). Takto se rovněž jako první pokouší pokud možno exponovat živočichy ze stejného kontinentu vedle sebe, aby tak v nejvyšší možné míře simuloval prostředí z něž pocházejí jako reálný celek.¹⁰²

Zoopark zdaleka nebyl prvním počinem, v němž by se Hagenbeck projevil jako inovátor. Obdobně se dá chápat celá jeho cirkusová kariéra. Během ní zavedl tzv. „humánní drezúru zvířat“, jež byla v tomto oboru později přijata jako norma. Starý krutý způsob drezúry se Hagenbeckovi protivil; k rozkrytí jeho absurdity přispěl nesčetnými cennými observacemi. Na to téma mimo jiné prohlásil: *„Zvířata jsou bytosti jako my a jejich inteligence se neliší od*

¹⁰² Dlužno dodat, že k nim často jako ošetřující personál najímá lidi z patřičné země rovněž pocházející.

naší druhem, ale jen stupněm a silou. Reagují na zlé zacházení zlobou a na přátelské přátelstvím. Už dávno jsem přišel na to, že láskou, dobrotou a vytrvalostí spojenou s přísností, se dá i u zvířete pořídit více než surovým násilím. Díky dlouhodobému nejdůvěrnějšímu kontaktu se zvířaty jsem věděl i to, že jsou různého nadání, charakteru i temperamentu. Nic tedy není nemístnějšího, než chtít je všechna měřit stejnou mírou. Jako k lidem se musí i k nim přistupovat individuálně, jenom tak je možné získat si jejich důvěru a probudit v nich jejich schopnosti. Kdo dospěl k tomuto přesvědčení, musel trpět při pohledu na to, jak zvířata týrají biči, obušky a železnými tyčemi, protože drezúra zvířat se ponejvíce omezovala na tyto prostředky. Když jsem tak jezdil po světě se svým cirkusem, usoudil jsem, že přišel čas přistoupit doopravdy k zavedení „mírné“ drezúry. Přísným výběrem nejinteligentnějších zvířat měl být pořízen vhodný materiál a přijatá zvířata měla pak být respektováním specifčnosti každého jedince přetvořena z nepřátel v přátele. Náhodou jsem se v Anglii seznámil s krotitelem Deyerlingem, a protože byl právě volný, angažoval jsem ho s tou podmínkou, že bude zvířata cvičit výhradně podle mého způsobu. Ochetně souhlasil s mým návrhem. Mohl jsem mu svůj záměr už všeobecně objasnit poukazem na drezúru koček a psů, u kterých se přece také neuzívá žádných násilných prostředků. A to, co bylo možné zde, musí být přece možné i u velkých šelem. Poprvé jsme si to vyzkoušeli na nikom menším než na Jeho Veličenstvu lvovi. V letech 1887-1889 jsem k tomuto účelu opatřil 21 lvů; ukázalo se, že z tohoto počtu se dají použít k drezúře jenom čtyři. To je určitě velmi přesvědčivý důkaz individuální rozdílnosti zvířat téhož druhu. Lvi, kteří byli bičem jen povzbuzováni, dostávali za lajdáctví jen vyhubováno a naopak byli za dobrou práci chváleni a odměňováni kousky masa, prováděli poslušně všemožné triky: zaujímali různé pozice na pyramidách a podstavecích a vraceli se zase na svá místa“¹⁰³

Některé Hagenbeckovy názory jsou osvěžujícím způsobem realistické ještě dnes; stojíme-li tváří v tvář troskám někdejších populací šelem na celém světě (bengálští tygři, indiští lvi, pandy velké, abych uvedla jen ty nejnotoričtější), nelze si než smutně povzdechnout nad tím, že se Hagenbeckovi v tomto ohledu nepodařilo poznamenat a ovlivnit kolektivní vědomí o něco více. Svými názory vyvrací nejen pověry, ale přímo archetypální iracionální averze:

„Divokým zvířatům se špatným míněním o jejich charakteru křivdí, a to zvláště šelmám, o kterých se dá říci, že jsou lepší než jejich pověst. Můžete klidně věřit mému tvrzení,

¹⁰³ Ibid., pp. 76-79.

že jsem měl mezi lvy, tygry a levharty řadu dobrých přátel, s nimiž jsem mohl zacházet tak důvěrně jako s domácím psem. A nebyla to naprosto nějaká jednostranná láska. I zvířata ke mně věrně přilnula a prokazovala mi trvalé přátelství, jež vydrželo i po jejich přestěhování do nových domovů.¹⁰⁴

„Ledacos z toho, co zde vyprávím, bude připadat mnoha lidem paradoxní. Podle běžného názoru patří k povaze šelem zákeřnost, divokost a krutost. Zvířata však nejsou krutá. Příroda je odkázala na maso, a to mohou na svobodě získat pouze lovem živé kořisti, proto musí zabíjet, aby mohla žít. Až příliš snadno zapomínáme, že k tomu, aby se lidstvo uživilo, se musí porážet, lovit a chytat na moři milióny zvířat, a že by výčitku krutosti bylo možno adresovat i člověku, jenž rovněž musí zabíjet živá stvoření, aby kryl svou potřebu potravy.“¹⁰⁵

„Tak jako člověk miluje své děti, miluje i šelma svá mláďata a umí být něžná, vděčná, přítulná i věrná. Ovšem narazíme i na leckterého rváče, ale pak je to buď zvíře chycené v přírodě, nebo oběť špatné výchovy. Všechny šelmy bez výjimky se dají vychovávat jako domácí zvířata, dostane-li je člověk už jako mláďata a zachází-li s nimi správně. Takzvaná „divoká povaha“ se neprojeví, jestliže člověk zvíře záměrně nerozzuří, a rozzuřit je možné i naprosto krotké zvíře. S ochočováním divokých zvířat jsem postupně provedl snad víc pokusů než kterýkoli z mých současníků. Přirozeně je k tomu zapotřebí, aby člověk zvířata správně chápal a měl je rád bez předsudků. Poznal jsem, že v každém dříme podobně jako v člověku dobré i zlé, že to dobré se dá rozvíjet a zlé potlačovat, a objevil jsem i nejednou důkaz hlubšího citového vznětu.¹⁰⁶ Zacházeti se zvířaty chovanými v zajetí začíná být doopravdy obtížné teprve při drezúře, protože se na nich chce něco, co je jejich podstatě cizí. Výchova, studium charakteru zvířete a orientace na kladné stránky, dřímající v každé bytosti to však přináší vítězství i zde.“¹⁰⁷

¹⁰⁴ Ibid., p. 143.

¹⁰⁵ Ibid., p. 147.

¹⁰⁶ Ibid., pp. 147 – 148.

¹⁰⁷ Ibid., p. 155.

4 Polární realita: „MY“ versus „ONI“. (Psychologické aspekty naší interakce se zvířaty)

Ještě v roce 1985 měla **Eugenia Shanklin** ve své studii *Sustenance and Symbol: Anthropological Studies on Domesticated Animals*¹⁰⁸ pocit, že výzkum toho, jak zvířata figurují v lidském myšlení a chování, je v plenkách. Jedna věc jí ale přeci jen vyplynula jako markanta rozmanitých antropologických pojednání již od úsvitu této vědy v 19. století: při „definování člověka“ se tak často dělo právě vytyčením polarity člověk – zvíře, ačkoliv čím pokročilejší byla biologie, tím menší byl důvod domnívat se, že existuje něco jako lidská nadřazenost, a už vůbec ne, že je nějakou daností. Ba právě naopak; bylo jasné, že jde o něco, co se liší v závislosti na kulturním kontextu (jinak vztah člověk – zvíře vnímá bírbhumský Santálec, kalkatský hinduista, ateistický Evropan a třeba katolický Evropan) a logicky by se mělo proměňovat i v rámci jediného kulturního kontextu ve světle nových poznatků. Západní polarita my – oni ve vztahu člověka a zvířete přetrvává i v moderní postindustriální společnosti a jeví se zde být zakořeněna mnohem archetypálněji, než aby mohla být vymýcena pouhou formální logikou. Kde se tato polarita bere? Nový aspekt vnesl do celé problematiky **Charles Darwin**; myšlenky, které přineslo jeho dílo *On the Origin of Species* se v náznamech objevovaly už dříve v dílech jeho předchůdců. Velmi stručně řečeno, Darwinova teorie o původu druhů definitivně svrhla do té doby vládnoucí kreacionistické paradigma o tom, že veškeré stvoření je dílem Božím. Největší pobouření Darwin vyvolal tím, že člověka ze zbytku živočišné říše nijak nevydělával, což u mnohých jeho současníků budilo krajní rozhořčení, nemluvě o otevřených sporech s největším v té době žijícím kreacionistou **Lamarckem**. Darwinovu učení navzdory, pokusy o vysvětlení toho jaké rysy a dovednosti člověka rozhodně oddělují od zvířat se v zoologii i četných odvětvích antropologie a jiných věd nepřestaly objevovat až do dnešních dní, vládnoucímu darwinismu proti srstí. Pro tyto výklady jsou charakteristické dvě věci: často působí jako zcela vykonstruované pseudodůkazy, a neméně často z nich číší přání, aby člověk skutečně *byl* odlišný od ostatních zvířat. Druhá typická vlastnost výkladů je, že na konkrétních rysech člověkovy výlučnosti se učenci málokdy shodnou. Bývá tak téměř pravidlem vyzdvihnout jeden, leckdy značně bizarní takový rys na úkor ostatních. Jen pro ilustraci - celý proces jako by předjímal už **Aristoteles**, nazýváje člověka „zvířetem politickým“; podle **Thomase Willise** je pak

¹⁰⁸ Shanklin, E.: Sustenance and Symbol: Anthropological Studies of Domesticated Animals., *Annual Review of Anthropology*, 1985, 14, pp. 375 – 403.

„smějícím se zvířetem“; **Benjamin Franklin** jej nazývá „zvířetem vyrábějícím si nástroje“; **Edmund Burke** „religiózním živočichem“; a konečně **James Boswell**, anticipuje tak **Léviho-Strausse**, „zvířetem vařícím své jídlo“.¹⁰⁹ Shodným rysem těchto definic je, že člověk a zvířata jsou vnímáni jako dvě opačné polarity; zároveň pak člověk ze všech těchto komparací vychází jako bytost zvířatům nadřazená. Účelem podobných srovnání mohlo být ale rovněž akcentovat ideál toho, jaký by měl člověk být, s čímž se můžeme setkat především u duchovních a to až do dnešních dní.

Jeden aspekt je vlastní všem interakcím, které zde v rámci relace lidé a zvířata uvádíme. Je to neustálé měření sil „přírodního“ – se všemi rysy, které tomu přináležejí, jako divokost, nevypočitatelnost, nebezpečnost s „kulturním“ – krotkost, manipulovatelnost, domestikovanost.¹¹⁰ Jako zcela zřejmé toto vystupuje kupříkladu v souvislosti s lovem, jak si ukážeme – a existuje nepřehledné množství kasuistik, které to dokumentují.¹¹¹

4. 1 Antropomorfizace

Přestože je obtížné dobrat se neutrálního náhledu a popisu živočichů („odosobně“ by se na svět nedokázal dívat nikdo – jak už kdosi kdesi trefně poznamenal, psí bůh by nejspíše vypadal jako pes – a – hnáno ad absurdum, ani např. auto by si svět nejspíše nedokázalo představit jinak než z perspektivy auta; s čímž ostatně pracuje celá řada knih pro děti i beletrie pro dospělé), můžeme se „neutrálnímu“ či „pravdivému“ či „objektivnímu“ pohledu přiblížit, podíváme-li se blíže na to, jak vnímají zvířata děti okolo druhého roku života (tedy tak staré, že už jsou schopné své pocity a dojmy verbalizovat, zároveň však ještě poznamenané „kulturou“, tedy hodnotami a kritérii rodičů, jen minimálně ve srovnání s pozdějšími roky) a přírodní národy.

V obou případech, jak u dětí, tak u neevropských národů, je patrná jedna věc, jež se jeví jako zdánlivý protimluv: k objektivní percepci živočichů neodmyslitelně patří *antropomorfizace*. Je třeba předeslat, že antropomorfizovanému vidění neuniklo v podstatě

¹⁰⁹ Lévi-Strauss, C.: *Le Cru et le Cuit*, Paris 1964.

¹¹⁰ Lankester, E.: *The Uses of Animals in Relation to the Industry of Man*, (s. l.) 1860, p. 272.

¹¹¹ Kupříkladu misionáři ve Virginii v polovině 17. století dávali Indiánům krávu za každých osm kožek zabitých vlků; symbolický význam této transakce zde vystupuje naprosto zřetelně – naznačuje, co by se mělo s neochočenou divokou přírodou (zde vlky) udělat a kde je její místo. Dát Indiánům krávu rovněž představovalo krok k jejich „zcivilizování“ – a v neposlední řadě pokřesťanštění. O dvě století později (1851) bylo na Velké světové výstavě předváděno velké množství kožek zabitých opic s leitmotivem ukázat, „jak se krotí Afrika“.

nic „živého“ a důležitého, co se kdy kolem člověka odehrávalo. „Obětí“ antropomorfizace se takto snad ještě častěji než živočichové stávala rozmanitá božstva, polobožstva, často dokonce i Bůh monoteismů (spíše očima prostých laických věřících a k hrůze klerikálních špiček); v neposlední řadě také různé personifikované přírodní síly jak u animistů, tak i v myšlenkovém prostředí tak vzdáleném, jako je postmoderní euroamerická civilizace (coby pěkný příklad zde může posloužit pojmenovávání orkánů a tornád lidskými jmény).

Dospělý jedinec se může naučit vidět a chápat zvířecí chování jako něco úplně odlišného od lidského chování a lidských pohnutek; pro dítě je tenhle úhel pohledu téměř nemožný. Není schopné vést jasnou dělicí čáru mezi lidský/ne-lidský a se zvířaty s nimiž přichází do styku (např. rodinní psi a kočky) zachází, jako by to byli lidé¹¹². Starší děti navíc umí reagovat na – ať už skutečné či imaginární – pocity zvířete, a to i v případě psychicky narušených dětí, jež mají problém chápat a rozumět pocitům jiných lidí. Tato skutečnost je obecně známá a je často (ať již vědomě nebo podvědomě) využívána autory dětské literatury, kteří pracují s antropomorfizovanými zvířecími postavami (raději než s reálnějšími postavami lidskými) a vyjadřují pomocí nich rozmanité společenské hodnoty a pravidla. Fenomén toho, že je pro děti tak snadné navazovat citový vztah se zvířaty, má celou řadu interpretací; jako jedno z nejpravděpodobnějších vysvětlení se zdá to, že děti ještě nejsou plně indoktrinovány „kulturní výbavou“, jíž disponují dospělí, a jsou tak samy poněkud více „zvířecí“, dá-li se to tak říci. Mohou se mnohem svobodněji identifikovat s pocity a potřebami zvířat, zatímco motivace a přání dospělých často přesahují hranice dětské představivosti a osobní zkušenosti. S něčím obdobným se setkáváme také u tzv. „přírodních“ národů; jejich příslušníci často vykazují z našeho hlediska enormní „zoocentrické“ tendence. Vzhledem k tomu, že žijí v těsném spojení s přírodou, ostře vytyčená hranice mezi zvířaty a lidskými bytostmi se jim jeví falešná a nepřirozená¹¹³.

Je mnoho důvodů domnívat se, že přístup dětí a aboriginů je přirozenější než myšlenkové pochody dospělých Evropanů. Psycholog **Richard Humphrey** to nazývá „instinktivní znalostí“; jedná se o podobnou schopnost empatie, jakou člověk vyvíjí, chce-li pochopit jiného člověka. Jde o sociální adaptaci - díky introspektivě a dosazování vlastních

¹¹² Zahn-Waxler, C., Hollenbeck, B. & Radke-Yarrow, M.: The Origins of Empathy and Altruism. In: *Advances in Animal Welfare Science 1984 – 85*, Fox, M. W. & Mickey, L. D. (eds.): Washington, D. C.: Human Society of the United States 1985, pp. 21 – 39.

¹¹³ Ingold, T.: From Trust to Domination: an Alternative History of Human - Animal Relations. In: *Animals and Human Society, Changing Perspectives*, Manning, A. & Serpell, J. A. (eds.): London: Routledge 1994, pp. 1 - 22.

zkušeností jsme schopni predikovat a vysvětlit chování druhých za podobných okolností¹¹⁴. Není přitom nijak překvapivé, že zákonitě dochází také k četným dezinterpretacím; jsou ale podobné povahy, jako když si člověk mylně vyloží jednání a pohnutky jiného člověka.

4. 2 Zvířata v roli božstev

Živočichové v roli božstev¹¹⁵ mohli být upřednostňováni před antropomorfními božstvy jednoduše právě proto, že jsou tradičně vnímáni jako „tak jiní“ než „my“ (lidé), tím pádem jsou nadáni schopnostmi a silami, které člověk nemá – a ani nemůže mít. To člověka na jednu stranu přitahuje, na druhé straně se těchto tajemných, jen náhodně a povrchně poznávaných zvířecích kvalit děsí – spojuje se v nich ottovské *tremendum* i *fascinans*. Zvířata disponují určitým tajemstvím, nejsou pro nás, jako ostatně žádná jiná živá bytost, proniknutelná zcela, a protože lidé rozhodně chtějí, aby jejich božstva mysteriem *tremendum* i *fascinans* byla, není divu, že se „božstva se zvířecí tváří“ vyskytovala odjakživa a na různých místech světa.¹¹⁶

Mnozí etnologové vysvětlují upřednostňování zvířecích božstev tím, co Eliade nazývá „mystickou solidaritou“ mezi lovcem a zvěří, díky které nabývají jak lov, tak požití ulovené zvěře významu svátosti. Člověk a jelen sdílejí jednu smrt, mísí svou krev a žijí dál jako jedna bytost.¹¹⁷

Preference zvířecích božstev dále nejspíš odráží období, kdy paleolitický člověk začal intensivně pociťovat vzrůstající hiát mezi sebou a ostatními živočichy, podobně jako to ostatně vnímáme dodnes; a podobně jako dnešního člověka jej to určitým způsobem konsternovalo a děsilo. Právě nemožnost komunikovat se zvířaty přímo by mohla vysvětlovat,

¹¹⁴ Papashvily, G. & Papashvily, H.: *Dogs and People*, Philadelphia: J. B. Lippincott 1954, p 126.

¹¹⁵ Mám zde na mysli božstva v animistickém a totemistickém pojetí, tzn. reálné živočichy, kterým určité společenství připisuje božské či mystické kvality. Opomímám zcela záměrně zoomorfní božstva, tak jak je známe např. ze staroegyptského náboženství; byť je to fenomén rozsáhlý a krajně zajímavý, intencím mé práce se vymyká v tom, že zoomorfní božstva toho se skutečnými živočichy mají, kromě své více či méně skutečným zvířatům blízkí podoby, společného zpravidla pramálo. Problematice zoomorfních božstev hinduismu se nicméně, byť zcela bazálním způsobem, věnuje podkapitola 6. 1. 2 této práce „Zoomorfní božstva a zvířecí postavy hinduistického pantheonu“, neboť alespoň povšechné uvedení do této problematiky je nutné k lepšímu pochopení toho, jak hinduisté vnímají reálné živočichy.

¹¹⁶ Sax, B.: *Animals in Religion, Society and Animals. Journal of Human – Animal Studies*. Vol. 2, No. 2, 1994, p. 1.

¹¹⁷ *Ibid.*

proč se jim lidé pokoušeli přiblížit, vysvětlit je a pochopit alespoň v rozličných symbolických a mytologických zobrazeních a uchopeních.

Je pravděpodobné, že důvodem, proč jsou živočichům v roli božstev často připisovány nadpřirozené síly, mohou být environmentální změny, k nimž docházelo v průběhu formování náboženských kultů spojených se zvířaty. Četní živočichové znázornění například na zdech jeskyň v Lascaux apod., jako např. mamuti, vyhynuli nebo se stali vzácnými. Nicméně v kolektivním vědomí díky ústní tradici nepochybně přetrvávalo povědomí o jejich velikosti, síle a zjevu. Právě tyto atributy mohly vést k jejich zbožštění. Zoomorfní božstva jsou epifenomémem oné komplexní fascinace, ale právě díky nim byli lidé schopni překlenout diskrepanci mezi autentickou zkušeností, kterou s reálnými zvířaty měli, a tím, co o jiných – například vyhynulých zvířatech typu mamut - tkvělo v kolektivním nevědomí.¹¹⁸

4. 3 Zvířata jako tabu. Pojetí zvířecí jinakosti prismaticem výzkumů M. Douglas

Existuje mnoho teorií o polárnosti reality; přemýšlet v dichotomiích je ostatně člověku vlastní, ať už se jedná o kategorie dobra a zla či čehokoliv jiného. Potřeba polarizované klasifikace přichází ke slovu především ve chvílích, kdy je člověk konfrontován s jakoukoliv skutečností, která se od jeho vlastní nějakým způsobem liší, ať jsou pro tu kterou chvíli coby nositelé této odlišnosti vnímáni nějakí „spolulidé“, jiná země než naše, anebo živočichové.

K tomu, abychom si ukázali, jak funguje výstavba a mechanismy takového polarizování reality, jsem si vybrala americkou antropoložku **Mary Douglas**. Její teorie tabu, ač v mnohém zastaralá a překonaná, je vhodná právě k popisu toho, proč je lidský vztah k živočichům (a rovněž k příslušníkům jiných národů) vystavěn z tak velké části právě na principu **my** versus **oni**.

Není tolik důležité, jestli celému principu říkáme právě „tabu“ či nějak jinak. Podstatné je, že potřeba zapojit soustavu explikací, zákazů a rozmanitých protektivních mechanismů přichází zcela přirozeně ke slovu vždy, je-li podrobována zkoušce integrita živé bytosti (variace na „tabu“ nejsou pouze lidskou specialitou, existují i u zvířat), což je zcela pravidelně právě při konfrontaci se světem „cizího“. Tento fenomén je velice evidentní

¹¹⁸ *Ibid.*, pp. 1 – 2.

kupříkladu u málo seberefektovaných antropologických pozorování devatenáctého století. Jedním ze stěžejních postřehů oněch studií je impresie, že hlavním hybatelem „primitivních“ společností a jejich náboženských systémů (údajně na rozdíl od „naší“ společnosti a od monoteistických náboženství) je strach z poskvrnění a rituálního znečištění. Téměř všichni misionáři¹¹⁹ shodně vyprávěli o hrůze a strachu, v níž stoupenci primitivních náboženství permanentně žijí. Za zdroj této hrůzy byla považována víra v hrozná neštěstí, jež nevyhnutelně postihnou toho, kdo přestoupí nějaké tabu či zákaz či se zaplete s nějakými jsoucnými považovanými za nečistá.¹²⁰

Asi není třeba říkat, že existují různé typy tabu, a to nejen celospolečenská psychologická/ sociologická tabu, ale rovněž tabu týkající se mnohem menších společenských jednotek, než té které society jako celku.¹²¹ Tabu je spontánní kódovací postup, který stanovuje slovník územních hranic a fyzických a slovních signálů, ohraničuje a vymezuje různé „křehké“ vztahy. Hrozí speciálními nebezpečími v případě, že tento kánon není respektován. Některá nebezpečí následující porušení tabu šíří šmahem zkázu už pouhým kontaktem. Nebezpečí porušeného tabu pak rozšiřuje obávanou nákazu či zkázu na celou komunitu. Ta by v případě, že by jí její příslušníci nebyli odevzdání, neměla šanci na přežití. Proto je různými postranními či ne zcela přímými způsoby varuje před překračováním a porušováním vlastních hodnot.

Mary Douglasová prezentuje tabu jako spontánní zařízení na ochranu určitých rozlišovacích kategorií univerza. Tabu chrání lokální konsensus toho, jak je svět uspořádán.¹²² Dává kontury rozporuplným či kolísajícím skutečnostem a redukuje tak intelektuální a sociální neuspořádanost. Nutnost chránit primární rozlišení světa právě za pomoci tabu, která sama se mnohdy jeví jako svévolné bizarerie, se na první pohled může zdát jako nepřilíhající efektivní pomoc. Tomu navzdory asi není nic, co by lépe než tabu řešilo problémy způsobené dvojznačností. Nejednoznačné skutečnosti mají tendenci působit na živé bytosti velmi hrozivě. Konfrontujeme-li nicméně ambivalentní dění s principy vládnoucích tabu, rázem se

¹¹⁹ Zde dlužno dodat, že misionáři kromě christianizace, jejímiž nástroji měli být, přinášeli ze zemí svého pobytu četná, dnes nedocenitelná pozorování, a to na poli různých věd.

¹²⁰ Douglas, M.: *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge 1966, p. 31.

¹²¹ Existuje ostatně mnoho knih na téma Tabu; lze doporučit např. publikaci Kraft, H.: *Tabu – Magie und soziale Wirklichkeit*. Düsseldorf: Patmos 2004, která byla v roce 2006 přeložena i do češtiny (*Tabu*. Praha: Mladá fronta 2006).

¹²² Douglas, M.: *op. cit.*, p. xi.

vše posouvá buďto do jednoznačných, nebo nejde-li to jinak, tak alespoň do sakrálních rovin.

Evropané monitorovali rozličná tabu téměř výhradně u cizích kultur, a až přecitlivěle je vnímali jako něco naprosto iracionálního, co jako kdyby v naší kultuře neexistovalo. Douglasové posloužila k poukázání na problematiku evropská kategorie *nečistoty*; tvrdila, že právě tato kategorie je tím, co dělí naši současnou kulturu od ostatních kultur. My věci odsuzujeme tím, že je nazveme nečistými a nebezpečnými, oni tím, že je označí za tabu.

Zcela evidentně je však v obou případech nějaká možná/ přítomná hrozba ustálené klasifikaci dána pod kontrolu nějakou teorií. Jak často je jedinec ohrožen selháním, nebo rovnou pádem právě pro nezařazení se do něčích klasifikačních standardů a nepodřízení se jim? K navození konformity jsou používány zjevně absurdní pohrůžky a sliby kdekoliv, a to jak v případě dětí, tak u dospělých; stejné mechanismy pochopitelně přicházejí ke slovu v nerovných interakcích, ať už se zvířaty, nebo s podrobenými kulturami.¹²³

Tabu mají ochrannou funkci nejenom u primitivních společností, jak tomu učil už **Reginald Radcliffe-Brown**, ale i ve společnosti naší. Pravidla udržovaná rozmanitými tabu mohou být přesně tak represivní, jak vedoucí členové té které společnosti chtějí, aby byla. Když „názorotvůrci“ chtějí zabránit, aby se svobodní občané ženili s otroky, či chtějí uchovat složitý řetězec mezigeneračních dynastických sňatků, či si vynutit horentní daně, ať už na udržování kléru nebo na marnotratné ceremonie šlechty či vlády, upevňují systém tabu podporující jejich záměry. Kritika bude potlačována, o celých oblastech života bude nutné mlčet a následně i přemýšlet. Nicméně, změní-li „dohlížeči nad názory“ zatouží po změně či jiném způsobu života, ztratí ona tabu svou kredibilitu a jejich pohled na chod světa bude přehodnocen a zrevidován.¹²⁴

Moment, kterým se Douglasová při svém zkoumání tabuových mechanismů proslavila snad nejvíce, byl projekt, v jehož rámci aplikovala své postuláty o rituální čistotě a nečistotě na stravovací pravidla judaismu. Dospěla k tomu, že zvířata, která je zakázáno konzumovat podle seznamu uvedeného v knize *Leviticus*, jsou rozdělena do tří skupin podle živlu ve kterém žijí, tak jako je tomu v příběhu o stvoření v knize *Genesis*. Suchozemská zvířata kromě přežvýkavců jsou ve striktně rituálním technickém smyslu nečistá, což znamená, že nemohou být ani jezena, ani obětována. Jiné soubory pravidel se vztahují k živočichům obývajícím vody a vzduch a těm, jež se plazí po zemi. Kniha *Leviticus* je neklasifikuje přímo jako nečistá, definuje je jako „zavrženíhodná, odporná“. V knize *Genesis*

¹²³ *Ibid.*

¹²⁴ *Ibid.*, p. xiii.

je Noe nicméně přímo vyzýván Bohem k tomu, aby je nabral na loď; dle jazyka lze navíc usuzovat, že tito živočichové symbolizovali plodnost - dále v textu jsou k rozmnožování znovu vyzýváni. Douglasová se zamýšlí nad tím, že „něco v chápání termínu „zavrženíhodný“ musí být špatně pochopeno, protože zavržená či v opovržení rozhodně nebyla – Bůh o ně měl evidentní péči.¹²⁵

Douglasové se zdálo, že zákazy mohou být vysvětleny určitým tabu uvaleným na stvoření nějakým způsobem anomální. Každý živočich je specializovaný na určité prostředí. Ale někteří živočichové s ostatními ve své skupině jaksi „neladí“. Douglasová to ilustrovala na příkladu kopytníků považovaných za „čisté“ a těch, jež za čisté považování nejsou. Jako příklad čistých suchozemských živočichů zvolila sudokopytné přežvýkavce; Izraelité směli konzumovat krávy, ovce a kozy ze svých stád; prase, velbloud a daman byli považováni za nečisté kvůli podivnému tvaru svých kopyt, jak tenkrát tvrdila. Ještě snazší bylo vyložit, proč mezi tabuová zvířata patří „plazící se živočichové“. Vysvětlovala to tím, že žijí v několika životních prostředích (voda, vzduch, země) zároveň, stejně jako obojživelníci, tedy živočichové pohybující se na hranici dvou živlů. Do této skupiny dále řadila další podobně nejednoznačné či pomezí živočichy. Živočichy vodní, kteří byli přes jednoznačnost obývaného prostředí také tabu, považovala za jakousi „zbytkovou skupinu“. Těžší to rovněž bylo s ptáky, neboť nejsou jednoznačně rozdělení.¹²⁶

Ze studia několika knih *Pentateuchu* (*Leviticus*, *Numeri*) Douglasové vyplynulo, že zákaz konzumace některých živočichů není založen na ošklivosti, ale je součástí komplikované intelektuální struktury. Suchozemští živočichové patří Bohu; s láskou je opatruje a zakazuje, aby jejich krev byla prolévána až do chvíle, než budou obětována. Vztah pastýřů ke stádům je stejný jako vztah Boha k lidem. Ze suchozemských živočichů mohl izraelský lid konzumovat pouze ta zvířata, jež směla být rovněž položena na oltář coby obětina; prakticky to znamenalo, že směli konzumovat pouze živočichy, jež jsou zcela závislí na člověku-pastýři. Jinými slovy – co se smí pálit na oltáři, smí se pálit rovněž v kuchyni; co smí být konzumováno na oltáři, smí se konzumovat také fyzicky. Dietetická pravidla rafinovaně propojují oltář a tělo v jeden celek.¹²⁷

Za teorii o mimořádnosti zapovězených živočichů sklídila Douglasová svého času mnoho kritiky. Ona sama později naznačila, že šlo o mylnou interpretaci, způsobenou úvahou,

¹²⁵ *Ibid.*, p. xvi.

¹²⁶ *Ibid.*, p. xiv.

¹²⁷ *Ibid.*, pp. xv – xvi.

že zvíře přeci musí být nějak anomální, je-li považované za nečisté. Pod vlivem této logiky se tedy vždy dodatečně snažila nalézt nějaký rys, kterým to které zvíře skutečně anomální je, v naději, že později najde více argumentů, které její teorii podpoří. Tato naděje se ale v průběhu let nenaplnila; k tomu se ukázalo, že domnělá tabu se navíc nezdála mít jakýkoli pozitivní význam pro sociální systém starých Hebrejců, jimž byla určena. Přestože „důsledky pro sociální strukturu“ byly integrální součástí teorie tabu, při procházení stravovacích pravidel Izraelitů nebyla žádná taková nalezena. Byť tento fakt v době provádění výzkumu Douglasová ignorovala, v dobré víře, že další historický výzkum kultury starého Izraele doplní zbylé části skládky, nic takového se nikdy nestalo. Porušení dietetických pravidel je zkrátka hřích, nicméně je obtížné spojit tato pravidla, byť nepřímo, s ostatními hříchy proti Bohu či proti lidem.¹²⁸

V současné době si sama Douglasová není jista, zda se na základě biblických textů dá vůbec usuzovat, že živočichové uvedení na seznamu jsou tabu proto, že by byli „zavrženíhodní“ na základě své obtížné zařaditelnosti; ba co víc, nedokáže nyní, s kritickým přihlédnutím ke všem známým i dosud neobjasněným skutečnostem říci, proč oni uvedení živočichové vlastně představují potravní tabu.¹²⁹ Tomu navzdory zůstává přínos Mary Douglasové výjimečný; jeho mimořádnost spočívá v tom, že ona sama byla schopná později zcela dekonstruovat svou teorii. Právě to byl paradoxně onen kýžený triumfální moment, potřebný k osvětlení principů fungování tabu. Jím se ukázalo, že s anomálností je to jako s podobností. U téměř jakýchkoliv dvou věcí lze nalézt společné rysy, stejně tak ale jde pro tytéž dvě věci nalézt vlastnosti, jimiž se zcela liší.¹³⁰

4. 4 Vybrané problémy lidského vnímání živočichů

Způsoby, jak se vyhnout nepříjemným pocitům z toho, jak zacházíme se zvířaty, jsou často velmi rafinované a dovedně zašifrované. Coby predátorský druh jsme, zdá se, konfrontováni s hrozivým dilematem: naše vysoce vyvinuté sociální vědomí nám umožňuje rozumět zvířatům a cítit k nim velkou empatii – stejně, jako jsme schopni chápat a vcítit se do jiného člověka. Tato schopnost nám zároveň umožňuje zvířata využívat a manipulovat jimi k našemu vlastnímu prospěchu, což se děje na stejném principu jako manipulace a využívání jiných lidí. Schopnost empatie nám dále umožňuje, abychom se se zvířaty osobně

¹²⁸ *Ibid.*, p. xv.

¹²⁹ *Ibid.*, pp. xiii – xvi.

¹³⁰ *Ibid.*, p. xiv.

identifikovali a abychom si k nim mohli vytvořit osobní vztah, který je sám o sobě příjemný a potenciálně terapeutický. To vše je v pořádku, pokud se jedná o vztah vzájemně prospěšný, ať už je to člověk versus domácí mazlíček, lovec a jeho pes, atd. Tato aliance se však stává rozporuplnou či dokonce pochybnou ve chvíli, kdy se zvířaty špatně zacházíme, nebo je zbytečně anebo brutálně zabíjíme. Tak, jak se lidstvo víc a více začalo zaplétat s domestikanty a jak je začalo posouvat do rolí obětí a továren na maso, míra viny dorostla do míry, kdy už ji nelze vyrovnat pouhým rituálním usmířením. Vytvořili jsme si proto umělý odstup mezi „námi“ a „nimi“ – a také obrannou zeď lží, pseudo-mýtů, pověr a překroucených skutečností, to vše sloužící jedinému účelu: zabránit logickému vnitřnímu konfliktu mezi vlastními ekonomickými zájmy na straně jedné a pocitu zahanbení, výčitek svědomí či strachu z trestu (ať už reálného či třeba karmického) za „strašný čin“ na straně druhé. Není asi žádný objev, že člověk má zábrany zabít a sníst živočišna, jehož znal a choval k němu přátelské city, což je ostatně patrné již z uvedených příkladů na téma dvojitého přístupu ke dvěma různým jedincům téhož živočišného druhu¹³¹. Kladné city ke zvířatům (jako ostatně kladné city ke komukoliv) jsou samy o sobě naplňující a představují tak pro člověka užitek, který je s ekonomickými požadavky v konfliktu. Ať už tedy záměrně či podvědomě, člověk se snaží zachovat si od zvířat, jimž nějak ubližuje, co největší odstup. Za tím účelem si vytváří komplikovaná ospravedlnění toho, proč je zvířecí utrpení nutné. Je skličující, že tuto formu sebeklamu provozujeme už tak dlouho, že už si toho často ani nejsme vědomi. Racionalizační „mýty“ a fantazie se tak staly skutečností a začaly být přijímány jako fakta. Místo abychom se zamýšleli nad správností a oprávněním hrubě využívat jiné živočišné druhy pro pustý ekonomický zisk, a morálním oprávněním říši zvířat drancovat, máme tendenci zesměšňovat jedince, kteří mají na vztah člověk – zvíře citový a méně věcný pohled. A tak zatímco lidé, vyjadřující rozhořčení nad zvířecím utrpením, devastací životního prostředí či vymíráním živočišných druhů jsou často vnímáni jako pomatení iracionální idealisté, jsou ti, co si „dovolí“ např. navázat citový vztah s domácím mazlíčkem, považováni za bytosti poněkud patetické, s narušenými „normálními“ vazbami k ostatním lidem, které si musí kompenzovat relacemi se zvířaty.

¹³¹ Komárek v tomto případě velmi vtipně cituje případ brazilských Indiánů, lovcích z obživných důvodů tapíry, ale zároveň chovajících tapíry jako mazlíčky, přičemž poukáže-li se na tuto diskrepanci, reagují velmi udiveně v duchu „proč by jsme tohohle měli jíst, vždyť to není nějaký tapír, to je náš Alois“(S. Komárek in verbis v rámci přednášek *Filosofie živé přírody*, proslouvených na FFUK v zimním semestru 2000/ 2001).

4. 4. 1 Morální konflikt

Protože, jak jsme si ukázali výše, je mnohem bližší lidské přirozenosti vnímat zvířata jako bytosti nám podobné, tedy disponující obdobným rejstříkem emocí, schopností cítit bolest, atd., dostáváme se pochopitelně do vnitřního konfliktu mezi svými zájmy a svým svědomím ve chvíli, kdy těmto tvorům, o nichž jaksi víme, že cítí a vnímají stejně jako my, působíme nějakou újmu. Ve chvílích, kdy je vztah zvíře – člověk jaksi „oboustranně prospěšný“, morální konflikt v optimálním případě nevzniká a člověk nemá proč „cítit se provinile“. Oboustranně prospěšným by se dal nazvat například vztahy domácího mazlíčka a jeho majitele (živočich má zajištěnou „stravu, ochranu a teplé bydlo“, člověk z něj má ve většině případů terapeutický užitek z podobných aliancí vyplývající) či pracovních (loveckých, pasteveckých) psů a jejich pánů (přestože je psy k lovu nebo hlídání dobytka třeba určitým způsobem dovychovat, jsou jim tyto činnosti – na rozdíl od např. tahání saní, kde už je rovněž vzájemný vztah jiné povahy - do velké míry inherentně dané, a zdá se, že jim působí potěšení)¹³². Újmu může člověk živočichům působit v typickém případě buďto bezohledným/ surovým využíváním, nebo zabitím. S morálními konsekvencemi z újmy působené zvířatům se museli vypořádávat lidé všech kultur. Psychologické mechanismy, používané k řešení rozmanitých vnitřních konfliktů, jsou bez ohledu na kulturní kontext překvapivě podobné; morální konflikt se pak liší spíše kvantitativně než kvalitativně. Stěžejní roli v něm hraje *vzdálenost*, ať už faktická či duševní. Čím blíže daný živočich člověku je, tím větší úsilí je třeba vynaložit, aby jej byl schopen zabít. Současný městský člověk je k většině živočišných druhů dosti lhostejný, neboť s nimi přichází do styku minimálně; jsou kdesi *daleko*, mimo akční radius člověkovy každodennosti. Dle stejného mechanismu je rovněž snazší králíka zastřelit na dálku než ho zblízka umlátit klackem, stejně tak je jednodušší zabít rybu než teplokrevného savce. Druhy, jež jsou nám tak vzdálené jako třeba hmyz, zabíjíme stejně bezskrupulózně, jako bychom smetali z oblečení nějaké smítko¹³³. Ze stejného důvodu mají také větší morální dilemata ohledně zabíjení zvířat pastevcí a farmáři, než lovci (ať už jde o lovce z tradičních společností, či lovce novodobé), neboť lovec vstoupí se zvířetem do kontaktu až ve chvíli, kdy ho jde zabít, a není nutné, aby se při tom pokoušel o nějakou empatii, nebereme-li v úvahu, že musí do určité míry znát zvyky a chování zvířete, aby jej vůbec byl schopen ulovit. V případě pastevců je situace jiná; „dobrý hospodář“ musí vědět, co jeho zvíře má a nemá rádo, čeho se bojí, etc., a to už proto, že čím lépe – a pochopitelně

¹³² Serpell, J.: *op. cit.*(1986), p. 175.

¹³³ Serpell, *op. cit.* (1986), p. 189.

individuálně - bude svá zvířata znát, tím lépe budou prosperovat, a díky tomu i on sám. Dělal-li by opak, svědčilo by to o jeho slabomyslnosti. V tradičních systémech chovu dobytka je obtížné, ne-li nemožné, se od svěřených zvířat „oddělit“. V takto úzkém svazku je potom zabítí chápáno jako zrada, a je třeba větší racionalizace a vnitřních omluv a zdůvodnění této „zrady“. Psychologických ošetření těchto vnitřních konfliktů existuje celá řada. **Hyam Maccoby** je ve své knize *The Sacred Executioner* dělí na jakési čtyři fáze či kategorie¹³⁴, které se mohou vyskytovat jak samostatně, tak nastávat postupně či dokonce zároveň během procesu problematické interakce. Je třeba dodat, že Macoby své schéma vypracoval pro kontext nejzazší – lidské - oběti, ovšem jde o natolik širokospektrý princip, že se výborně hodí i na kontext traumatických situací ve vztahu člověk versus zvíře.

Oněmi čtyřmi kategoriemi jsou:

- 1) odstup (detachment)
- 2) skrytí (concealment)
- 3) zkreslený výklad (misrepresentation)
- 4) transponování viny (shifting the blame)

4. 4. 2 Odstup

S „odstupem“ jako psychologickým a potažmo filosofickým konceptem se můžeme setkat od starověku; jako příklad může posloužit Aristoteles a jeho schéma hierarchické struktury uspořádání živé přírody; v těchto souvislostech nejhojněji citované mechanomorfní modelování Reného Descarta je fenoménem ze stejného kadlubu. Aristotelský koncept ukázal, že zvířata stojí v hierarchickém uspořádání světa zcela jinde a níž než člověk; Descartes je pak viděl jako bezduché strojky, jež se „dějí“, vláčeny svou hmotou (odtud jeho výrok „*animal non agit, agitur*“).

Stěžejní strategie „odstupu“ spočívá v tom, přesvědčit sám sebe (potažmo ostatní, potažmo celou společnost) o tom, že zvíře, se kterým manipulujeme, není cítící bytost. Součástí tohoto psychologického procesu je jednak neadekvátní a zbytečně kruté zacházení, druhak naprostá sekularizace v percepci zvířat. Na plné obrátky se přitom uplatňuje dichotomie MY – ONI a rovněž „princip jinakosti“. Zvířata nejsou vnímána jako kvazi-humánní bytosti, „dobrovolně se podřizující lidské vůli“(takto je vnímají sibiřští Tunguové), ale jako „vzpurní nepoddajní tvorové odhodlaní utéct, za což si zaslouží být násilně zkroceni

¹³⁴ Maccoby, H.: *The Sacred Executioner*. London: Thames & Hudson 1982, p. 50.

a podrobení“¹³⁵. Bezduvodné násilí způsobuje, že se zvířata lidí bojí, tudíž ani nemají potřebu nějaké socializace s nimi. To lidi zpětně utvrzuje ve zvoleném přístupu. Zdá se tak, že odcizení a zbytečná brutalita jsou univerzálními komponenty soudobé intenzivní tzv. „živočišné výroby“ (k terminologii tohoto typu se vyjadřuji na jiném místě této práce) jako důsledek toho, že se farmáři a zemědělci snaží distancovat od masového utrpení a zabíjení, za něž jsou, přímo či nepřímo, zodpovědní. Moderní chovatelské metody tento psychologický modus dále podporují – stroje užívané k laboracím se zvířaty ve velkochovech redukuje fyzickou blízkost mezi člověkem a drženým živočichem na minimum. V nejmodernějších chovech je život zvířat řízen stroji a počítači a člověk se kontaktu s nimi může téměř vystríhat. Chovaných živočichů je v každém jednom zařízení tolik, že přístup k nim nemůže být individuální – proto se označují čísly, tetováním, vypálenou značkou či „náušnicí“; tento způsob označení je pochopitelně jedním z řady kroků k odcizení – číslo 1042 je s „naší Stračenou“ na první pohled nesouměřitelná kategorie.¹³⁶

K procesu odstupu nedílně patří také technika „selektivního odcizení“ a „dvojího standardu“. Je-li to nutné, jsou lidé schopni si je vyvinout neobyčejně rafinovaně. Za vhodný příklad selektivního odcizení může posloužit domorodé obyvatelstvo Polynésie. Na jedné straně chovají psy k jídlu, na druhé straně se u nich setkáváme s obdobným modelem psa v roli hýčkaného domácího mazlíčka, jaký známe z euroamerické civilizace¹³⁷. Jak je to možné? Právě uplatněním „dvojího standardu“. Je pouze třeba se ke každému typu psů (kteří se vzhledem nijak nápadně neliší) jinak chovat. S „krmníkem“ není žádoucí vstupovat do blízkého kontaktu, jeho duševní vlastnosti nejsou pěstovány žádnou selekcí, atd. Chování uplatňované vůči psu – mazlíčkovi zcela připomíná evropský model. Podstatné je, že tyto dva typy psů nesmí být zaměněni; mazlíček/ doprovodné zvíře nebývá nikdy sněden. Podobný

¹³⁵ Ingold, T.: *Hunters, Pastoralists and Ranchers*, Harvard: Cambridge University Press 1980, pp. 282 – 5.

¹³⁶ Vyšší produktivita je přitom jen částí příběhu. Čas a ochránářské organizace ukázaly četné metody, jak zlepšit podmínky chovaných zvířat bez podstatného zvýšení nákladů. Stejně organizace dokonce provedly průzkumy, jež prokázaly, že většina spotřebitelů je ochodlána platit o něco více za produkty ze zvířat chovaných méně „intenzivními“ metodami¹³⁶. Paradoxně místo aby kýžené změny nastaly, zdá se být komunita zemědělců etablovanější než kdy dřív. Tak zatvrzelý odpor ke změně už zdaleka nesouvisí pouze s ekonomikou. Je právě o psychologické reakci na vnitřní konflikt mezi soucitem a vykořisťováním. Zemědělci odmítají brát v potaz blaho svých zvířat, protože by je to nutilo začít je nazírat jako živé bytosti – a pochopitelně by to implikovalo otázku, zda je morální je zabíjet. Je tedy mnohem snazší zacházet s nimi jako s karteziánskými automaty a přemýšlet o této „živočišné výrobě“ v pojmech o trhu, zisku, a výnosu.

¹³⁷ SerpellJ.: *op. cit.* (1986), p. 193.

přístup ke svým psům uplatňují Inuité; ke slovu u nich přichází jak technika „odstupu“, tak „dvojí standard“. Inuité se snaží vyhnout fyzickému kontaktu se svými „saňovými“ psy. Je s nimi zacházeno nápadně krutě, což má i svůj „technický“ důvod – psům není činnost tahání saní nijak vrozená; nebyli-li by drženi většinu času o hladu, nedychtili-li by po každé rybě, která je jim jako lákadlo či odměna za tahání nabídnuta a nebyli-li by k tahání saní nuceni fyzickým násilím, nikdy by saně, nota bene ve špatném počasí sua sponte netahali. Inuit se nicméně ke svému psu chová, řekněme, jako Evropan k autu; hatí-li mu pes – tahoun - plány, přistupuje k němu podobně, jako my k autu porouchanému po cestě. Jde mu především o to, dopravit se co nejrychleji z místa A do místa B, mnohdy na tom, vzhledem ke klimatickým podmínkám, může záviset i jeho život. Navzdory tomu i Inuité znají instituci psa – domácího miláčka. Takové zvíře se těší lásce, jež by se Evropanovi mohla zdát až absurdní – pes je většinou doslova adoptován nějakým bezdětným párem, jakákoliv práce u něj pochopitelně vůbec nepřichází v úvahu a zachází se s ním zcela nepokrytě jako s dítětem¹³⁸ (V Evropě je tomu často také tak, jen zde neplatí ono „nepokrytě“.)

Příkladů „odstupu“ a „dvojího standardu“ by se dala nalézt celá řada, ať už v Evropě, nebo u přírodních národů. V naší společnosti dochází k „oddělení“ často v zacházení s „laboratorními zvířaty“ – není výjimkou, že si vědci vyberou nějakého jedince jako jakéhosi maskota a mazlíčka, čímž začíná být automaticky považován za něco úplně jiného než ti jeho bratři, na kterých se provádějí pokusy.¹³⁹ Výborný příklad dokonce trojího standardu uvádí psycholog **Harald Herzog** ve svém článku *The Moral Status of Mice*¹⁴⁰. Popisuje, jak neobyčejně flexibilní je lidské přičítání či odebrání morálního statutu jiným bytostem (Samozřejmě, že postupovat takto v případě zvířat je jen jeden z možných momentů, kde se něco podobného uplatňuje; stejně snadno je tento postup aplikovatelný na rozmanité skupiny lidí, přičemž otroctví či koncentrační tábory jsou toho jen nejzazším případem; méně

¹³⁸ Briggs, J.: *Never in Anger: Portrait of an Eskimo Family*, Cambridge, MA: Harvard University Press 1970; pp. 289 – 94.

Henriksen, G.: *Hunters in Barrens: The Naskapi on the Edge of the White Man's World*. St. Johns: Institute of Social and Economic Research, Memorial University of New Foundland 1973, p. 19;

Savishinsky, J. S.: Pet Ideas: the Domestication of Animals, Human Behaviour, and Human Emotions. In: Katcher, A. H. & Beck, A. M. (eds.): *New Perspectives on Our Lives with Companion Animals*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press 1983, p. 119.

¹³⁹ Arluke, A.: Sacrificial Symbolism in Animal Experimentation: Object or Pet. In: *Anthrozoos*, 3, 1988, pp. 105 – 9.

¹⁴⁰ Herzog, H.: The Moral Status of Mice. In: *American Psychologist*, 43, 1991, pp. 473 – 4.

extrémní jsou soudy a zaškatulkování jako „vždyť je to jen dítě“, „vždyť už je starý a senilní, tak tomu nemůže rozumět“, atd. do nekonečna a podle toho, jaký trend/ paradigma společnosti zrovna vládne.) Herzog dělí myši do tří skupin na „dobré“, „špatné“, a „krmné“. Dobrá myš je ta, co „slouží vědě“ – pochopitelně v zájmu lidského blaha. To je také myš, za kterou se případně bije organizace pro monitorování zacházení s laboratorními zvířaty. „Špatná“ myš je potom ta, která nějakým nedopatřením utekla ze své klece a stala se myší ferální. Na tuto myš jsou líčeny jedy způsobující fyzické stavy, jež by byly považovány za překročení všech ochranných norem v případě, že by se totéž dělo myši „laboratorní“. To, co je ve výzkumu zakázané, je však v deratizačních postupech praktika zcela přípustná. Ještě zajímavější postup je aplikován na myš „krmnou“. Dokud jde např. o rutinní krmení plazů, jsou osudy myši „krmné“ zcela podružné. Jakmile se však krmení stane součástí vědeckého výzkumu, je celá událost opět sledována organizací pro práva laboratorních zvířat. Přestože jde tedy stále o tentýž živočišný druh, postupuje se vůči němu odlišným způsobem podle toho, jaké nálepky jej zrovna označují.

4. 4. 3 Skrytí

Také zásada „co oči nevidí, srdce nebolí“, se v přístupu ke zvířatům uplatňuje na plné obrátky a je rodným bratrem „odstupu“. V tradičním chovu dobytka je pochopitelně obtížné jí dosíci. Jak už jsme si řekli, hospodář má zvířat většinou takový počet, že kdyby je neznal osobně, šlo by nejspíše o úplného hlupáka. Ve velkochovech je „skrytí“ samozřejmost. Už od středověku se vedly kampaně za to, aby např. jatka byla někde mimo centrum města, ta podívaná lidi znechucovala, což je poněkud absurdní, uvědomíme-li si, že veřejné popravy zločinců byly ještě v 18. století v Evropě oblíbenou podívanou.¹⁴¹ Ve středověku už se rovněž řezníci těšili špatnému společenskému kreditu a všeobecnému opovržení, což je diametrálně odlišná situace ve srovnání se starověkem, kdy byl většinou povolán zabíjet zvířata jinde než na lovu pouze kněz, a kdy chrám plnil zároveň funkci posvátného místa, jatek, a řeznictví zároveň, neboť lidé si pochopitelně maso obětovaných zvířat odnášeli domů¹⁴² (v jiných kulturách než křesťanské se propojení zabití zvířete speciálně vyškoleným „rituálním

¹⁴¹ S detailními popisy toho, jak vzrušující podívaná veřejné popravy byly, se setkáme v záplavě krásné literatury – ať už dobové, či historické, a to zejména francouzské proveniencí. Za všechny možno jmenovat Tajnosti pařížské (E. Sue), Tři mušketýři po dvaceti letech (A. Dumas), z české literatury např. Paměti kata Mydláře (J. Svátek), Kladivo na čarodějnice (J. Kaplický), a mnohé další.

¹⁴² Thomas, K.: *op. cit.*, p. 294.

řezníkem“ udrželo do určité míry dodnes – jako první se nabízí šochet judaismu, požívající vysokého společenského kreditu; rovněž např. v hinduismu, zejména v Západním Bengálsku, existují bráhmanští obětníci sloužící kultu bohyně Kálí, kteří zabíjejí kozy jako oběť svému krvavému božstvu a jejich maso pak rozdávají věřícím. Statut těchto bráhmanů je vysoký; je ale třeba dodat, že tento způsob zabíjení zvířat určených ke konzumaci pokrývá pouze minimální část zvířat, zabitých v Indii ke konzumaci; zbylá zvířata jsou zabíjena na jatkách řezníky, jejichž kasta je na samém společenském dně. Otázka těchto procesů v Indii je nesmírně zajímavá, vrátím se k ní proto v kapitole 6 „Postavení zvířete v Indii: původní náhledy, ideologické zázemí“).

Proces „skrytí“ probíhá na několika rovinách. V případě zvířat z velkochovů spočívá v tom, že jsou držena v barácích bez oken, jež nejvíce ze všeho připomínají skladiště; nic na první pohled nenasvědčuje tomu, že jsou v nich drženy živé bytosti. Rovněž jejich převoz na jatka se odehrává převážně v uzavřených vozech mimo oči veřejnosti – což když si člověk uvědomí, chápe snáze, jak byly za druhé světové války možné transporty Židů a jak mohly existovat „velkochovy lidí“ ve specializovaných lágrech, aniž by proti tomu okolní civilisté něco namítali či podnikli.

Jatka jsou mimo oči veřejnosti proto, že většina lidí, byť maso konzumují, reaguje na zabité zvíře s naprostou hrůzou; výjev si snaží s nedělním obědem nespojovat, občas zcela vědomě – dochází k tomu i u lidí tak znalých příslušné problematiky, jako byl **Konrad Lorenz**. Ve své knize *So kam der Mensch auf den Hund*¹⁴³ píše: „K dnešní snídani jsem měl topinky pečené na sádle a klobásu. Sádlo i klobása pocházely z vepřika, jež jsem znával jako rozkošné selátko. Jak rostl, záměrně jsem se snažil vyhnout jakémukoliv kontaktu s ním, neboť jsem věděl, jak skončí.“

4. 4. 4 Falešná interpretace

Třetím psychologickým postupem, jak ospravedlnit bolestivé vykořisťování jiných živých bytostí, je tzv. „falešná interpretace“¹⁴⁴, kterou se rozumí záměrné či podvědomé překrucování faktů tak, aby se zvířecí utrpení zdálo přiměřené, nezbytné, nevyhnutelné či

¹⁴³ Lorenz, K.: *So kam der Mensch auf den Hund*. München: Deutschen Taschenbuch Verlag 1983.

¹⁴⁴ Tento termín je užíván s vědomím, že – s ohledem na povahu tématu - je sice nemožné dosíci „objektivního“ a „jediného správného“ výkladu četných otázek a témat týkajících se aliance zvíře-člověk (jak jsem ostatně ukázala v kapitole.....), avšak přinejmenším vždy existuje cosi jako korektní, neutrální či lidskými hodnotami méně zatížený výklad – anebo alespoň pokus o něj.

žádoucí. Jak jsme si již detailně vyložili v kapitole o antropomorfizaci, nevede tento způsob nahlížení živočichů vždy pouze k sympatiím, zalíbení a přichylnosti, naopak – zaměřit se na nepříjemné a nebezpečné rysy zvířecí povahy a promítnout si do nich lidské kvality je úplně stejně snadné. Později právě tyto rysy (patříčně zveličené a opatřené novým smyslem a výkladem) mohou sloužit jako ospravedlnění čehokoliv, ať už se jedná o zabítí zvířete, násilné chování k němu nebo ignorantský přístup k otázce jeho životních podmínek. V tomto kontextu se zvíře stává projekcí našich vlastních „temných“ motivů a tužeb, jakýmsi symbolem „šelmy číhající záludně v záhybech lidské psýchy“¹⁴⁵. Lidé mají tendenci podléhat negativní personifikaci zejména v případě šelem, „škůdců“ a mrchožroutů, tedy živočichů, jež jsou buďto našimi „konkurenty“, nebo se nějakým způsobem živí přebytky vyprodukovanými lidskou kulturou. Lidé se o takových živočiších vyjadřují velmi emotivně a užívají výrazů jako „nečistý“, „mrzký“, „nenasytný“, „bezcitný“, „dábelský“, „zbabělý“, „krvežíznivý“, „barbarský“. Jsou často zobrazováni jako nebezpeční a zavrženíhodní nepřátelé lidské společnosti, kteří nezasluhují nic jiného než nenávist a opovržení – a asi není třeba dodávat, že všechna výše uvedená epiteta slouží jako ospravedlnění a záminka nemilosrdného vybíjení těchto tvorů.

Pochopitelně – a naštěstí – se odjakživa objevovaly také hlasy, které na negativní antropomorfní „falešné interpretace“ upozorňovaly. Jedním z nich je např. kniha o vlčích **Barryho Lopeze** *Of Wolves and Man*¹⁴⁶. Lopez v ní vypočítává četné mýty a nepřesnosti, jež se o vlčích tradovaly a tradují na celé severní polokouli a jež předcházely jejich téměř kompletnímu vyhubení v těchto končinách. V českém prostředí můžeme za obdobné memento považovat kupříkladu spisy zakladatele pražské zoologické zahrady Jiřího Jandy, jak ostatně blíže uvidíme v BOXu 5 „Jiří Janda“.

Živočichové, do nichž lidé projikují svůj jungovský stín, jsou zpravidla ti člověku nejpodobnější a nejbližší. *Conditio sine qua non* je, že se jedná o buďto o savce, zpravidla některého z těch nejvíce ceněných pro svou inteligenci či impozantnost (pes – a jeho „jungovský stín“ vlk, velké kočkovité šelmy, slon, delfín, primáti), anebo alespoň o nějakého jiného výjimečného a „mocného“ živočicha, např. o orla. Polárnost reality (blíže viz S. Komárek v *Příroda a kultura*) vysvětluje, proč lidé právě těmito, jindy tak vysoce hodnoceným živočichům, přiřítají rozmanité negativní lidské vlastnosti a chování těchto

¹⁴⁵ Russel, W. M. S.: On Misunderstanding Animals. *Universities Federation for Animal Welfare Courier*. 12, 1956, p. 19.

¹⁴⁶ Lopez, B. H.: *Of Wolves and Man*. New York: Scribner's Sons 1978.

zvířat (byť třebaš pro onen druh přirozené a racionálně podložené) hodnotí podle kritérií lidské etikety, morálky, atd. Celou problematiku si můžeme ilustrovat na příkladu prasat a primátů. Prase je v obecném povědomí zapsáno jako symbol nečistoty a žroutství. Tento jeho obraz způsobují jednak mnohá rčení, bajky, pohádky a podobná hluboce zakořeněná slovesnost; dále je nicméně znovupotvrzován přímou zkušeností se skutečnými prasaty, přičemž ve způsobu, jak jsou vnímána, hraje stěžejní roli právě fenomén „falešné interpretace“. „Špinavé prase“ je špinavé a disgustující především pro svůj zvyk válet se v bahně. Podíváme-li se na daný zvyk blíže, zjistíme, že válení v bahně, prachu či písku rozhodně není v říši zvířat nijak ojedinělý zvyk; naopak, tuto činnost provozuje velké množství živočišných druhů, býložravci počínaje, šelmami konče a ptáky nevyjímaje. Tato činnost slouží zvířatům k čištění a mytí, napomáhá termoregulaci a slouží jako ochrana proti parazitům. A přesto: podíváme-li se na tento obrázek, většina lidí se zasměje, možná řekne fuj, ve většině případů si nicméně utvrdí svou kulturou podmíněný pohled „ano, špinavé prase se rochní v bahně, jak typické“.

Obrázek 7: prasata v zátocce řeky Jamuny.¹⁴⁷

Zkusme se na tuto fotografii podívat nezaujatýma očima. Co uvidíme teď? Jde o zátoku posvátné indické řeky Jamuny v centru jednoho z nejposvátnějších měst hinduismu, Haridváru. Je plná odpadků, na první pohled vyprodukovaných lidmi. Odpadky do řeky na žádný pád nepřivezla prasata. Ta nedělají o nic víc a o nic méně než že se válejí v bahně – z výše uvedených důvodů a jak už tak prasata dělávají. Koupel v řece Jamuně na tomto místě se považuje za akt tak posvátný, že může hinduistu vyvázat z koloběhu životů. Dostávám se

¹⁴⁷ Z archivu autorky

tak k meritu věci: nezaujatýma očima, nejde o typický případ výše zmíněného dvojího standardu? Hinduista, nota bene vyprodukovavší a vysypavší do Jamuny odpadky, učiniv z ní tímto špinavou stoku, se po koupeli v této stoce vyváže z koloběhu životů. Válí-li se o kousek dál prase, potvrdí tím svůj statut špinavého (a vstoupí-li do hry náboženská kritéria, pak možná i rituálně nečistého) živočicha. Pro završení pitoresknosti celé kazuistiky – seznámí-li se Evropan se všemi okolnostmi souvisejícími s touto fotografií, jeho reakce na skutečnost, že se hinduista na onom místě koupe, bude často „ten hinduista je ale PRASE“. Ještě absurdnější je přičítat prasatům „špinavost“ kvůli obrázku, s jakým se můžeme setkat v prasečích velkochovech. Zvířata jsou držena v přecpaných páchnoucích přehřátých ustájeních a zasloužila by si spíše obdiv za to, že i v tak špatných podmínkách dokáží zůstat relativně čistá a zdravá. Jejich odolnost bohužel vede spíše k tomu, že se lidé utvrdí v tom, že jde o zvířata necitlivá a tupá, aniž by kdo vzal v potaz, že za to, jak působí toto jejich „životní prostředí“ mohou opět lidé. O mnoho jinak tomu není s krměním. Z chování divokých prasat je patrné, že si, ostatně tak jako většina ostatních býložravců a všežravců, hledají potravu v průběhu celého dne, a že je to jedna z jejich stěžejních „pracovních náplní“. Jelikož jde o živočicha nesmírně inteligentního (prasata jsou v tomto ohledu zcela srovnatelná s delfíny či psy), ustájením v prostoru, který většinou neposkytuje příležitost k sebemenšímu pohybu ani jakékoliv jiné zábavě a rozptýlení, se z prasete zanedlouho stane deprivovaný jedinec, přičemž jeho deprivace ústí jak v sebepoškozování, tak v poškozování ostatních prasat např. vzájemným ukusováním ocásků. V domácích chovech a vepříněch jsou prasata krmena dvakrát až třikrát denně; na nabízenou potravu se nadšeně vrhají. Člověkův obrázek je prase – žrout, a to bez ohledu na to, že dvojfázový potravní režim v kombinaci s nudou a nečinností, plynoucí právě z faktu, že si zvířata nemusejí shánět sama potravu, prasatům naordinovali lidé, a že většina v zajetí chovaných živočichů reaguje na krmení úplně stejně jako prasata (a dlužno dodat, že obrázek krmícího se zvířete za jiných okolností lidé obdivují a uspokojuje je, viz zoologické zahrady, kde na vývěskách u výběhů visí, v kolik je to které zvíře krmeno, protože návštěvníci se na krmení dívají obzvláště rádi).

K obdobné absurdní percepci jako v případě prasat docházelo – převážně a hlavně v Evropě v 19. století – také u opic, byť nemají tak jednoznačně negativní konotace jako prasata. V literatuře, např. v Brehmových výborech povídek o zvířatech, se občas objevují kazuistiky o opicích, oblečených do lidských šatů, jimž byl podán alkohol; za to, jak se poté chovaly, se jim později pisatel vysmál a demonstroval na nich, jaká jsou to zkažená či zhýralá zvířata.

Společným jmenovatelem těchto příhod je absence jakékoli reflexe toho, že to byl

právě člověk, kdo zvířata uvrhl do umělých podmínek, udělal z nich tak eventuálně lidské karikatury a za to, jak se na situaci adaptovala, se jim vysmívá nebo jimi opovrhuje.

Ne vždy lidé ale chtějí poukázat na zvířecí podřadnost proto, aby nějak ospravedlnili, že jim ubližují. Podíváme-li se na rétoriku sportovního lovu, uvidíme často dokonce pravý opak. Kořist je často líčena téměř něžně a uznalými slovy. Bývá dokonce „povýšena“ do statutu rovnocenného partnera ve „hře“ na život a na smrt. Hodný povšimnutí je i v tomto případě užívaný slovník; anglicky jsou živočichové určení k lovení nazýváni slovem „game“/ „game animals“. Lze usuzovat, že tohle „hraní“ se zvířatům jistě velmi líbí; ostatně – ruská ruleta je také „hra“, s jedním drobným rozdílem – hráč k jejímu hraní zpravidla přistupuje dobrovolně a rozhoduje pohříchu o bytí a nebytí vlastním. V případě zvířat navíc „game“ často hraje rozhodující roli nejen pro bytí a nebytí jedinců, ale celého druhu; případů je celá řada – s více či méně fatálním koncem (holub stěhovavý – *Ectopistes migratorius* – v Americe, bizon americký – *Bison bison* -tamtéž, velcí savci v Africe a Asii, přičemž za Afriku jmenujme např. zebra kvagu – *Equus quagga quagga* - a za Asii třeba geparda štíhlého – *Acinonyx jubatus* - či z ptáků holuba růžového – *Columba mayeri*.) Úvaha, na jaké hry asi byla ustrojena lidská duše, nenapadne-li při pohledu na živočichy, jakými jsou třeba žirafa nebo tygr člověka nic hravějšího než dotyčné zastřelit, je věc jiná, navíc těžko rozumem postižitelná. Avšak typickým případem „falešné interpretace“ je tento případ v tom, že člověk, navíc dobře ozbrojený, se vemluví do toho, že má proti sobě protivníka, jenž si s ním chce měřit své síly, rychlost, důvtip a lstivost¹⁴⁸. Tím, že si vymyslí imaginární znevýhodnění, jež vůči svému důstojnému a nebezpečnému soupeři má, může s klidným svědomím a zcela úmyslně zastřelit cokoli. Sportovní lovcí často dokonce mají pocit jakési morální a sociální prestiže nad těmi, kteří loví snáze dostupnou a méně exkluzivní kořist („protivníka“); je to dobře patrné např. na zákonech, jaké k tomuto tématu vydávali Angličané v 19. století v Indii na adresu tamního kmenového obyvatelstva (viz kapitola 7 „Střet civilizací prismatem fauny – a jeho legislativní a umělecké emanace“) a na tom, jak byli lovcí z původních kmenů lovící zvěř pro svou obživu denunciováni sportovními lovcí v dobové literatuře.

4. 4. 5 Přesunutí viny

Fenomén „přesunu viny“ na někoho jiného je tak starý, jako zabíjení samo. Ve vztahu ke zvířatům se s ním můžeme setkat od starověku a ve všech náboženských

¹⁴⁸ Tuan, Y. -F.: *Dominance and Affection: the Making of Pets*. New Haven: Yale University Press 1984, p. 95.

systemech. Co na „přesunu viny“ stojí za povšimnutí? Především to, že zabití živé bytosti, ať už člověka či zvířete, nikdy nebylo považováno za žádnou „maličkost“. Jde o akt, jenž nutně „zanechává krev“ na rukách toho, kdo jej vykonal – maně zde vyvstává asociace na zešílení Lady Macbeth projevující se obsedantním mytím rukou po vykonání vraždy. Zabití si proto odjakživa žádalo ošetření vhodnou racionalizací – a jednou z možných bylo přesunout vinu na někoho jiného. Jako jeden příklad z mnoha mohou posloužit jednou ročně pořádané athénské oběti ve starém Řecku zvané „vražda vola“ (*búfonia*), pořádané ke konci období mlácení obilí za to, aby skončilo sucho a eventuální nedostatek. Byl při nich zabit býk, symbolizující Dia Poliea, otce všech bohů, a zároveň sloužící jako obětina jemu. Okamžitě po oběti zahodili obětující kněží v panice vražedné nástroje - nůž a sekeru - a prchali z obětiště pryč, vykřikující formuli zbavující je viny. Později bylo vykonáno soudní přeličení, při němž byla vina za zabití zvířete připsána obětnímu noži a sekeře, a ty byly za trest exemplárně zničeny vržením do moře. Mrtvý býk byl rozdělen a zkonsumován přihlížejícími.¹⁴⁹

Tak, jak to popisuje **J. Frazer**¹⁵⁰ a mnozí další a jak je tomu u přírodních národů dodnes, živočich je nejprve – nebo i posléze – odprošen a je mu vysvětleno, proč musí zemřít. Dalším častým postupem je odčinění smrti zvířete tím, že se mu poskytne určité období ideálního života, s čímž se setkáme u tak kulturně a časově vzdálených událostí jako je staroindická oběť koně (*ášvamédha*) – a privilegovaných španělských býků současnosti, předurčených ke smrti v koridě.

Snaha zbavit se odpovědnosti za zabití transponováním viny na něco či někoho jiného je tedy evidentně dodnes běžná jak v euroamerickém kulturním okruhu, tak v mimoevropských společnostech, a uplatňuje se téměř ve všech situacích, kdy dochází k zabití zvířete. Přenos viny na předmět je sice případ poněkud extravagantní, ale na jiné zvíře, člověka, přání bohů či nějaký abstraktní a bezpochyby ušlechtilý ideál se vina svaluje zcela rutinně. Takto například subsaharští Nuerové tvrdí, že dobytek nezabíjejí z hladu, ale proto, že si toho žádají bohové. Uplatňují rovněž postup „falešné racionalizace“ – když pouštějí svému dobytku žilou, aby získali jeho krev ke konzumaci, říkají, že je to dobré především *pro zdraví krav*. Podle stejného scénáře „přesunu viny“ se postupuje v záležitosti laboratorních zvířat (umírají za „pokrok vědy“, pro „blaho lidstva“, „záchranu lidských životů“, atp.); tentýž princip zaštiťuje velkochovy hospodářských zvířat (za jejich utrpení

¹⁴⁹ Maccoby, H.: *The Sacred Executioner*. London: Thames & Hudson 1982, p. 8; Frazer, J.: *The Golden Bough*. London: Macmillan & Co 1960. (čerpáno z českého vydání: *Zlatá ratolest*. Praha 1994, p. 406).

¹⁵⁰ Frazer: *op. cit.*, pp. 434 – 464.

nemohou jejich chovatelé a ošetřovatelé, to celé se děje kvůli virtuálním zákazníkům/spotřebitelům). Způsobem přenosu viny je i ritualizované zabíjení zvířat v judaismu a islámu. Dle filosofie těchto náboženství krev představuje život; nechá-li se tedy živočich vykrváčet, odevzdává se tím jeho život Bohu.

Speciální případ přesunu viny představuje křesťanství. V něm, na rozdíl od většiny ostatních náboženských systémů, nikdy, až na pár výjimek (vzpomeňme na klasický příběh o Izákovi), ke zvířecím obětem nedocházelo. Avšak – a velmi příznačně – je celé vystavěno na symbolice oběti Krista, beránka božího, trpícího za viny a hříchy lidstva. Jako připomenutí téhle nejvyšší oběti křesťané dodnes konzumují posvěcenou hostii a víno, představující maso a krev symbolického beránka – Krista – spasitele. Tato zástupná symbolika by dávala eventuelní naději, že křesťanství ke skutečné oběti, jíž je jakékoliv zabití zvířete, zaujme šetrný a zodpovědný postoj. Opak je ale pravdou, veškeré využívání, zneužívání a zabíjení živočichů je z křesťanského a zčásti už antického hlediska zcela v pořádku, a to díky jediné, „vinu přesouvající“ myšlence: Bůh tomu chtěl, aby byl člověk nadřazen všemu stvoření. Jak už bylo řečeno, obětování/ zabití zvířete v ostatních náboženských systémech bylo sice chápáno jako nezbytné, na druhou stranu ale natolik nesamozřejmé, morálně závažné až zahanbující, že bylo třeba zabíjenému zvířeti důvod jeho smrti vysvětlit, případně ospravedlnit, případně alespoň symbolicky kompenzovat. V křesťanství se tento ohled k ceně zvířecího života a pocitům zvířete stal zcela zbytečným, neboť jediným důvodem existence zvířat, jak už bylo řečeno, bylo sloužit lidem; za svou existenci vděčila Bohu, jenž „jasně řekl“, že mají trpět pod jhem lidské nadvlády. Ležela-li by tedy na někom vina za tento stav věcí, musel by to nutně být Bůh, ten je nicméně vševědoucí, a tím pádem zcela mimo dosah jakýchkoliv výčitek.

4. 5 Psaní o zvířatech: jeho rétorika a étos

„Co je tedy pravda? Mobilní armáda metafor, metonymií a antropomorfismů – stručně řečeno, souhrn lidských vztahů, které jsou množovány a přeskupovány.“ Friedrich Nietzsche

Při čtení téměř libovolné literatury o zvířatech člověka napadne, že jde o jakousi „manipulaci neznámého“, že písmo a obrázky neslouží pouze k záznamu, ale mění se ve statusový symbol, nástroj moci, v tomto případě moci modelovat a interpretovat viděné lidskými čtecími rastry. V této souvislosti kdysi případně prohlásil britský biolog **Sir. Frank Fraser Darling**, že *„jen tak rozluštíme život zvířat, když pro jeho vysvětlení použijeme slovník*

*užívaný pro jevy ze života lidí*¹⁵¹ (Fraser toto vyřkl poté, co v Keni poznal slavnou lvici Elsu manželů Adamsonových. To, jak se chovala Elsa a způsob, jak její chování co nejlépe vysvětlit, se poté staly středem zájmu vědců, zároveň s tím ale Elsu zcela populárním způsobem popisovala ve svých knihách její majitelka **Joy Adamsonová**. Podle knihy Adamsonové byl později natočen film a celá látka ve svých různých uchopeních se tak stala výborným materiálem k zamyšlení nad tím, jak odlišně může působit jediná zvířecí kasuistika v závislosti na tom, jaký jazyk či médium je pro její traktování použit.)

I když si mnoho lidí přeje „rozumět zvířatům“, vnímají je prismatem vlastních zážitků, zkušeností a emočních prožitků a popisují je jazykem vytvořeným k deskripci lidí a jejich duševních světů, až na výjimky, jakými jsou myslivecká hantýrka (zatímco člověk jí, divočák „bere žír“), odborná zoologická terminologie (např. o stridulaci člověka, narozdíl třeba od cvrčka, nelze mluvit už proto, že člověk nevytluzuje zvuky pomocí tření krovek o sebe, tedy nestriduluje, neboť nemá čím), či v případě původních indických obyvatel kryptický jazyk, kterým jsou nazýváni obávaní predátoři.

4. 5. 1 Rétorika skrytí

Se „skrytím“ úzce souvisí krytí slovní; dokonce je jedním z jeho nejzajímavějších aspektů. Skutečnost je zde manipulována tím, jaký pojmový aparát k jejímu líčení používáme. Kupříkladu v angličtině je maso většiny zvířat označováno jiným výrazem než zvíře, ze kterého pochází, což zpětně podporuje dojem, že dotyčné zvíře a ono maso spolu nemají mnoho společného. „Beef“ či „veal“ zní o něco lépe, než „bull-meat“ / „calf-meat“. Je nutné dodat, že některé názvy jsou stejné a lidem to apetit nekazí – kuře je „chicken“, žabí stehýnka jsou „frog’s legs“. Nejkurióznější ovšem na celé věci je, že masný průmysl je si celé problematice velice dobře vědom. Jedno z vydání britského „*Meat Trades Journal*“ doporučovalo se přiklonit k americké politicky korektní terminologii, jež zatemňuje asociaci mezi porážkou a výsledným masem. V americké angličtině¹⁵² už se ostatně dávno místo

¹⁵¹ Adamson, G.: *My Life with Pride and Joy*. London: Collins Harvill 1986 (česky *Můj život s Joy*. Praha: Panorama 1992, p. 9).

¹⁵² Americká politicky korektní angličtina je vůbec krajně zajímavá záležitost, jež má už nyní obrovskou výpovědní hodnotu o povaze doby. Je zajímavé si představit, jak budou časy, kdy mentálně postižení byli „mentally challenged“, slepci „visually challenged“, a černoši buďto oficiálně „African Americans“ či hovorově „Chocolate Americans“ a maso se „vyrábělo“ v „meat plants“, posuzovat generace nastupující.

„slaughterhouse“ (jatká) říká „meat plant“ (továrna na maso)¹⁵³. Za pozornost stojí také „masná slovní zásoba“, používaná v anglické angličtině od 16. do 18. století. Porcování masa u společné tabule se tehdy považovalo za zvláštní výsadu; různé typy konzumované zvěře se porcovaly neobyčejně diversifikovaným slovníkem, evokující nejen řeč šlechty, ale rovněž slovní obraty sadomasochistů.¹⁵⁴ Pro ukázkou:

*Break that deer;...rear that goose;...lift that swan;...sauce that chicken;...unbrace that mallard;...unlace that cony;...dismember that heron;...display that crane;...disfigure that peacock;...unjoints that bittern;...mince that plover;...splay that bream;...tame that crab...*¹⁵⁵

Kryptický jazyk eufemizující skutečnost však není pouze záležitostí angličtiny. V Izraeli počátku osmdesátých let proběhla ostrá polemika na téma „bílých řízků“ (white steaks). „Bílé řízky“ je alternativní název pro řízky z vepřového masa, tedy z požívatinu proscribované judaistickými dietetickými nařízeními. Ve snaze zvýšit prodej vepřového ale obchodníci a restauratěři začali dotyčné maso nazývat zmíněným eufemismem, aby se tak alespoň slovně a naoko zakryl původ konzumované substance. Kuriózní je, že prodej vepřového masa se skutečně zvýšil – ne proto, že by zákazníci nevěděli, co vlastně jedí. Kupovat a objednávat si „bílé řízky“ pro ně ale nejspíše bylo mnohem snazší, než bezskrupulózně vyslovit, že si chtějí koupit „tabuové“ vepřové maso.¹⁵⁶ Takzvaný „potravní eufemismus“ je vlastní i mnoha jiným jazykům - stačí se porozhlédnout. Směs mušlí, ryb a korýšů se prodává pod názvy „frutti di mare“, „harvest of the seas“, „plody moře“. O „sklizení“ ryb a mušlí mluvíme, jako by šlo o pšenici a ječmen, protože to rozhodně zní lépe než třeba název „vydloubané mušle“. Abych ale byla úplně spravedlivá, část z toho jde nepochybně na úkor obecné poetiky volené pro názvy různých potravinářských a kulinárních výtvarků – čistě per analogiam, např. čaj „Lesní plody“ se tak s největší pravděpodobností nejmenuje proto, aby třeba zamaskoval přítomnost zaječích bobků v celé substanci, byť zhusta chutná, jako by tomu tak bylo.

¹⁵³ Ezard, J.: Getting Meat's Image of the Hook. *Guardian*, 30. November 1984, In: Serpell, J.: *op. cit.* (1986), pp. 196-7.

¹⁵⁴ Thomas, K.: *op. cit.*, p. 27.

¹⁵⁵ Trusler, John: *The Honours of the Table*. 2nd. ed., 1791, p. 24.

¹⁵⁶ Walker, C.: Where White Steak Is Unkosher Pork. *The Times*, 17 December 1984. In: *ibid.*

Stejně povahy je terminologie vědců, kteří provádějí pokusy na zvířatech. Ať už se „krycí slovník“ týká jakéhokoliv odvětví člověkova zacházení se zvířaty, je vždy pouze způsobem, jak si ke zvířatům vytvořit odstup a zastříti, že jsou cítící vnímavé bytosti podobné člověku.

4. 5. 2 Chovatelská rétorika

„Aby se člověk mohl stát chovatelem, musí se naučit brát živého tvora jako kámen a sebe jako kameníka. Abyste pochopili, co tím míním, zacituji ze zprávy Klubu chovatelů činčil vlnatých uveřejněné v časopise Chovatel 1998/ 6: „Mnoho tvarových vad se odstranilo, ale přesto zbývá ještě mnoho práce. Je třeba zlepšovat průběh hřbetní linie a zádě, i když zádě se v posledních letech díky importům (zvláště z Německa) vylepšily. Pozornost je třeba věnovat odstraňování lalůčků a prošlapu hrudních končetin. V typu došlo ke značnému zlepšení, činčily mají kratší krk, široké tělo i širší hrudní partii. Je zapotřebí zlepšit šíři hlavy a zesílit hrudní končetiny, hlavně u samců. V pozicích srst je stále co zlepšovat. Existují činčily s kratší srstí, která je zpravidla pružná, ale těžko na ní dosáhneme pěkné housenkování. V krycí barvě se udělalo nejvíce práce – zatažené hrudní končetiny, zbarvená prsa, nejsou již světlé boky. Společně s délkou srsti zbývá zlepšit stínování (housenkování) po celém těle. Vzorník udává šíři mezibarvy 5 – 7 mm, což přispělo k tomu, že se mezibarva neztrácí; větší procento je mezibarvy bílé, méně šedobílé.“¹⁵⁷

Tuto ukázkou lze považovat za typickou; obdobných příkladů poskytují velké množství jak odborné i amatérsko-zájmové¹⁵⁸ časopisy o zvířatech, tak zoologické publikace. Notoricky známá, často citovaná a dokonce samotnými zoology kritizovaná je terminologie, v níž jsou živočichové děleni na užitečné a škodlivé¹⁵⁹. To ovšem není zdaleka jediný případ zavádějícího dělení a označování živočichů. Stejně bizarní se při bližším ohledání jeví názvy jako „kožešinová zvířata, masný skot, mléčný skot“, apod. Zcela se v nich ztrácí zvíře coby živá bytost a individuum mající hodnotu samo o sobě. Jeho funkce a význam jsou spojovány bezvýhradně s tím, k čemu jej využívají lidé, bez ohledu na eventuální vůli či možnost sebeurčení a životního směřování dotyčného živočicha. S nadsázkou pouze mírnou – je to trochu, jako kdybychom o židovských dětech zavražděných v koncentračních táborech mluvili jako o „lampičkových dětech“ kvůli tomu, co se vyrábělo z jejich kůže. Obdobných

¹⁵⁷ Kolesár, Michal: Chovatelství. In: <http://www.ohz.cz/amana/srdce/chovatelstvi.htm>

¹⁵⁸ např. Pes přítel člověka, Chovatel, apod.

¹⁵⁹ tuto kritiku nacházíme např. v knize *Člověk a zvíře* Z. Veselovského, p. 20.

slovních spojení a označení, jež akcentují lidský pohled na věc a povyšují jej nejen na podstatu živočicha samotného, ale i nad jeho život, je v lidském slovníku mnoho. Podobně zavádějící výraz je „laboratorní zvíře“, čímž se rozumí živočich patřící do laboratoře a k laboratoři. V tomto významu se používá také termínu „živý model“, tedy – ano, jistě, je to živé, ale je to jenom model. A model má své určení, takže se vlastně nic zlého neděje. Další pole k zamyšlení skýtá zemědělská literatura, která, přestože nikdy nikdo žádnou rostlinu ani živočicha nevyrobil, suverénně mluví o „rostlinné a živočišné výrobě“. Ze všech těchto termínů tak jasně, byť jinými slovy vyplývá, že dobytek je buďto mléčný nebo masný nebo k ničemu, zvířata jsou užitečná a škodlivá, přičemž užitečná se užívají a škodlivá hubí či alespoň regulují. Podobná rétorika se pochopitelně nepoužívá pouze ve vztahu člověk a ostatní živočišné druhy, ale také třeba v relacích člověk versus příroda jako celek, nebo člověk versus ostatní člověk.¹⁶⁰

Jiným pozoruhodným momentem lidského slovníku vztahujícímu se ke zvířatům je to, jak člověk mluví o svých domácích mazlíčcích např. ve veterinární ordinaci. Touto otázkou se podrobně zabývala **Teresa Mangum** ve svém eseji *Dog Years, Human Fears*¹⁶¹. Lidé při návštěvě zvěrolékaře mají tendenci o svém svěřenci mluvit buďto v plurálu („*dneska jsme od rána nějak nesví*“), nebo v první osobě (pokus o nápodobu takového monologu by vypadal asi takto: „*dneska je mi nějak špatně, ale nemůže za to panička, ta na mě byla hodná, dala mi šest exkluzivních párečků, které byly prošlé jen dva dny*“; ostatně v českém písemnictví, konkrétně v knize *Malý Bobeš* Josefa Plevy přesně takto jedná postava paní továrníkové se svým pudlem).

Skutečnost, že člověk živočichům a priori přičítá vlastní myšlenkové pochody a motivace, z výše uvedeného vyplývá jaksí sama sebou, přičemž tato tendence jde napříč celým literárním spektrem, často pochopitelně až ad absurdum. Například přestože se o medvědech ví, že téměř postrádají mimiku, což je poměrně podstatná překážka v komunikaci a zacházení s nimi, neboť zkrátka „nejsou čitelní“ (člověk, ale také např. primáti či jiní, ve skupinách žijící savci, např. vlci, jsou podobného modu operandi přesným opakem), uvádí

¹⁶⁰ Příklad ilustrující totéž: po 11. září 2001 se objevilo mnoho novinových článků poukazujících na rozdíly v terminologii amerického tisku ve chvíli, kdy píše o akcích Spojených států proti jiným národům, a kdy píše o akcích jiných národů proti Spojeným státům. Tedy např.: „self defence“, podnikají-li USA invazi, ale „act of aggression“, podniká-li invazi někdo proti USA (Understanding American English. *Mid.Day*, March 24, Calcuta 2003, p. 8).

¹⁶¹ Mangum, T.: *Dog Years, Human Fears*. In: Rothfels, N. (ed.): *Representing Animals*, Bloomington: Indiana University Press 2002.

Kenneth Anderson ve své knize *Nine Man-Eaters and One Rogue*¹⁶² :

„Zastavil jsem se ve vzdálenosti asi čtyřiceti metrů a hlasitě jsem zakašlal. Medvěd mě uslyšel. Přestal bručet a frkat, otočil se na zadních tlapách a změřil si mě s takovým výrazem, který byl mírně řečeno zábavný. V jeho zablácených rysech se zračila směsice rozmrzelosti, strachu, zlosti a odporu. Chvilku se na mě díval, a přitom se zvedal stále výš na zadních tlapách. Zprvu mne napadlo, že se pustí do útoku, tak jak to medvědi mívají ve zvyku, když je někdo vyruší v těsné blízkosti. Ale pak nabyl zdravý úsudek. Spustil se na všechny čtyři a utíkal, jen se za ním prášilo. Valil se pryč jako chlupatý míč a mručel auf, auf, auf.“¹⁶³

4. 5. 3 Kontrasty v textech „přírodovědců“ a „nepřírodovědců“

Autoři píšící o zvířatech a přírodě by se dali rozdělit přibližně do tří kategorií, a to bez ohledu na dobu, v níž působili – přestože i to se na jejich díle nesmazatelně podepisuje – jak po jazykové, tak po paradigmatické stránce. První z těchto hypotetických kategorií je píšící přírodovědec – vědec. Definici toho, co liší „odborníka“ od „amatéra“ podává výborným způsobem Komárek¹⁶⁴, a přesně tento rys vykazuje „píšící vědec“, a to dávno před dobou, kdy se začala zoologie jako věda v dnešním slova smyslu etablovat a pěstovat, tedy přibližně v první polovině 18. století. Pro uzavřené společnosti jakéhokoliv typu, ať se již jedná o spolky vědecké, náboženské či jiné, jsou typické a konstitutivní dva hlavní rysy: zvláštní a výlučný jazyk¹⁶⁵ a jistý typ elitářství, punc exkluzivity, projevující se ve vědeckých textech především v tematických okruzích, jež tímto jazykem smějí být pojednány. To, že některé emoce jsou při popisu a výkladu dějů ve světě zvířat nemyslitelné (či jinak: „nevědecké“), se rozumí samo sebou; impresi z toho, co jsou „nepřípustné“ pocity a tím pádem i témata ve světě vědy získáme velmi rychle. Kromě toho, že antropomorfismus byl ve vědě de facto vymýcen, píšící zoolog - vědec navíc zpravidla také nezasne, není okouzlen, nedává najevo jiné nadšení než např. z toho, že se mu někde podařilo objevit živočišný druh, který tam očekával, anebo naopak neočekával apod. – zkrátka, i jeho nadšení je „vědecké“. Summa summarum, zachovává si „vědecký odstup“ a, nehledě na epochu, jaksi se pro něj nehodí, aby dával najevo, že „má zvířátka rád“. Ze svého „rétorického úzu“ nemůže slevit, a

¹⁶² Anderson, K.: *Nine Man-Eaters and One Rogue*, Allan and Unwinn. London 1954, (česky Praha: Orbis 1968).

¹⁶³ *Ibid.*, české vydání, p. 50.

¹⁶⁴ Komárek, S.: *Příroda a kultura*. Praha: Vesmír 2000, p. 101.

¹⁶⁵ blíže viz Komárek, S.: *Hlavou dolů*. Praha: Vesmír 1999, pp. 73 – 75; 207-8.

proto nejen, že se nehodí žasnout třeba nad tím, jak „nádherně růžové má ten pták peří“, ale rovněž další úvaha/ zvolání – třeba typu „jaký zázrak díla Stvořitelova!“ se do podobného díla nehodí; takové parareligiózní řeči „opravdovému“ zoologovi nepřísluší.

Opačným fenoménem je písíci „krasoduch“ – amatérský zoolog, básník či prozaik. Podmínka zachování odstupu u něj odpadá, a protože účelem (alespoň primárním) jeho díla není čtenáře informovat a poučit; může si ve svém textu dovolit celou škálu emočních odstínů, přičemž faktická kvalita textu nemusí utrpět. Od jeho díla se ale primárně přesnost, informativnost a „serióznost“ neočekává, na prvním místě je zde básnická licence. To v žádném případě nevylučuje eventuální správnost v pozorování a popisu živočichů - často je tomu právě naopak, nepředpojatost a absence nutnosti zachovat věrnost stávajícímu paradigmatu a absence snahy nepřekročit přípustnou míru antropomorfizace může vést k „pravdivějšímu“ pozorování. Toto pozorování nicméně není „vědecké“ a odbornou veřejností disponující hypotetickým monopolem na jediný správný výklad je přehlíženo či vnímáno jako zajímavá kuriozita.

Třetí a z mnoha důvodů nejzajímavější kategorii pak představuje kompromis mezi výše uvedenými typy. Schaller se zmiňuje o jedné kuriozitě v tomto smyslu, týkající se písíciích zoologů. Pochopitelně i mezi nimi jsou jedinci, kteří, byť zvířata pozorují a popisují v rámci své profese, nemohou přehlédnout, že četné zvířecí projevy nezapadají jak do stávajícího paradigmatu, tak se dají jen s obtížemi popsat „vědeckým“ jazykem. Způsoby, jak se s podobnou situací vyrovnat jsou různé; přičemž pro účel této práce je zajímaví pouze jeden z nich: přírodovědec se chápe pera a píše vedle svých odborných statí články pro tzv. laickou veřejnost, či se dokonce pouští na pole literární fikce. To vše by byly značně banální postřehy, nebýt skutečnosti, že tyto spisy mnohdy působí jako vědcův katalyzátor a pole, kde si může dovolit i úvahy na půdě své vědy často až blasfemické. Pochopitelně i tyto „blasfemie“ jsou dobově podmíněné. (A co ostatně není, mohou-li *Zeitgeistu* či dobové módě podléhat i skutečnosti zdánlivě tak individuální, jako jsou psychické poruchy?¹⁶⁶) Takto není nijak nelogické, že kupříkladu výstřední doby plodí výstřední díla; právě jedno takové jsem vybrala pro ilustraci této podkapitoly.

¹⁶⁶ Jak uvádí Komárek (*Spasení těla: moc, nemoc a psychosomatika*. Praha: Mladá fronta 2005, p. 47), patřily kupříkladu v Paříži přelomu devatenáctého a dvacátého století, tedy v době působení Charcota a Freuda, téměř ke standardnímu vybavení paniček z lepší společnosti projevy krajní hysterie – omdlívání, oněmění, ochrnutí z rozrušení. V naší době se s něčím podobným už téměř nelze setkat, zato „deprese“, „klinická deprese“, „endogenní deprese“ (evidentněji čím učenější název, tím lépe) bují v míře nevídané.

BOX 2 Život lásky v přírodě

Lze jen těžko popřít, že doba mezi světovými válkami a doba těsně po té druhé z nich byla zcela výjimečná; ostatně nebylo-li by tomu tak, nevznikly a nevzkvétaly by v ní četné avantgardní umělecké směry. Pozoruhodné ovšem je, že se tento duch doby nevyhnul ani zoologii, což dalo vznik několika dílům nemajícím obdoby a vymykajícím se intencím obvyklých loveckých záznamů či zoologických atlasů a určovacích klíčů. Že podobná díla jaksi „byla ve vzduchu“ potvrzuje fakt, že první z nich – *Život lásky v přírodě* od **Wilhelma Bölscheho** vyšlo v roce 1924 v Německu, druhé – *Milování v přírodě* renomovaného českého zoologa **Julia Komárka** roku 1946 v tehdejší Československu, aniž by se tito dva nějak ovlivňovali či inspirovali.

Třetí a poslední reprint veleúspěšného „*Života lásky*“ vyšel v roce 1935. Tento z dnešního pohledu krajně extravagantní text balancuje kdesi mezi rétorikou časopisů typu *Hvězda československých paní a dívek*, pokusem o odborný text a textem milostným. Ať už z něj a z jeho formy máme dnes dojem jakýkoliv, je tento náš dojem zavádějící: kniha byla míněna jako populárně naučná literatura, nikoli jako recese, báseň v próze, ani nic podobného. Bölsche navíc zdaleka nebyl první, kdo podobné dílo sepsal. Rozmanitá hnutí jakési přírodní teologie v novověku značně zmohutněla; vyznavači tohoto pohledu na stvoření spatřovali dobrotu boží ve Stvořitelových dílech – minerálech, rostlinách, zvěři a obrazech jejich vzájemnosti, tedy včela opylí květ a ten jí „na oplátku“ dá trochu nektaru (ostatně se záblesky těchto náhledů se můžeme setkat i v díle dvou pastorských synků Brehma a Linného).

„*Život lásky*“ je veden formou monologu k milované bytosti, již chce poučit o „věcech lásky“, a to - pouze s mírnou nadsázkou – dnes tolik zesměšňovaným způsobem „motýlkové to dělají také tak“. Pro naše účely je dílo kuriózní svými odlišnostmi od toho, co by si mohl dovolit napsat na podobné téma zoolog téže doby, což je o to zajímavější, že podobné dílo z pera zoologa skutečně existuje, dokonce zoologa české provenience; jde právě o výše zmíněnou knihu *Milování v přírodě* **Julia Komárka**. Zajímavých srovnání se tedy nabízí celá řada. Bölsche zcela otevřeně vychází z premisy, že lidé jsou stejní jako zvířata, polární realita jej nechává zcela chladným, a nejen, že „celá příroda“ podle něj funguje na stejných principech, ale on sám zcela nepokrytě balancuje kdesi na hraně panteismu. Darwinovu teorii bere jako podmínku, bez níž nelze, to vše nicméně za jediným účelem: k podpoření svých vzletně formulovaných teorií

(Polož na prostou myšlenku lásky k bližnímu, jež tu konečně jest po tolika sluncích, prabuňkách, ichtyosaurech, u několika lidí jako nejniternější hlas přírody, polož za ni aeony budoucnosti, v nichž přírodní síla nikdy nevymře, nýbrž bude jen výše a výše vršiti věci, aeony přírodozpytcovy, jenž nechává světlo hvězdy řinouti se bezbřehým prostorem po po billiony a trilliony let – a zamrazí tě staré slovo v nové ražbě: „Láska nepřestane nikdy“.)¹⁶⁷

Bölsche má důvěru ve vědu a je jí nadšen; své nijak nadprůměrné biologické vzdělání kompenzuje o to křiklavějším entusiasmem (*A slunce! A prabuňky! A ichtyosauři!*). A dále: „Nuže, u massy lidí ztroskotává ještě dnes veliké a osvobozující pojetí přírody právě na tom, že z přírody stále ještě vyjímají lidské. Jestliže však vložíš je v ně resolutně, nelze jinak než vložit je v sám základ věci. Vše, co jako duch, vědomí, ethika, láska k bližnímu, co jako umění, jako rytmus, jako krása, vyplynulo na povrch vzhůru, bylo již nutně v ní, hluboko dole, jako lidská pravlastnost. Proto mohlo vzniknouti „mechanicky“ jako jednoduchý produkt tak zvaných přírodních zákonů, aniž zasáhl v to někdo shora.¹⁶⁸

U Bölscheho je nápadná a téměř z každé stránky patrná důvěra v kontinuální vývoj k lepšímu:

Dějinně je nám znám toliko jediný dílec přírody. Známe, a to jen přibližně, část dějin naší planety a snad dokonce jejího slunečního systému; známe poněkud i dějiny její dráhy v posledních tisících milionů let; za to dosti bezpečně známe dějiny toho, co na ní žije, jejích rostlin, zvířat, lidí v průběhu několika tisíc let kultury. Ale i v této jediné rozloze, nám přehledné, nápadný je na výsost podivuhodný vzestup vývoje, nepřetržitý vzestup až k inteligentním bytostem a u těch opět z barbarství ke kultuře. Kdo nevidí tohoto vzestupu ze syrového, vychládajícího kusu meteoru, jakým byla země, až ke Goethovi, tomu není pomoci.¹⁶⁹, avšak nedá se říci, že by spoléhal na vševědoucnost a samospasitelnost vědy: První, co tomuto pessimismu vytýkám, je, že by mě chtěl namluviti, že všechno ví. Jsem úhlavním nepřítelem pošetilého ignorantství, zrodivšího se právě z domýšlivosti této vševědoucnosti. Nevidím intelektuelnímu vývoji konce ve světě a nevynáším se tedy, že bych mu mohl někde položití mez. Ale co vidím, je fragmentárnost našeho vědění. Jsme v přírodě obklopeni tajemstvími. . Upni pohled na hvězdy a pomysli, že to jde takhle dále, zářícími světy prostoru, stále dál. Požaduji od každého světového názoru, jenž se skutečným pojmem přírody

¹⁶⁷ Bölsche, W.: *Život lásky v přírodě*. Praha: Jos. R. Vilímek 1935, p. 245.

¹⁶⁸ *Ibid.*, p. 242.

¹⁶⁹ *Ibid.*, p. 240.

*operuje, úcty před touto oblastí, na všech stranách nekonečnou, tajemna, jež ještě před nás předstupuje.*¹⁷⁰

*A dále: (...) Pučící vnouček, to' skutečná malá ježovka. A roste v nitru živoucí přilbice tak, že pojímá v sebe její žaludek. Zabírá jej prostě jako svůj vlastní orgán. Přilbice ovšem, oddělena do svého vlastního výživného orgánu vetřelým hostem, bujícím ve vlastním jejím těle, chřadne, zmírání a suchá posléze odpadá jako zvadlý list. Ale ježovka, rozpoltivši uvnitř svoji matku a ujavši se mateřského, neustále výkonného žaludku, málo se stará o odpadlý přízrak: požírá, roste, zdokonaluje se a dospívá posléze pohlavně v útvar, vlastní její babičce.*¹⁷¹

*Za noci, když měsíc v úplňku stříbrný šlár svůj věsí na zasněné moře, v tůních klade samička ježovky zralá vajíčka a sameček zalévá je ihned chámem, aniž se spářili. Tuto nejprostší formu pohlavní lásky, jež je ovšem jedině možná ve vlhkém prostředí, nalezneš ve středním pásmu živočišné říše hojně rozšířenu a ještě u ryb jest pravidlem.*¹⁷²

W. Bölsche se nevyhýbá žádným otázkám v zoologii aktuálním, proto pochopitelně nemůže nechat stranou ani klasifikaci živočichů: *Zoologové nejsou svorní, do které vlastně klece velikého červího zvěřince zařaditi tuto bonellii. Řadili ji dříve k hvězdovcům, čeledi, náležející k pravým červům. A hned vedle ní kladli priapula, jež své ominosní jméno vděčí poněkud zvláštní své façoně. Nyní má se za správnější viděti v bonellii značně degenerovaného a zrudného kroužkovitého červa. A tak bychom byli s ní po hlístech plochých a oblych v nejvyšší třídě červů.*¹⁷³

Dešťovka i pijavice jsou obojetníci v pravdě typické dokonalosti. Každý červ nosí ve svém těle oba pohlavní ústroje. Ale vzpomínáš velikého zákona, jež jde celým světem ústrojným: nesmíš oplozovati sebe sama. Také dešťovka a pijavice jsou pod jeho neatřesnou mocí. V chladnu vlhké noci, kdy není nablízku nepřitele, kdy ani jediné světýlko neplaší jejich bezokých a přece zvláště citlivých hlavových konců, vylézají dvě dešťovky z černé hroudy. Vinou se k sobě těsně, leč tak, že přední konce obou hledí k opačným stranám. Pozoruj je bedlivě. Jejich těla složena jsou ze známých masově červených kroužků. Nepostřehneš zevních rozdílů, neboť, co zříš, není sameček a samička, nýbrž každý z nich je obé. A kdyby zamilování

¹⁷⁰ Bölsche: *op. cit.*, p. 239.

¹⁷¹ *Ibid.*, p. 161.

¹⁷² *Ibid.*, p. 160.

¹⁷³ *Ibid.*, p. 156.

*zápasníci mohli se státi průhlednými, viděl bys toto (...). Každý obojetnický červ usiluje přitisknouti se kritickou oblastí desátého až patnáctého kroužku ke svému milenci tak, aby jeho vlastní chamovod přitlačil se k prázdné zásobárně chámu druhého a jeho vlastní zásobárna k cizímu chámovému ústí.*¹⁷⁴

4. 6 O lidech se píše dějiny, o zvířatech se píše přírodopis

Při líčení a popisu živočichů ale nejde pouze o slovník, jakým je uchopujeme. Otázkou, nakolik je možné psát „historii zvířat“ oproštěně od historie lidí se zabývá ve svém eseji *A Left – Handed Blow: Writing the History of Animals*¹⁷⁵ **Erica Fudge**. Nejprve se pozastavuje nad tím, jak málo historiografických prací je mezi všemi možnými pojednáními o zvířatech a jakou podobu mají ta doposud existující. Ještě v roce 1974 totiž vychází poloironický článek **Charlese Phinease**, v němž uštěpačně píše o novém trendu, totiž o mapování dějin různých diskriminovaných menšin (v té době vyšlo pojednání historika **E. P. Thompsona** o životě dělnictva *The making of the English working class*, jež k Phineasovu pamfletu bezesporu zavdalo popud), a ptá se, kdy se začnou psát dějiny leváků, homosexuálů a konečně zvířat, bytostí marginalizovaných snad nejvíc.¹⁷⁶ To se nicméně ukázalo jako prorocký odhad trendu v sociální historiografii, neboť podobné skupiny se záhy začaly těšit do té doby nebývalému zájmu, trvajícimu dodnes. Phineas tak mimovolně poukázal na značný posun zájmu sociálních historiků směrem k těmto dříve upozadňovaným minoritám. E. Fudge dále tvrdí, že zájem o „dějiny zvířat“ není nicméně pouhým výstředkem sociálních historiků a jejich poplatností soudobým trendům, ale že jde o závažný moment ve vývoji vztahu člověka přírodě (tedy potažmo zvířatům), neboť „...*the history of animals is a necessary part of our reconceptualization of ourselves as human.*“¹⁷⁷

Uznali-li jsme už její význam, vyvstává otázka mnohem závažnější. Co to vlastně je, „historie zvířat“? Zvířata jsou „němá“, alespoň ve smyslu zanechávat po sobě záznamy či dokumenty. Můžeme sice nahrát štěkot psa, ze kterého etolog či kynolog pozná, jestli se

¹⁷⁴ *Ibid.*, pp. 157-8.

¹⁷⁵ Fudge, E.: *A Left – Handed Blow: Writing the History of Animals*. In: Rothfels, N. (ed.): *Representing Animals*. Bloomington: Indiana University Press 2002, pp. 3 - 6.

¹⁷⁶ Phineas, Ch. (pseud.): *Household Pets and Urban Alienation*. *Journal of Social History* 7. 3 (1974): pp. 338-43.

¹⁷⁷ Fudge, E.: *op. cit.*, p. 16.

dotyčný pes radoval či hrozil pokousáním, to je ale také vše. „Porozumět“ v lidském slova smyslu mu nelze. Stejně tak zvířata nemají žádnou ústní tradici. Tím je determinováno, že dějiny o zvířatech píší/ mluví lidé¹⁷⁸. A dějiny psané lidmi jsou pochopitelně především dějinami lidí, na což vtipně narážejí **R. Malcomson** a **S. Mastoris** v úvodu své knihy *The English Pig* větou „*This book is mostly about people, for pigs have enjoyed little of what can be called an independent existence.*“¹⁷⁹

Dalším faktem je, že zvířata nemají smysl pro periodizaci¹⁸⁰, alespoň pokud víme (a je to jediná perspektiva, jež je nám dostupná). Položili-li bychom tedy čistě hypotetickou otázku po tom, zda psi měli renesanci, odpověď by na každý pád byla „nikoliv“, neboť nijak neparticipovali na intelektuálních debatách určujících onu epochu, a stejně tak nemají, na rozdíl od lidí, smysl pro minulost a chápání historicity. Tím je jakákoliv ambice sepsat v pravém smyslu „dějiny zvířat“ odsouzena k nezdaru, neboť k tomu nám chybějí tak fundamentální prvky jako právě periodizace a záznamy a reflexe zvířat samotných. Jediné, co je tak možné zmapovat, jsou dějiny lidských postojů ke zvířatům. To je třeba mít dále na paměti, budeme-li mluvit o dějinách zvířat, neboť jde mnohem spíše o jakési „dějiny idejí“. Je-li náš jediný přístup ke zvířatům v minulosti skrze dokumenty vytvořené lidmi, nikdy se nedíváme na zvířata samotná, ale na to, jak je prezentují lidé své doby. Je zajímavé, že aniž by autoři zejména beletrie o zvířatech měli tento problém na srdci, najdeme v beletrii (a ovšem hojně také v dětské literatuře) četné pokusy popisovat události a svět vůbec nejen očima zvířete, ale často se jedná dokonce o popis světa očima zvířete v ich formě. Příkladů by se opět dalo nalézt bezpočet; namátkou zde můžeme jmenovat například pohádku *Bambi. A Life in the Woods* **Felixe Saltena**, později nezapomenutelně zfilmovanou studií Walta

¹⁷⁸ Tato absence vlastních záznamů se ostatně netýká pouze zvířat. V roce 1977 položila Joan Kelly slavnou otázku „A měly vůbec ženy nějakou renesanci?“, čímž narážela na skutečnost, že všechny záznamy, jež o té době máme, pocházejí z pera velmi úzké vrstvy vzdělaných mužů, tím pádem reprezentují hlavně jejich životy a svět vnímaný jejich očima, aniž by se nějak obšírněji zabývaly „lidmi neúčastnicemi se intelektuálních debat“ – ženami, chudými či negramotnými. (Kelly, J.: *Did Women Have a Renaissance?* Bridenthal, Renate, Koontz, Claudia (eds.): *Becoming visible: Women in European History*. 2nd ed., Boston: Houghton 1987, pp. 175 – 201).

¹⁷⁹ Malcomson, R., Mastoris, S.: *The English Pig: A History*. London: Hambledon 1998, p. 31.

¹⁸⁰ I tento problém existoval už předtím, než přišla na přetřes otázka zvířecích dějin. Narazil na něj např. historik L. C. Van Leur, zabývající se dějinami Indonésie, táže se, zda pro tuto zemi mají význam kategorie tvořící pilíře evropských dějin, jako např. „18. století“, neboť žádná z velkých změn, jež Evropu zasáhly a jež jsou charakteristické pro toto období, nehraje pro Indonésii roli. Dokud nějakou takovou událost neobjevíme, nemá vůbec smysl s kategoriemi jako „18. století“ na tomto poli laborovat.

Disneyho, román **Richarda Adamse** o králičí kolonii *Watership Down* (česky *Daleká cesta za domovem*), *Thy Servant a Dog* (česky *Tvůj sluha pes*) **Rudyarda Kiplinga**, *Flush* **Virginie Woolfové**, vyprávění „o starých psech“ v anglické literatuře (za všechny např. *Greyfriars Bobby* **Eleanor Atkinsonové**), a v neposlední řadě špringršpanělka Millie George Bushe seniora, která popisovala dění v Bílém domě očima psa. Koneckonců na tuto „tradici“ navazuje i G. Bush junior, neboť děti i dnes provází po webových stránkách Bílého domu a tamní události ze „své psí perspektivy“ glosuje jeho skotský teriér Barney.¹⁸¹

4. 6. 1 Projekční plocha starců

Snad nejzajímavějším případem pak je, jak v 19. století začala odrážet právě literatura se zvířecími protagonisty zvyšující se vnímavost vůči povaze a podmínkám života člověka z různých sociálních vrstev a v různých věkových stádiích. Jako kuriozita zachycení nějakého společenského jevu literaturou pak mezi nimi působí útvar, jež **Teresa Mangum** s trochou nadsázky nazývá „autobiografický hlas starého psa“¹⁸². Tento nový a velice překvapivý literární žánr se totiž nezabývá ničím menším než životem v pozdním věku.

Tento fenomén se ale pochopitelně nevzal z čistého nebe. Síly, které zapříčinily posun pohledu na lidské senium (mimořádně podobný tomu, jaký přetrvává v západní společnosti dodnes) se pozvolna formovaly už před rokem 1870. Když se dnes historici – a v případě různých knih žánru „hlas starého psa“ i literární historici – dohadují o etiologii toho, proč se pozornost společnosti upřela mnohem více na podmínky života starých lidí, jeví se být nejpříjemnějším rozuzlením nejspíše samotná postava královny Viktorie. Ta tehdy celému národu na očích a stále vládnoucí celému impériu oslavila postupně výročí 50ti a 60ti let na trůně. V té samé době pak začala britská vláda vážně mluvit o povinnosti státu vytvořit pensijní programy pro své zestárlé občany, přičemž závratný nárůst v průmyslové ekonomice zavedení povinného vyplácení penze ještě usplnil. Tehdejší sociologické výzkumy odhalily, že šokující množství starých Britů žije v podmínkách děsivé chudoby a jejich zdravotní stav je neobyčejně špatný a zanedbaný, a to přesto, že se v té době začínala jako speciální medicínské odvětví etablovat geriatricie.

Proč tolik čtenářů konce 19. století tak nadšeně přijímalo fikci o zvířatech, občas dokonce psanou ich formou? Jednu z příčin můžeme hledat v tehdy panujícím literárním

¹⁸¹ <http://www.whitehouse.gov/>

¹⁸² Mangum, T.: *Dog Years, Human Fears*. In: Rothfels, N. (ed.): *Representing Animals*, Bloomington: Indiana University Press 2002, p. 35.

milieu, kde už se poměrně dlouho vyskytovaly postavy jako kuň Black Beauty¹⁸³ (nutno podotknout, že Black Beauty patřil mezi ty zdařilejší; rovněž se těšil zdaleka největší popularitě), schopné vyjádřit cokoli a budící dojem, že lidským čtenářům mají mnoho co říci. Hrdinou těchto oblíbených viktoriánských románů a povídek byl ale nejčastěji ze všech živočichů pes. Knižní trh oplýval „autobiografiemi“ výstavních psů, loveckých psů, psů ztracených či zaběhlých, a dokonce zanedbávaných či týraných. Přestože trend nastolený touto dobou, totiž zvířecí biografie v ich formě v rozmanitých formách přetrvaly do dnešních dnů, bylo pro knižní tvorbu viktoriánské doby typické zabývat se především *starým* psem, nikoli roztomilými štěňaty či psy na vrcholu sil a v plné kondici. Co víc: v kultuře naslouchající „psím vypravěčům“ vznikla potřeba reagovat nějak na „psí hlas“ a na odchod zvířecích miláčků, proto nebylo nijak výjimečným jevem, že v časopisech vycházely nekrology reflektující ztrátu oblíbeného mazlíčka a orodující za spásu jeho duše (sic.), např. vypočítáváním jeho dobrých vlastností.

4. 6. 2 Projekční plocha feministek

„Staří psi“ ale neodráželi pouze tehdejší neradostné poměry života starých lidí. Jako další příklad lidských projekcí do zvířat může posloužit jiný známý případ, totiž případ „starého hnědého psa“. Odehrál se v edwardiánské Anglii, tedy v době, kdy získávalo na intenzitě tzv. antivivisekční hnutí. Nebyl literární postavou, ale postavou palcových titulků novin, přičemž jejich přední strany plnil dlouhé týdny. Událostí, která ono pozdvižení způsobila, bylo provedení vivisekce bez umrtvení na jakémsi „hnědém psu“ a byl pouze jeden případ za všechny tehdy běžné. „Hnědý pes“ se lišil tím, že doba nazrála k tomu si ho všimnout.

Poté se stalo něco dříve nevídaného - jako odpůrci vivisekce provedené na „hnědém psu“ se v tomto případě angažovali hlavně chudí a ženy. Četli-li bychom celou kauzu čistě kontextuálně, dalo by se říci, že v obou případech šlo o projekci vlastního degradovaného postavení ve společnosti. Ženy údajně projikovaly do psa to, jak nedůstojně se s nimi

¹⁸³ Stejnojmenný – a jediný - román autorky **Anne Sewell** (1820 – 1878), poprvé vydaný roku 1877. Kuň jménem Black Beauty v něm ich formou líčí špatné zacházení, kterého se zvířatům jeho doby dostává. Pozoruhodné je, že popularita románu přispěla k přijetí zákona o zákazu užívání postranní uzdy, nástroje, jenž bolestivým způsobem nutil kočárové koně pro zvýšení estetického účinku klusat se vzpřímenou hlavou. Román Black Beauty dodnes vychází v reprintech v mnoha jazycích, považován za literaturu pro děti, ačkoli tak ve své době vnímán a míněn nebyl.

zacházelo v lékařské péči a jak byly nahlíženy v různých dobových pornografických tiscích. Pro chudé byl týraný pes ekvivalentem toho, jak bylo v některých nemocnicích zacházeno s nemajetnými lidmi. Byli – pod záminkou léčby, ovšem – zneužíváni k různým pokusům, výuce studentů medicíny, atd.¹⁸⁴ Jak ale říká **Coral Lansbury**¹⁸⁵, „...*the cause of animals was not helped when they were seen as surrogates for women, or workers*“. Nemuselo tedy jít nutně o to, aby se zvířata měla lépe, byla jen vhodnou záminkou pro upozornění určitých lidí či skupin na jejich vlastní nedůstojné místo ve společnosti. „Hnědý pes“ zde paradoxně nevystupuje za „psy“, ale symbolicky zastupuje člověka. „Symbolické zvíře“ zůstává symbolem, o něj samotné tedy nemusí vůbec jít. Fenomén v žádném případě nezůstal omezen na 19. století a k podobným jevům dochází zcela rutinně dodnes, byť ona symbolika může být různé povahy a nemusí se jednat (a dnes většinou ani nejedná) o žádný sociální apel. V naší době (konec 20. a začátek 21. století) jsou tak známé spíše případy zvířecích filmových celebrit či „hvězd vědy“, jejichž „role“ je čistě komerční či čistě „výzkumná“, aniž by reálný osud po „použití“ těchto zvířecích protagonistů ležel někomu na srdci.

4. 6. 3 Projekční plocha kosatka, výzkumný záměr Nim

Jako zajímavé kasuistiky zde mohou posloužit kosatka Keiko a šimpanz Nim.¹⁸⁶ Kosatka Keiko byla z moře odchycena v roce 1977, aby v roce 1993 zazářila ve filmu *Free Willy (Zachraňte Willyho)*. Poté se několik let nedělo nic, přinejmenším s kosatkou samotnou, zatímco se předměty s vyobrazením slavného kytovce staly „objektem vlastnické touhy“ nesčetných dětí světem napříč. V roce 1996 nicméně časopis *Life* zveřejnil, že skutečná kosatka žije v katastrofálních podmínkách zábavního parku v Mexico City. Tím se stala opět mediální hrdinou: téhož roku byla – médiím na odiv – uzdravena v Oregonu, a v roce 1998 vrácena do svého „původního domova“ – Islandu - kde prodělává tréninkový reintrodukční program, aby mohla být vrácena zpět do volného moře. 24. 12. 2002 referují webové stránky kosatky Keiko o tom, co bude mít kosatka ke štědrovečerní večeři (sic.)¹⁸⁷. Píší také, že zatím

¹⁸⁴ Skutečně otřesný obrázek něčeho podobného, byť z pozdější doby, podává **George Orwell** ve své povídce *How the poor die* (1946), česky Jak unírají chudí. In: *Úpadek anglické vraždy a jiné eseje*. Praha: Votobia 1995 a **Axel Munthe** v *Knize o životě a smrti* (Munthe, A.: *The Story of San Michele*. London: John Murray 1929.).

¹⁸⁵ Lansbury, C.: *The Old Brown Dog: Women, Workers and Vivisection in Edwardian England*. Madison: University of Wisconsin Press 1985, p. 188.

¹⁸⁶ O osudu Nima byla sepsána kniha (Terrace, H. S.: *Nim*. New York: Knopf 1979), z níž zde vycházím.

¹⁸⁷ www.oceanfeatures.org/keiko/keiko_news.asp

se příliš nedaří odnaučit kosatku závislosti na lidské společnosti, ale že její trenéři stále doufají, že až kolem norského zálivu Taknes, kde byla deponována, potáhnou na jaře hejna kosatek, hrdinka filmu *Free Willy* se k nim přidá. Jejich naděje se částečně naplnila, Keiko se k hejnu skutečně přidala a pouze občas připlouvala k pobřeží; idylka ale neměla dlouhého trvání – jak informují stránky, 12. 12. 2003 kosatka uhynula ve fjordu Taknes ve společnosti pracovníků, co o ni pečovali.¹⁸⁸

Šimpanz Nim, hlavní postava ve výzkumu schopnosti šimpanzů naučit se komunikovat s lidmi společným jazykem, byl po skončení výzkumného záměru „odložen“ do zoologické zahrady. Vzhledem k tomu, že předtím se mu věnovalo několik soukromých učitelů denně, což z něj, s ohledem na obrovskou inteligenci a sociálnosti šimpanzů, vychovalo tvora vysoce společenského a závislého na pozornosti lidí a komunikaci s nimi¹⁸⁹, jeho deponování v zoo se blížilo v lepším případě odložení dítěte do péče vlčí smečky; v horším rovnou lidskému doživotnímu žaláři v samovazbě. Nimův případ přitom na žádný pád není ojedinělou kazuistikou šimpanzího sociopata, který „měl prostě smůlu“.

¹⁸⁸ *Ibid.*

¹⁸⁹ Tzv. „sociopata“

5 Hlavní platformy interakcí západního člověka se zvířaty

5.1 Člověkovi souputníci – domácí mazlíčci

Fenomén živočichů, chovaných jako „domácí mazlíčci“, velice úzce souvisí s jiným jevem, totiž s modernitou. Vztah člověka k domácím mazlíčkům je nejbližší a nejvíce antropomorfizovanou vazbou, jakou kdy člověk se zvířaty navázal, a měnící se postoj k držení takovýchto živočichů je přímo závislý na důležitých sociálních a kulturních změnách právě moderní doby, zejména těch, které se týkají jedince a domácnosti. Nejvýraznější z těchto změn byl samotný proces urbanizace, neboť chov domácích mazlíčků je spojen převážně s městským obyvatelstvem. Záznamy o masovějším výskytu obsedantní vášně pro takto chovaná zvířata se objevují kolem roku 1700. Výrazem „obsedantní“ mám na mysli jev, který je v podstatě jako takový vnímán majoritou dosud, a to s jediným rozdílem, totiž že v dnešní době je do určité míry majoritou – kromě lehce ironického oparu, jenž jej stále obestírá – zároveň provozován. Zájem o chov domácích mazlíčků (záměrně používám tento pojem a nikoliv třeba „domácí živočich“ – tím je totiž přes krávy a slepice i pes, nicméně coby pouhé domácí zvíře pes např. hlídací a u na dvoře u boudy) od počátku 18. století vzrůstal, i když by bylo pošetilé myslet si, že v tak excesivní podobě jak jej známe dnes (psí kadeřníci, pensióny a psychoterapeuté) se objevuje až právě dnes – opak je pravdou. Podstatný rozdíl je jen v tom, kdo takové živočichy choval. Ve středověku šlo pouze o kratochvíli nejmajetnějších – se všemi aberantními průvodními jevy, shrnutelnými tím, že se tyto živočichové, častěji spíše ve vlastnictví dam, měli lépe než většina lidí epochy, a že byli nehorázně rozmazlováni a pěstěni, často svým reálným-zvířecím potřebám navzdory (prostředky takovéto péče se pochopitelně s dobou mění: neexistuje-li ještě psychoanalýza, logicky na ni nemohu posílat svého psa; dá se ale říci, že cokoliv takto „nadšený“ chovatel jakéhokoliv období dopřává sobě, dopřává i svému psu či jinému zvířeti a těžko tomu kdy v euroamerickém okruhu bylo jinak). To se mělo změnit právě rokem 1700 – a málokterý celospolečenský posun ilustruje tak dokonale změnu epochy jako tento. Novodobými chovateli se oproti dřívější aristokracii stává buržoazie, čímž narůstá už přinejmenším množství takto chovaných zvířat. Protože obraz nobility jako nositele tohoto jevu byl ale zafixován příliš silně, došlo zde – nijak překvapivě – k jakémusi „cargo efektu“. Chov domácích mazlíčků byl silným statusovým symbolem šlechty. Provozoval-li jej náhle někdo jiný, tedy např. choval-li nyní někdo jiný než šlechta psa s rodokmenem, zvyšoval tím automaticky svůj sociální status.

Byť se živočichové – mazlíčci zdánlivě vyskytovali ve všech lidských společnostech a ve všech epochách, má tato specifická lidsko-zvířecí vazba mnoho valérů a platí zde bezezbytku, že i když dva dělají totéž, nemusí to v žádném případě probíhat stejně. Zatímco u přírodních národů je rozdíl mezi lidmi a ostatními zvířaty často setřen a když už chovají „živočichy na hraní“ doma, mají k nim často i fyzicky stejný poměr jako k dětem (např. je kojí, viz Eskymáci¹⁹⁰ a ásámští Mikiriové dále), v hlavním proudu¹⁹¹ tradičních asijských civilizací (indická, čínská¹⁹²) ovlivňují chov zvířat v domácnostech velmi striktně pravidla rituální nečistoty – na rozdíl od Evropy. Ti živočichové, kteří v neanimistických domácnostech Asie chováni jsou, pak většinou nejsou chápáni jako člověkoví společníci, ale spíše jako dekorace. To je nápadné už na výběru živočichů považovaných za vhodné k chovu doma – drženy jsou bytosti typu ptáci (jsou barevní a zpívají), rybičky, cvrčci – zpěvní či bojovní, atd., nikoli tedy třeba v Evropě nejčastější psi a kočky. V dnešní době si to můžeme uvědomit při sledování toho, jak zvyk chovu „samoučelných“ psů¹⁹³ a koček sice do asijských domácností pronikl, ale jejich původní vnímání zůstalo stejné, jako kdyby šlo třeba o rybičky: tedy žádný pes – kamarád, jak by jej vnímal anglický džentlmen, ale ... pes - dekorace. Jak blíže ukážeme v kapitole o domácích živočiších Indie (Indie - potažmo celá jihovýchodní Asie - je zajímavá už z důvodu, že je to jakési cestování časem napříč a že se v mnoha aspektech nachází v podobném stádiu, v jakém byla Evropa v 19. století), to, aby byli přímo v domácnostech chováni živočichové, kteří nejsou ani člověkovými pomocníky, ani hospodářskými zvířaty, aby s nimi bylo nakládáno jako se „spolulidmi“ či jakýmsi

¹⁹⁰ Viz podkapitola 4. 4. 2 „Odstup“ této práce

¹⁹¹ Je třeba brát v potaz rozlohu těchto zemí a z ní vyplývající skladbu obyvatel. Jak v Číně, tak v Indii byly kmeny v závislosti na časové epoše chápány jako skupina více či méně problematická; a i když z celé široké problematiky soužití kmenového obyvatelstva s majoritou vyjmete pouze přístup ke zvířatům, musíme mít i tak stále na paměti, že se od náhledů většiny vždy lišil. Často diametrálně.

¹⁹² Ke vnímání Indů viz kapitola 6 „Postavení zvířete v Indii: původní náhledy, ideologické zázemí“ této práce. O tom, jak nahlízejí chov domácích živočichů Číňané, pojednává vynikajícím způsobem James Serpell (Serpell, J.: *In the Company of Animals: A Study of Human – Animal Relationships*. Cambridge: Cambridge University Press 1996, 1. ed. 1986, pp. 44- 45), řka, že pro čínskou rolnickou civilizaci byl chov psů a koček vždy něčím výstředním, a v komunistické Číně se tento zvyk začal v kontinuitě s tradicí a poplatně panující ideologii označovat za *imperialistický výstřelek*, což vyvrcholilo v roce 1982, kdy se v tisku objevovaly články o tom, že držení koček a psů doma coby společníků nemůže být skutečně produktem ničeho jiného než „choré západní společnosti“.

¹⁹³ Opět zde opomím tradici chovu loveckých psů, která byla vždy vlastní čínské, japonské a arabské kultuře (přes muslimské vladaře posléze zakořenila i v Indii).

hloupějšími dětmi a aby toto bylo vnímáno jako „normální“ většinou populace, zdaleka není běžný model. Tak jako v Evropě před nástupem modernity chovala mazlíčky (mám na mysli především savce) pouze aristokracie nebo v některých případech klér, setkáváme se v jihovýchodní Asii (např. Indie, Čína) s podobným přístupem ještě dnes. Situaci ovlivňuje kromě výše uvedených odlišných kulturně podmíněných perspektiv v neposlední řadě také finanční stránka věci; dále provozování či neprovozování lovu: chov koně (ne-tahouna) či slona či psí smečky je finančně poměrně náročná záležitost. To, jací živočichové jsou chováni v asijských domácnostech celé populace (již zmínění ptáčci, cvrčci, ryby), nikoli pouze jejich špiček, poukazuje nejen na odlišná kulturní východiska v tom, co je to „domácí mazlíček“ a nejen ke stavu věcí v Evropě před začátkem modernity, ale také na směrodatnost toho, z jaké sociální vrstvy potenciální chovatel pochází pro to, co vlastně bude chovat.

Podívejme se nyní na evropskou vazbu člověka a domácích mazlíčků blíže – jak se vyvíjela, co obnáší a jaká jsou její specifika.

5. 1. 1 Úloha zvířete v životě městského Evropana

Obyvatelstvo koncentrující se na počátku průmyslové revoluce do měst změnilo tvář kultury v nejširším slova smyslu. Ve státech jako například Spojené království (dnes je Británie, kde tento proces z celosvětového hlediska začal, jednou z nejhustěji urbanizovaných zemí – 90% obyvatelstva žije ve městech) nebo USA míra urbanizace stoupala spolu s přesunem obyvatel zaměstnaných v zemědělství z vesnic do městských továren, což vedlo ke vzniku velkého množství městských aglomerací.¹⁹⁴ Změnilo se téměř vše; od funkčního využití sídel až po koncentraci, intenzifikaci a diferenciaci městských druhů činností. Vznikly nové formy a prostorové struktury osídlení; rozšířil se městský způsob života se specifickou strukturou styků, kulturou, hodnotovými orientacemi a systémem uspořádání. Masový chov psů a koček byl nepopíratelně jedním z těchto specifík a výrazným rysem nové městské kultury; jejich vazba s lidmi se navíc od své radikální metamorfózy za průmyslové revoluce spolu s měnící se podobou měst dále proměňovala.

Na počátku procesu urbanizace byla města poměrně jednoznačně ohraničené entity. Jejich obyvatelé měli ještě dost jasnou představu o tom, jak vypadá venkov a co všechno obnáší, tedy včetně jeho zvířecích obyvatel. Spolu s růstem městských aglomerací se tento obraz stále více rozostřoval, představu o živočišných z něj nevyjímaje. Nůžky mezi poměrně

¹⁹⁴ <http://cs.wikipedia.org/wiki/Urbanizace>

uměle navozenou dichotomií příroda – kultura se rozevíraly. Nešlo o to, že by zvířata zcela zmizela ze zorného pole městského člověka; opak byl pravdou. Lidé mohli díky menažeriím a zoologickým zahradám (v roce 1751 byla založena schönbrunská zoo jako první; následovala pařížská v roce 1794 a londýnská 1828; ostatní zoo v hlavních městech jinde po světě pak rutinně vznikaly od roku 1850)¹⁹⁵ spatřit na vlastní oči živočichy dříve nevidané. Od doby vzniku kinematografie je pak už nemuselo rušit ani to, že živočichové v zoo jaksi nemají prostor a motivaci chovat se jako ve svém přirozeném prostředí. Již zaměstnanci bratří Lumièrů mezi lety 1896 – 1905 přinášeli metráž z exotických zemí; v těchto kratičkých filmech byla zvířata od počátku velkou atrakcí. Spolu s rozšířením filmového média a vznikem projekcí ve stálých sálech kin se „poučné“ filmy se živočichy objevovaly v rámci předfilmů a týdeníků. Netřeba podotýkat, že vše nabylo masových rozměrů s rozšířením televize v padesátých letech dvacátého století. Posledním takovým zlomem – příznačně znovu především kvantitativním – pak byl vznik kabelových televizí a s nimi specializovaných kanálů na „zvířecí“ dokumenty (od počátku 70. let dál). Společným jmenovatelem všech těchto událostí ale bylo a je, že jsou naprosto denaturované. Dávají virtuální představu o něčem, co městský návštěvník/ divák nezná z autopsie. To mu dává pocit falešné domáckosti. Viděné si zcela pochopitelně spojuje s těmi neméně denaturovanými bytostmi, které ze své autopsie zná, což je mimochodem základní skutečnost v kontrapunktu venkov versus město: to, jak často člověk přichází do kontaktu s reálnými živočichy v jejich přirozeném prostředí – a s jakými živočichy vlastně. Kontakt městského Evropana s živou faunou byl od počátku modernity čím dál víc omezen na domácí psy a kočky, často vykastované či sterilizované jedince držené větší část dne o samotě v bytech, aniž by měli možnost kontaktu s jinými příslušníky svého druhu, případně jiné drobné „mazlíčky“ (morčata, zakrslé králíky, želvy, andulky apod.) Tyto bytosti jsou ale vnímány jako všechno jiné, jen ne jako „zvířata“. Došlo tak k dalšímu zajímavému jevu - lidé postupně přestali být ochotni považovat jakéhokoliv tvora žijícího ve městě – ať již jde o člověka či zvíře (a to jak domácí, tak synantropní) - za „přírodní“ bytost.¹⁹⁶ Vymezovací dichotomie město versus příroda již většinou berou jako danost, jako úhelný kámen, jako dvě protikladné entity, a jejich protikladnost jako východisko pro ohledávání a definování dalších skutečností. Dokonce často nastává problém, mají-li obyvatelé měst odpovědět na otázku „Co je vlastně příroda?“ Navzdory hojným důkazům

¹⁹⁵ Veselovský, Z., Volf, J., Felix, J.: *Všední den v pražské zoo*. Praha: Albatros 1983; p. 7.

¹⁹⁶ Sabloff, A.: *Reordering the Natural World. Humans and Animals in the City*. Toronto: University of Toronto Press 2001, p. 8.

výskytu rostlin a živočichů a přehršli různých aktivit se zvířaty spojených a odehrávajících se zároveň v městském prostoru trvá vždy většina dotázaných na tom, že „příroda je tam, kde není město“ a momenty urbánních interakcí s ne-lidskými živými bytostmi se snaží úspěšně ignorovat; jsou-li na ně upozorněni, zlehčují je¹⁹⁷, což velice výmluvně ilustruje např. výzkum profesora zoologie **Keitha Thomase**. Jeho studenti dospěli – jako odpověď na otázku „Co je to příroda?“ - k definici „*Nature is where Bambi lives*“.¹⁹⁸ Za další podobný „důkaz“ by mohl být považován výsledek výzkumu, proběhnuvšího v letech 2004 – 2005 ve velkých švýcarských městech; výzkum se týkal života synantropních populací městských lišek a míry, do jaké si jsou obyvatelé vědomi liščí přítomnosti. Lišky byly dokumentovány průmyslovými kamerami. Výsledky byly překvapivé – lidé lišky často skutečně podvědomě ignorovali, rozmanité důkazy jejich přítomnosti vysvětlovali nejrozmanitějšími „racionalizačními mýty“.¹⁹⁹

Spolu s čím dál rozsáhlejší deforestací a úbytkem venkovské krajiny na území Evropy začalo docházet, především po 2. světové válce, ještě k jednomu procesu. Někteří divoče žijící živočichové se začali stěhovat do měst, která jsou poněkud paradoxně jedinými místy, kde jsou relativně bezpeční před hubením. Konstatování **Zdeňka Veselovského** o tom, že dravých ptáků (sokoli stěhovaví, poštolky) se dnes z celého Středočeského kraje vyskytuje nejvíce v Praze, neboť je to jediné místo, kde „nejsou ohroženi různými bouchaly“²⁰⁰ tímto můžeme neproblematicky zobecnit a aplikovat na soudobý fenomén synantropních živočichů – městských lišek, kun, jezevců, bažantů, zajíců, atd. Jejich existence se totiž jaksi „nepočítá“ – a ať už postřehnutá či dokonce nikoliv, je přecházena a mlčky tolerována. Tento propletenec absurdit výmluvně ilustruje pozorování torontské antropoložky **Annabelle Sabloff**; výborným způsobem zobecňuje postoj obyvatel západních měst k živočichům a přírodě ocitnuvší se v jejich „teritoriu“. Postřeh Sabloff se týkal bronzového sousoší pasoucích se krav, nainstalovaného na sklonku 90. let dvacátého století v samém srdci hi-tech finančnícké čtvrti Toronta. Sabloff událost a to, jak ji vnímali místní lidé, okomentovala těmito slovy:

„Startled at finding these creatures in the centre of the metropolis, you are compelled by the

¹⁹⁷ Tolik poznatky Annabelle Sabloff z jejího terénního výzkumu v Torontu

¹⁹⁸ Thomas, K., *op. cit.*, p. 183.

¹⁹⁹ Záznamy tohoto průzkumu - experimentu byly publikovány formou výstavy v zürichském Naturhistorickém muzeu od dubna do června 2005. Zde jde o mé vlastní pozorování na základě zhlédnutí této výstavy.

²⁰⁰ Z. Veselovský *in verbis*

sense of living nature these manufactured things evoke. Even if your experience of living cattle is minimal, you are jolted by a visceral recognition. You may feel wonder, pleasure, a most unexpected and confusing sensation of „rightness“: cattle in the heart of the city! Or you might sense a joyfull disorder; or experience, perhaps, an unhappy discord. You will not be alone if you even feel affronted by the creatures' confinement to the too-small space set aside for their urban pasturage.²⁰¹

Nadšení Toront'anů z bronzového stáda je očekavatelné, typické pro to, co s „naším“ vnímáním zvířat vykonala téměř tři staletí urbanizačního procesu. Jsou to živočichové právě a jedině v této formě, které jsme schopni přijímat. Jakákoliv denaturovaná verze je správná verze, ať už jde „pejsánky“, zoo či cowparade, zatímco ferální psi z našich ulic dávno zmizeli a synantropní lišky a poštolky jsou přehlíženy a očividné stopy jejich činnosti dezinterpretovány, natož aby tyto živočichy někdo lovil. Ocitne-li se ale pak našinec v kultuře, která do této fáze ještě nedošla, nezná jeho úžas mezí; konfrontován takto třeba se stádečkem skutečných krav v ulicích indických měst, cítí ledascos kromě pocitu „rightness“.

S tímto procesem lze těžko udělat něco jiného, než pouze konstatovat stav věcí. Faktem zůstává, že současní kulturní historikové²⁰² jsou značně zděšení tím, jak málo sebereflektovaná vazba dnešního městského člověka k živé přírodě je, tvrdíce, že právě to je příčinou destruktivní interakce lidstva s biosférou.²⁰³

5. 1. 2 Mazlíčci jako aberace, mazlíčci jako perverze

Je několik momentů, které mají zásadní výpovědní hodnotu pro to, jak Evropané vnímají živočichy „mazlíčky“ a jak vnímají synantropní živočichy. Postoj k nim totiž nebyl – nechále-li recentní stav stranou - vždy pouze nadšený. Významným momentem podrobení této vazby analýze vždy byla situace, kdy evropský antropolog, cestovatel, zoolog, objevitel etc. přišel k jinému etniku a byl konfrontován s tím, jak se k živočichům staví odlišná kultura. Princip jungovského stínu zde dodnes běží na plné obrátky; ke slovu navíc rovněž dodnes přicházejí animozity, které by v domácím prostředí byly do značné míry inhibovány

²⁰¹ Sabloff, A.: *Reordering the Natural World: Humans and Animals in the City*. Toronto: University of the Toronto Press 2001, p. 3.

²⁰² Kupříkladu kulturní historik **Raymond Williams** se k ekologické zkáze současné doby vyjadřuje takto: „Potřebujeme nový způsob myšlení, protože si k přírodě musíme vytvořit zcela jiné typy vztahů.“

²⁰³ Williams, R.: Ideas of Nature. In: Benthall, Jonathan (ed.): *Ecology: The Shaping Inquiry*. London: Longmans 1972, pp. 146 – 64.

„normálností“ a zvyklostí viděného, tím pádem pozornost nebudícího.

Za příklad a etalon takového Evropana může posloužit španělský conquistador **Fernando Hernández**. Ve stejném šestnáctém století, kdy byli v Anglii majitelé zvířat chovaných pouze pro potěšení (hlavně koček, ale vzácněji i jiných druhů) odsuzováni k smrti v čarodějnických procesech, poznamenal si v tehdejší Novém Španělsku (dnešní Mexiko) s úžasem do svého deníčku záznam o „podivném živočichovi, zvaném *mapach*, ne větším než maltézský pinč, který žije v domovech Indiánů, a krmen a hýčkán, oddaně následuje své majitele, kamkoliv se hnou“²⁰⁴. Popisovaný „mapach“ nebyl nikdo jiný než medvídek mýval (*Procyon lotor*), živočich chovaný ze stejného důvodu rovněž kalifornskými Indiány, a ceněný coby „pet“ 1, 8 miliony dnešních Američanů²⁰⁵.

Přestože držení a chov „domácích mazlíčků“ se přinejmenším u evropské šlechty vyskytoval ve své krajně afektované podobě (tedy přesně v té, v jaké jsme ji v mnohem širším měřítku zvyklí vidat dodnes) od nejstarších dob, existovaly v Evropě periodické tendence spatřovat v této vazbě cosi patologického, přičemž středověké čarodějnické procesy jsou pouze krajním extrémem. Úvahy antropologů a cestovatelů mnohem pozdějších než byl Hernández se ubíraly přesně stejným směrem, jako ty Hernándezovy. Fenomén zvířat držných u jiných kultur byl nejčastěji jako jakási aberace přecházen mlčky. Když už si v souvislosti s ním vyslanci „naší“ kultury nějakou otázku kladli, nebylo to „Proč si zvířata drží a starají se o ně s láskou, jež si nezadá s evropskými salonními buržoii?“, ale „Proč je nezabijí a nesnědí?“ – jako by jediný pochopitelný důvod držení nějakého živočicha byla funkce živé masové konzervy. Dokonce i vazba člověk - pes byla zhusta vykládána tímto prizmatem; takto se např. **Carl Lumholz** ve zprávě z terénního výzkumu o vztahu australských aboriginů a psů dingo²⁰⁶, **Cipriani** v pojednání o náklonnosti obyvatelů Andaman k jejich loveckým psům²⁰⁷ a **Harrison** ve své studii života Punanů²⁰⁸ (severobornejských Dajáků) shodli na tom, že úzká vazba příslušníků těchto etnik se psy plyne z toho, že lov s nimi je mnohem efektivnější než bez nich, a že tím pádem usnadňují člověku přístup k potravě.

²⁰⁴ Hernandez, F.: *Historiae animalium et mineralium Nova Hispaniae*. Rome 1651, pp. 295 – 6, In: Serpell, J.: *In the Company of Animals*, p. 60.

²⁰⁵ Beck, A. M.: *Animals in the City*. In: Katcher, A. H. & Beck, A. M. (eds.): *New Perspectives on Our Lives with Companion Animals*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press 1983, p. 238.

²⁰⁶ *Ibid.*

²⁰⁷ *Ibid.*

²⁰⁸ *Ibid.*

Ekonomický aspekt a funkce pomocníka nepochybně také hrají svou roli, avšak svádět držení psů, potažmo jakýchkoliv domácích zvířat u jakéhokoliv etnika pouze na něj nelze, pro což svědčí množství případů, potvrzujících absenci kladného citového vztahu člověka právě ke zvířatům „ekonomicky užitečným“. Hezky podobné, za vlasy přitažené interpretace komentuje **James Serpell**, říká, že žádná normální lidská bytost také nepojmenovává a nehýčká otvírák na konzervy za to, že jí usnadňuje přístup k potravě²⁰⁹. Způsob, jakým lidé s domácími zvířaty zacházejí, nelze vnímat odděleně od zvířecí tzv. „užitečnosti“, nic ale nenasvědčuje tomu, že jejich obliba je této užitečnosti přímoúměrná, a to jak u mimoevropských etnik, tak v Evropě – a Severní Americe coby její kulturní extenzi.

Dalším momentem, podrobujícím kritice vazbu člověka a „mazlíčku“ mimo středověké procesy s čarodějnicemi/ chovatelkami koček a podivnosti viděné mimo evropský rámec, byla sedmdesátá léta 20. století. Kritika se pochopitelně týkala především obyvatel měst. V té době byla všeobecná, téměř úzkostná pozornost nejednoho vědního oboru upřena k jevu, který tu dobu provázel – rozpad a rozvolnění sociálních vazeb na mnoha rovinách, ať už se jednalo o sousedské vztahy a vztahy ve větších komunitách, vztahy rodinné, definitivní rozvolnění velkorodiny na rodinu nukleární, a nakonec i rozpad manželské vazby. Jedna z mála vazeb, která se ale zdála vzkvétat a bujet v nevídaném rozsahu, byl právě vztah k domácím zvířatům. Počty psů a koček držených ve městech dosahovaly svých historicky nejvyšších hodnot. Kompetentními mysliteli začali být tehdy asi nejvýrazněji za celé dvacáté století nahlíženi jako patologické náhražky za mezilidské vztahy, suplující roli dětí, partnerů, blízkých přátel či sourozenců, téměř jako kdyby se jim „mezilidský rozklad“ podvědomě kladl za vinu. Sociopolitické projekty té doby se zaměřovaly na obnovení původních tradičních mezilidských aliancí a na toto téma cítili potřebu se vyjádřit i takoví intelektuálové epochy, jejichž zvyklé meritum zájmu leželo zcela někde jinde.

Takto tedy např. spisovatel a filosof Jean -Paul Sartre říká v knize *Les Mots*:

„...nemáte-li děti, splní jejich roli pudl; pozoroval jsem smuteční procesí na psím hřbitově, kde řečnila jedna dáma v slzách: „Polonie, jsi lepší než já, ty bys mou smrt nepřežil. Kdežto já tvou ano.“ Můj americký přítel, který tam byl se mnou, při pohledu na to zhnuseně nakopl poblíž stojící sošku psa a ukopl mu ucho. Svým způsobem ho chápu. Když milujete psy a děti příliš, milujete je místo dospělých.“²¹⁰

²⁰⁹ Serpell, J.: *op. cit.* (1986), p. 70.

²¹⁰ Sartre, J. – P.: *Les Mots*. Paris: Gallimard 1967.

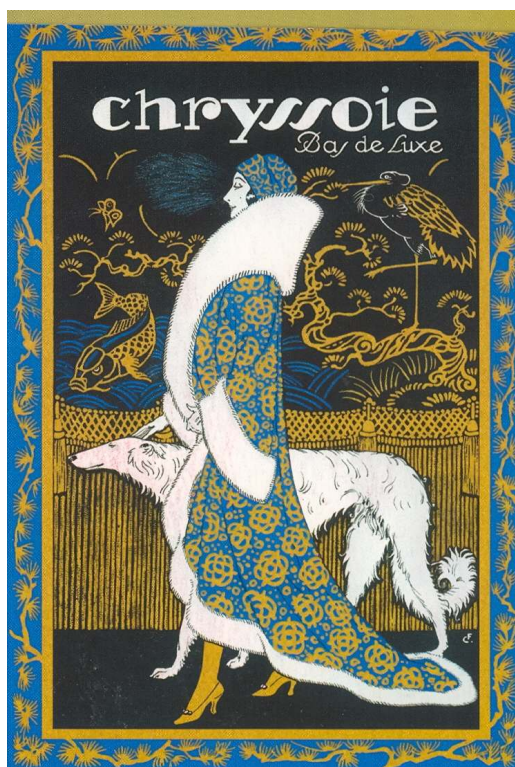
Tento šířavý pohled na vztahy lidí k domácím mazlíčkům se od té doby podstatně posunul. Důvodů je několik. Lidé na znovunastolení dřívějších družných sociálních vztahů částečně rezignovali, částečně to, že blízké vazby mezi dospělými jsou dnes mnohem křehčí, efemérnější a povrchnější, bylo přijato jako fakt. Těsné vazby na domácí mazlíčky jsou tak v současné době vnímány jako něco, co lidem prospívá, co je perfektně „normální“ a neproblematicky akceptovatelné, v některých případech je tento vztah dokonce chválen a vyzdvihován s tím, že domácí zvířata představují společnost pro osamělé, prodlouženou životní expektanci pro nemocné a terapii pro nešťastné, náklady na jejich držení jsou relativně nízké a jen s malou nadsázkou tak vlastně jejich držení šetří nedozírné prostředky zdravotním pojišťovám.

Dnes je tento status quo považován za normální a jako „nelida“ by byl málem chápán někdo, kdo by se vůči držení zvířecích mazlíčků stavěl negativně (mluvím zde o jejich pouhém držení, nikoli třeba o znečišťování měst psími exkrementy, kterážto problematika zhusta vyvolává negativní ohlas i u samotných příznivců drobného zvířectva ve městech).

Obrázek 8: lidská vazba na domácí mazlíčky bývá často parodována i postmoderním uměním²¹¹

²¹¹ Radioactive Cats, Sandy Skoglund, 1980.

Obrázek 9: některá psí plemena dlouho sloužila jako statusový symbol, neboť byla tradičně spojována s aristokracií.²¹²

5. 2 Lov. Mimo konvence, mimo zákon

Lov je aktivita, jíž je zde třeba definovat z několika různých úhlů pohledu. První z nich se zvířaty samotnými příliš nespojuje, navzdory tomu je ale velice směrodatný – totiž skutečnost, že lov představoval významný statusový symbol, že to byl jeden ze stěžejních atributů šlechty a honorace obecně, což je jasně patrné ještě v biografických monarchů z doby rané moderny a ostatně i z „loveckých“²¹³ výprav moderních poválečných politiků, jež byly veřejným tajemstvím. Z těchto kasuistik je patrné, že lov nebyl jenom pouhou středověkou náhražkou „boje“ v mírových dobách. Nemusíme pro tyto příklady sahát až k francouzským či anglickým panovníkům (**Alžběta I.** se do pozdního věku účastnila honů, do historie vstoupila kupříkladu slavná lovecká výprava **Jiřího V.** do Indie; zachovaly se dalekosáhlé popisy toho, kolik kuliů neslo náklad, kolik chodů se pro jeho Veličenstvo každý den vařilo a kolik tygrů jeho Veličenstvo odstřelilo). Tuzemský příběh **Ferdinanda d'Este** a neuvěřitelný seznam zvířat, která za život stihnul skolit (čehož „chabé záblesky“ je možno vidět na záplavě konopišťských vycpanin) je výmluvný a ilustrativní dost.

²¹² Anonymní autor, Francie 1928.

²¹³ Uvozovky sem dávám proto, že šlo často o pouhý odstřel živočicha, který nemohl utéct.

Důkazů toho, jak mocným statusovým symbolem lov byl, je nepřehledné množství. Jedním z nich je např. skutečnost, že šlechta komukoliv nižšího sociálního postavení lovit zakazovala, byť chudí nechtěli lovit pro zábavu, ale z obživných důvodů. Navíc přinejmenším od poloviny 16. století zažívalo svůj boom jezdeckví a lov byl vítanou příležitostí, jak prezentovat své psy a hlavně koně (kdokoliv mohl jezdit na koni, preferoval to před chozením pěšky, přičemž různí koně definovali status svého majitele – byli vnímáni podobně jako auta v dnešní době²¹⁴).

Na druhé straně lov s nobilitou sdílely ty nejnižší vrstvy rurálního obyvatelstva, někdy až lidé na hranici kriminality (pytláci). Zdálo by se, že mezi ně nemůžeme počítat společnosti sběračů a lovců, ale jak je patrné kupříkladu ze společenského uspořádání v Indii, existuje-li v nějaké zemi obživná alternativa ke sběru a lovu, stojí sběrači a lovci v sociální hierarchii stejně na nejnižších stupních. Nejde zde přitom o tak velký socio-kulturní paradox: nobilita a společenská spodina na druhé straně spolu rozhodně mají více společných rysů než jen praktikování lovu - je to především vyvázanost z pravidel, která platí pro zbytek společnosti, co je spojuje. **Isser Wolloch** zmiňuje v této souvislosti, pravda, na adresu Evropy osmnáctého století, nikoli na adresu sběračství a lovu, že pytláctví bylo jakousi formou sociálního protestu.²¹⁵

Domnívám se, že tato jeho myšlenka má obecnější platnost, a to nejen tím, že je aplikovatelná na pytláctví v mnohem delším časovém horizontu, než je osmnácté století. Lze ji použít pro lovectví Evropanů obecně (a Američanů jako extenzi „téhož“ rovněž). Šlo by totiž popsat kupříkladu masové střílení amerických bizonů či evropský a americký lov druhé poloviny 20. století a současnosti výstižněji, než že jde o formu společenského protestu, či alespoň něčeho, co je mimo běžné konvence „občanských životů“, jež většina lidí vede a jež pouze ve velice krajních případech umožňují disponovat mocí nad bytím a nebytím jiné živé bytosti, byť by tou bytostí bylo zvíře? Obávám se, že nikoliv.

5. 2. 1 Fenomén lovu

K tomu, abychom alespoň částečně pochopili emoce a motivy pohánějící a doprovázející fenomén lovu, je třeba se ohlédnout do doby, kdy celý proces probíhal poněkud otevřeněji a bezskrupulózněji než dnes, kdy k této aktivitě přinejmenším člověka západní

²¹⁴ Thomas, K.: *op. cit.*, p. 29.

²¹⁵ Wolloch, I.: *Eighteenth-Century Europe: Tradition and Progress*. New York: Norton 1982, p. 177.

společnosti nenutí ani nutnost obživy, ani potřeba chránit si život či majetek před zvířecími vetřelci (navzdory absenci těchto nutností lov zvířat nevymizel; cesty jeho provozování se však díky tomu dnes ubírají klikatěji, čímž jsou ale paradoxně „příznakovější“ než dřív, protože je patrné, že jde o „lov pro lov“, ale lidé na této zbytné aktivitě přesto lpí – a opřádají ji různými racionalizacemi, viz dále).

Čím je lov, kromě očividného a prvoplánového cíle, tedy ulovit zvíře, motivován; jinými slovy *proč* je ulovit zvíře pro člověka tak přitažlivým aktem? Čím je pro své účastníky, a to nejen v západní společnosti, atraktivní? O sportovním lovu (*game*) se v anglosaské literatuře někdy také píše jako o „*pleasure hunting*“. Jaké aspekty musí obnášet, aby takovouto kratochvílí (*pleasure*) skutečně byl?

Tradiční lovec zpravidla viděl (vidí) svou kořist jako sobě rovnou. Neměl nad ní moc, mohl pouze doufat, že třeba úspěch lovu ovlivní nějakými magickými praktikami předem. Stěžejní podmínkou, která také liší sportovní lov od lovu obživného, jenž je aktivitou mnohem nejistější, je, že silová převaha je na straně člověka, nikoli loveného zvířete²¹⁶. Ať se podíváme na koloniální lovy, indické lovy „tygrů zabijáků“, či dřívější i dnešní sportovní lovce, je pro ně všechny typické, že tolik zdůrazňované vlastnosti zvířete jako velkolepého protivníka – jeho síla, lstivost, bojechtivost, zuřivost, atd. nikdy nejsou mocnějšími zbraněmi než technika či přesila, kterou disponuje člověk. Ekipáž člověka – sportovního lovce nedává zvířeti reálnou šanci na vítězství, což sice nevylučuje zranění či dokonce úmrtí lovce; to je v podobných případech ale spíše dílem neobratnosti či nepředpokládaných událostí.

„Lovné“ zvíře je lovcí přiřknuto podivný status kdesi na pomezí lidí a zvířat a rovněž na pomezí mezi zvířaty krotkými a divokými; jejich schopnosti jsou nahlíženy také kdesi na rozhraní mezi skutečnými schopnostmi zvířete a jejich schopnostmi takřikajíc sémantickými, rekrutovanými převážně z myslivecké latiny a mytologie. Ze všech těchto důvodů zde nelze proto nezpomenout na „bytosti pomezí“ tak, jak je definovala Mary Douglasová²¹⁷.

Zcela v intencích její definice, hierarchizování a marginalizování určitých bytostí je lidským společenstvem hluboce vlastní a je jedním ze základních pilířů jejich fungování. Díky tomu, že jsou některé jevy považovány za okrajové, je možné, aby se lidé mohli vymezit jak vůči zvířatům (polarita lidské – zvířecí), tak vůči sobě navzájem, a hierarchizovali a

²¹⁶ V případě lovu pro obživu vyplývá nejistota, která jej doprovází, ze dvou příčin: 1) síly lovce a lovené zvěře jsou, přinejmenším v případě přírodních národů, mnohem vyváženější 2) ulovení kořisti je záležitostí opravdu existenční nutnosti.

²¹⁷ Douglas, M.: *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge 1966.

klasifikovali tak okolní skutečnost. Dalším pravidlem pak je, že přecházení a prostupování mezi jednotlivými skupinami hierarchie je viděno jako něco velmi nebezpečného, suspektního a nežádoucího.

Hranice mezi lidmi a zvířaty je v tomto smyslu jasně vymezena a vox populi zde přežil od hierarchií „lidské – zvířecí“ otrásajících darwinistických náhledů až po dnešní genetické rozbory. Všeobecné mínění – kromě vědomí hrstky odborníků a kromě názoru fanatických „milovníků pejsků a kočiček“ – je stále totožné s premisou, že člověk je zvířatům nadřazen. Existuje nicméně aktivita, při níž se tato danost naschvál popírá a je připouštěn pravý opak; touto aktivitou je právě lov.

Hranice mezi člověkem a zvířetem jsou při sportovním lovu zcela záměrně rozostřovány až stírány a zvyklý a zažitý lidsko – zvířecí vztah dominance a podřízenosti je dokonce symbolicky převrácen. Lov dále zahrnuje symbolické i materiální zkonsumování zvířete (definovaného jako „lovná zvěř“) lidmi (definovanými jako „lovci“). Ačkoliv ve skutečnosti je vztah mezi zvěří a lovcem *stále* asymetrický, tato nerovnost není do očí bijící a ani tak pevně daná, jak by se mohlo zdát.²¹⁸

Jak uvádí **Heidi Dahlesová**, která se dlouhodobě zabývá výzkumem fenoménu lovu v moderní holandské společnosti, „*mnohé zdroje lovecké literatury mluví o mystické jednotě zvěře a lovce a „prostoupení“ se s přírodou*“²¹⁹, s kteroužto explikací jsme se ostatně setkali již výše u Eliadeho. Jako důkaz toho, že lovci onu jednotu zdaleka nechápou pouze symbolicky a že k jejímu stvrzení přispívají mnohé lovecké, někdy překvapivě ad hoc generované „obřady“, může posloužit dochovaný popis lovu anglického krále **Jakuba I.** (1566 – 1625). Poté, co jeho družina ulovila srnce, král jej osobně rozříznul a pomazal obličej svých dvořanů krví s tím, že měli po nějakou dobu zakázáno si krev smýt; stejně tak se věřilo, že by si dámy měly v krvi vykoupat ruce, aby měly bílou pleť.²²⁰

Situace je tedy značně paradoxní; zatímco v běžném životě ctíme a respektujeme jasně vymezený kulturní konstrukt hranice mezi lidským a zvířecím - a od existence této hranice odvozujeme různá morální nařízení a tabu, sportovní lovci se – pro dobro svého sportu - této hranice vědomě vzdávají a zcela bez váhání, což je jindy téměř nemyslitelné, nadšeně a dobrovolně vstupují do „mystické jednoty“ s lovenými zvířaty, ať už má tato

²¹⁸ Dahles, H.: Game Killing and Killing Games: An Anthropologist Looking at Hunting in a Modern Society. *PSYETA*, 1, 1, 1993, www.psyeta.org/sa/sa1.2/dahles.html.

²¹⁹ *Ibid.*, p. 2.

²²⁰ Obelkevich, James: *Religion and Rural Society*. Oxford: Oxford University Press 1976, pp. 42 – 3.

„jednota“ jakékoliv podoby (viz kasuistika krále Jakuba I.). „Mystická jednota“ zdaleka není jediný „odklon od každodennosti“, který sportovní lov přináší. Tématem, proč je lov tak vyhledávanou aktivitou ještě na konci 20. a počátku 21. století, se pochopitelně zabývalo mnoho kulturních antropologů²²¹; po vyhodnocení dotazníků, ale spíše ještě díky orálním výpovědím účastníků např. hromadných honů vyšlo najevo, že to je právě odlišnost od všedního života (a nutno dodat, že tato odlišnost je ještě o něco markantnější u sportovních lovců dneška než např. u lovců koloniálních úředníků), co jim na lovu připadá atraktivní. Další aspekty vzdalující prožitek lovu všednímu dni jsou notoricky známé a v převážné většině související s organizací různých loveckých/ mysliveckých spolků; patří mezi ně odlišné vnímání a klasifikace živé přírody než je běžné, vlastní názvosloví pro živočichy a přírodní děje, zvláštní rituály a kodex cti. Poměrně překvapivě se může jevit fakt, jak málo se v tomto ohledu liší tyto organizace či sdružení v rámci jednotlivých evropských zemí.

Lov se od 70. let 20. století stal terčem kritiky ze strany jak rozmanitých lig bojujících proti „krvavým sportům“, tak v návaznosti na ně i obecného veřejného mínění, přičemž nejextrémnějším požadavkem ze vznášených je, aby byl lov zákonem zcela zakázán. Úsilí těchto frakcí nezůstalo bez důsledků: legislativa vztahující se k lovu se signifikantně přiosťčila a zaujímá vůči lovu restriktivnější a velice rezervovaný vztah.²²² Vyplynuly z toho změny, které jdou někdy proti samé podstatě toho, na čem myslivecké a lovecké spolky stojí, tedy např. proti jimi ctěnému kodexu cti. Aby lovci mohli lovit zvěř, je dnes totiž třeba aby se do značné míry ztotožnili s ochránci přírody či se za ně začali vydávat, je to ostatně právě konec 70. let, odkdy se v jejich veřejných projevech objevují rétorické figury o ochraně přírody, konzervátorském úsilí, či prevenci škod působených lesní zvěří. Po 2. světové válce se stal široce populárním názor, že divoká zvěř páchá signifikantní škody na zemědělských plodinách. Protože lovci začali být na zemědělcích více závislí (byli to právě oni, kdo jim pronajímali honitby), museli se zhostit úkolu udržovat stavy domnělých „škůdců“ na patřičné úrovni, eventuálně hradit škody jimi vzniklé. V době před 2. světovou válkou bylo pro lovce něco takového nemyslitelné, zabíjení „škodné“ chápali jako neslučitelné se svým „vznešeným posláním“ a svou „vznešenou kořistí“ (to, jaká kořist je vznešená, je stanoveno právě v loveckém „mravním kodexu“ a s legislativou jako Zákon o lovné zvěři se tento kodex v mnoha bodech nekryje; tedy kupříkladu zajíci a lišky jsou atraktivní a lákavá kořist, ale

²²¹ Viz např. Dahles, H.: *Mannen in het groen. De wereld van de jacht in Nederland*. Nijmegen: Sun 1990; Spradley, J.: *The Ethnographic Interview*. London: Holt, Rinehart and Winston 1979.

²²² Dahles, H.: *op. cit.* (1993), p. 3.

jejich další aspekt, totiž že páchají škody na plodinách a drůbeži, je pro lovce fakt zcela nepodstatný, a tak zatímco třeba zajíc je zemědělci a lesníky považován za vrcholného škůce, je lovci nazýván „hudbou lovu“²²³, že zemědělec i lovec považují za žádoucí zajíce nebo lišku ulovit, zde vyplývá z pouhé konvergence).

Obrázek 10: mystické sjednocení člověka s loveným živočichem může nabývat různých forem.²²⁴

5. 2. 2 Skladba lovecké obce, struktura loveckých organizací

To, jak se změnil přístup ke sportovnímu lovu a jak se i jeho řídicí a organizační struktury musely zapojit do ochrany přírody, je velmi patrné na jeho nejvýraznější organizaci – **Mezinárodní radě pro lov a ochranu zvěře (CIC)**. V roce 1930 byla v Paříži založena jako původně lovecký klub, zabývá se dnes masivně a velmi detailně otázkami ochrany zvěře v 72 státech po celém světě a je činná v těchto komisích:

- Komise pro tropickou zvěř
- Komise pro velkou zvěř Evropy, Asie a palearktických oblastí
- Komise pro stěhovavé ptactvo
- Komise pro drobnou zvěř
- Komise pro myslivost v umění a pro lovecká muzea
- Fotografická komise
- Komise pro publicitu a životní prostředí
- Komise pro výstavy a trofeje

²²³ *Ibid.*, p. 5.

²²⁴ The Little Deer, Frida Kahlo, 1946.

- Komise pracovních skupin pro sokolnictví a parforsní lovy
- Komise pro vývoj vztahů zvěře a člověka

Tím, že je sportovní lov dneška takto okleštěn a korigován, působí o to zajímavěji statistické údaje vykazující křivku nárůstu a poklesu členů v loveckých svazech od konce 2. světové války do dnešních dnů. Čísla jsou pro západní země (v postkomunistických žádný podobný průzkum neprobíhal) velmi podobná; nejvýraznější nárůst zájmu o sportovní lov nastal ve dvou desetiletích po 2. světové válce (je to zjištění obzvlášť kuriózní, uvědomíme-li si pacifistickou rétoriku tehdejší doby a zcela „militantní nenásilí“ v dílech autorů krásné literatury světem napříč), kupříkladu v Holandsku to bylo 41 000 členů Loveckého svazu v roce 1977 oproti 12 000 členů v roce 1940. Mírný propad nastal v 80. letech (opět v Holandsku to bylo 33 000 členů), nicméně od té doby zůstávají „stavy myslivců“ víceméně stabilní.²²⁵

Neméně kuriózním aspektem sportovního lovu v postindustriální společnosti je sociální skladba obyvatelstva, ze kterého se lovci rekrutují. Zatímco i po 2. světové válce stále do jisté míry přetrvával stav, kdy lov, přinejmenším exotických zvířat v afrických safari parcích či lov velkých šelem typu medvěd v Evropě, byl aktivitou s vysokým kreditem pro vládnoucí špičky a podobnou honoraci²²⁶, začal se tento náhled měnit v sedmdesátých letech spolu s takzvanou „zelenou revolucí“, tedy s celosvětovým příklonem k ekologičtějšímu uvažování jak o přírodě celkově, tak o fauně konkrétně. Teprve na konci 60. let začalo být v západoevropských zemích považováno za něco nevkusného, aby si politici po dovolené povídali o tom, kolik kdo z nich skolil zvířat na safari; za stejně nevkusné začalo být považováno, aby např. herečky nosily pravé kožešiny. Dnes se zdaleka nedá říci, že se ono velké množství nadšenců sportovního lovu rekrutuje ze všech sociálních vrstev; tento typ trávení volného času naopak nachází své příznivce převážně mezi příslušníky střední třídy a většinou také lidmi ve středním věku.²²⁷ A – tak, jako tomu bylo ostatně vždycky – tato zábava nachází diametrálně více příznivců mezi muži než mezi ženami.

Lovci často zdůrazňují, že lov praktikují z „lásky ke zvířatům“²²⁸. Ať už se nám

²²⁵ Dahles, H.: *op. cit.* (1990), pp. 116 – 128.

²²⁶ Velice obšírně o „zákaznicích“ tohoto typu pojednává Vladimír Paulišta, který od roku 1964 pracoval jako lovecký průvodce pro francouzskou cestovní kancelář Orchape, např. v knihách *Za zvěří kolem světa* (Praha: Státní zemědělské nakladatelství 1985), *Příběhy loveckých fotografií* (Vizovice: Nakladatelství Lípa 1999).

²²⁷ Dahles, H.: *op. cit.* (1990), pp. 11 – 17.

²²⁸ Ortega y Gasset, J.: *Mediations on Hunting*. London: Scribner, 1985.

povaha této lásky zdá sebezvláštější, vztahuje se pouze na lovnou zvěř. Kategorii „lovná zvěř“ přitom sportovní lovci pečlivě oddělují od ostatních volně žijících zvířat. Ostatní volně žijící zvířata jsou většinou považována za nekonzumovatelná; je třeba dodat, že ačkoliv sportovní lov nevyplývá z žádné obživné potřeby, je většina ulovených živočichů zkonsumována, ať už samotnými lovci, anebo ať je jako „zvěřina“ rozprodána do obchodů a restaurací. Mnohem zajímavějším aspektem lovné zvěře než její kulinární využití je však její status. Jde o zvláštní amalgám nejen vztahu mezi divokým a domácím zvířetem, ale vztah, který lovci k těmto živočichům mají, stojí kdesi v šedé zóně mezi vztahu k domácím mazlíčkům, hospodářským zvířatům a divokým zvířatům. Nejvíce se tak blíží tomu, co pocítujeme vůči živočichům v zoologických zahradách. Vztah k hospodářským zvířatům pak nejvíce připomíná péče, jakou myslivci / lovci „své“ lovné zvěři věnují, je to ostatně specifikum 20. a 21. století. Nosí jí do lesa potravu a občas pro ni dokonce staví přístřešky; decimují stavy jejich přirozených nepřátel a občas některé živočichy (např. bažanty či daňky) chovají uměle a znovuvypouštějí do přírody, aby jejich stav vrátili na původní úroveň anebo udržovali jejich umělý nadbytek. Tento lidsko zvířecí vztah je otevřeně nejambivalentnější ze všech pěti možných, které jsme zde nastolili a nastolíme – tedy:

- 1) člověk a domácí mazlíčkové
- 2) člověk a živočichové v zoo
- 3) člověk a „lovná“ zvěř
- 4) člověk a zvířata, která nazývá „užitkovými“ – tedy „hospodářská“, „laboratorní“, apod.
- 5) člověk a volně žijící živočichové

Právě volně žijící živočichové jsou ti, kteří se od předchozích čtyř vazeb nejvíce liší. Evidentní a nezastíraná dvojznačnost či rozpolcenost je způsobena tím, že lovci o lovné zvěři mluví se zjevnou náklonností a zároveň ji zabíjejí a jedí.

Že lovci o zvěři mluví tak, aby vynikly její vlastnosti jako rovnocenného protivníka v boji a zároveň někoho hrdinského, jsme si již řekli. Není to ale jediný způsob prezentace, přičemž lze říci, že i u těch ostatních je patrný stejný trend; za vše jmenujme taxidermii, kde jsou živočichové vycpáváni buď tak, aby vynikla jejich velikost, nebezpečnost a atraktivita coby trofeje, anebo alespoň „loveckého ducha“ celého aranžmá (mám na mysli různé antropomorfní kýčovité asambláže zajíců stojících na zadních nohách a oblečených do mysliveckých uniforem apod.)

Zajímavý je vztah, který zaujímají lovci k domestikantům a k živočichům, kteří si

zachovali takovou míru příbuznosti se svými volně žijícími předky, že u nich často dochází ke vzájemnému křížení a hybridizaci (holubi, kachny). Lovci zastávají vůči domestikantům podobný postoj jako Keith Thomas, Alfred Brehm či Konrad Lorenz; domestikované živočichy chápou víceméně jako degeneráty a jejich charakteristické vlastnosti – mírnost, ovladatelnost, atd. v podstatě jako slabost. Zatímco u výše zmíněných pánů měly podobné názory spíše intelektuální než materiální výstupy²²⁹, u lovců nacházejí přímý ohlas v tom, že hybridizaci chápou doslova jako „kažení rasy“ a hybridní živočichy likvidují, jakmile se jim naskytne příležitost. Tato činnost má dále mnohé valéry, takto např. střílení holubích kříženců a jiných není lovcem vnímáno ani verbálně kódováno jako *lov*, ale jako *hubení*.²³⁰

5. 2. 3 Zvěř versus lovec - šelma versus šelmy?

Neexistuje snad řád zvířat, vůči kterému by lidé chovali tak smíšené emoce. Jeho zástupce zbožňujeme coby krásné elegantní lovce (velké kočkovité šelmy), hýčkáme coby pracovní zvířata a nejoblíbenější domácí mazlíčky (psi; ti se dokonce pyšní epitetem konstans „nejlepší přítel člověka“) a používáme jejich kožky a ostatní produkty z nich v oděvním, farmaceutickém a kosmetickém průmyslu (kunovité a mnohé další šelmy). Zároveň, hlavně v rozvojových zemích, šelmy stále zabíjejí jak dobytek, tak i lidi, a představují konkurenci jak v „boji“ o teritoria, tak i o potravu – a bylo by tomu tak i v zemích rozvinutých, dostaly-li by k tomu příležitost. A tak zatímco milovníci přírody a ekologové bojují za znovuvysazování vlků a medvědů (v Evropě) či tygrů (v Indii), vidí šelmy ještě mnoho lidí jako „škodnou“ a přejí si jejich neexistenci. Už samotné slovo „šelma“ je ambivalentní, rozhodně více zabarvené emocemi a vyvolávající specifické konotace než pouhé „zvíře živící se masem“. Podíváme-li se na libovolnou tabulku návštěvnických preferencí v zoologických zahradách, najdeme na čelních místech kromě „exotů“ slon, hroch, nosorožec a opice velké šelmy²³¹, a to i v Indii, kde velké šelmy tygr, lev a levhart jsou ještě stále leckde reálnými predátory²³².

²²⁹ U K. Lorenze toto nelze říci s úplnou jistotou; svou lásku pro živočichy divoké a původní emanoval např. šlechtěním vlastního psiho plemene, kde mu vytýčeným cílem bylo dosáhnout u zvířete maximálního množství původních vlčích vlastností a „doředit je“ psími ctnostmi. O něco závažnější a s větším veřejným dopadem pak bylo jeho působení v NSDAP.

²³⁰ Dahles, H.: *op. cit.* (1990), pp. 205 – 209.

²³¹ Viz např. Veselovský, Z., Volf, J., Felix, J.: *Všední den v pražské zoo*. Praha: Albatros 1983, p. 49.

²³² Vášeň Indů pro velké kočkovité šelmy v zajetí je bezprecedentní i v porovnání s tím, jaké oblibě se tito

Podobné reakce se dočkáme od většiny dětí, na nichž si můžeme ověřit hypotézu, že lidský vztah k šelmám je do značné míry atavistická záležitost vymykající se kulturnímu působení. Rovněž většina televizních pořadů o divokých zvířatech bude mít ve vyvrcholení děje šelmu. Když se začne nějakým živočichům dostávat systematické péče ochránců, začne program také většinou vlky nebo tygry, nikoli zaměřením pozornosti třeba na nějaký ptačí druh; tato zvířata se vždy spíše „svezou“ na popularitě velké šelmy. Proč jsme tak fascinováni živočichy, kteří potenciálně mohou být našimi „nepřáteli“?

Důvody je třeba hledat v jejich vzhledu, sociálním životě a predaci na ostatních zvířatech. Lidé maně spojují „podobné s podobným“, a tyto podobnosti, ať již skutečné nebo domnělé, pak figurují jako úhelný kámen pro lidské předsudky, což je hlavní příčinou toho, proč je právě šelmám přisuzováno tolik lidských vlastností. V emoční škále lidských citů k šelmám jasně dominují strach a enormní zvědavost; lidé ale v žádném případě nejsou jediní, kdo něco takového cítí – jak je dobře patrné např. na hejnu ptáků, jež občas hromadně útočí na lišky či na sovy (*mobbing*). Důvody takového chování je nicméně snadnější racionalizovat u zvířat než zdůvodnit smíšené pocity vůči šelmám pro člověka samého.

5. 2. 4 Obrácení lovce - obrácení kořisti

Literatury, pojednávající o loveckých zážitcích či životě „muže v divočině“ existuje neuvěřitelné množství. Podotkněme, že u většiny autorů šlo převážnou většinou skutečně o muže, nikoli ženy, a když už muže, tak muže *bílé*. Příčina tkví v tom, že tento specifický literární žánr původně popisoval lovecká dobrodružství coby epifenomén koloniálních výbojů a i postkoloniální žánrové emanace téhož lze považovat za extenzi jednoho reliktu životního stylu (rozuměj kolonialismu), který sám sice vymizel, jeho mnohé projevy ale nikoliv.

Přes národnostní variabilitu autorů knih o „loveckých dobrodružstvích“ a různou dobu vzniku těchto děl stojí za povšimnutí několik jejich typických rysů, procházejících takřkajíc „napříč spektrem“. V lovecké koloniální literatuře, spadající přibližně mezi roky 1910 a polovinu třicátých let, se můžeme setkat s jedním pozoruhodným fenoménem. Muži, kteří byli dříve zapálenými lovci, se od lovu, trofejí a zbraní odklánějí k fotoaparátu a ochraně

živočichové těší u ostatních národů. Tuto hypotézu jsem si měla možnost ověřit jak při svých návštěvách zoologických zahrad přímo v Indii, tak i při provázení výprav indických turistů Prahou a jejich návštěvách pražské zoo. Fenomén dobře ilustruje také kniha Yanna Martela *Life of Pi*, jež jinak život a zvyky zvířat, zejména tygrů, manipuluje od reality s velkou fabulátorskou licencí (Martel, Y.: *Life of Pi*. Toronto: Vintage 2001.)

přírody, kterou předtím tak vehementně pomáhali likvidovat. Na celém jevu je zvláštní, že se netýká pouze této epochy a pouze „koloniálních chlapců“, kteří, nabaživše se demonstrování své dominance a podlehnuvše Zeitgeistu, začali cíle svých dřívějších výbojů ochraňovat. K podobným momentům dochází od počátků dějin a rozhodně to není pouze výsada „koloniálních chlapců“, přestože je typické, že dotyčný „konvertovaný ničitel/ hubitel“ zpravidla pocházel z vyšších a materiálně dobře zajištěných společenských vrstev. Maně zde vystává životní příběh indického krále Ašóky, tak jak jej líčí buddhisté

“Před dvěma tisíci lety žil v Indii jeden král a ten se jmenoval Ašóka. Ašókův život měl dvě fáze. V té první byl krutý; zabiv vlastní bratry, stal se králem. Lidé mu poté začali říkat Temný Ašóka či Krutý Ašóka. S výjimkou jediné země, Kalingy na jihovýchodě, mu byla podrobena téměř celá Indie. Při pokusu o dobytí Kalingy zabili Ašókovi vojáci bezmála sto tisíc lidí; dalších padesát tisíc bylo raněno. Tehdy se s Ašókem udála podstatná proměna. Při pohledu na tolik lidského utrpení pochopil, jak krutě vládnul. Přisahal, že se už nikdy nepokusí dobýt žádnou zem násilím. Jeho míroví poslové byli vysláni do celého světa. Zbytek života zasvětil upevňování míru a péči o blaho prostých lidí. Byl zřejmě prvním vladařem v historii, jenž nechal budovat bezplatné nemocnice pro lidi a zvířata.”²³³

Skutečnost, že se někdo po velkém vraždění dá na cestu pokání (sui generis), by se sice mohla jevit jako překvapivá, ale rozhodně není výjimečným jevem, jak dokazují následující kasuistiky. První se týká známého filmu *Čelisti* (*Jaws*, 1975), od jejichž natočení uplynulo v roce 2000 25 let. Další pojednávají převážně o případech konvertovaných koloniálních lovců.

BOX 3 „Žraločí advokát“ Peter Benchley – ideál versus realita?

Jedním z důvodů, proč *Čelisti* dodnes budí takový zájem, je skutečnost, že se nesmazatelně zapsaly u jedné, ekonomicky velmi silné generace. Další důvod je sice méně nasnadě, ale zato je mnohem zajímavější. **Peter Benchley**, „duchovní otec“ *Čelistí* (autor stejnojmenné knihy, podle které **Steven Spielberg** natočil proslulý film), totiž v letech následujících po uvedení snímku do kin začal zjišťovat, že jím stvořený démon zdaleka není tak hororové zvíře, jak si on představoval. Navíc pochopil, že světová populace všech druhů

²³³ Preinhaelterová, H.: *Základní kurs bengálštiny*. Praha: SPN 1983, vol. 1, p. 207.

žraloků se díky lidské lhostejnosti, strachu, averzi a neznalosti stále zmenšuje. Rozhodl se proto jednat v jejich prospěch a začal vystupovat jako „žraločí advokát“. Benchley není sám, kdo se ve věci žraloků takto angažuje. I v rámci jednotlivých případů „konverze“ působí značně unikátně např. životní příběh **Rodneyho Foxe**, neboť zde lze hovořit přímo o „konverzi kořisti“. Fox totiž poté, co v roce 1962 jen o chlup unikl smrti po napadení „velkým bílým“ (vyvázl s 462 stehy), zasvětil svůj život studiu a ochraně těchto živočichů.²³⁴ Ale zpět k autorovi *Čelistí*. Jistě není bezpředmětné konstatování, že v době, kdy obraz světa tak signifikantním způsobem vytvářejí právě média, natočení filmu podle Benchleyho předlohy ke zdémonizování žraloků nemalou měrou přispělo, tudíž Benchleyho motivací mohou být částečně výčitky svědomí. On sám se vyjádřil ve smyslu „...*I couldn't possibly write Jaws today ...not in good conscience anyway.*“ Jak vyplývá z rozhovoru poskytnutému pro **Associated Press**, je sice dalek toho litovat, že napsal příběh, který měl takový úspěch, nicméně také tvrdí, že dnes už by nemohl udělat něco takového jako přispět ke zdémonizování obrazu určitého zvířete. Přiřítá to tomu, že se jednak změnila společnost, druhak lidské vnímání zvířat obecně, přičemž napsat dnes knihu ve které zvířata vystupují jako bestie už není přijatelné – a to nikoli z hlediska politické korektnosti, ale z hlediska etického a morálního²³⁵. Celého poměrně kuriózního příběhu se chopil časopis *National Geographic*, přičemž cílem všech akcí²³⁶, které byly uspořádány ku příležitosti tohoto mírně bizarního výročí, bylo očividně předvést „velkého bílého“ (Žralok bílý – *Carcharodon carcharias*) v naprosto odlišném světle (nutno dodat, že pravděpodobnost, že toto „odlišné světlo“ padne na úrodnou půdu, byla mnohem vyšší, než tomu bylo v roce 1975, a to především díky celkově ekologičtější naladěnému celospolečenskému milieu. Této změny ve vyladění lidí vůči zvířatům obecně a vůči žralokům konkrétně si je Benchley dobře vědom; to, že došlo ke změně paradigmatu, si uvědomil, když na počátku devadesátých let zcela náhodou viděl, jaký ohlas vyvolalo v malém – nejmenovaném - jihoaustalském městečku vytažení „dlouhé“ rybářské sítě s omylem chycenou 12 stop dlouhou utopenou samicí velkého bílého žraloka. Okolo žraločí mrtvoly se shluklo téměř 12 000 lidí, kteří byli živočichem zcela

²³⁴ Rothfels, Nigel (ed.): *Representing Animals*. Bloomington: Indiana University Press 2002, p. vii.

²³⁵ *Ibid.*, p. viii.

²³⁶ Ve výše zmíněném časopise vyšel Benchleyův článek „Great White Sharks“ coby hlavní článek čísla (April 2000, pp. 2 – 29), byl natočen film *Great White Shark: The Truth behind the Legend*. (National Geographic Society film, 2000) a čtená další videa, na téma žraloků byla zveřejněna řada dalších pojednání na webových stránkách časopisu *National Geographic*; s Benchleyem uskutečnila rozhovor většina hlavních zpravodajských agentur a proběhl s ním on-line chat pro veřejnost. (In: Rothfels: *op. cit.* p. vii).

fascinováni a zároveň cítili lítost a rozhořčení nad jeho zbytečnou smrtí, což by bylo ještě v sedmdesátých letech nemyslitelné.)²³⁷

Dřívější rétoriku typu „požírací stroj“ nahrazuje obraz zvířete, o němž se mluví jako o pravděpodobně nejdůležitější postavě mořské „morální ekologie“. Tento termín stojí za povšimnutí; vyjadřuje totiž velmi trefně současně panující trend, podle kterého je příroda stabilní a téměř posvátný systém, jenž je opakovaně a téměř vždy katastrofálně narušován člověkem, jehož „svatou povinností“ se stalo přírodu uvést do pokud možno původního stavu a zachovat ji tak (zdůrazňuji, že tolik ideál; jak se má vzhledem ke skutečnosti, tedy např. reintrodukcí téměř vyhubených živočišných druhů zpět do jejich původních výskytů, ukáži dále).

Obrovský posun paradigmatu si tak můžeme čítankově uvědomit na samotném Benchleyovi, jenž tím, co říká, i tím, jaké výrazy volí, ilustruje celou situaci nejlépe:

„Great white sharks have survived, virtually unchanged, for millions of years. They are as highly evolved, as perfectly in tune with their environment as any living thing on the planet. For them to be driven to extinction by men, a relative newcomer, would be more than an ecological tragedy; it would be a moral travesty.“²³⁸

Benchleyův případ je zvláštní ještě další věcí. Odhlédneme-li od toho, co proklamuje a jak se proměnil jeho postoj za uplynulých 25 let, stojí za povšimnutí sémiotika a rétorika materiálů, jež spolu s článkem v časopise *National Geographic* ke zmíněnému výročí byly vydány. Ačkoliv se snaží posunout pohled na žraloky a přiřknout jim jinou roli, než hráli dříve, jeví se nezúčastněnému pozorovateli, že přinejmenším hledisko producentů časopisu a tvůrců filmu a videopořadů se příliš nezměnilo. Z první, dvoustránkové fotografie i z fotografie závěrečné na nás v časopise vybafne poměrně děsivé zjevení, bezesbýtku naplňující dřívější představu o tom, CO je to „velký bílý“. Jde o podmořské fotografie²³⁹

²³⁷ Rothfels: *op. cit.*, pp. vii – xiii.

²³⁸ Benchley, Peter: Great White Sharks. *National Geographic*, April 2000, p. 27.

²³⁹ I to je pochopitelně velmi důležitý faktor. V podmořské fotografii hraje v otázce distorze barev každý metr svou roli. Přestože „velcí bílí“ žijí relativně při povrchu – v maximální hloubce 200 m – fotografujeme-li je od 30m níže, nemůžeme se dočkat ničeho veselejšího, než poměrně pochmurného, do šedo-černa laděného snímku. Kdyby se nad touto kuchyňsky jednoduchou psychologií zamýšleli autoři toužící změnit image žraloků v očích společnosti, jistě by pro ně nebyl větší problém nafotit je z jiných úhlů a v odlišném osvětlení, tedy např. ve světelných podmínkách nějakého podmořského akvária (žraloci jsou dnes živým inventářem většiny podobných zařízení, a to včetně „velkých bílých“). Eventuální námitka, že by se tak tvůrci dopouštěli „podvodu“ na čtenářích, neboť by nešlo o autentické snímky volně žijících zvířat, je poměrně irelevantní, neboť autenticita jak

pořízené očividně ve značné hloubce a zabírající z krajní blízkosti a en face otevřenou žraločí tlamu s řadou zubů těsně před objektivem. Člověk nemusí být zrovna zběhlým fotografem, aby věděl, že to, co je objektivu nejbližší, se při překročení jisté distance disproporčně zvětší. Brali-li bychom tedy v potaz čistě sémiotický význam opublikovaných fotografií, došli bychom logicky k závěru, že např. **studio Walta Disneye** prokazuje žralokům daleko větší službu upoutávkovým plakátem na animovaný film *Příběh žraloka*²⁴⁰, z nějž se na nás radostně směje rošťácký modrý žralok jako vystřižený z Lorenzovy teorie o „dětském schématu“ (Kindchenschema)²⁴¹. Dále je těžké se ubránit přinejmenším mírnému podivu, čteme-li synopsi na přebalu videozáznamu žraloků pořízeného společností *National Geographic* ke zmíněnému pětadvacátému výročí, když víme, co měl být autorský záměr:

„Uncover the truth about Great White Sharks. Mythic, monstrous...misunderstood. Now, on the 25th anniversary of the hit film Jaws, National Geographic embarks on a voyage of breakthrough discoveries that will forever alter our our view of the infamous creature once labeled „the perfect killing machine.“ ...Witness amazing great sharks behaviors, including never-before-seen footage of trapped on the sea bottom for over four hours by a hungry great white....With cinematography that takes you literally into the gaping mouth of this fearsome killer, it's a surprising new look at one of the largest, most fascinating predators ever to swim the seas – or hound our imaginations.“²⁴²

Výrazy jako „gaping mouth of this fearsome killer“ zde vykreslují poměrně nedvojznačný portrét diskutované paryby. Iluzi toho, že jsme svědky převratné paradigmatické změny v pohledu na jednoho živočicha, tu už nezachrání ani alibisticky

fotografií, tak dokumentárních filmů o volně žijících zvířatech je dobře hlídanou iluzí časopisů a pořadů kabelových televizí o „divočině“. Každému, kdo se kdy pokoušel nějakým zajímavým způsobem nafotit třeba jen vlastního psa je jasné, že to, co v podobných pořadech vidíme coby nijak neupravenou výpověď o životě v přírodě, musí být předem důkladně připraveno a naplánováno. Vábění zvířat a ostatní manipulace k tomu, aby zvířata ve filmu „hrála“, je běžnou praktikou pro to, aby dokumentární snímek odpovídal specifickým konvencionalizovaným požadavkům na narativní strukturu dokumentárního pořadu o zvířatech a divákovu očekávání od obdobného pořadu (mezi taková očekávání patří například, že tvůrci „pátrají“ po nějaké „pravdě“, které se zázračně podaří přijít na kloub těsně před koncem filmu).

²⁴⁰ Bergeron, Bibo (režie), *Shark Tale*. USA: Dreamworks 2004.

²⁴¹ Lorenz jej popsal v roce 1942. Dětské schéma, stručně řečeno, spočívá v nápadně velké hlavě k poměru k velikosti těla, silně vypouklém čele, velkých očích, krátkých a baculatých končetinách a zejména baculatých tvářích. Toto dětské schéma člověk zákonitě přenáší i na zvířata, a to nejen malá, ale i dospělé jedince. (podle Z. Veselovského: *Člověk a zvíře*. Praha:Academia 2000, pp. 14 – 15).

²⁴² *Great White Shark: Truth behind the Legend*. National Geographic Society film 2000.

vyznívající termíny „*misunderstood*“ a „*once labelled*“; o to méně celá upoutávka dává naději, že toto video „*will forever alter our view*“.

5. 3 Zoologické zahrady

Až na výjimku několika živočišných druhů, které byly vtaženy do úzké vazby s lidmi jako domestikanti (hospodářská zvířata a domácí mazlíčci – společníci člověka), žije většina lidí západních společností v relativní izolaci od reálných zvířat. Zájem o pozorování živočichů nicméně během posledních dvou století významně stoupl, a to především díky rozmachu masové zábavy, hromadné dopravy, excesivnímu publikování novin, časopisů a knih a raketovému vývoji vizuálních médií. Přestože potřeba a touha pozorovat živočichy v moderní době (cca. poslední dvě století) výrazně vzrostla, zdaleka se nejedná o fenomén vlastní výhradně Západu či týkající se výhradně moderní doby. Jedná se o jev univerzální, byť opět není v žádném případě pro všechny kultury a doby identický. Živočichové jsou nositeli projikovaných významů a hodnot té které kultury a té které epochy a při sledování popisů světa fauny není možné pominout dobový a kulturní kontext, ve kterém pozorování a jeho literární výstup vznikly. Neexistuje žádný jeden univerzální a vrozený způsob pozorování fauny; toto pozorování je vždy zprostředkované momentálním kulturním diskursem pozorovatele. Protože zvířata jsou v některých ohledech stejná jako my, ale v některých se liší, mohou být zahrnována jak pod „diskurs stejného“ (se „mnou“, s „námi“, pod „my“, atd.), ale také pod „diskurs odlišného“ („oni“, „jiní“, „odlišní“, atd.).

5. 3. 1 Počátek „zoologického diváctví“

Zájem o pozorování zvířat je záležitostí univerzální a je lidem vrozený²⁴³; pouze

²⁴³ O historických předchůdcích zoologických zahrad 19. století psal ve svém bohatém díle velice obširně **Zdeněk Veselovský**, a považuji proto za bezpředmětné tady tuto historii znovu ruminovat. Případným zájemcům o problematiku lze nicméně vřele doporučit mimo jiné jeho knihy *Člověk a zvíře*, *Všední den v pražské zoo*, *Praobyčejná zvířata*; k zoologickým zahradám se – již z povahy své profese - ostatně vyjadřoval ve všech svých publikacích i přednáškách. Je to navíc částečně právě jeho duchovní odkaz, z nějž při psaní této, vůči klasickému pojetí jak zoo, tak zoo-diváctví poněkud blasfemické, kapitoly vycházím. Prof. Veselovský se na formování „klasického vnímání“ zoologických zahrad velkou měrou podílel, čímž je ale trochu paradoxně nejpříhodnějším startovním bodem k eventuální polemice. Náhledy Veselovského jsou seriózně míněné a krajně zoologicky erudované, a protože jeho dílo a odkaz v českém prostředí nemají obdobu, je třeba je při formování názoru na zoologické zahradnictví brát velice vážně v potaz.

formy, jimiž se tento zájem projevoval, se od začátku devatenáctého století značně měnily. První vývojovou fází byly pojízdné menáže, kde figurovala nejen zvířata, ale např. různě tělesně malformovaní lidé v rámci tzv. *freak shows* – zájem o tento typ zábavy byl dán rovněž vrozeným zájmem člověka o věci odlišné, jakousi fascinací jinakostí a bizarností.

Tradice veřejných výstav exotických živočichů, na nichž se občané mohli pokochat úspěchy a rozsahem imperiálních výbojů, se v Británii datuje od konce 17. století (v té době ještě nešlo o menáže). Reklama na tyto výstavy zdůrazňovala především kurióznost a unikátnost předváděných živočichů, podobně jako v ostatních zemích (např. Hagenbeckovo Německo); nadšení kuriózním a zruďným (malformovanými féty čehokoliv počínaje, elefantiázou postiženými končetinami konče) trvalo až do konce 19. století.²⁴⁴ Uvedu několik příkladů – jistý „showman“ v roce 1795 předváděl „obrovského slona, jediné zvíře svého druhu předváděné ve Spojeném království za posledních dvacet let“; lama, vystavovaná na Haymarketu v roce 1805 byla „první lama, co britské ostrovy kdy spatřily“²⁴⁵ – a pochopitelně příběh Hagenbeckův o lamě, která pro své časně nečekané úmrtí byla briskně nahrazena přestrojenou srnkou, aniž by kdo z návštěvníků cokoli zpozoroval, celou situaci vtipně pointuje. Jinými slovy – zvědavost čím dál většího množství lidí na exotická zvířata od konce 17. století stále stoupala; ve století devatenáctém už se shlukovaly davy, aby zhlédly jakékoli trochu pozoruhodnější samostatně vystavované zvíře. Menáže tvořily těmito individuálně předváděným zvířatům v průběhu celého 19. století konkurenci a snažily se je vytlačit; více impozantních živočichů bezpečně deponovaných za mřížemi klecí navíc budí impresi dobového vítězství a kořistění pochopitelně spíše než takto vystavovaný jednotlivec. A přestože nedosahovaly Rafflesových ideálů stran označení a stručného popisu každého vystavovaného živočicha, svědčila jejich vysoká návštěvnost o tom, že stále více Londýňanů přijímá jejich patriotské sdělení. V roce 1805 založil **George Wombwell** první velkou cestovní menážii. Jeho úspěch popíchl konkurenci, takže v roce 1825 se londýnský bartolomějský trh mohl pyšnit kromě Wombwellovy menáže ještě dvěma srovnatelně velkými dalšími. Dokonce tzv. „Tower menagerie“, jež byla jednou z menších a ke konci 18. století už skomírala, byla schopna alespoň venkovské návštěvníky přimět k obdivným ódám; jak píše jistý **Richard Hodgkinson**, „...vystavené šelmy jsou hodné devítipencového vstupného“. Dále uvádí, že kdyby si býval přinesl z domova místo vstupného psa nebo kočku,

²⁴⁴ Tento rys dobové atmosféry neopakovatelně zachytil filmový režisér **David Lynch** ve svém filmu *Sloní muž*.

²⁴⁵ Ritvo, H.: *op. cit.*, pp. 205-206.

nemusel by platit nic a ještě by se mohl dívat, jak je dodaný domestikant skrmen lvům.²⁴⁶

5. 3. 2 Zoologické zahrady jako kratochvíle moderny

Dalším krokem moderny v zálibě observování zvířat bylo masové budování zoologických zahrad, jež spolehlivě vytlačily dřívější menažerie (na proces lze ovšem nahlížet i tak, že zoo se z menažerií plynule vyvinuly). Zájem na budování zoologických zahrad zvyšovalo kromě (v této práci výše) uvedených zoologických ambic tehdejší, skladebně velmi pestré, přírodovědecké komunity, tak – neméně důležitě - odlišné pojetí zábavy, důraz na „moderní formy“ trávení volného času a podpora „racionální rekreace“, k níž docházelo od konce devatenáctého století; od třicátých let dvacátého století pak už přímo rozvoj masových zábav a hédonistického – a rovněž masového – vyhledávání radovánek. Zatímco však v první polovině dvacátého století byla zvířata v nich chovaná vnímána krajně antropocentricky, což odráželo celkové mimořádné zaměření na člověka a na mocné zaklínadlo té doby, totiž všestranný a lineární lidský „pokrok“ (v zoologických zahradách to bylo patrné zejména z architektury výběhů, jež odpovídala mnohem více estetickým zálibám lidí než potřebám živočichů, kteří je obývali), na počátku šedesátých let se situace mění. Nastupující postmoderna nachází svůj výraz mimo jiné v empatičtějším přístupu ke zvířatům a ve zvýšené citlivosti k různým ekologickým nuancím. Tzv. generace X – lidé narození v 60. a 70. letech – vyvíjí tzv. postmateriální kulturu, kritizuje modernu a projevuje zvýšený zájem o životní prostředí, zakládá rozmanitá emancipační hnutí, bojující za práva menšin, utlačovaných a slabých, ať už se jedná o menšiny rasové, ženy či právě zvířata. V sedmdesátých letech začala být zvířata výbornou živnou půdou k aplikaci těchto nových náhledů.

Zoologické zahrady zůstávají v očích mnohých barbarskými relikty devatenáctého století a jeho hodnot. Je ale třeba brát v potaz, jak moc se změnily od té doby, kdy byly zakládány ty první. Ostatně změny, jakými prošly zoologické zahrady, nám poskytují nedocenitelný materiál ke sledování změn, jimiž procházel vztah lidí ke zvířatům obecně a na mnoha jiných frontách, přestože ne tak očividně, jako tomu bylo právě v případě těchto institucí. Zoo měnily svůj vzhled, velikost klecí a výběhů, skladbu a počet chovaných živočichů a konečně i svůj účel – přičemž ten nyní zahrnuje širokou škálu zařízení od zábavních parků jako je například Wildlife Park v San Diegu, po rozmanitá safari, jež člověku

²⁴⁶ Harwood, Dix: *Love for Animals and How It Developed in Great Britain*. New York: Columbia University 1928, p. 227.

simulují tak úzký kontakt se zvířaty, že by něčeho podobného ve volné přírodě dosáhl jen těžko, až po zařízení specializující se na zachování ohrožených živočišných druhů, jejich rozmnožení a eventuální znovuvysazení do volné přírody. Přestože jsou zoologické zahrady v současnosti mnohem méně módní záležitostí než bývaly, nejsou tím méně populární, než bývaly, naopak: počet zoologických zahrad na světě vzrostl ze 120 v roce 1920 na 390 v roce 1959 a 883 v roce 1978²⁴⁷, a neméně tak stoupaly a stále stoupají počty návštěvníků. Přestože zoo stále přitahují davy a hrají klíčovou roli např. ve trávení volného času mimo domov s dětmi, byly zejména v posledních třiceti letech podrobovány ostré kritice a ztratily mnohé ze svých příznivců zejména z řad středních vrstev.

Zatímco původním cílem zoologických zahrad bylo zprostředkovat městskému obyvatelstvu kontakt s exotickou faunou, neboť tito lidé neměli jinou možnost ji spatřit jinde, excesivním rozvojem turismu a možností dopravy spolu s obrovským kvantem dokumentárních pořadů o všech myslitelných živočiších vysílaných v televizi ztratily zoo mnoho ze své výlučnosti.

BOX 4 Proměna prožitku zoo - diváctví od 19. st dodnes

Konec 19. století. Show podobného typu zažívají svou konjunkturu. Vrcholné období Hagenbeckových show, pařížské spektátorství na patologiích. Muzea se vyžívají v rozmanitých freaks, v Asii díky časové distorzi k vidění mnohé z těchto exponátů dodnes. Na počátku 19. století vznikly první zoologické zahrady; **William Hornaday**, ředitel a otec zakladatel zoo v Bronxu (jež je dnes jednou z nejvýznamnějších zoo na světě), prohlásil: „Není ušlechtilějšího úkolu, jemuž by šlo zasvětit zvíře nebo pták, než umístit jej v perfektně pohodlném zajetí, kde jej uvidí miliony lidí toužících se s ním seznámit.“²⁴⁸

V roce 1907 založil Carl Hagenbeck zoologickou zahradu v Schellingenu u Hamburku, která ještě jako běžnou akvizici předváděla celé rodiny Laponců, Súdanců, Eskymáky, Kalmyky, Sinhalce. V první čtvrtině 20. století začalo být nicméně vystavování lidí považováno za politicky krajně nekorektní zábavu a ustalo jak v Evropě, tak v Americe, kde se předtím konaly populární expozice nevšedních jedinců v zoo v Bronxu.

Současnost – rok 2000 – dosud

²⁴⁷ podle Mullana a Marwina (Mullan, B., Marwin, G.: *Zoo Culture*. London: Weidenfeld and Nicolson 1987.)

²⁴⁸ In: Malamud, R.: *op. cit.*, p. 225.

Vrcholný zážitek „zoo – gaze“. V prvním desetiletí 21. století se objevily reality show se zvířecími aktéry – např. skupinou goril chovaných v pražské zoo, či dokonce divoce žijících jihoafrických surikat (televizní kanál Animal Planet). Přiznává se tím svým způsobem nebývalá příbuznost člověka s ostatními savci, paradoxně ze srovnání reality show s živými lidmi a reality show s primáty dokonce vycházejí jako přirozenější a kultivovanější bytosti primáti, kteří jsou již na podmínky života v zajetí a omezeném prostoru sdíleném s několika dalšími jedinci zvyklí

Budoucnost

Dojde jednou k tomu, že za podobně nevhodné jako někdejší vystavování a okukování lidských bytostí, které se, ať už fyziognomicky či rasově, lišily od bílé euroamerické majority, začne být považováno i „okukování“ zvířat a jejich vystavování očím veřejnosti? To je otázka, která se per analogiam nabízí.

5. 3. 3 Proměna étosu zoologických zahrad

Pro první polovinu 20. století bylo charakteristické, že lidé měli zájem zvířata pozorovat a poznat je. V druhé polovině století se tento vztah podstatně mění, začíná převládat živý zájem nejen o zvířata samotná, ale i o jejich „povahu“ a zápas se stále rostoucím množstvím zásahů člověka do životního prostoru prostředí, ve kterém žijí. Dále nastupuje turistika zaměřená právě na exotické živočichy v jejich původním habitu. Stejně jako v případě držení domácích mazlíčků se zábava pro volný čas změnila v mnohem citovější pouto.²⁴⁹ Od šedesátých let 20. století výše začal být přístup k fauně tzv. „milovníka zvířat“ nejenom přijatelný, ale dokonce začal být považován za postoj svědčící o civilizovaném světonázoru dotyčného.²⁵⁰ Ba co víc, venkov a „divočina“ začaly být ve srovnání se světem „kultury“ až glorifikovány. (nebylo tomu tak v dějinách poprvé, viz např. okouzlení vznešeným divochem v 19. století či postoj romantiků). Pozorovatelé zvířat vytvořili novou zájmovou lobby, zasazující se o zájmy venkova a přírody, přičemž některé z těchto organizací, např. britská **The Royal Society for the Protection of Birds in Britain**, získaly neobyčejný vliv a moc. Tyto organizace byly předzvěstí pozdějších nadnárodních organizací na ochranu zvířat, jako je například **WWF** (World Wildlife Fund) či **Greenpeace**. Členové těchto prvních organizací měli větší zájem o ochranu a zachování živočišných druhů

²⁴⁹ Franklin, A.: *op. cit.*, pp. 63 – 64.

²⁵⁰ *Ibid*, p. 64.

a jejich přirozeného prostředí, než o organizování „zoologických podívaných“ – tedy výletů a výprav s cílem pozorovat zvěř. Trend se nicméně stal všeobecným až v sedmdesátých letech 20. století – rekreační a zábavní obsah observace zvířat byly coby antropocentrické nahrazeny empatictějším, tzv. zoocentrickým přístupem.²⁵¹ Potřeba kontaktu se živočichy dnes stoupá, hojně podpořena také akcentováním terapeutické blahodárnosti kontaktu se zvířaty.

Mluvit o zoologických zahradách generalizujícím způsobem by se mohlo zdát jako redukcionismus – není zcela spravedlivé dávat pod společného jmenovatele mnoho různých jednotlivých institucí, které se od sebe mohou kvalitativně diametrálně lišit. Tento můj redukcionismus je však zcela vědomý. Některé dnešní zoo se svým vzhledem i proklamovaným programem skutečně signifikantně odlišují od zahrad „předchozí generace“ – zatímco na druhou stranu některé jiné vypadají naprosto stejně jako původní zoo. To ale není to, na co bych zde chtěla poukázat; chci naznačit, že étos zoologických zahrad, perspektiva, z níž vycházejí, je (možná paradoxně) stejná jako byla při jejich hromadného zakládání v 19. století, a že úpravy a změny, ke kterým v jejich tvářnosti i „obsahu“ došlo, jsou povahy spíše kosmetické, byť by se o to přela většina jejich ředitelů. Zoologické zahrady jsou institucemi pohříchu spíše retrográdními, ať už mají v proklamovaném programu cokoliv.²⁵²

Zmíněný étos zoologických zahrad se od jejich vzniku proměnil. To, co kdysi bylo primárně považováno za zábavu – „dívání na zvířata je zábava“, přičemž tato zábava odůvodňovala a ospravedlňovala účel zakládání a další existence zoo - je dnes vnímáno jinak. V samých počátcích zoologického zahradnictví bylo zábavou i pošťuchování zvířat (někdy značně kruté) či divácké krmění vystavovaných zvířat; dnes by to sice mnozí návštěvníci považovali a považují za zábavné nadále, ale názor většiny - včetně vedení zahrad - se mezitím posunul k náhledu, že v případě těchto aktivit jde o barbarismy. Dřívější metapříběh o *zábavě* nahradil metapříběh o *ušlechtilém úkolu* - záchraně vymírajících živočišných druhů a roli zoologických zahrad coby vzdělávacích institucí; lidé, zejména děti, mají „jedinečnou možnost setkat se s živočichy, které znají z knih, či ještě spíše televizních kanálů jako **Animal Planet**“, tváří v tvář. Údajný úkol záchrany vymírajících druhů dovoluje našemu vědomí potlačit fakt, jak obrovskou hrozbu pro zvířata v přírodě člověk představuje – a že je to právě *on*, kdo za jejich úbytek a vymírání může. Většina dnešních lidí tak vnímá zoologické zahrady jako kulturně i sociálně neproblematicky přijatelné *vzdělávací* instituce, ba dokonce jako něco

²⁵¹ *Ibid.*

²⁵² Malamud, R.: *Reading Zoos: Representations of Animals and Captivity*. New York: New York University Press 1998, p. 4.

žádoucího, asi jako jsou pro město žádoucí divadlo, parky či knihovna²⁵³.

5. 3. 4 Problematizace pohledu na vnímání zoologických zahrad & problematizace samotného pohledu diváka v zoo

Viděno „zevnitř“, fungují zoologické zahrady obdobně jako instituce *zábavní*, včetně rafinovaných *public relations* a marketingové stránky věci, tedy aspektu, jak celý zážitek co nejlépe „prodat“, čímž se řada představitelů (např. mnozí ředitelé zoologických zahrad) nijak netají. Takto potom čteme slova ředitele zoo v Atlantě **Terryho Maplea**, který o „úspěšném provozování zoo“ mluví rétorikou doby, kdy byl americký kapitalismus v plenkách: „*Žádný návštěvník by z naší zoo neměl odcházet, aniž by si odnášel nějaký výjimečný postřeh, nápad, zážitek či memento.*“²⁵⁴ Jeho slova připomínají spíše reklamu, než aby evokovaly zoologické či ekologické pozice.

Přítom náš náhled na zoologické zahrady jako na užitečné *kulturní* instituce může být právě ten největší problém. Jakmile totiž začneme zvířata – tady navíc zvířata už *à priori* v lidském zajetí - řadit mezi „kulturní atrakci“ (a máme přítom na mysli pochopitelně *svou*, tedy *lidskou* kulturu), ubíráme jim tím něco zcela esenciálního z toho, čím ve skutečnosti jsou. Nikoho obvykle (přinejmenším v rámci médií pojednávajících o zoologických zahradách či přímo v promo-akcích dotýčných zoologických zahrad) nenapadne zpochybňovat naučnou roli, kterou zoo zejména pro děti hrají. Na povahu poznání, které si dejme tomu ono dítě fixuje a přijímá je posléze jako danost, se příliš nehledí. Povaha tohoto poznání je ale značně na pováženou už tím, jak je zkrácená. Zoo totiž budí dojem, že *dejme tomu* „zebra“ je ta pruhovaná bytost, která žije *dejme tomu* v centru New Yorku, obklopená z jedné strany hrochem a z druhé strany klokanem, a že skutečnost, že je těchto zeber v jejich původním výskytu málo, spolu s faktem, že přeci každý člověk má právo a výsadu vidět, jak taková zebra vypadá živá mimo rámec televizních pořadů o zvířatech, je dostatečně plausibilní důvod, proč například ony zebry v původním habitu odlovovat a přivážet je do podobných center podobných metropolí po celém světě. A že je perfektně normální kdykoliv si přijít a kdykoliv se na zebra právě na tomto místě podívat; co podívat, libovolně dlouho si ji prohlížet, volat na ni, fotit si ji.

Chování, které můžeme pozorovat u živočichů držených v zoologických zahradách,

²⁵³ *Ibid*, p. 1.

²⁵⁴ Maple, T., Archibald, E.: *Zoo Man: Inside the Zoo Revolution*. Atlanta, GA: Longstreet P, 1993, p. 79.

je ale zřídka stejně jako to, co můžeme vidět u živočichů žijících divoce; stejně tak lze polemizovat o tom, zda to, co „tvorí“ nějakého živočicha, je pouze jeho tělesná schránka či pouhá fyzická přítomnost na nějakém místě. Není to mnohem širší konglomerát jevů, tedy např. celý soubor chování v původním habitu?²⁵⁵ Zoologické zahrady nabízejí poměrně malou příležitost k přirozenému chování či sociálním kontaktům zvířete. Připomínám, že mluvíme o tom, co je „skutečná podstata“ nějakého živočicha, náš fokus jde tedy mimo běžný rámec toho, co například vytýkají zoologickým zahradám ochránci práv zvířat²⁵⁶ (krutost vytržení zvířete z jeho původního prostředí, vystavení na odív davům – někdy definované dokonce jako ponížení z observace davy, nepřiměřenost nahrazení původního prostředí jeho chabou imitací v zajetí, atd.). Co si z podobné expozice návštěvník odnáší? Co o člověku vypovídá potřeba „mít“ zoologické zahrady, ať už v jejich dnešní, či původní podobě?

Otázka, co vlastně *je* podstata takové opět např. zebry, se zdá poněkud sporná, teoretická, nejednoznačná a filosoficko-řečnická. Kdokoliv ale kdy měl možnost pozorovat nějakého živočicha ve volné přírodě a stejného živočicha v zajetí, může potvrdit, že to jsou skutečnosti kvalitativně zcela odlišného řádu. Člověku je při zážitku ve volné přírodě jasné, na jaký kontinent (či do jaké menší geografické jednotky) daný živočich patří; je mu jasné, že musí jet na určité místo (zde stepní, stádní a z dálky viditelný lichokopytník zebra není nejlepší příklad, ale dejme tomu jiný „trhák“ zoologických zahrad, třeba tygr, už ano) a na něm zvíře např. ještě stopovat, či na něj číhat, či na něj někde náhodně a nečekaně narazit, zkrátka že setkání se živočichy jsou poměrně vzácná a nesamozřejmá (zde se dá těžko zobecňovat, samozřejmě jsou i živočichové hojní). Ať už se však jedná o setkání se živočichy vzácnými či hojnými, platí pro tato setkání, že na rozdíl těch v zoo nikdy neprobíhají podle stejného scénáře a povaha zážitku může být velice překvapivá; dále tím, že jsou to setkání náhodná, neplánovaná a nahodilá, živočichové v nich vystupují mnohem svébytněji než v podivném sousedství ze zahrady, kde je assembláž „zoologických skvostů“ z celého světa. Zároveň je při setkáních s živočichy ve volné přírodě patrné, že zde nejsou pro nás, kvůli

²⁵⁵ Hancock, D.: So Long, Old Zoo. *BBC Wildlife*. P. 424 Channel, June 1991.

²⁵⁶ „Ochránci zvířat“ je velice zjednodušující termín, neboť rozmanitých ochrannářských hnutí a skupin je velké množství a jejich náhledy a cíle se velmi liší. Blíže tedy viz např. Kohák, E.: *Zelená svatozář*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) 2000, či Singer, P.: *Animal Liberation: A New Ethics for our Treatment of Animals*. New York: New York Review/Random House 1975. Společné jim však je to, že mají stejný úhel pohledu a fokus zájmu – jde jim o to, zda je se zvířaty v zahradách nakládáno s ohledem na jejich potřeby, jde tedy o pohled ze strany zvířete; tím, jak „výsledný produkt“ působí na recepci diváka a jak zkrslující může být to co vidí na formování jeho představy o observovaném živočichovi se nezabývají.

nám, pro naše potěšení či pobavení, ale že si žijí *svůj vlastní* život v přesně daném geografickém prostoru.

Zde se dostáváme k samé podstatě „zoologického diváctví“. Jen naprosté minimum divoce žijících zvířat by si dobrovolně zvolilo variantu žít zcela na očích člověku²⁵⁷, neřku-li celým zástupům lidí. I v průběžně se objevujících seriózních kritikách zoo je tento aspekt poměrně marginalizován (poukazuje se spíše na velikost výběhů, jejich vybavení, přítomnost či nepřítomnost spoluzvířat – a ano, také přítomnost vhodného úkrytu, kterým se ale nikdy nemyslí život zcela mimo dohled lidí, kterýmžto krokem by zoo pozbyla svůj spektakulární *raison d'être*, byť by to mnozí živočichové nadšeně uvítali), zatímco v metaforice takových literárních emanací jakými jsou např. hudební texty či básně se jako negativní fenomén ze zoo objevuje permanentní bezmocné vystavení zvířat neomaleným pohledům davům lidí snad nejčastěji.

Pochybnost a svým způsobem i zvrácenost tohoto typu diváctví – tedy bezostyšné civění na veškeré činnosti zvířat, která se před našimi pohledy nemají kam skrýt (a uvědomme si, jak úzká je hranice mezi diváctvím a voyeurstvím, především definujeme-li voyeurství jako dívání se na někoho, aniž by to dotyčný mohl ovlivnit, tedy „neoprávněné“ dívání) – pochopíme lépe, vrátíme-li se do 2. poloviny 19. a v nejzarytějších případech ještě první dvě desetiletí 20. století, kdy byli poměrně rutině vystavováni i lidé nějak fyziognomicky či etnicky odlišní od bílé euroamerické majority; pozoruhodné jsou v tomto smyslu i ohlasy, které u tehdejší společnosti podobné výstavy vzbuzovaly a jak se tyto ohlasy proměňovaly.

Ze všeho výše uvedeného vyplývá, že jestli nás tedy zoo o něčem, byť skrytě a značně podprahově přesvědčují, je to skutečnost, že my lidé jsme jakýsi „imperiální živočišný druh“ a že máme právo s živočichy nakládat po svém; i když toto „po svém“ mohou být takové ušlechtilé pohnutky (či pseudopohnutky) jako konzervace vymírajících druhů. To, co vidíme v zoo, nás neutvrzuje v tom, že se díváme na živého tvora, který žije na jiném kontinentu svůj vlastní život coby součást tamního ekosystému, ale že to, co máme jako pasivní diváci před sebou, je „zábava, exponát výstavy, menažerijní spektakl“. Jak říká na

²⁵⁷ Když už k podobným aliancím dochází, setkáváme se s nimi v krásné literatuře apod. jako s příběhy, které jejich autoři popisují jako velmi křehké, krásné a cenné pouto – za všechny jmenujme např. knihu Erazima Koháka *P. S.: Psově* (Praha 1993) o životě ve srubu v amerických lesích, antilopu Lullu ve *Vzpomínkách na Afriku* Karen Blixenové, soužití Timothy Treadwella s medvědy a liškami v dokumentárním filmu zpracovaném Wernerem Herzogem *Grizzly Man* (2005), aj.

toto téma **Michael W. Fox**:

„S žádným mimolidským živočišným druhem nemůžeme navázat jakékoliv spojení či spojení, díváme-li se na něj jako na bytost v lidském zajetí, ať už se toto zajetí děje pod jakkoliv ušlechtilou záminkou. Zoologické zahrady jsou v tomto ohledu křivými zrcadly, která nás ujišťují o tom, že máme rádi zvířata, máme k nim úctu a pomáháme při jejich záchraně; skutečnost je ale taková, že za těchto okolností nelze pochopit posvátnost mimo-lidského života. Tváří tvář těmto zvířatům můžeme pociťovat maximálně sympatie, zvědavost, úžas či pobavení.“²⁵⁸

A co je zcela nesporné – zoologické zahrady nám ukazují poněkud falešné místo v řádu věcí. Ať už se od 18. století, kdy začaly vznikat, proměnila jejich podoba jakkoliv, bylo to zaprvé vždy spíše k obrazu lidskému než zvířecímu, zadruhé pak samotná jejich podstata vychází ze stavu věcí, v němž je člověk pán tvorstva, s nímž manipuluje, jak mu libo, na čemž se až dodnes nezměnilo nic.

Obrázek 11: zdárná adaptace lva na podmínky zoologické zahrady, alespoň podle indického tisku

²⁵⁸ Fox, M. W.: *Inhumane Society: The American Way of Exploiting Animals*. New York: St Martin's, 1990, pp. 153 – 4.

5. 3. 5 „Zookolonialismus“ aneb Psychologické aspekty držení zvířat v zajetí

Zkusme se podívat na zoologické zahrady z jiného úhlu pohledu, než bývá zvykem. Nepředstavují totiž kulturní nebezpečí či možné umrtvení naší senzibility? Mnozí považují zoo a jejich „úkol“ za téměř posvátné; **Randy Malamud** se domnívá, že zplošťují a paralyzují naši schopnost být „kulturní“. Zažít živočichy v zoo je až příliš snadné a jejich „uspořádání“, přizpůsobené především pohodlí lidského diváka je neadekvátní; pasivní a líný způsob vnímání podporuje „imperiální“ kulturní návyky a vyvolává nežádoucí způsob vnímání/ oceňování živočichů a pocit falešné kontroly nad nimi²⁵⁹. Těžko říci, jaká je „správná“ cesta jak pozorovat, interagovat a učit se od zvířat nedomestikovaných lidmi, zoo to nicméně nejsou.

Není nijak prokázané, že by zoo napomáhaly k rozšíření člověkovy představitosti či jeho kulturní či ekologické sensitivity, jak proklamují ve svých programech; ba co hůř, jak říká např. **John Roberts**²⁶⁰ - fungují právě naopak. Je těžké se od zvířat něčemu naučit, a už vůbec nám nemohou dát „lekci“ o ekosystému, který s nimi sdílíme – přinejmenším v onom omezeném čase, který věnujeme návštěvě zoo (tedy např. odpolední procházka), a při oné omezené pozornosti, kterou věnujeme návštěvě zoo. Ponaučení či vzdělání či jak už to nazveme, které v zoo nabydeme, má navíc poměrně spornou hodnotu – studie zoologa **Stephena Kellerta** (obsahovala dotazníky a statistiku coby výsledný výstup) ukázala, že i pravidelní návštěvníci zoologických zahrad toho o zvířatech vědí mnohem méně než výletníci, lovci nebo rybáři, tedy další skupiny, které se holedbají zájmem o zvířata. Problém přinejmenším dnešních zoo velkých západních metropolí není, že by pořádaly málo vzdělávacích a naučných programů, ale spíše málo receptivní publikum, které si z nich nic neodnáší²⁶¹.

Zoo „aspirují“ na to dokončit, co **Stephen Greenblatt** naznačil ve své knize *Marvellous Possessions*, neboť jsou jakousi „asimilací odlišného“. Snaží se co nejpřirozeněji (více či méně úspěšně) včlenit divoká zvířata do lidské společnosti, a tím ukázat, že bytosti, které jsou tak očividně „jiné“ (uzavřením v kleci, dietou, označením líčícím unikátní detaily jejich existence) jsou neproblematicky asimilovatelné lidmi. Podprahovým záměrem této

²⁵⁹ Malamud, P.: *op. cit.*, pp. 5 – 8.

²⁶⁰ Barzdo, Berger, J., Rawlence, Ch., et al.: *Zoos*. London: Institute of Contemporary Arts 1982, p. 60.

²⁶¹ Jamieson, D.: Against Zoos. p. 111, In: Singer, ed.: *In Defence of Animals*. Oxford: Blackwell 1985, pp. 108 – 117.

asimilace je ukázat, jak nezměrné je bohatství lidského „majetku“, když do něj spadají i tak vzdálené „zvířecí, či jiné přírodní objekty“. Značná energie – časová, finanční, kulturní – proudící do podniku typu zoologická zahrada, získávání akvizic k vystavování, opatřování tun potravy pro ně, atd. skutečně nebývalým a velkolepým způsobem ukazuje a potvrzuje, byť poněkud marxisticky řečeno, notnou „kapitalistickou hegemonii“ a je reprezentativní výkladní skříní moci společnosti, která se něčím takovým může pyšnit. Že zoo tuto roli skutečně hrají (byť se tyto pohnutky rekrutují spíše z podvědomí než vědomí zmocněných osob), můžeme vidět např. v dychtivé, nadšené a idealistické rétorice místních pověřenců při debatách o tom, jak např. pozvednout/ vylepšit tvář či prestiž města/ okresu/ atd. Explikační projevy o tom, jak důležitá a potřebná je zoo pro dané místo a o jak skvělou sociální investici se jedná potvrzují, že „vlastnění zoo“ je skutečně demonstrací „moci“ sui generis.

„Chození do zoo“ nelze vnímat jako izolovanou praxi vytrženou z kontextu doby a z kontextu jiných „praktik“ či „kulturních konstruktů“ (imperialismus²⁶², konzumní způsob života, věznění a pohled na něj, zotročování, sadismus, voyeurismus a diváctví, mimo jiné).

Malamud oslavuje Greenblattův výrok, že „provozování zoologických zahrad není „poznání a vzdělávání se o jiném“, ale „praktika provozovaná na jiném“²⁶³.

Zvířata zároveň naplňují lidskou představu něčeho dokonalého a nevinného (důkazem toho může být obecný obraz lidského podvědomí, v němž zvířata pohromadě ztělesňují rajskou dokonalost, ať už se toto emanuje na barvotiskových obálkách časopisů svědků Jehovových, nebo ať je to v jednotlivých dílech krásné literatury²⁶⁴), avšak v opačné polaritě i něco, co je nutné spoutat, zkrotit a porobit. Zoologické zahrady jsou nejkřiklavějším ztělesněním této naší ambivalentní perspektivy.

Rozmanité imperiální výboje za renesance učinily ekonomicky, historicky a morálně možným „sbírat“ živá zvířata a shromažďovat je na místech k tomu účelu vytvořených. Viktoriánská doba celý proces akcelerovala, institucionalizovala a „požehnala“ držení zvířat v zajetí a jejich observaci masami. Naše doba je pak už jen konfrontována s následky těchto dřívějších pochodů.

²⁶² Podotýkám, že tento termín používám ve vztahu zejména ke skutečným koloniálním impériím a dnešním eventuálním duchovním/ kulturním impériím; tedy nikoli jako obsahově vyprázdněný výraz ideologického komunistického čtiva označujícího tím výrazem západní/ nekomunistické země

²⁶³ Malamud, R.: *op. cit.*, p. 13.

²⁶⁴ Jako příklad lze uvést *Píseň o mně* Walta Whitmana, v jejíž 32. části říká: „I think I could turn and live awhile with the animals“.

5. 3. 6 „Divoká“ zvířata ve strukturách konzumní společnosti

Dalším extrémně zajímavým tématem je zapojení přírody/ volně žijících živočichů do struktur konzumní společnosti. Zodpovědnost, kterou údajně vůči vymírající fauně máme a kterou plníme právě prostřednictvím zoologických zahrad, je paradoxně jedním z nejcharakterističtějších výrazů naší blahobytné, konzumní společnosti. Nápadně připomíná zodpovědnost, jíž se zdáli nést občané Britského impéria – ono známé „břímě bílého muže“. Tak jako v 19. st. „slunce nikdy nezapadalo nad Britským impériem“, nezapadá dnes nad Mc Donaldem. Zoo apelují na zodpovědnost veřejnosti za ochranu přírody a záchranu fauny a na „ušlechtilou povinnost“ člověka zhostit se tohoto úkolu. Téměř bezezbytku zde platí, že ani v rukách nejosvědčenějších „konzumních mágů“, tedy obchodníků, kterým leží ochrana či šetrný přístup k ohrožené divoké fauně na srdci (či si alespoň myslí, že jim leží na srdci) může kultura konzumu zprostředkovat smysluplný vztah mezi lidmi a divokými zvířaty jen těžko. O to kurióznější ale je, že společnost tento fakt téměř nereflektuje. Být „bio“ či „eko“ je zkratka „in“, a přímé důkazy toho, že příroda bohužel může „dobře fungovat“ jen tehdy, je-li oddělena a uchráněna lidských komerčních a „konzumních“ zájmů, jsou velkoryse ignorovány.²⁶⁵

V souvislosti s konjunkcí zvěře a kultury konzumu je pozoruhodným dokumentárním materiálem kniha již zmíněného ředitele zoo v Atlantě **Terryho Maplea**²⁶⁶ o proměně zoo pod jeho vedením. Ačkoliv je kniha psána v duchu **Dalea Carnegieho** či **Horatia Algera** a děl typu *How to Win Friends and Influence People* a zoo líčena jako zázračný úspěch, přičemž podle ní ze skomírající instituce barbarsky zacházející se zvířaty vznikla pod novým vedením příkladná moderní zoo (např. na straně 17 tohoto opusu se doslova píše o „proměně k dokonalosti“; kapitola o zvolení Terryho Maplea ředitelem zoo se jmenuje „Vstávající fénix“, její hodnota spočívá spíše v tom, co vypovídá sama o sobě, než v tom, co v ní chtěl světu sdělit T. Maple. Je totiž patrné, že jde spíše o autobiografii a oslavu schopného managementu než o dějiny instituce; o osobní úspěch a vzestup než o živočichy v zoo držené. Je zcela evidentní, že zvířecí zájmy jsou zájmům lidí, kteří se zoo mají něco společného (tedy ti, co ji spravují i návštěvníci), zcela podřízené. Zvířatům je v Mapleově díle věnován minimální prostor; ta v zoo prostě *jsou*, a jsou tam proto, aby seděla ve výběžích, které jim lidé vyhradili. Byť se v knize objevují i náznaky diskurzu jistě „ekologické sensitivity“²⁶⁷, je

²⁶⁵ Malamud, R.: *op. cit.*, p. 98.

²⁶⁶ Maple, T., Archibald, E.: *Zoo Man: Inside the Zoo Revolution*. Atlanta: GA: Longstreet P 1993.

²⁶⁷ *Ibid.*, p. 73: „Vizí naší zoo bylo znovu-zprostředkovat zážitek, jaký má člověk s divokými zvířaty v Africe“.

tato vize anihilována hned o dvě strany dál fotografií fotbalisty Pelého, driblujícího si míčem se slonem Starletem při „fotbalovém zápase“, organizovaném v roce 1986 firmou **Ford Motor Company**, přičemž Starlet je nastrojen do oblečku připomínající vystrojení cirkusových slonů, na kterém je napsáno: „Jsem Starlet. Navštivte mě v Atlantské zoo“.²⁶⁸ Zatímco Maple – z hlediska prosperování svého podniku (zoo) zcela správně – vidí podobné počiny jako výborné reklamní trháky plnící kasu, s autentickým zážitkem setkání člověka a divokého zvířete to má společného opravdu pramálo. Jeden z nejpodstatnějších momentů Mapleovy knihy je dále právě to, jak mluví o návštěvnickových „transakcích“, tedy krocích vedoucích k tomu, aby návštěvník dosáhl „prohloubeného zážitku“, tedy onoho zážitku, jaký „má člověk se zvířaty v Africe“. Lze toho podle něj dosáhnout především prodejem a distribucí předmětů jako magnetky, trička a další předměty s logy zoo a jinými aluzemi na ni.

Maple s tímto přístupem rozhodně není sám; zcela namátkovým brouzdáním po webových stránkách zoologických zahrad po celém světě se setkáváme s případy nejen obdobnými, ale i absurdnějšími. Zadáme-li kupříkladu do vyhledávače jmenovitě ředitele

²⁶⁸ Dalo by se oponovat dvěma argumenty: 1986 je poměrně dávno a doba se změnila. Ale není tomu zcela tak: míle daleko od Atlanty a o 18 let později, totiž v pražské zoo v roce 2004, rozvířil hladinu veřejného mínění případ „reklamního šimpanze“ Sherleyho. Do České republiky byl prodán před pěti lety z Guineje, po krátkých peripetiích se dostal do cirkusu Berousek (aniž by majitel cirkusu o nelegálnosti podniku tušil, neboť šimpanzovy doklady se zdály být v pořádku). Jak se později zjistilo, guinejská zoo, jež Sherleyho do Čech prodala, vůbec neexistovala. Šimpanz v Čechách tedy nebyl legálně. A protože byl jako ohrožené zvíře chráněn mezinárodní úmluvou CITES, podle níž nesměl být využíván ke komerčním účelům, měl jít z cirkusu do zoologické zahrady, kde většinou nelegálně dovezení živočichové končí. Což by v danou chvíli asi byla přijatelnější varianta, než aby byl vrácen do volné přírody, kde by s největší pravděpodobností už nepřežil. Další otázkou, kterou ovšem nikdo nevznesl, zůstává, zda by byl Sherley v zoologické zahradě vystaven využívání pro komerční účely méně, neboť prozatímním vrcholem jeho mediální kariéry bylo vystupování v televizní reklamě na Komerční banku spolu s ředitelem pražské zoo Petrem Fejkem. (případ šimpanze Sherleyho podle Gálová, Z.: Šimpanz Sherley už si nevydělá. *Lidové noviny*, 18. 12. 2004, p. 19).

Dalo by se argumentovat i plausibilnějším „protivzorem“ – a to např. dlouholetým ředitelem pražské zoo Zdeňkem Veselovským (už ale ne např. jeho současným ze zoo ve Dvoře Králové Josefem Vágnerem, kde šlo o „komerci“, tedy o obchodní stránku věci zcela nesmlouvavě; rovněž tak ne třeba s G. Durrellem, jehož velmi „záchranně“ vedená zoo, už svým notným „samosponzoringem“, musela dbát na reklamní a výdělečný aspekt převelice). U Veselovského bylo poměrně nepropojení zoologického programu s komerční stránkou v podstatě „nepřirozené“, totiž způsobené dobou komunismu, která se snažila jít proti západnímu konzumu. Zoo zcela dotoval stát a věci jako výběhy (např. jejich velikost) a jejich zařízení byly korigované rovněž dobou a finančními možnostmi této doby, byť by ředitel zoo měl zcela reálnou představu o potřebách svých chovanců a byť by jemu osobně šlo v první řadě o ně – což v tomto případě asi šlo.

zoologických zahrad (jak už to u osob veřejných bývá, mají média často zájem o jejich názorové postoje i ve věcech, které s problematikou zoo nesouvisejí), dobereme se mnohdy ještě kurióznějších skutečností než slona Starleta v tričku zvoucím diváky do zoo. Abych pouze neteoretizovala, cituji úryvek z rozhovoru se současným ředitelem Zoo Praha **Petrem Fejkem** pro internetový časopis *Dům a zahrada*, kde byl tázán „jak bydlí“:

„Myslím, že nám se podařilo, aby se náš dům dokonale sžil s místním prostředím téhle nevelké vesnice. Zahrada má osm set metrů čtverečních a dům je v ní natolik schovaný, že sem není vůbec vidět. Jedině kvůli němu jsem se prodal do televizní reklamy na Komerční banku, abych na něj vůbec finančně dosáhl. Reklama se slonem mi pomohla překonat trable s penězi. Jsem rád, že jsem se v jednačtyřiceti letech dobral k vlastnímu domu, k vlastnímu bydlení a vytouženému soukromí. Bydlíme tu od Vánoc, nastěhovali jsme se dva dny před Štědrým dnem a je to naprosto orgastické a úžasné!“²⁶⁹

Asi ani není třeba říkat, čím je tato výpověď abstrózní. Ředitel zoo sice pocítuje potřebu vysvětlit, proč se on sám „zaprodal“ televizní reklamě; že kvůli stavbě *svého* domu „zaprodal“ slona, který nota bene není *jeho* slonem, jej evidentně nijak nezaráží, přinejmenším vycházíme-li pouze z tohoto textu aniž bychom panu řediteli dali šanci opřít celou historku nějakou nepochybně barvitou a nápaditou explikací. Pan Fejk podobně vystupoval také v reklamě s výše (v poznámce pod čarou) uvedeným šimpanzem Sherleym, za což se údajně později styděl a omluvil. Tisková zpráva bohužel neuváděla komu – zda divákům, řediteli cirkusu Berousek, či samotnému Sherleymu.

Zoologické zahrady pochopitelně nejsou jediným hájemstvím, kde se komerce mísí s nějakou pokleslou formou ekoaktivismu. I ledaskde jinde jsou nákupčí utvrzováni v tom, že koupí nějaké věci podpoří či zachrání nějakého živočicha či přírodní oblast. Celý proces budí zdání, že zvířata mají z podobných procesů přímý užitek, že peníze utracené „za přírodu“ či „na přírodu“ jsou užitečně utracené peníze, ať už na druhém konci celé transakce stojí kdokoliv. Fenomén eko-byznysu poněkud překvapivě zpopulárněl v posledních dvou dekádách, kdy se rozmanité ekologické hrozby staly bezprostředními, aktuálními a nepřehlédnutelnými. Takzvaný trh se „zeleným zbožím“ zaznamenal velkou konjunkturu; útulné New Age obchody v euroamerické oblasti výrazně prosperují, prodávající přírodní fetiše jako fosílie, mušle či kameny. Amerika je v tomto ohledu „o krok napřed“, neboť v ní existuje několik obchodních řetězců typu **The Natural Store**, kde lze zakoupit včetně knih a cd „vše“, díky čemu je možné „lépě porozumět přírodě“. Lidem je tím podsouván falešný

²⁶⁹ Co mám rád... *Dům a zahrada*: <http://daz.garten.cz/texty.php?idc=20060503>

pocit, že se v „záležitostech přírody“ nějak angažují, aniž by se museli pouštět do mnohem méně efektivních a prvoplánově „pěkných“ záležitostí jako je environmentalismus či jiná forma angažovaného přístupu za záchranu fauny. (Nijak tím neříkám, že třeba nákup kosmetiky netestované na zvířatech v **Body Shopu** je „špatný“; jen je třeba mít stále na paměti, že zde bohužel jde více o módní výstřelek konzumní společnosti než o nějaké konstruktivní, natož radikální řešení některého z reálných ekologických problémů).

5. 3. 7 Zahrada vypovídá aneb zoo-jazyk

Zoologické zahrady jsou úpravnou metaforou – nikoli pro „zvířata“, ale pro „naše zvířata“, respektive pro to, co jsme jim a z nich udělali; mají výpovědní hodnotu o tom jak je vnímáme a zároveň jak si myslíme, že je vnímáme.²⁷⁰

Další věc pro zoologické zahrady charakteristická je radikální zkreslení naší představy o dotyčném v zoo viděném živočichovi oproti realitě. (Díky observaci ze zoo by si tedy téměř každý mohl myslet, že např. orangutan „je hromada rezavých chlupů, co se válí v koutě“, orangutanově činnosti v pralese na Borneu to ale moc neodpovídá.) Výzkumy ukazují (např. **Mullan a Marvin**²⁷¹, 1. pol. 80. let), že návštěvníci zoo mají tendenci být zklamaní, když si ospalé a letargické živočichy před svými očima mohou jen obtížně představit jako „divoké lovce afrických savan“. A ať už je původní prostředí živočichů v zoo nasimulováno jakkoliv, je stále tak nepřirozené, že oklame málokoho. Zoo tak představují fascinující paradigma lidmi interpretovaného světa; ale je třeba tuto interpretaci neustále chápat jako odlišnou od světa reálného – tak jako se „označující“ liší od „označovaného“.

Pro představu o tom, jak potom lidé vnímají zoologické zahrady jako celek, je velmi cenná krásná literatura se svými zmínkami o nich. V krásné literatuře vyplouvá na povrch jedna diskrepance: ať lidé obecně obdivují a cení si volně žijících zvířat ve volné přírodě jakkoliv, knižní obraz zoologických zahrad, ačkoliv v nich žijí ta samá zvířata, je jiný. Na principu interakce a intertextuality se v zoo setkávají „příroda“ a „kultura“, ale navzdory tomu, jak zoo o sobě samých vypovídají a jak jsou oficiálně jako instituce chápány, jejich obraz v beletristických textech vyznívá poněkud odlišně; jsou v něm akcentovány aspekty jako zajetí, uvěznění, a jiné spíše negativně konotované fenomény, a zoo tak slouží právě coby synonymum či metafora smutku, nesvobody a otupené citlivosti; zkrátka něčeho

²⁷⁰ *Ibid.*, p. 15.

²⁷¹ Marvin, G., Mullan, B.: *Zoo Culture*. London: Weidenfeld and Nicolson 1987, p.159.

neblahého.²⁷²

Mezi texty o zoologických zahradách nesmíme zapomínat ještě na jeden typ textů, a to samotné texty ze zoologických zahrad, tedy nápisy popisující samotné vystavené živočichy. Je zajímavé vidět je především v jejich proměně, přičemž „původní verze“ nám ještě dnes mohou poskytnout třeba asijské zoo, kupříkladu v post – koloniální Indii²⁷³. „Literární tradice“ popisků k vystavovaným živočichům se pochopitelně rozvíjela; ve své dnešní podobě obširných erudovaných pojednání u výběhů se zážitek ze zoo proměnil v něco, co je téměř *podmíněno* gramotností (pohlédneme-li nazpět do 19. st. na povahu atrakce, kterou byla např. jedna z prvních zoo vůbec, totiž londýnská zoo v Regents' parku, a rovněž na publikum, které ji frekventovalo, nešlo tehdy rozhodně o žádnou sofistikovanou ani učenou záležitost). Zjednodušeně řečeno, nápisy v zoo užívají přísně vymezeného jazyka, aby autoritativně „kontextualizovaly“ představené živočichy. V tomto případě už je poměrně jedno, jestli jsou to někdejší cedulky na trojitých klecích s hesly „VELMI NEBEZPEČNÉ ZVÍŘE – NESAHAT – NEKRMIT“, nebo dnešní stručné zoologické pojednání o původním výskytu, složení potravy, délce březosti a počtu mláďat dotyčného zvířete. Pochopitelně, že ze srovnání dnešních faktografických popisů u klecí a krásné literatury musí jazyk autorů krásné literatury vyjít jako výmluvnější, neboť žádný předem daný rámeček nemá a mohou „jím“ tak vyplout na povrch i skutečnosti, na které v „zoo jazyce“ není místo; oba se nicméně hodnotně doplňují.

BOX 5 Zastánce ptactva a zoologický zahradník Jiří Janda

Zmínit se zde o ornitologovi Jiřím Jandovi (1865 – 1938), zakladateli pražské zoologické zahrady (otevřena byla, z velké části díky Jandovu úsilí a ve srovnání se zoologickými zahradami hlavních měst jiných evropských států nesmírně pozdě, až roku 1931), je důležité hned z několika důvodů. Představuje totiž zajímavou názorovou platformu pro několik v této práci pojednávaných témat; totiž z hlediska zoologického zahradnictví; z hlediska fenoménu lovu – a to dokonce jeho odnože, jíž se my nedotýkáme, byť je i v naší době aktuální, totiž bezohledného výlovu jednoho či několika druhů coby kulinární speciality – tehdy šlo o ptactvo, dnes třeba o kytovce; dále z hlediska problematiky drezúry zvířat. Na

²⁷² Např. Virginia Woolfová v dopise Barbaře Bagenal z roku 1920 i jinde, abych jmenovala jeden příklad z mnohých.

²⁷³ Např. mé vlastní pozorování z kalkatské zoo v roce 2006: nápis „KEEP SAFE DISTANCE FROM THE WILD ANIMALS“ v několika provedeních i na výběhu bažanta bhútánského (*Polyplectron bicalcaratum*).

všechny tyto záležitosti přitom vykazuje značně progresivní náhled, stojící za ukázkou, neboť v mnohém tvoří kontrast toho, co jsme o majoritním dobovém smýšlení o fauně uvedli. Vybrané ukázky jsou vybrány z knihy *Ptačí profily*, jednoho z četných popularizačních děl o avifauně, jež z jeho pera vzešla.

„Když dostaví se první mrazy, objeví se u lahůdkářů a zvěřinářů pletence kvičal. A břichopáskové zastavují se a pomlaskávají v předtuše vítaného pamlsku. Ale podívejte se blíže na ty věnce bezduchých tělíček. Zcuchané a spleené krví hlavičky, jasná kdys očka, zapadlá v pomazaném lepem peří, ztrnulé napjaté nožky, úhledný kabátek pocuchán, trčí tu zpěvčkové březových lesíků severu jako obžaloba bezohledné krutosti lidské. Těch několik gramů masa pro mlsné jazyky museli dát ti, kteří sladkým hlaholem oživovali mrtvou tišinu severu. V houfech opouštěli nedávno ještě svou sněhem zavalenou otčinu v dalekých krajích na jihu hledající pohostinství. Přiletěli do našich lesů sbírat bobule jeřábové a jalovčí, aby se uchránili kruté smrti hladem a našli vějíce, oka a broky.“²⁷⁴ A dále: „Kvičala, statný, živě zbarvený drozd, člen té skupiny ptactva (řád Passeriformes, čeled' Turdidae – drozdovití, pozn. aut.), která nejslavnější pěvce hostí, je u nás známa, bohužel, jen ze zvěřinářského krámu.“²⁷⁵

„Společenským způsobem života millionových příslušníků lidského rodu a druhu „Homo sapiens“, jich enormní potřebou denní, jež nepohlcuje jen to, čeho nutno k „zachování druhu“, nýbrž z přerostaných libůstek přepychových do bezedného jícnu smetá produkty takřka již roditi nestačící přírody, změnil se živočišné podmínky existenční v krajích vzdělaných, ano i v krajích dosud málo dotknutých měrou vrchovatou. Dravci nižšího řádu ustupují před dravcem vyššího řádu – člověkem – a kořist, již oni shltli, ještě nestačí jich zástupcům. Individua v obrovském množství, leč nejen ta, celé druhy ano i rody mizejí s povrchu zemského, ustupujíce „kultuře“. Porosty, bahniska, úhory a lesy, jež statisícům zvířat byly domovem, ustupují před nivelisující rukou lidskou „krásným“ polím, jež namnoze ani na obdělání nevynesou, a kde ještě který ten les, obrozuje se pod neúprosnou sekerou jako okamorná řádková kultura dřevařských ideálů. Přes mrtvolu a zničené domovy zvířat pyšně hrne se náš vůz lidskosti s koly krví potřísněnými a ustoupí tu a tam zvířeti jen proto z cesty, aby je podruhé, při vhodnější příležitosti rozdrtil. Co nedá se snísti, čím nedá se alespoň hnojit, nestojí za útrpný ani pohled a jen zvěř, aby se jí tím více po jistém čase mohlo

²⁷⁴ Janda, J.: *Ptačí profily. O životě ptáků volných i zajatých*. Praha: Josef Rašín (s. d.).

²⁷⁵ *Ibid.*

pobíti, těší se malou chvíli v roce "laskavému" opatrování člověka. Ký div, že při takovém hospodářství těžce z boje vycházejí ptáci! Ptáte-li se svátečního střelce, proč toho či onoho ptáčka zabil, udiveně vám odpoví: „Vždyť není užitečný!“ A tu leží ten kořen zla: ptactvo

*u ž i t e č n é a š k o d l i v é!*²⁷⁶

O skřivanovi – či spíše o agrikultuře (je pozoruhodné, že Janda tento názor měl ještě před radikální proměnou zemědělství, jež nastala s nástupem komunistického režimu po puči v roce 1948 a která teprve přinesla zkázu především zvířecím obyvatelům mezi a mezipolních remízků):

„Šíření se agrikultury mnohým formám živočichů, zvláště větších, odzvonilo; skřivan nalezl v ní pomůcku rozšiřovací.“

Janda ve svých knihách často odsuzuje lov; v jeho době se podobné hlasy počaly ozývat na mnoha jiných místech. Ještě ke skřivanům a jejich lovení zejména v Německu a na Sicílii konstatuje, líče techniky jejich odchyty a zabíjení, že

*„způsob jejich lovu – surový jako každý lov – byl zuřivý a trojího druhu (...).“*²⁷⁷ A dále: *„Naši milí sousedé v Němcích mají pěkné zákony ochranné, jež právě v poslední době tak byly zostřeny, že zapovídají i posílání klecních ptáků mezi soukromníky a pokutují ty, kteří třeba s láskou ošetřují ptáčka v kleci – ale na Helgolandě od konce července už viděl jsem lapače unavených bělořitů, jak zcela veřejně drobounká tělička svých ubohých obětí oškubávali. Hekatomby zpěvného ptactva se tam ročně snědí a útlocitné dámy lázeňské velmi příjemně se baví sázkami, kolik ubožáček chyták přiklopí za hodinu. (...) Ještě letos jsem četl velmi zajímavou větu v jistém „loveckém“ časopise jižní Francie: „Ponechme pěníce a červenky lovcům z řemesla – pravý sportsman střílí jen po velké zvěři (rozuměj: orebici!)“*

Velice sarkasticky se rovněž rozepisuje o „sportovních lovcích“, nazývaje je „sportsmany“.²⁷⁸

Janda vyvrací četné pověry o ptácích, hluboce v lidu zakořeněné pořekadly a lidovou slovesností, upozorňuje na to, jak šokováni budou ti, jež znají skřivany jen z „*přesládlého vypravování v čítankách a z písně lidové*“²⁷⁹, že skřivani jsou prudcí, nesnášenliví ptáci vždy hotoví k boji, plní úžasu před člověkem (...). Upozorňuje na pozoruhodnost, totiž že ptáci, jež se zdánlivě s člověkem přátelí, pokud jsou na svobodě (vrabec, chocholouš, tuhák, skřivan),

²⁷⁶ *Ibid.*, p. 3.

²⁷⁷ *Ibid.*, p. 16.

²⁷⁸ *Ibid.*, pp. 18 – 19.

²⁷⁹ *Ibid.*, p. 21.

se v zajetí ukazují „nezkrotnými divochy“²⁸⁰.

„Umění ochočiti ptáka, jako každé jiné dressérství, požaduje pochopení úrovně zvířete. Jest nám sestoupiti na stupeň rozhledu zvířete, rozeznati správně, co je děsí, co mu lahodí, a rozumným střídáním uvyknouti je na zjevy právě nejvíce je rozčilující. Nejsnáze krotnou ptáci ve hlučném závodě ptáčnickém, nebo na hlučnou ulici vyvěšení, v jizbách řemeslníků nebo v místnostech hojně navštěvovaných umístění. Ale pochybili bychom, kdybychom divocha právě uvězněného do takových okolností r á z e m uvedli. Utloukl by se v kleci, poněvadž nedovedl by poznati neškodnost zjevů pro něho tak děsivých. Nejprve musí se pták sám pro sebe ve svém domku cítit bezpečným, musí se přesvědčiti, že za dráty jeho klece nesahá moc těch hrozných pro něho nových zjevů. A teprve, když uklidnil se, v tichém koutku byv zavěšen, může býti postaven do místnosti hlučné. A ještě po nějaký čas musí míti klid k řádnému nasycení a odpočinku potřebný. (...atd.)“

²⁸⁰ Ibid.

II. Člověk a zvíře v koloniální a postkoloniální Indii

6 Postavení zvířete v Indii: původní náhledy, ideologické zázemí

Když byl v roce 1890 pod záštitou Sira Andrewa Scoblea přijat indickou zákonodárnou radou zákon o prevenci krutostí páchaných na zvířatech, vzbudilo to u anglické veřejnosti značný podiv. Přestože tendence podnikat rozmanitá opatření pro lepší zacházení s němými tvářemi se v západní společnosti (především anglosaské) začaly objevovat od poloviny osmnáctého století, v Indii, „perle v koruně impéria“, působil tento fenomén zcela nepatřičně. K čemu je dobrý podobný výnos v zemi, proslulé svým mírumilovným přístupem k živým bytostem, kolébce buddhismu a džinismu? Jak mohla koloniální britská vláda, tradičně zaujatá proti jakýmkoli zbytečným legislativním opatřením, uznat za nutné chránit tímto zákonem indické živočichy před příslušníky tak mírného národa? Všichni ještě měli v paměti vyprávění cestovatelů a jejich úžas nad tím, jak před sebou džinisté při chůzi úzkostlivě zametají, aby neublížili sebenepatrnějšímu hmyzu; v téže zemi se ale zároveň zažíva upalovaly vdovy na manželově pohřební hranici.²⁸¹ Panovalo tedy obecné přesvědčení, že si Indové zvířecí život cení téměř výše než lidský. Existovaly dokonce teorie, že se Indové museli naučit oné krutosti vůči zvířatům od „brutálních Britů“. Přijaté zákonné opatření však nemohlo překvapit například v Indii působící anglické misionáře či učitele. Vystihovalo totiž velmi trefně jednu z četných ambivalencí a diskrepancí, jimiž indický subkontinent oplývá. To, čím si Indie získala celosvětový věhlas, byly kromě vyprávěnek cestovatelů předpisy a poučení uváděné v dílech jako hinduistický *Manuův zákoník* či poněkud vágní texty buddhistických *džátak*, jejichž obsah zprostředkovali Evropanům západní učenci od osmnáctého století. Málokterý z nich se ovšem do Indie své doby vypravil, tudíž jejich popisy vystihovaly žitou indickou realitu asi tak, jako kdyby Angličané v Indii právě porazili guptovské vladaře. Tento obrázek o Indii jako o zemi, jež funguje na principu neublížování živým tvorům (*ahimsá*), v očích světa definitivně zpečetil vyznavač tohoto principu **Mahátmá Gándhí** (1869 – 1948); a přestože je již šedesát let po smrti, Indii by jejího epitetonu konstans „země posvátných krav“ zřejmě nezbavila ani epidemie BSE.

Není pochyb o tom, že zejména ve staletích, kdy se hinduismus konfrontoval s islámem, docházelo k utvrzování rozmanitých pravidel a předpisů, vztahujících se také na zvířata. Je ale třeba vzít v potaz, že většina těchto předpisů se týkala pouze bráhmanských špiček společnosti, jež jsou nuceny zacházet se živými zvířaty zcela minimálně²⁸², zatímco

²⁸¹ Thomas, K.: *op. cit.*, p. 21.

²⁸² I u těch relativně řídkých zvířecích obětí v rámci hinduismu (např. kult bohyně Kálí v Západním Bengálsku) samotnou oběť, tedy popravu zvířete nevykonává bráhma, ale obětník *pújári*, rekrutující se z nejnižší kasty

příslušníkům určitých nejnižších kast je každodenní zacházení se živými zvířaty dáno jejich dharmou a mají k nim vztah podobně bezprostřední jako animističtí ádivásiové.

Nezanedbatelný je také obecně platný fakt, že předpis – tedy obraz ideálního stavu věcí – je v konfrontaci se žitou skutečností vždy poněkud nadsazen. Vztahovat pravidla o zacházení se zvířaty na všechny hinduisty je tedy asi tak relevantní, jako tvrdit, že se všichni obyvatelé Británie řídí pravidly pro způsob života anglikánského kléru. Rozdíly mezi jednotlivými vyznavači hinduismu určuje velké množství faktorů, kupříkladu kasta, vzdělání, či zda dotyčný žije ve městě nebo na venkově.

Je nezbytné zmínit ještě jednu skutečnost, úzce související s výše uvedeným. Nejen, že je ošemetné a často zavádějící mluvit o hinduistech jako o celku; situaci komplikuje ještě fakt, že na subkontinentu žijí také příslušníci jiných náboženských systémů (převažuje islám a animistická náboženství, několika procenty jsou ale zastoupeny také džinismus, sikhismus, buddhismus a zoroastrismus), tudíž pravidla o posvátnosti či rituální nečistotě toho kterého živočicha už vůbec nelze aplikovat na všechny Indy; takto může být zvíře, vůči němuž hinduista chová různé averze či animozity, pro muslima či animistu živočichem zcela benigním nebo dokonce významným a pochoutkovým.

Obecně se tak dá snad říci jen to, že většina hinduistické společnosti se zaplétá se zvířaty spíše na teoretické, mytologicko-náboženské a folklórní rovině, ať už to jsou zvířecí avatáry božstev, pseudo-zvířecí božstva Hanumán a Ganéša, nebo rozmanité pověry a přísloví, metaforika a slovesnost vůbec. Živých zvířat se až na uvedené výjimky v podstatě štítí, nebo si od nich alespoň zachovává odstup. Přes tento odstup a neangažovanost (hranice neangažovanosti s lhostejností je zde neostrá) by ale hinduista (a také džinista a buddhista) žádné zvíře nezabil – tato hra na demiurgy rozhodující o životě a smrti ostatních je vlastní právě nám, Evropanům. Tomu navzdory je jisté, že role, jakou živočichové v životě obyvatel Indie hrají, je do dnešních dnů poměrně významná a naší evropské urbánní civilizaci se jeví jako nesamozřejmá, a to ať se jedná o kmenové obyvatelstvo (tzv. *ádivásie*), hinduisty, či džinisty. Stranou ponechávám, jak nahlízejí zvířata vyznavači islámu, jednak proto, že jde o téma na samostatné pojednání a koneckonců takových pojednání již bylo mnoho sepsáno, druhak proto, že islám není v Indii „endemitem“, na rozdíl od zmíněných předchozích tří náboženských systémů, jejichž hranice bývá často neostrá a permeabilní, a jež všechny koření ve stejném myšlenkovém a kulturním milieu.

6. 1 Zvířata v náhledech hinduistů

6. 1. 1 Tradiční dělení živočichů podle výskytu

Hned na počátku je třeba říci, že to, jak hinduističtí Indové dělí živočichy, je krajně zajímavé z hlediska výše probrané psychologické strategie „dvojích standardů“, a rovněž z hlediska douglasovského dělení světa na „oni“ a „my“. Právě to je častý způsob, jak jsou v Indii zvířata traktována, k čemuž ještě přispívá hinduistická láska ke klasifikaci čehokoliv. Jako příklad za všechny může posloužit snad nejrozporuplněji vnímaný živočich Indie – tygr bengálský (*Panthera tigris tigris*). Jeho status je silně proměnlivý právě v závislosti na tom, kde se s touto šelmou setkáváme. Ve východních oblastech subkontinentu je tak nazírán a uctíván jako božstvo, setkají-li se s ním lidé v jeho původním habitu, tedy v džungli. Jakmile však překročí hranice „svého“ území a pronikne na pozemky lidí (odpor lidí je pochopitelně tím větší, čím větší škody na lidském majetku šelma napáchá), je vnímán jako nepřítel a hrozba, a jako s takovým je s ním také nakládáno.²⁸³

Dělení světa na „domácí“ a „divoký“ měli Indové vždy hluboce zakořeněné. Tyto dva typy krajiny byly ohraničené právě živočichy, kteří v nich žili: tzv. *krišnasára*, kraj, v němž se dala pěstovat rýže a kde se zdržovala antilopa jelení (*Antilope cervicapra*, blackbuck; kršnasár, či lapidárně *harin*, „jelínek“, tak jako my používáme výraz „srna“ či „pes“, neboť šlo o nejběžnějšího zástupce rodu antilop), a *anúpa*, zarostlé bažinaté neobývané lokality, na nichž se zdržovali divocí sloni (*Elephas maximus*). Již **Čaraka** (indičtí vědci kladou jeho působení do 7. st. př. n. l., zatímco evropští indologové se domnívají, že Čarakova doba spadá do 1. a 2. st. n. l.; o Sušrutovi je pak jisté jen to, že působil až po Čarakovi)²⁸⁴ a **Sušruta** ve svých spisech ale o živočiších v tomto smyslu nehovoří. Jejich dělení krajiny je poněkud neobvyklé; jednotlivé biotopy rozlišují podle toho, jaké „typy masa“ poskytuje. Dále se obsírně zabírají tím, kdy a kým mohou být různí živočichové, tedy „masa“, konzumováni, což jako by, byť vlastně v mnohem propracovanější formě, anticipovalo utilitární antropocentrický přístup k živočichům uplatňovaný ve středověkých bestiářích (Aldrovandi, Gesner) a ve střídmější míře v i pozdějších popularizačních zoologických cestopisech a atlasech (Brehm). Kupříkladu živočichové jako tygr nebo lev (*Panthera leo goojaratensis*)

²⁸³ Thapar, V.: *The Last Tiger: Struggling for Survival*. New Delhi: Oxford University Press 2006, p. 4.

²⁸⁴ Dacec podle Miltnera (Miltner, V.: *Lékařství staré Indie*. Praha: Avicenum 1986, p. 43).

mohli být požití pouze samotným vladařem, a i to jen při výjimečných příležitostech.²⁸⁵

Poněkud výstřední náhled Čaraky a Sušruty, daný jejich medicínským zaměřením, je pohřichu jediný, který se alespoň trochu blíží evropskému mapování fauny a pojednáním o ní (živočichové ve středověkých bestiářích byli uspořádáni na bázi obdobných, z dnešního hlediska mírně bizarních klíčů, a kritérium jejich potenciální užitečnosti pro člověka zdaleka nebylo zanedbatelné). V indickém písemnictví se živočichy zabírala šástrková literatura, a jak už z její povahy vyplývalo, zaměřovala se v tom případě na zvířata mající užitný význam pro člověka. Existuje proto několik kompendií zabývajících se slony, jejich odchytem a zacházení s nimi²⁸⁶, a dále pojednání o koních v podobném duchu. Pro indické myšlení vůbec (je to dobře patrné například na krajně minuciózně elaborovaném kastovním systému) a sůtrovou a šástrkovou literaturu partikulárně (jak ostatně český čtenář dobře ví díky obecně rozšířené *Kámasútre*) je charakteristické, že objekty svého zájmu vášnivě dělí na klasifikační skupiny a podskupiny. Nejinak je tomu u slonů a koní. Krásná literatura nahlíží zvířata a jejich biotop pouze v rámci své metaforiky, nikoli doslovně. Je to ostatně náhled blízký tomu, jak přistupuje ke zvířatům hinduismus, což jsme si již řekli; zároveň evokuje fenomén, dobře známý z bajek. Živočichové fungují jako zástupné symboly vlastností pohřichu lidských – vlk je tradičně žrout, zatímco muž na cestách je „tygr mezi muži“.

6. 1. 2 Zoomorfní božstva a zvířecí postavy hinduistického pantheonu

Na první pohled se zdá, že hinduismus se rozmanitými zvířaty jen hemží. Na myslí nám vytane Ganéša, božstvo se sloní hlavou a lidským tělem, opičí božstvo Hanumán, který zmobilizoval opičí armádu, aby legendárnímu princovi Rámovi pomohl získat zpět jeho manželku Sítu, již mu unesl démon Rávana na ostrov Lanku. Dále se nám vybaví několik zvířecích inkarnací (*avatárů*) boha Višnu – želva (*kúrma*), jež sloužila jako podpěra hory Mandary při stloukání oceánu mléka a získávání nápoje nesmrtelnosti, ryba (*matsja*), jež zachránila praotce lidstva Manua při potopě světa, kanec (*varáha*), vysvobodivší svými kly matku Zemi z mořských hlubin, a konečně „člověkolev“ (*narasimha*), jenž zbavil svět krutovlády, kterou zde nastolil démonský král Hiranjakašipu, když mu bůh Brahma zaručil, že ho nepřemůže protivník v božské, lidské ani zvířecí podobě. Výčet těch nejviditelnějších zvířat v hinduismu pak završují jízdni zvířata (*váhanové*) jednotlivých božstev hinduistického

²⁸⁵ Rangarajan, M.: *India's Wildlife History*. Ranthambore: Permanent Black 2001, p.3.

²⁸⁶ Např. keralská *Mátanga lílá*; *Hástáyurvéda*; další reference obsahuje rovněž *Kautilíya arthaśástra*; systém klasifikace slonů je rovněž zmíněn v *Rámájane*.

panteonu; jen namátkou – tygr, váhana bohyně Durgy; nebeský pták Garuda, váhana boha Višnu; páv, váhana boha Skandy; krysa, váhana boha Ganéši; atd. Dlužno dodat, že svého váhanu má každé božstvo panteonu, některá jich mají dokonce několik – např. Višnu jezdí kromě Garudy také na opici a na kobře s pěti – či jak některé prameny uvádějí - tisíci kápěmi (*ádišéša*).

Při bližším ohledání nicméně zjistíme, že tato „zvířata“ toho mají se skutečnými živočichy společného ještě méně, než kolik toho sdílejí se svými reálnými zvířecími protějšky hrdinové bajek. Bůh Hanumán vzniknul, když se bůh Šiva oddával milostným hrátkám se svou manželkou Párvatí v opičí podobě. Protože se Párvatí nechtěla stát matkou opičího mláděte, svěřila zárodek bohu větru Vájuovi, jenž jej vložil do lůna nymfy Aňžany, odsouzené žít jistý čas jako opice.²⁸⁷ Mýtů o původu boha Ganéši je několik, jeden praví, že jej bohyně Párvatí stvořila z potu a nečistot svého těla, aby střežil její příbytek v době Šivovy nepřítomnosti. Ten se vrátil nečekaně dříve a Ganéšovi, bránícímu mu ve vstupu, urazil v afektu hlavu. Svou horkokrevnost chtěl později napravit, ale neměl po ruce vhodnější náhradu než hlavu slona.²⁸⁸ Nebeský pták Garuda je ve skutečnosti mytická bytost s lidským tělem, obřimi rudými křídly a pařáty dravého ptáka. Přestože bývá nazýván také nebeským orlem, má s orlem společné snad jen to, že se vylíhl z vejce. V Garudově případě však opět nešlo o vejce jen tak ledajaké, nesnesla jej totiž orlice, leč Vinata, dcera světce Dakši a manželka poustevníka Kašjapy.

Jak je tedy patrné, je valná část „zvířat“ hinduistického panteonu původu božského, vílího či pololidského a snad jen ony tři Višnuovy avatary a některá jízdní zvířata (Garuda tedy nikoli, ale např. krysa coby váhana Ganéši, překonavatele překážek, má opravdu svůj *raison d'être* - je skutečně schopná prokousat se jakoukoli překážkou) odpovídají do jisté míry svým reálným zvířecím protějškům.

²⁸⁷ Filipický, J.: *Encyklopedie indické mytologie – postavy indických bájí a letopisů*. Praha: Libri 1998, p. 68.

²⁸⁸ *Ibid.*, p. 62.

Toto mísení božského, zvířecího a lidského je ve značné míře vlastní i bytostem jiných náboženských systémů, s podobným přístupem se setkáváme např. v náboženství staroegyptském. V případě Indie je ovšem do očí bijící diskrepance mezi teoretickým vzhlížením k živočichům mytologickým, eventuálně (a s jistou rezervou, k čemuž se vrátíme později) živočichům posvátným a přístupem ke zvířatům v každodenní praxi, přinejmenším v případě hinduistů.

Obrázek 12: fantaskní mísení zvířecího, lidského a božského je patrné jak na hinduistickém pantheonu, tak v teorii karmanového zákona, i ve výstupech indického umění.

Obrázek 13: další oblíbenou variantou - a zároveň důkazem toho, že hinduistický zájem o reálné živočichy je spíše okrajový - jsou fantaskní živočichové poskládaní z několika skutečných zvířat. Konkrétně zde jde o tzv. Navaguňdzaru - "zvíře devíti kvalit".

6. 1. 3 Áhimsá aneb o neubližování živým tvorům

Princip neubližování živým tvorům (*áhimsá*) a posvátnost hovězího dobytka jsou dvě věci, kterými Indie ohledně vztahu ke zvířatům proslula snad nejvíce. Realizace těchto ideálů a postulátů v denním životě se ale značně liší přinejmenším od toho, co by si pod neubližováním a posvátností představoval Evropan.

Neubližovat živým tvorům znamená pro hinduistu zpravidla nečinit nic, čím by si eventuálně mohl zašpinit karmu. Hinduista zkrátka zvíře nezabije, děj se co děj; představa naší „poslední rány z milosti“ jej děsí, byť by živočich před jeho očima trpěl sebevíc a třeba i lidským přičiněním. Představa o utrpení se navíc od té naší, evropské, liší také – hinduista je od dětství zvyklý vídat na městských ulicích lidskou bídu, bolest, nemoci a utrpení v takové míře, že to jeho práh vnímavosti vůči podobným jevům musí nutně zvýšit, zatímco Evropan, uvyklý tomu, že tyto složky života patří dílem do středověku, dílem jsou uklizeny někam do ústraní za zdi nemocnic a ústavů, kvůli podobným výjevům na indických ulicích často po několika dnech prchá zděšen zpět do „civilizované“ Evropy. Nad vyhublým koněm táhnoucím rikšu, se hřbetem do masa rozedřeným od postrojů, se nerozněžňuje ani jeho majitel, ani nikdo jiný, tlouci jej a krmit hůř než nedostatečně hříchu nečiní; eventuální aktivní zabití by už ale byla značná karmická hrozba, pochopitelně tím větší, čím výše by si dotyčné zvíře v ranku posvátnosti stálo. Aneb jak praví jedno přísloví, zabít krávu je stejně těžký hřích jako zabít bráhmana. Hinduistický přístup ke zvířatům trochu připomíná pohádku o Plaváčkovi: nechtěný vrh kořat/ štěňat není aktivně zlikvidován, jako by tomu bylo v Evropě. Jsou odnesena někam na smetiště za vesnici, kde jich má stejně šanci přežít pouze minimum - ale jeden nikdy neví – možná osud/ náhoda zasáhne v jejich prospěch. Stejně se postupuje, narodí-li se třeba zmrzačené kůzle či tele, jehož naděje na delší život jsou mizivé. Občas mu někdo hodí něco k snědku, stejně jako jeho šťastnějším bratřím, pohled na něj nikoho nepohoršuje a nikdo se nad ním nepozastavuje. Až *bhagabán* (Bůh, Pán) uzná za vhodné, jistě si ho k sobě povolá; lidem tento typ rozhodování nepřísluší.

Poněkud jinak se staví ke zvířatům džinisté. Praktiku těch nejpravověrnějších, nošení roušky a umetání si cesty košťátkem, jsme již zmínili. Řada podobných přísných opatření se dále týká toho, co se smí a nesmí konzumovat, aby ani sebemenší červík nedošel úhony, a také toho, kdy a kde se ze stejných důvodů smí chodit; tedy např. po trávníku ne a v noci také ne, neboť člověk nevidí, na koho šlape. Jak je tedy patrné, džinisté narozdíl od hinduistů podnikají i rozmanité aktivní kroky k tomu, jak zvířata nejen ctít, ale jak jim i co nejméně škodit, byť se tyto postupy Evropanovi mohou jevit jako trochu přitažené za vlasy.

Kvintesencí džinistické lásky ke zvířatům jsou zvířecí nemocnice, instituce, existující od samého vzniku tohoto náboženského systému (5. st. př. n. l.) a nemající ve světě precedens, přestože také toto milosrdenství vypadá poněkud jinak, než jak by Evropan očekával. Na malém prostoru je shromážděno v miniaturních oddělených kójkách množství živočichů, v absolutní většině ptáků, jejichž pozemská pouť se očividně nachýlila ke konci. Evropan si maně klade otázku, kde se jich takové množství vzalo, neboť přestože je na indických ulicích k vidění ledascos, umírající ptáci jsou přeci jen jevem spíše vzácným. Evropan se dále ptá, proč se tato instituce nazývá nemocnicí, neboť zvířatům není kromě vody a zrní poskytnuta žádná veterinární péče. Vzhledem k tomu, že ptáci mají mnohem větší autoregenerační schopnost než savci, je pravděpodobné, že někteří „pacienti“ tuto instituci přesto opouštějí živí; je to nicméně jeden z prubírských kamenů, na nichž se Evropanovo nitro zmítá v rozporu Indie kontra Evropa asi nejsilněji. Do indických chrámů, ať už přísluší k jakémukoli původnímu indickému náboženství, se chodí bez bot. Nemocnice obvykle patří k chrámovému komplexu, platí pro ně tedy stejné pravidlo. To, co je k vidění při procházce bosky uličkou zaneřádnou ptačími výkaly, vyráží dech i otrlým povahám; většina ptáku je lysá, mnohdy evidentně v posledním tažení, nebo alespoň ošklivě poraněná či zcela apatická. Z našeho pohledu by byli ve valné většině adepti na ránu z milosti – „udělejte proboha něco, ať se ten ptáček netrápí“. Džinista už ale udělal podle svého nejlepšího vědomí a svědomí vše, to jen nám se zdá, že princip neangažovanosti a neochoty brát si na sebe odpovědnost za aktivní intervenci se pouze posunula o krok dál než u hinduisty.

6. 1. 4 Hospodářská zvířata a úděl posvátné krávy

Ani živočichové, stojící v hinduistickém rangu posvátnosti velmi vysoko, nemají na různých ustláno. Ke krávě se váže mnoho dojemných přísloví a pověr, z nichž vyplývá, jak drahocenná a blahodárná bytost to je. Kupříkladu když po něčí smrti příbuzní darují krávu chudému bráhmanovi, smažou se tímto darovacím aktem všechny hříchy, jež za svého života dotyčný zemřelý spáchal a pomůže se tak jeho duši k získání spásy. Ruka umírajícího, přivázaná k ocasu krávy, zaručuje, že jej kráva správně dovede „z temnoty tohoto světa ke světlu, z klamu k pravdě, ze smrti k nesmrtelnosti“.²⁸⁹ Vysvětlení, proč je právě kráva posvátná, je velice nesnadné. Krávy byly podstatnou součástí majetku polokočovných Ártjů, poskytovaly jim mléko a máslo, a když už ji eventuálně zabili, tak

²⁸⁹ Lapierre, D., Moro, J.: *It Was Five Past Midnight in Bhopal*. Delhi: Full Circle Publishing 2001, p. 120.

maso, kůži a rohy. V jejich polokočovně existenci to byla jediná jistota, že nezhynou hladem (kočovně kmeny v Africe si ze stejných důvodů drží dobytek dodnes). Lze usuzovat, že krávy nebyly zabíjeny bez pádného důvodu. Takovým pádným důvodem mohla být například oběť bohům (maso ovšem jedli lidé – potraviny se tímto způsobem obětují v Indii doposud). Ve védských textech má kráva přívlastek *aghñjá* – ta, jež nemá být zabíjena. „Zabita“ ale neznamená, že nemůže být obětována bohům – tento rozdíl je zaznamenán i v gramatickém vyjádření – zabít krávu je akuzativ, kdežto uctít krávou / provést oběť krávou je instrumentál. Hovězí maso bylo ve staré Indii předkládáno i váženým a vzácným hostům, jak dokládá *Mahábhárata*; v *Manuově zákoníku* se výslovně uvádí, že zabití k oběti není zabití. Tyto pružné předpisy však nejspíše časem zrigidněly v dogmata a „aghñjá“ už se nesmí zabíjet za žádných okolností.²⁹⁰

Dojde-li k rituálnímu znečištění, pomůže k jeho anulování konzumace tzv. pěti nektarů (*páñčamrita*) – směsi kravské moči, mléka, trusu, jogurtu a přepuštěného másla. Zemře-li býk, dočká se dokonce někdy pohřbu se všemi poctami; kráva je považována za vtělenou podobu vlídného aspektu ženského principu, z jejíhož lůna se rodí veškerý život. V dnešní době je dokonce ztotožňována s Matkou Indií. Praxe je ale poněkud jiná. Princip nečinění se zde opět projevuje naplno, a tak odhadovaných 300 milionů podvyživených indických krav bloumá subkontinentem, živí se většinou papíry a jinými odpadky a po několika málo letech umírá – příčinou úmrtí bývá většinou ileus v důsledku zanesení zažívacího traktu mikrotenovými sáčky. V jižních státech Indie se tato neutěšená situace na jeden den v roce mění – v lednu, o svátku dobytka **Makara Sankránti** v jeho nejslavnostnější den (tzv. **Mattu Pongal**) je veškerý dobytek, tedy nejen posvátné krávy a býci zebu (za posvátné jsou považováni *Bos taurus*, *Bos indicus* a jejich kříženci), ale i buvoli (*Bubalus arnee* se svými dvěma poddruhy - *B. arnee bubalis* a *B. arnee carabanesis*), kozy a ovce, vykoupán, natřen kurkumovou pastou a krměn rozmanitými pochoutkami, např. banány.²⁹¹

Ještě dlužno dodat, že posvátnost se na vodní buvoly nevztahuje. Indové to zdůvodňují tím, že buvol je jízdňí zvíře boha smrti Jamy a proto je bytostí spíše neblahou.²⁹² Jsou nicméně jako pracovní zvířata živeni mnohem lépe než zebuové a také buvolice dojí mnohem víc, než vychrtlé kravky zebu. Jejich mléko je navíc tučnější a výživnější.

²⁹⁰ Miltner, V.: *Indie má jméno Bhárat*. Praha: Panorama 1978, pp. 189 – 190.

²⁹¹ Misra, R.: *Draught Animals, Other Means of Transport and Agriculture in Rural India*, Calcutta: Anthropological Survey of India 1996, p. 2.

²⁹² *Ibid.*

Co se drůbeže týče, v jižní Indii je u hinduistického i kmenového obyvatelstva zvykem, že peníze, které žena (a to i snacha ve velkorodině) utrží prodejem drůbeže a vajec, si může nechat pouze pro svou potřebu.²⁹³ Obdobnou situaci z jiných koutů světa to připomíná tím, že „slepičky“ obecně bývají ženskou záležitostí. V jižní Indii se stále relativně hojně pěstují kohoutí zápasy a péče o ně je zase naopak doménou výhradně mužskou, tak jako např. v Indonésii.

Pravověrnými bráhmany je drůbež, stejně jako její vejce, často považována za krajně nečistou (jedí např. skopové a drůbež ne), neboť se živí exkrementy. Ze stejného důvodů bývají považováni za nečisté také psi. Drůbež navíc bývá asociována s muslimy²⁹⁴, což ke zlepšení jejího kreditu v bráhmanských očích právě nepřispívá. Ostatní kasty ji nicméně běžně konzumují. Skličující je způsob, jakým je prodávána; přeražením nohou se z ní udělá jakási živá konzerva, případně se několik slepic sváže za nohy dohromady do jednoho svazku jako ředkvičky a ve výhni slunečního žáru takto čekají často i několik dní na svého konzumenta.

Vepřové maso v žádných hinduistických písmech zakázáno není, v celé Indii je ale chov prasat a jejich masné a eventuální průmyslové zpracování v rukou lidí na socioekonomickém dně (nejnižší kasty, kmenové obyvatelstvo), kteří nemají prostředky k jejich řádnému chovu (krmení, ustájení). Zvířata tak zpravidla pobíhají volně a žijí z toho, co si najdou v odpadcích. Obzvláště ve venkovských oblastech se tedy prasata živí stejně jako drůbež a psi převážně lidskými exkrementy, což je zpětně důvod, proč má mnoho hinduistů k vepřovému masu averzi.²⁹⁵

6. 1. 5 Indičtí domácí mazlíčkové, synantropové & zvířata ve službách člověka

Představa o tom, jaká zvířata se hodí k držení doma, se od té naší poněkud liší. Zatímco chov kuřat, kachen, holubů a prasat je asociován s nejnižšími kastami, je chov pávů, papoušků, jelenů, koní a slonů spojován s aristokracií. Vlastnit tedy některé z těchto zvířat se považuje za cosi vznešeného, lhostejno, bydlí-li majitel papouška třeba ve slamu. Papoušci jsou navíc oblíbenými věštebnými ptáky. Papoušek, zpravidla alexandr (*Psittacula crameri*), je vypuštěn z klece a vybírá zobákem buďto z karet, nebo z předmětů vyložených před klecí. Ptakopravec k jeho výběru poskytuje výklad, přičemž věštebné umění tohoto typu pěstují

²⁹³ *Ibid.*, p. 10.

²⁹⁴ *Ibid.*, p. 9.

²⁹⁵ *Ibid.*, p. 8.

příslušníci nejnižších kast.²⁹⁶

Vztah ke kočkám a psům je v Indii značně rezervovaný, chovat je doma nepřipadá v úvahu, kromě „pozápadnějších“ rodin ovšem. Hinduismus má vždy navíc po ruce nějaký mytologický příběh či poučku z *Manuova zákoníku*, kterým zaštiťuje nějaké poměrně logické hygienické pravidlo či pouhou štitivost. V jižní Indii kupříkladu odpor ke kočkám zdůvodňuje příběh o tom, že když se někdo mazlí s kočkou nebo si ji jen hladí, a kočka přitom vypadne byť jen jediný chlup, dá se tento hřích odčinit pouze tak, že dotyčný obdaruje nějakého chudého bráhmana stejně velkou kočkou ze zlata. Bráhman za to provede speciální obřady k rituálnímu očištění dotyčného. Přestože neexistuje žádný záznam o tom, že by podobnou „očistu“ někdo podstoupil, je to přinejmenším pádný argument, proč se kočky zdaleka vyhnout. Ve venkovských oblastech celé Indie se navíc traduje pověra o tom, že kočky přenášejí záškrty.

Vztah ke psům mají Indové, kromě psy hojně chovajícího kmenového obyvatelstva a na opačném konci škály stojících muslimů, ambivalentní. Na jednu stranu si je oškliví, zdůvodnění, že se do značné míry živí exkrementy, není koneckonců nepravdivé. Pouliční psi mají ale pochopitelně svá teritoria, většinou jich několik obývá jednu ulici, což se děje s tichým svolením jejich lidských obyvatel, kteří psům nosí kuchyňské odpadky a často je mají i pojmenované. Tito psi nepatří jedné konkrétní rodině, jsou živým inventářem té které ulice a jejich občasné krmení připomíná nejspíš tak naše sypání ptákům do krmítek v zimě. Doma by však žádný pravověrný hinduista psa nesnesl a i představa mazlení se s ním se mu oškliví.

Z domácích mazlíčků v našem slova smyslu chovají hinduisté snad jen rybičky, zpěvné ptáky a papoušky. K indické domácnosti neodmyslitelně patří volně žijící synantropní gekoni (ti jsou ostatně typičtí pro celou jihovýchodní Asii - vzpomeňme si na **Konstantina Biebla** a jeho ještěrku "toké"). Nikdo je nepřikrmuje, jsou živi jednak z hmyzu, který si naloví, jednak z drobečků a zbytků lidských potravin, které si obratně najdou. Váže se k nim nesčetné množství pořekadel, pověr a znamení, podle kontextu dobrých i špatných. Vzhledem k tomu, že čas od času ze stropu a stěn, po kterých běhají, spadnou, existuje v jižní Indii propracovaný kánon toho, co znamená, když gekon spadne na tu kterou část lidského těla či ten který předmět. V severní Indii se spokojují s ponaučením, že spadne-li na člověka gekon, je třeba se jít vykoupat.²⁹⁷ Na celém subkontinentu nicméně platí, že zabít domácího gekona

²⁹⁶ Vlastní pozorování, Kalkata.

²⁹⁷ Lockwood Kipling, J.: *Beast and Man in India*. New York: Macmillan and Co. 1892, p. 318.

je obzvláště neblahý počin, přinášející smůlu již v této inkarnaci.

Svéráznou kapitolou je chov zvířat určených k předvádění na ulicích a zvířat cvičených k práci a lovu. K pouličním představením se chovají nejčastěji různé druhy opic, kozy, promyky mungo (*Herpestes vitticollis*) a kobry (*Naja naja*). Představení s opicemi v mnohém připomíná doby páně Brehmovy, oblečené opice obvykle vystupují spolu s kozou, která jim slouží za "důstojnického koně". Ať už opice "předstírají", že jsou rádžové vracející se ke dvoru, generálové táhnoucí do války, nebo hrdinní šermíři, provádějí to vše s apatickou lhostejností, která jde dílem na vrub toho, že jsou špatně živené a permanentně hladové, dílem je způsobena tím, že jsou i během představení připoutány řetězem a jejich majitel je částečně ovládá jako loutky.

Fingované zápasy promyky a kobry jsou tristním představením; kobry mívají vytrhané jedové zuby a bývají ve špatné až předsmrtné kondici. Promyka má obvykle pomyšlení pouze na to jak utéct. I ona se zpravidla nachází v ubohém stavu, což je dvakrát smutné, uvědomíme-li si, že tito živočichové mají silné pro-domestikační sklony a člověku se často do domácnosti přímo vnutí. I zuřivá averze vůči hadům je jim ze normálních okolností vlastní. Celý "zápas" je však pouze mistrovským dílem krotitele (tímto povoláním se zaobírají lidé na samém kastovním dně). Had se malátně vztyčuje ve své ošatce, hojně popichován trapičovou hůlkou, promyka je pošťuchována směrem k hadovi, kterého zpravidla ignoruje a na konci napjatého provazu pošilhává po nejbližším přilehlém křoví; na obou zvířatech bývá až příliš patrné, jak ráda by byla někde jinde, daleko od svého trýznitele.

Nejznámějším indickým zvířetem cvičeným k lovu byl bezesporu gepard (*Acinonyx jubatus*), přestože sláva tohoto sportu patří minulosti. Gepardů ve volné přírodě rapidně ubývalo od počátku dvacátého století; po sportovní stránce věci bylo smrtelnou ranou této „zábavě“ indické získání nezávislosti v roce 1947 a většinové vyvlastnění maharádžovských majetků, neboť gepardy k lovu chovali převážně právě maharádžové. V přírodě byl gepard v Indii navíc roku 1954 definitivně vyhuben²⁹⁸, a protože lovecký gepard musí být chycen už jako dospělý jedinec schopný samostatného lovu a člověk jej této dovednosti není schopen v zajetí naučit, zanikla tato odnož lovu i z tohoto důvodu. O něco méně známou skutečností je výcvik vyder (k lovu se používá především vydra malá - *Aonyx cinerea*, pouze raritně pak vydra říční - *Lutra lutra*), kormoránů (*Phalacrocorax carbo*) a pelikánů k lovu ryb. Nepatří to mezi masově rozšířené aktivity a rozhodně neplatí, že by např. každý bengálský rybář vlastnil ochočenou cvičenou vydru nebo kormorána. Podobné práci se zvířaty se v Indii věnují pouze

²⁹⁸ Veselovský, Z.: *Hlasy džungle*. Praha: Orbis 1976, p. 181.

nejnižší kasty, lidé mimo kastovní systém a kmenové obyvatelstvo. Lidé podobných kast a profesí se v Indii mají obecně tendenci shlukovat na jednom místě, tedy např. lidé podobného řemesla obývají celou čtvrť či ulici. Nejinak je tomu v případě chovatelů a cvičitelů zvířat. Žijí většinou v samostatné vesnici, nebo alespoň na nějakém odlehlejší místě, protože jak jsme viděli výše, hinduisté vyššího kastovního zařazení se kontaktu se živými zvířaty snaží pokud možno vystríhat a o podobné sousedy je tedy pramalý zájem.

Indie má nejdelší tradici na světě v chovu pracovních slonů a již ve starověku bylo na to téma sepsáno několik příruček. Podrobně popisují, jak slona chytit, ochočit, vycvičit a zacházet s ním a detailně se, s typickou indickou snahou po rozčlenění, rozkastování a zaškatulkování rozepisují o rozmanitých sloních typech a k čemu se ten který slon hodí a k čemu naopak nikoli. Lov na slona, resp. jejich chytání do pastí a následné krocení je neobyčejně krutý proces; jde v podstatě o kombinaci vyhladovění zvířete zkombinované s fyzickým mučením a neustálým drážděním, aby slon nemohl usnout,²⁹⁹ což je kombinace, která by zdolala - a také pravidelně zdolá - i slona, takže z divokého těžkotonážníka je záhy s trochou nadsázky krotký beránek. Zde je třeba říci, že se jedná o obdobnou techniku jako při krocení gepardů a jakýchkoli jiných zvířat chycených v dospělosti a neděje se tomu tak pouze v Indii, ale i v ostatních částech světa, kde lidé loví a následně krotí a k lovu pro člověka cvičí volně žijící živočichy. **Michail Prišvin** např. popisuje obdobnou kazuistiku s orly v Rusku.³⁰⁰ Přes počáteční krutý postup se se slony už ochočenými (také proto, aby podávali co nejlepší pracovní výkony) zachází neskonale lépe; smějí pracovat pouze určitý počet hodin denně, jsou pravidelně krmeni a koupáni a mají i jakési "prázdniny".

6. 2 Zvířata v náhledech ádivásů - indického kmenového obyvatelstva

Poněkud jinak než vyšší vrstvy hinduistické společnosti se na zvířata dívalo a dívá kmenové obyvatelstvo. Od hinduistů se odjakživa lišili mnohým; ať už etnickým původem či způsobem života. Převážná většina indických kmenů obývala obzvláště lesnaté oblasti indických pohoří a náhorních planin. Značná část kmenového obyvatelstva pořád žije tak jako odedávna, tzn. ve stále zalesněných horských oblastech jako je Čhótá Nágpurské plató či pohoří Nílgeri. Neloví sice tak intenzivně jako dřív, ale výroční lovy, spojené zpravidla s určitými svátky a slavnostmi zemědělského roku, stále pořádají, a drobnější zvířata pro

²⁹⁹ *Ibid.*, pp. 26 – 27.

³⁰⁰ Prišvin, M.: *Sobranije sočiněnij*. Gichl: Moskva 1956, pp. 120 – 123.

zpeřtření jídelníčku loví zcela pravidelně. Předsudků ohledně konzumovatelných živočichů mají ve srovnání s hinduisty neskonale méně, až tím trochu připomínají Číňany. Na jejich talířích se objevuje vepřové, hovězí, drůbež, šakali, krysy, hadi, krokodýli a rozmanití zástupci ptačí říše. Je však obtížné zde paušalizovat, neboť kmenové obyvatelstvo podle censu z roku 2001 tvoří 8, 3% z celkového počtu obyvatel Indie³⁰¹; jednotlivé kmeny se pak dále dělí na klany. Každý klan má ve stravovacích zvyklostech drobné odchylky. Protože jsou převážně totemisté (zvířecí totemy převažují nad rostlinnými), nejedí příslušníci určitého klanu svého totemového živočicha, ačkoli příslušníci jiného klanu, byť patřící k témuž kmeni, jej neproblematicky konzumují. Celkově se ale dá tvrdit, že kmenové obyvatelstvo obecně běžně chová drůbež, kozy, prasata i dobytek a konzumuje je. Chovají také psy, které cvičí k lovu. Po úspěšném lovu se lovci se psy dělí o kořist a vztah člověka a psa zde mnohem více připomíná model, na nějž jsme zvyklí z Evropy.³⁰²

Vysoká každodenní provázanost se živočichy se projevuje i v takových praktických aplikacích, jako je lidová medicína ádivásíů. Využívají v ní všechny myslitelné živočichy, které subkontinent poskytuje, a to v rozmanitých životních stádiích (tedy např. jak kukly, tak motýly) a všechny možné tělesné části a orgány oněch živočichů.³⁰³

Ádivásíové jsou bližší Evropanům tím, že chovají zvířata, chápaná v pravém slova smyslu jako „pet“, někdy míra náklonnosti nabývá rozměrů i pro nás jen obtížně představitelných – např. ženy ásámského kmene Mikiriů jsou známé tím, že občas samy odkojí osiřelá podsvinčátka domácích prasat; takové zvířátko se stává skutečným domácím mazlíčkem a i spí s rodinou ve stejné místnosti.³⁰⁴

Ádivásíové také navíc na rozdíl od „lidí z nížin“, tedy hinduistů, detailně znají živočichy a jejich zvyky, byť je pochopitelně klasifikují jinak než C. Linné.

³⁰¹ <http://en.wikipedia.org/wiki/Adivasi>

³⁰² Mishra, R.: *op. cit.*, p. 8.

³⁰³ Pro ilustraci zde uvedu dva postupy, které používá východoindický kmen Santálců k léčbě hluchoty. Úspěch by měl být zaručen v obou případech. 1) *Kořen rostliny Zehneria umbellata a houby vyrostlé na místě, kde byl spálen mrtvý, uvaříme v hořčičném oleji. Když vše vře, vhodíme živého škorpióna. Po chvíli škorpióna vyjmeme a směs nalijeme do ucha.* 2) *Listem, který pomočil pes, prolijeme kravské mléko přímo do ucha postiženého.* (Bodding, P. O.: *Studies in Santal Medicine and Connected Folklore*. Kolkata: The Asiatic Society 1986, p. 172).

³⁰⁴ Veselovský, Z., *op. cit.*(1976), p. 106.

Obrázek 14: velká provázanost ádivásů se živočichy je patrná rovněž z jejich výtvarných projevů.³⁰⁵

³⁰⁵ Malby vaječnou temperou jihoindického kmene Várlíu.

7 Střet civilizací prismaticem fauny – a jeho legislativní a umělecké emanace

Jednou z věcí, která na Indii odnepaměti udivovala, byla její schopnost ve velkém absorbovat rozmanité cizí vlivy a "přemlít" si je po svém, ať už šlo o zařazení Ježíše Krista do hinduistického (či v případě christianizace ádivásů animistického) pantheonu, přejímání nových výtvarných materiálů materiální kultury nebo jiné aspekty života příchozích „cizáků“. Anglické intervence do všech sfér indického života se nevyhnula ani fauně, přičemž britský přístup ke zvířatům se od hinduistického značně lišil a navíc se v průběhu koloniálního panství v Indii ještě dále vyvíjel. Sféra anglického vlivu působení v „záležitostech zvířat“ by se dala rozdělit na dva hlavní okruhy – přístup k volně žijícím živočichům a modely chování k domácím mazlíčkům. Přelomové bylo v tomto smyslu především devatenácté století a první polovina století dvacátého – stavění velkých naturhistorických muzeí, jež v Evropě a Anglii zažívalo svůj boom, se nevyhnulo ani koloniím; pro muzejnické a trofejní účely se masově lovily všechny druhy zvěře. V případě, že nějakého zvířete rapidně ubylo a začalo hrozit, že bude vyhubeno, byla taktika následovná – mnohá muzea i soukromníci chtěli alespoň ještě několik exemplářů vzácného živočicha, a tak místo, aby se jeho lov zmírnil či zastavil, ještě se v posledních fázích zintenzívnili. Je třeba si uvědomit, že „tradice“ kompletního vyhubení nějakého běžného druhu je evropskou záležitostí, kterou za sebou Evropané zanechávali všude, kam se vrtli, ať už to byl případ amerických bizonů, či celé řady jiných živočichů na různých místech planety. Lovění pro muzejní sbírky představovalo při tomto systematickém vybíjení pouze kapku v moři; v případě indické fauny byla nejzákaznější opatření z roku 1874,³⁰⁶ přijatá Brity údajně především pro bezpečí indického obyvatelstva. Šlo o odměny vypsané za každou zabitou „nebezpečnou šelmu“ (tygři, lvi, gepardi, leopardi, vlci, medvědi pyskatí, atd.) a jedovatého hada, ušetření nezůstali ani „škůdci úrody“ (antilopy nilgau, divoká prasata). Připočteme-li ještě sportovní lov, není divu, že stavy zvěře v Indii povážlivě klesaly. Jak se k těmto postupům stavělo indické obyvatelstvo? Jak už to tak při jeho početnosti a rozmanitosti bývá, různě. Příslušníci kmenů a nízkých kast často vítali možnost relativně snadného výtvarného a příčinlivě nosili určeným britským úředníkům rozmanité zabitě živočichy; nutno dodat, že brzy přišli na to, že zoologické znalosti oněch úředníků jsou chabé, čehož hojně zneužívali a nosili kožky živočichů dávno zabitých či vydávali šakaly za vlky, za které byla cena za kus vyšší. V některých oblastech navíc vesničanům náboženské a kulturní

³⁰⁶ Rangarajan, M.: *op. cit.*, p. 22.

předsudky zabíjet živočichy nedovolily. Kupříkladu pastevci v okolí Madrásu věřili, že když si vlk nebo divoký pes vezme některou z jejich ovcí, bude zbytek stáda chráněný a v bezpečí, a proto vlky odmítali zabíjet.³⁰⁷ V Bengálsku se zase obyvatelé děsili představy, že by měli zabíjet tygry – ve venkovských oblastech Bengálska se lidé dodnes bojí tohoto živočicha i označit jeho pravým jménem a je nazýván kryptonymy. Považují jej za pána džungle a věří, že by se za každý pokus o napadení krutě pomstil.

Jiná situace panovala mezi nejvyššími vrstvami indické společnosti. Spolu s tím, jak se stavy lovné zvěře, především velkých šelem, snižovaly, přijali posléze Britové nová opatření, která povolovala lovit pouze lidem s jakousi obdobou lovecké licence. Ta byla kromě Britů přidělována ještě probritsky naladěným rádžům; naopak zakazovala lov kmenovému obyvatelstvu, které většinou žilo v horách a na lovu bylo existenčně závislé. Spolu s opatřeními, přijatými kvůli setrvalému odlesňování kontinentu, tedy hlavně spolu se zákazem vypalování lesa v rámci ádivásíjského stěhovavého zemědělství se tak kmenové obyvatelstvo dostávalo až na samou hranici hladovění, přičemž Britové ještě zdůrazňovali, jak oni, na rozdíl od ádivásíů, loví sofistikovaně (tedy puškou a s tím, že zvíře je v optimálním případě na místě mrtvé) a nepoužívají pomůcky jako oka nebo pasti, ve kterých zvířata hynou dlouhou a bolestivou smrtí. Skutečnost, že kmeny loví narozdíl od Britů tyto živočichy pro svou obživu a ne z pouhého rozmaru a ze sportu, je nevzrušovala, naopak: svou motivaci viděli jako ušlechtilou, na rozdíl od „té přizemní“, ádivásíjské.³⁰⁸ Teprve ve dvacátých letech 20. století se situace obrátila a začaly se ozývat hlasy pro nutnost zachování a ochrany rychle mizející fauny. Mnoho sportovních lovců z britských řad, ale také několik indických rádžů se stalo z náruživých lovců průkopníky nejen v ochraně, ale také např. ve fotografování indické divoké fauny. Pro živočichy jako byl gepard, však nastal tento bod obratu už příliš pozdě.

Je zajímavé vidět, co z britského vztahu k živočichům přetrvalo v Indii dodnes. O tom, jak zvláštní je to amalgám, se evropský pozorovatel asi nejrychleji přesvědčí návštěvou některého z velkých, Brity založených muzeí. Klima není uchovávání přírodnin (vycpaniny zvířat, sušené rostliny) nakloněno právě nejlépe, ale nikdo se s ním ani nesnaží příliš bojovat, ani na původních sbírkách něco měnit nebo nedej bože tyto expozice zrušit. Že vystavování živočichové, především savci a ptáci, jsou po stu a více letech strávených v expozici v dezolátním stavu, si každý snadno představí; rostliny na tom ostatně nejsou o mnoho lépe –

³⁰⁷ *Ibid.*, p. 30.

³⁰⁸ *Ibid.*, p. 48.

ve většině případů vypadají podobně, jako dejme tomu zavařenina z druhé světové války. Zůstaly i exponáty, které člověku atmosféru oné doby přiblíží nejvýmluvněji – muzea sloužila mimo jiné k tomu, ukazovat kuriózní a nevídané jevy, podobně jako třeba pojízdná freak show. A tak kupříkladu v kalkatském Naturhistorickém muzeu ještě můžeme spatřit osminohé kůzle ve formaldehydu a rozmanitě malformované lidské féty, kteréžto podívané se v Evropě přesunuly na oddělení patologie či alespoň specializovaná muzea s nulovou publicitou à la Hlavův patologický ústav. (S něčím podobným se v Evropě můžeme setkat rovněž v nepříliš častých muzejních expozicích seznamujících návštěvníky právě s tím, jak dotyčné muzeum vypadalo ve svých počátcích.) Myšlenka muzeí se Indům zalíbila natolik, že obdobné instituce začali zakládat sami i v menších městech. Ať už je vystavováno cokoliiv, jde o neobyčejně nesourodé expozice; v případě zvířat se například pod vágním názvem „Ptačí ráj“ skrývá opelichaný vycpaný tygr napůl sežraný moly, několik vycpaných ptáků, sbírka plastového ovoce a několik živých slepic a kachen. (Konkrétně tento ráj se nalézá v Šimle, bývalém koloniálním letním letovisku.)

Další kuriózní kapitolou je chov domácích zvířat. K Britům pochopitelně a neodmyslitelně patřili psi – ať už to byla lovecká plemena držená muži (nejoblíbenější k tomuto účelu byli v Indii španělé³⁰⁹) či malá společenská plemena, chovaná coby milácci koloniálních paniček. Indové z vyšších vrstev dávali už tehdy pořizem si psa najevo svou progresivnost. Tento zvyk v Indii jako jakési kargo přežil pád impéria, a tak se se psy v domácnostech můžeme setkat dodnes, přestože, pravověrný hinduista by takového nečistého živočicha domů nikdy nepřijal. Psy vlastní dodnes rodiny dávající najevo svou pokrokovost a prozápadní smýšlení, psi jsou ve většině případů plemenní, anebo alespoň takoví, co se svým exteriérem typově co nejvíce liší od pouličních páriů, takže třeba velká pastevecká zvířata tibetského typu. Způsob, jakým je Indové chovají, ale Evropana poněkud zaráží. Chov psa se zde omezil na jeho funkci „pes jako statusový symbol“, aspekt společníka na procházky zde zcela atrofoval, a to i v případě pouhého venčení, o eventuálním pracovním využití psa už vůbec nemluvě, z čehož je patrné, že fenomén chovu psů zůstal v Indii poněkud nepochopen.

Se psy drženými permanentně v domácnosti se nicméně zachází ohleduplně a jsou hýčkáni; skutečnost, že v hierarchii rodiny jsou pány domu řazeni na podobnou úroveň jako pomocný personál, dobře ilustruje to, že v noci zpravidla spí někde pod moskytiérou na zemi spolu se služebnictvem.

³⁰⁹ Kipling, J. L.: *op. cit.*, p. 276.

7. 1 Literární fauna: Indie z dobrodružných knih 19. a raného 20. století

Devatenácté století zastihlo Indii coby jakousi „virtuální klenotnici“ divoce žijící zvěře, ačkoliv k nezanedbatelnému úbytku fauny došlo již za působení Velkých Mughalů, kteří vášnivě milovali lov a hojně jej provozovali.³¹⁰ Jejich reflexe na téma jak pestré fauny, tak lovu jsou neobyčejně bohaté a dochovalo se jich velké množství jak ve formě písemných záznamů, tak i na ohromujícím množství vyobrazení; Mughalové si v tomto bodě nikterak nezadali s jinými muslimskými dvory té doby, kupříkladu Osmanskou říší. Rozvinuté kronikářství a záliba v zaznamenávání významných událostí bylo jejich distinktivním rysem, který měl možnost vyniknout zejména vedle lhostejného postoje hinduistických Indů k historicitě jako takové, včetně zapisování a uchovávání důležitých dějinných momentů.

Jednou z nejranějších západních zpráv o indické fauně, její hojnosti, pestrosti a lovu na ni ale zůstává pozoruhodná kniha kapitána **T. Williamsona** (1807)³¹¹. Domnívám se, že pro dnešního čtenáře je opus především fascinující zprávou z dob, kdy byla indická fauna stejně početná jako africká, a její extrémní „výlov“ evropskou smetánkou byl teprve v plenkách, z časů, jejichž kolorit byl později ve fantazii mnohých evropských dětí přiživován díly jako *Hrdinný kapitán Korkorán*³¹², Kiplingova *Knih džunglí*³¹³ a pochopitelně naprosto nepřeborným množstvím románů na pokračování či celými samostatnými edicemi dobrodružných sešitkových románů s dramatickým dějem, jejichž boom panoval v evropských zemích v době od počátků 20. st. až do druhé světové války.

Mnohá tato díla chtěla děti poučit či povznést, v jiných příbězích pro děti i pro dospělé Indie a její fauna často zcela nepokrytě figurovaly pouze jako exotické zarámování příběhů s např. milostným syžetem.³¹⁴

³¹⁰ Touto svou obsesí se ostatně podobali Britům, a to včetně praktik, jaké k lovu používali, chutí učit se od ádivásů rozmanité nové lovecké strategie a technologie, atd., což pouze potvrzuje celosvětové pravidlo o tom, že lov byl vždy jednou z prvořadých kratochvilí nobility.

³¹¹ Williamson, T.: *Oriental Field Sports*. London 1807.

³¹² Assolant, A.: *Aventures merveilleuses mais authentiques du capitaine Corcoran*. Paris 1867 (první české vydání pak v překladu Františka Faustina *Hrdinný kapitán Korkorán*. Praha: Josef. R. Vilímek 1903).

³¹³ Kipling, R.: *The Jungle Book*. London: Macmillan & Co. 1894 (první české vydání v překladu Pavly Moudré *Knih džunglí*. Praha: Edvard Beaufort 1899).

³¹⁴ Mnoho těchto děl vycházelo nejen v knižní, ale také časopisové formě. Jako český případ takovéto časopisové platformy zde můžeme uvést kupříkladu periodikum *Hvězda československých paní a dívek* a jím publikované tituly typu „Bílá žena Indova“ J. Schuberta – Bredora, kde je Indie ještě stále líčena jako džungle přeplněná zvěří; přítelkyni hlavního hrdiny uštkne a na kaši rozdrťí had (kobra), připlazivší se za zabitou družkou, kterou

Takto se v tiráži knížečky *Lidožroutka: Lovecké obrázky z tropů*³¹⁵ uvádí: „Klademe našim čtenářům do rukou 2. svazek naší knihovničky. Knihovnička chce být protiváhou detektivek, indiánek a podobné literatury, která ani v době válečné (psal se rok 1917) nevymřela, ale spíše vzrostla. Chce odvraceti od laciné sensačnosti tím, že bude poučovati v napínavé, zábavné formě, ale vždy s cenným jádrem. Místo znemravňujících povídek detektivních dostane se čtenářům četba stejně napínavá, která vyniká pěkným líčením z pera znalců a umělců. Nepochybujeme, že zdravý směr, krásné líčení i literární hodnota těchto svazečků dojde pozornosti naší mládeže, rodičů a vychovatelů a i nejširších vrstev, které mohou takto v těžké době dáti svým dětem nejen milé pobavení, ale i základ výchovy pro život. Úkol v nynější době záslužný.“³¹⁶

Smysl pro realitu v obou typech děl (tedy jak v těch pro dětské, tak i oněch pro dospělé čtenáře) pochopitelně ustupoval účelu bavit, strhnout a zaujmout; pravdivá fakta se v nich prolínala s absurdní fabulací v třaskavé směsi, přičemž je třeba podotknout, že románky tohoto typu byly ve své době považovány za podobně konzumní a kratochvílnou záležitost jako dnes bulvární časopisy; mnohdy se ani nepovažovalo za nutné uvést v tiráži jejich autora. Pro ukázkou vyrovnaného poměru faktů a zavádějící fikce lze sáhnout opět k dílu *Lidožroutka*:

“(…) Leč co to praskalo? Uši brahmínovy toho neslyšely, bylyť ohlušeny studenou vodou, již na ně lil. I jeho oči byly zavřeny, jinak by byl býval zpozoroval dvě jiskřících se zelených očí, jež po straně upíraly se naň krvežíznivě mezi větévkami keře aloeového. Udeřila jeho poslední hodinka, neboť pověstná lidožroutka ze Šikarpuru našla jeho stopu. Její oči spočívaly na oběti, žíznila po jeho krvi. Její strašlivá hlava byla opatrně skryta větévkami, pruhovaný netvor plížil se tiše ze své zálohy. Protahovala se na písku, vrtěla netrpělivě ocasem, uši ležely jí na hlavě jakoby položeny, pysky s vousy byly ohrnuty, takže bylo viděti řady jejích strašlivých zubů – tak plížila se tiše až na kraj vody. Zde se skrčila, civěla jako vítězný démon chvílku na svou zbožnou oběť, vyskočila, vrhla se naň s řvaním, jež projelo mu duši chvějící se děsem, a udusila smrtelný výkřik, který vydral se z hrdla mužova. Na zápas nebylo ani pomyslení, tlapa tygřice dopadla jako železný kyj, na jeho lebku, promáčkla ji až do mozku, a mohutné tygří tesáky zakously se mu do hrdla. Smrt nastala téměř okamžitě –

naaranžoval manžel oné přítelkyně v bytě. (op. cit., 1936/ 3).

³¹⁵ *Lidožroutka a jiné lovecké příběhy*. Praha: Cesty a dobrodružství – knihovnička pro mládež, Ústřední dělnické knihkupectví, nakladatelství a antikvariát (Antonín Svěcený) 1917.

³¹⁶ op. cit., p. 32.

mrtvé, klátící se tělo viselo z tlamy tygřice, když vracela se na břeh, ale dosud trásla jím divokou silou a zatínala pevněji zuby do masa. Takovou strašlivou smrtí skončilo již mnoho ubohých drvoštěpů, neboť tygřice zdržovala se tu již několik měsíců. Ale osud těchto ubožáků dojímal málo koho; vždyť to byli jen sudrové (nižší kasta indická)!“

Líčení poněkud připomíná popisy ataků tygrů lidožroutů **Jima Corbetta** či **Kennetha Andersona**; oba pánové se ale navzdory líčením o „žizni lidožroutů po lidské krvi“ snažili přinejmenším vysvětlit etiologii toho, jak se z tygra lidožrout stane, čímž vyprávěnky z děl popularizátorů uváděli na pravou míru. Ilustrací toho, jak lidé podceňovali situaci stupně ohrožení šelem v jihovýchodní Asii, je citát z povídky *U Malajců* cestovatele **Eduarda Otta**; povídka vyšla rovněž v již citovaném sešitku *Lidožroutka* v roce 1917, přičemž dnes už bohužel není možné zjistit, kdy přesně E. Otto svou cestu podniknul, a nezbyvá, než ji vágně zařadit mezi roky 1890 – 1917. Povídka popisuje kontrast mezi sumatránskými tygry žijícími v „přírodě“, tedy v neobdělané džungli, a v „kultuře“ (Ottovými slovy), tedy v porostech lalangové trávy, jež opanuje byvší pole zemědělců poté, co je opustí a přesunou se jinam. Citát ilustruje i další dobové a obecně kulturní reflexe zmíněné výše, např. pohled na šelmy jako na konkurenty člověka, náhled na původní obyvatelstvo kolonizovaných krajin jako na přinejmenším podivné už pro laxní přístup k „královské hře“, lovu. „Životem loupežnickým“ nežil podle tehdejšího obecného mínění jen tygr, ale jakákoliv šelma od lišek přes leopardy po lasičku, přičemž o tom, jak atavistický názor to je, nejlépe svědčí fakt, že v celé dnešní Evropě, především na venkově, se takto lidé dívají na šelmy dosud.

„Tygra pralesa, s nímž v pralese nesetkáváme se však příliš často, nazvali bychom skoro zbabělcem, srovnáme-li jej s tygrem, který v lalangu žije skrytým, nebezpečným životem loupežnickým. Příčina je nepochybně v tom, že tygr pralesa setká se málokdy s lidmi, kdežto tygr v lalangu přijde brzy na chuť pánu tvorstva, který imponuje mu jen tehdy, má-li s sebou výrobek své vědy, totiž zbraň, a dovede-li jí užívat, neboť pokud se týče ostatních smyslů, jako čichu a sluchu, je člověk vůči takovým nepřátelům přece jen ubožák. A poněvadž pohříchu v oněch horkých krajinách je pramálo skutečně nadšených přátel lovu, kteří by rádi podrobili se každé námaze, jen aby holdovali ušlechtilému sportu, který mají takřka před nosem, za to však mnoho jich raději hoví si na dlouhých, pohodlných židlích rotanových, bylo by věru směšno tvrdit, že tygři v oněch krajinách vymírají. Naopak tygr pokračuje stejnoměrně s kulturou, pokud se týče rozmnožování se a drzosti. A čím rychleji šíří se kultura, a tím vlastní živel pro tygry i jeho lovecké revíry, a pokud není možno pořádati ve velkých rozměrech štvance s využitím povahy území a s velkými výlohami peněžitými pomocí slonů,

potud tygři bezpečně opanují pole, neboť jen pranepatrný počet jich chytí se do pastí a ještě daleko menší je zastřelen kulemi na svobodě.“³¹⁷

Williamson ve své knize věnoval rozsáhlý prostor tomu, jakým způsobem loví zvěř, především šelmy a tlustokožce místní lidé; tato kuriozita v jeho díle se později stala jakýmsi územ loveckých vyprávění. Ve Williamsonově době byly dobré střelné zbraně ještě na úsvitu a loveckým výpravám ona skutečnost dodávala zvláštní kolorit, neboť byly podnikány jako hromadné akce. Mezi nepřebornými loveckými deníky dochovanými z té doby nad všemi „mužnými“ výpověďmi vyniká okouzlivé líčení **Fanny Edenové**³¹⁸ v dopise přítelkyni. Jeho blazeovaná městská rétorika à la deníček české Zdenky Braunerové, aplikovaná na popis několikátýdenního putování západobengálskou džunglí mezi „tygry, vodními buvoly a nosorožci“, cestu palankýnem na sloním hřbetě a noci trávené ve stanu v rámci lovecké výpravy z roku 1837, o níž víme, že ji doprovázelo 260 kuliů a pomocného personálu a 20 slonů, obzvláště hezky dokreslí podobně abstrózní dokument – podrobný záznam lovecké výpravy za tygry do Nepálu, jíž podnikl britský král **Jiří V.**, která nezarážela ani tak množstvím zabitých zvířat („pouhých“ 13 tygrů) – mety takových rekordů dobyli jiní bijci - ale spíše množstvím personálu, množstvím chodů podávaných v tak odlehlých oblastech, a dalšími velikášskými aspekty tohoto megapikniku. O desítky let později (výprava z prosince 1921) se ostatně můžeme dočíst o obdobném podniku prince waleského a pozdějšího krále **Eduarda VII.**, jenž se svým doprovodem ukořistil 33 tygrů, 6 leopardů, 3 medvědy, 3 slony, 10 nosorožců, 12 jelenů sambarů (*Cervus unicolor*) a 7 divokých prasat.³¹⁹ Nejen ze záznamu F. Edenové se můžeme znovu a znovu ujišťovat o dnes nepředstavitelné početnosti fauny, jiný dobový deník uvádí: *“Já a Wiliam jsme v předchozích dnech ulovili 36 tygrů, což je zatím nejvíce, kolik kdy skolily dvě pušky (...). Zdá se, že se výprava daří skvěle.*“³²⁰

Literární tvorba „kolonialistů“ zabývající se zvěří byla poměrně jednostranná; rétorika takovéto tvorby se přitom nijak podstatně nezměnila dodnes (a podobná literatura, byť úměrně nejspíše úbytku fauny, tedy v menší míře, vzniká také dodnes). Autory přitom zdaleka nebyli jen Britové či v Indii žijící Britové; o lovu se psalo ve všech koloniích, kde

³¹⁷ Otto, E.: U Malajců. In: *Lidožroutka a jiné lovecké příběhy*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví 1917, pp. 20 – 21.

³¹⁸ Eden, F.: *Indian Journey 1837 – 1838*. London 1988, p. 12.

³¹⁹ *Menu and Food at the Hunt of the Prince of Wales*. London: H. R. H. The Prince of Wales' Sport in India 1925.

³²⁰ *Ibid.*, p. 24.

bylo co lovit; k sepsání loveckých memoárů navíc autorům mnohdy stačilo jediné safari³²¹. Většina koloniálních úředníků, měla-li kromě sběru trofejí také literární ambice, realizovala je právě v loveckých memoárech. Knih toho druhu existují přehřšle; většina jich - a dnes už i jejich autorů - zapadla zapomenuta. Náporu času odolaly pouze knihy slující nějakými reálnými literárními kvalitami (byť z afrického prostředí, jako příklad zde můžeme jmenovat např. romány **E. Hemingwaye** či **K. Blixenové**) či mapující mimořádné počiny související se světem zvířat – lidožravé šelmy, reintrodukce lvů zpět do volné přírody, atd. (Jim Corbett, Kenneth Anderson; v postkoloniální době na tuto tradici navázali mnozí jiní, třeba **Gerald Durrell** či manželé **Adamsonovi**); rovněž je třeba připočíst dílka, jejichž autoři se proslavili jinak a kniha o lovu pak v rámci celkové tvorby či díla dodnes slouží za zajímavou kuriozitu – takto zde můžeme jmenovat kupříkladu vydaný lovecký deník **Theodora Roosevelta** *African Game Trails* z cesty po Indii a Africe.

Děl, jež by faunu Indie nepopisovala prizmatem hledáčku pušky nebo objektivu fotoaparátu, není mnoho. O to překvapivěji proto působí ta existující. Jedním z nich je *Beast and Man in India*³²² malíře, ilustrátora a muzejního kurátora **Johna Lockwooda Kiplinga** (1837 – 1911), který se svou ženou připlul z Londýna v roce 1865 a natrvalo se v Indii usadil; záhy se jim zde narodil slavný syn **Rudyard** (1865 – 1936). John Lockwood, na rozdíl od svého syna, autora slavných próz a méně slavné poezie, napsal knihu jedinou a to populárně naučnou. Jeho způsob líčení zvířat byl velice neotřelý, zároveň ale vlastně logický a „lidský“. Jeho poznámky o indické fauně působí přesně tak, jako kdybychom postavili evropského učenice vychovaného v intencích nejlepší evropské humanistické tradice dnes na dillískou ulici s jediným úkolem – aby si všímal zvířat. (Domnívám se dokonce, že něco takového by mohlo být užitečné a přínosné právě díky existenci Kiplingovy knihy; lze si totiž jen obtížně představit objektivnější možné zachycení změny, která se v myslích Indů laborujících s živočichy za uplynulé století stala - a v mnoha případech také...nestala, než právě vytvořením jakési srovnávací studie.) Kipling psal o živočiších pouličních, domestikovaných, domácích a synantropních; „exoty“ se zabýval jen zcela minimálně, respektive pouze těmi, které lze potkat v ulicích měst (sloni, opice). Na rozdíl od Rudyarda a jeho přeslavné „pohádky z džungle“³²³, jež má reálný základ snad jen v tom, že všechna v ní zmiňovaná

³²¹ Jev nápadně připomíná současné cestopisné memoáry, které jsou mnozí schopni také sepsovat na základě pouhého několikátýdenního pobytu v „exotické“ realitě.

³²² Kipling, Lockwood John: *Beast and Man in India*. London: Macmillan and Company 1892.

³²³ Kniha vyšla původně ve dvou dílech jako *The Jungle Book* a *The Second Jungle Book* v nakladatelství

zvířata se na indickém subkontinentě skutečně vyskytují, a stejně tak na rozdíl od senzačních příběhů „vlčích dětí“, jichž se z Indie traduje více než odjinud, zmocnil se John Lockwood dané látky zcela jinak. Z jeho díla vyvstává, že byl velmi podrobně obeznámen s úhlem pohledu Indů, a to včetně takových partikularit, jako jsou přísloví a pověry, ve kterých podle „Orientálců“, jak Indy nazývá, živočichové figurují³²⁴. Tyto jejich náhledy, nad nimiž sice občas žasne, ale nestaví se k nim nijak přezíravě, neustále důsledně srovnává s chápáním a reakcemi evropskými. A tak, ačkoliv to evidentně nebylo autorovým záměrem, vzniklo jedno z vzácných děl „Východ – Západ“, jež jsou vždy o to cennější, oč více a drobnohledně se věnují nějakému konkrétnímu tématu bez snahy být pansrovnávací studií. Právě na odlišnostech v rozmanitých detailech myšlení si můžeme mnohem lépe představit, jak kardinálně odlišná musela být celková mozaika duševních obsahů Angličana a Inda, a to navzdory tomu, že John Lockwood, a zase na rozdíl od Rudyarda, nedává nijak ostentativně najevo, že nese „břímě bílého muže“.

7. 2 Fauna hledáčkem fotoaparátu: Fred W. Champion

Ve třicátých letech dvacátého století kulminuje v Indii zájem o loveckou fotografii, jíž pozvolna začíná být přičítána větší hodnota než „skutečným“ trofejím. Je kuriózní, že oba dva způsoby „zachycení fysis“, ať už její usmrcení, či „pouhé“ znehybnění - ulovení fotografií, existují vedle sebe dodnes, ačkoli se ve třicátých letech s rapidním úbytkem fauny začínalo zdát, že fotografie skutečný lov vytlačí (nelze se zde ubránit podobným očekáváním ve věci osudu kina s nástupem televize – s obdobným vyústěním). Pro většinu loveckých výprav se fotoaparát již od začátku století stal přinejmenším neodmyslitelným společníkem pušky, díky čemuž si dnes jako záznam o oné době máme možnost prohlédnout nekonečné množství snímků bílých lovců hrdě pózujících nad zabitými slony, tygry či nosorožci a indických rádžů zachycených v komnatách (tehdy ještě velkolepých) paláců „vytapetovaných“ kožkami kočkovitých šelem. Nicméně: průkopníkem – dnes již téměř zapomenutým – fotografování *živých* indických živočichů ve volné přírodě byl **Fred W. Champion**. Jeho osobní kredit byl mnohem bezúhonnější než jeho slavnějšího současníka Corbetta. Champion sloužil v první světové válce, díky čemuž na rozdíl od Corbetta viděl příliš mnoho zabíjení, než aby kdy chtěl spatřit jakékoliv další. Při svých „lovech beze

Macmillan a Co. v Londýně roku 1894.

³²⁴ Je nasnadě, že příslušníci analfabetního národa mají „pravdy“ vyjadřované v pověrách za bernou minci neskonale víc, než vzdělaný Angličan.

zbraně“ používal jak metody číhání na kýženou zvěř, tak i způsobu, jenž vlastně napodoboval postup „otce kinematografie“ **Edwarda Muybridge**³²⁵, totiž provázkových pastí spojených s fotoaparátem (tzv. fotografických pušek), díky kterým se živočich „vyfotografoval sám“. Chtěl zachytit zvířata jak „žijí vlastním životem v džungli“ – dobové snímky pózujících lovců nad mrtvolami či uzavírajícího se kruhu naháněčů kolem tygra jej znechucovaly. Na své „foto-lovecké“ konto si mohl připsat zcela jiný rekord než jeho současníci – stal se autorem prvního snímku živého nosorožce indického, tygrů, levhartů, medvědojedů a hyen ve volné přírodě. V době svých největších fotografických úspěchů se stal zaníceným kritikem sportovního lovu – a také prvním Angličanem, který se pozastavoval nad samotným názvem této kratochvíle - „game“. V jeho očích nacházeli ospravedlnění i živočichové, které tehdy i ochránci považovali za „škodnou“ – smečky šakalů a hyeny; poukazoval na bizarnost občas se objevujícího tvrzení, že za úbytek „game animals“ mohou právě tito živočichové i na další nepodloženou pověru o údajné krutosti těchto živočichů. Kritizoval také, že ochrana fauny stále nachází mnohem méně příznivců než sportovní lov, ačkoli se některá z lovených zvířat stávají velmi vzácnými. Upozorňoval také jako jeden z prvních na paradoxní strategii lovců v případě, že nějaký živočich z volné přírody mizel, totiž lovit jej ještě zarytěji s tím, že „když si ho neulovím já, uloví si jej někdo jiný“.

Ani postava F. Championa však nebyla prosta paradoxů. Ty vyplývaly nejen z konkrétní situace indické fauny třicátých let, ale snad z jakési obecné „typologie“, podle které by se dali rozdělit i zoologové mnohem renomovanější – Darwin, Wallace či Lorenz. Champion jako lesník z jakési stavovské loajality odmítal kritiku (především ze strany některých členů Bombajské naturhistorické společnosti), že právě lesníci nadměrně střílejí zvěř spadající pod jejich správu; tvrdil, že se snaží o opak, tedy o zastavení poklesu stavů zvěře. Protože – v této době už jednoznačně ambivalentní – pověst lesníků byla založena převážně na klepech³²⁶, nelze dokonce ani s jistotou tvrdit, že Champion nemohl mít pravdu. Na druhou stranu, postavení pracovníků Imperial Forest Departmentu bylo od samého svého vzniku (1864) poněkud ošemetné už proto, že měli zároveň monopol na obchodování a zacházení s těžebním dřevem a lesními produkty a zároveň se měli o les starat a chránit jej. Vzhledem k tomu, že lesníci byli mnohými znalci fauny (včetně např. Jima Corbetta)

³²⁵ Muybridge sérii fotoaparátů jejichž spouště byly přivázané k provázkům, které svým cvalem postupně trhal běžící kůň, jako první zachytil rozfázovaný pohyb, od čehož byl k „pohyblivým obrázkům“ – filmu – už jen krok.

³²⁶ Rangaranjan, M.: *op. cit.*, p. 76

kritizování od počátku 20. století (a jsou dodnes, jak si můžeme všimnout u jejich nesmiřitelného nepřítele Valmíka Thapara), je pravděpodobné, že Championův pohled příliš objektivní nebyl. On se však s lesnickými náhledy ztotožňoval poměrně se vším všudy, včetně strategie nakládání s vysokou zvěří, jeleny a antilopami. Prohlašoval, že „tygr má právo na život, ale žádný lesník hodný svého chleba nenechá v lesích přemnožit srnčí zvěř“³²⁷. Nicméně vylučoval, že by selekce prováděná lesníky mohla být příčinou klesajících stavů těchto živočichů. Tvrdil, že antilop ubývá pouze na územích mimo hranice Reserved Forests – a na rozdíl od Corbetta měl dojem, že myšlenka zřizování rezervací, nota bene takových, kam by byl zcela zakázaný přístup lidem, je „poněkud přehnaná“.³²⁸ Nebyl příznivcem ochranných lesních zón, kam by byl zcela zamezen přístup lidem. Obzvláště pozoruhodný Championův vývod, který nelze označit jinak než jako demagogický a kterým maně potvrzuje, že erudice a ne zcela reálná představa, kterou lesníci o situaci fauny měli, byla hodna oné kritiky, jež se na jejich hlavu snášela, bylo jeho tvrzení, že počty tygrů *díky efektivní ochraně lesníků* a absenci sportovních lovců (které pro *nadměrný* odstřel velmi kritizoval) - během první světové války *stouply*. Tady se jeho náhled ostře rozcházel s názorem Jima Corbetta, který obviňoval lesníky, že téměř vyhubili srnčí zvěř a připravili tak tygry o jejich přirozenou kořist, což je tím skutečným důvodem, proč se zvýšilo množství predací tygrů na domácím skotu a na lidech. Ty mohly budit falešný dojem, že stavy tygrů bůhvíjak stouply; díky jiným dobovým dokumentům je bohužel patrné, že pravdu měl Jim Corbett, který obviňoval Forest Department z vyhubení srnčí zvěře na ohromných lesních územích, aby byla umožněna nerušená regenerace porostů těžebního dřeva

³²⁷ Rangarajan, M.: *op. cit.*, p. 76.

³²⁸ *Ibid.*, p. 77.

Obrázek 15: jedna z prvních fotek volně žijícího indického živočicha - medojed F. W. Championa.

7.3 Zapeklitý trojúhelník: Britové versus fauna versus ádivásiové

Tradiční způsob hospodaření ádivásíů zahrnoval kromě sběru a lovu ještě stěhovavé zemědělství, ke kterému neodmyslitelně patřilo pravidelné vypalování lesa. Když se půda vyčerpala, přesunul se kmen o něco dál, kde postup zopakoval. Vzhledem k celkovému odlesnění subkontinentu byla tato praktika zakázána už britskou vládou.

Do ádivásíjského modu vivendi a jejich interakcí s okolní přírodou a faunou začali Britové zasahovat nejen tímto výnosem. Spolu s tím, jak se stavy lovné zvěře, především velkých šelem, snižovaly, přijala posléze místovláda opatření, která povolovala lovit pouze lidem s jakousi obdobou lovecké licence. Ta byla kromě Britů přidělována ještě probritsky naladěným rádžům; naopak zakazovala lov kmenovému obyvatelstvu, které většinou žilo v horách a na lovu bylo existenčně závislé. Spolu s opatřeními, přijatými kvůli setrvalému odlesňování kontinentu, tedy hlavně zákazem vypalování lesa, se tak ádivásiové dostávali až na samou hranici hladovění, přičemž Britové ještě zdůrazňovali, jak oni narozdíl od kmenů loví sofistikovaně (tedy puškou a s tím, že zvíře je v optimálním případě na místě mrtvé) a nepoužívají pomůcky jako oka nebo pasti, ve kterých zvířata hynou dlouhou a bolestivou smrtí. Skutečnost, že kmeny loví narozdíl od Britů tyto živočichy pro svou obživu a ne z pouhého rozmaru a ze sportu, je nevzrušovala, naopak: svou motivaci viděli jako

ušlechtilou, na rozdíl od „té přizemní“, ádivásíjské.³²⁹

Britský sportovní lov byl v kontextu ádivásíů krajně pozoruhodný ještě z jednoho důvodu. Na rozdíl od hinduistů, kteří se na kmenové obyvatelstvo i na nízké hinduistické kasty laborující se zvířaty dívali skrze prsty jako na barbarské, Brity v mnoha ohledech tito lidé svými krotitelskými, loveckými i chovatelskými praktikami fascinovali. Tito lidé jsou svým bezprostředním přístupem k živočichům Evropanům neskonale bližší, než bráhmanský hinduista). A tak navzdory všem drakonickým opatřením, jež vůči kmenům Britové přijímali, najímali si je často jako lovecké průvodce a učili se od nich např. lovu kachen pomocí sokolů, lovu holubů pomocí karakala, či způsobu lovu a chovu pracovních slonů.

Britský vztah k divoce žijícím živočichům indického subkontinentu se v průběhu koloniálního působení v Indii několikrát značně proměnil. Jedna věc mu nicméně zůstala imanentní jako jakási dominanta po celou dobu: i na sklonku impéria, kdy se Angličané již plně stavěli do pozic ochránců mizející fauny, neopustili hledisko ochrany spojené s „konzumací“. Je tím pádem jasné, že kupříkladu modelem ponechání nějakého území „na pospas“ jemu samému a střežit jej před jakýmkoliv lidskými intervencemi pro Brity nikdy nepřicházelo vážně v úvahu. Leč nepředbíhejme.

Pro naše účely postačí shrnout britský poměr k indické fauně od prvního významného milníku toho druhu, totiž povstání sipáhíů (1857). Do té doby znamenala divoce žijící zvířata pro Brity dvě věci. Jednak hrozbu pro člověka (notně zveličenou), jednak konkurenci (zcela očividná paralela mezi tím, jak vnímali Britové „škodnou“ zvěř a jak vnímali kmenové obyvatelstvo - totiž v podstatě také jako „škodnou“, je pozoruhodná, bizarní a zarážející). Game Association vypisovala odměny za zabití „divoké šelmy“ (s nadsázkou pouze malou se anglický název „*game destroying creatures*“, jak byli živočichové jako tygři, leopardi, medvědi pyskatí, dhoulové a šakalové titulováni, dá přeložit jako „monstra, ničící lovnou zvěř“, či dokonce v přesmyčce „monstra kazící hru“), čehož ádivásíové hojně zneužívali, neboť záhy pochopili, jak chabá je erudice britských výběřích kožek – že nepoznají ani kdy bylo zvíře zabito, a vlastně ani o jaký druh zvířete se jedná.

Britští vládcové si ale monopol na zacházení s indickou faunou velmi ostře hlídali na všech frontách. Četné z těchto zásad kopírovaly opatření mysliveckých klubů na „kontinentě“, tedy v Británii a potažmo celé Evropě. V roce 1870 založili – výhradně pro „indické účely“ – Lovecký svaz (**Game Association**). Volný přístup k honitbám byl umožněn pouze příslušníkům tohoto sdružení; stanovy přípustných loveckých praktik (vztahujících se

³²⁹ *Ibid.*, p. 48.

ovšem nejen na kmeny, ale důsledně i na členy sdružení) se týkaly nejen povolených zbraní, ale i toho, jací živočichové a jakého pohlaví se smějí lovit a v počtech kolika kusů. Tyto změny jsou mimochodem velmi dobře patrné z dobových loveckých memoárů a deníků. Obzvláště kuriózně dnes působí tzv. „táborové kluby“ (**Tent Clubs**) skládající se částečně z britských důstojníků a částečně z najatých Indů. Tyto kluby zavedly praktiku, jež jakýmsi způsobem nahrazovala hony na lišku „doma“ v Británii, totiž štvání divokých prasat. Při těchto štvanicích bylo zakázáno používat pušky, vepří se mohli zásadně zapichovat jakýmsi rapíry³³⁰; zapichování prasat ostatně byla poměrně oblíbená zábava i v Evropě (např. Německo) a participovaly na ní i ženy.

Poněkud překvapivá je ale skutečnost, že Lovecký svaz, táborové kluby, i oba dva zákony k regulaci obchodu s divokými zvířaty a trofejemi z nich (první přijatý roku 1887, druhý pak 1912) se navzdory všemu ukázaly být pouhými „mrtvými“ opatřeními; hlad evropských trhů po slonovině či peří exotického ptactva, bažanty počínaje a rajkami konče (nezapomeňme, jakou roli hrálo jen v dobové módě, všech těch kloboucích a boa vrcholící secese a art deca), byl v tomto případě průraznější i než jindy tak efektivní nařízení Britů. Zvěře tedy navzdory přijatým opatřením ubývalo, což, jak se ukáže později, bude jeden z chronických problémů ochrany přírody již samostatné Indie. Ádivásiové často nemohli pochopit, že půda okolních lesů (a často spíše pouze „okolní lesy“, neboť nešlo o zemědělskou krajinu v pravém slova smyslu) nepatří jim; někdy pokračovali v lovu i na výraz společenského protestu. **Arnold** a **Guha** v této souvislosti uvádějí citaci z dobového dokumentu:

“The Santal, an official reported, „will tell you how in his father’s time all jungles were free, all ponds open to the public“...Sometimes he is right. ...Santals in 1923 „believed that they were simply carrying on an old tradition“, bringing back a „golden age“ when „all jungles were free“ ...Gurusaday Dutt, the DM of Bankura, reported in 1923 that Santals freely admitted looting of fish ponds to be illegal, but they considered tank-raiding might act as an inducement to zamindars to concede their old customary rights over jungles“. In the Midnapur Santal rising³³¹ of April 1923 the dispossessed Raja, Pratap Dal, was

³³⁰ *Ibid.*, p. 48.

³³¹ Santálci měli, na rozdíl od mnoha dalších kmenů, daleko k submisivitě. Několikrát povstali proti britské vládě (např. roku 1832, kdy se připojili k povstání Khásiů proti britskému panství; nepokoje trvaly kontinuálně od roku 1828 do roku 1833); jejich povstání roku 1855 bylo rozbuškou k nepokojům jiných skupin – v roce 1857 došlo ke slavné vzpouře sipáhů, jež rozpoutala Velké indické povstání (1857 – 1859).

rumoured to have given permission to take wood and fish freely, and so there was a „genuine belief by 90 per cent of the crowd that they were doing nothing illegal“.³³²

Loupežné“ rybníky a lov byly navíc i formou vzpoury proti britskému „rádži“ jako takovému, a nedají se proto považovat za pouhé vyústění materiálního nedostatku.

7. 4 Legislativní opatření přijatá na ochranu indické fauny v letech 1873 – 1897 a poté: počátky ochrany přírody

Musely to být podobné záznamy jako ty popsané v publikovaných loveckých denících nepřeborných lovců a vydávaných od počátku 19. století, jež vedly ty, kteří byli u moci, k přijímání legislativy určující, kdo smí lovit, co, a za jakých okolností. Prvotní pohnutkou v této době ještě nebyla ochrana zvířeny pro zvířenu samotnou, ale pro to, aby z oněch štědrých zdrojů nemohl mít prospěch nikdo jiný. Potřeba legislativně „chránit si“ indickou faunu pro sebe kulminovala v druhé polovině 19. století. V období 1873 až 1897 tak byla přijata série zákonných opatření, jež do velké míry určila osud indických volně žijících živočichů a uzákonila britskou kontrolu nad nimi a nad indickými lesy vůbec; srovnatelně rozhodujícím faktorem byla pouze ne zcela prediktabilní a už vůbec ne kontrolovatelná populační exploze, jež subkontinent „zachvátila“ ve dvacátých letech 20. století a trvá víceméně dodnes.

Zákony na ochranu slonů z let 1873 a 1879

Tyto zákony zakazují zabíjení, mrzačení nebo chytání divokých slonů, s výjimkou sebeobrany anebo lovecké licence. Jejich účel byl jednoznačný: Britové chtěli mít nad stavy divokých slonů přísnou kontrolu, neboť tito živočichové představovali významnou ekonomickou devizu, ať už jako pracovní zvířata při těžbě dřeva, kterého bylo tolik třeba při stavbě železnic, tak kvůli slonovině. Do této doby bylo každý rok loveno okolo 2000 slonů, tudíž šlo o zákon vskutku přelomový. Před těmito zákony byl v roce 1864 založen Imperiální lesní odbor (**Imperial Forest Department**) a jeho nová role dohlázele nad dodržováním zákonů o slonech povedla upevnit jeho roli a význam, které přežily i pád Impéria.

2. *Madráský zákon 11 z roku 1879* Působení tohoto zákona se vztahovala pouze na pohoří Nílgi a omezovala lov pouze na lovecké sezóny.

3. *Trojice zákonů o lesích* a) Indický zákon o lesích, 1878. b) Madráský zákon o

³³² Arnold, D., Guha, R.: *Nature, Culture, Imperialism. Essays on the Environmental History of South Asia*. New Delhi: Oxford University Press 1995, pp. 289 – 290.

lesích, 1882. c) Barmský zákon o lesích, 1902. Indický zákon o lesích zvýšil moc lesníků a Imperiálního lesního odboru. Díky jejich činnosti se dostaly pod vládní kontrolu území lesů a džunglí o velké rozloze. Bylo jasné, že je to lesní bohatství – těžebné dřevo, exotičtí živočichové – co vláda touží mít pod kontrolou. Na přelomu 19. a 20. století představovaly vládou kontrolované lesy téměř 20% území Britské Indie.

4. *Zákon na ochranu volně žijící zvěře a ptáků z roku 1887*

5. *Zákon o rybářství a chovných rybnících z roku 1897*³³³

Na přelomu 19. a 20. století byla pravidla sportovního lovu již jasně daná. Neméně podstatnou změnou byl rapidní rozvoj střelných zbraní. Vlci, dhoulové i tygři byli bez rozdílu divoce vybíjeni. Objevovaly se první hrůzné rekordy v počtech tygrů skolených na hlavu: **George Yule** jich ještě na sklonku 19. století zastřelil 400; brzy jej předčil **rádža z Udaipuru a Gaipuru** se svými 500 tygry a **naváb z Tonky** s 600. Tato čísla byla pouze začátek.

Je zajímavé sledovat, jaké třenice a tenze panovaly mezi jednotlivými frakcemi lovců (nepočítám v to teď ádivásie), z nichž se někteří cítili být poškozováni přísnými restriktivními pravidly. Z dnešního hlediska je pozoruhodné, že od samého počátku 20. st. existovali tací, kterým ležela na srdci otázka indické fauny, a nahlíželi její neveselou budoucnost, půjdou-li věci dále stejným způsobem a tempem. Z tohoto důvodu plně obhajovali striktní pravidla lovu. Jedním takovým byl např. **Reginald Gilbert** – sportovní lovec, jenž v roce 1907 „prozřel“ a začal pořádat přednášky o tom, že drastický úbytek fauny na subkontinentu vyžaduje okamžitá nová opatření. V několika následujících letech se jeho slova ukázala pravdivá – masivní deforestace Sindhu a Paňdžábu spolu s hromadnými loveckými výpravami vedla k úplnému vyhubení tygra v těchto místech. Poslední tygr v okolí Bombaje (sídlo Bombajské naturhistorické společnosti) byl zastřelen v roce 1929 - a v těchto smutných číslech by se dalo pokračovat I to měl být pouze začátek, zároveň šlo o první případy naprostého lokálního vyhubení tygra – kasuistiky poněkud připomínají to, co se stalo v letech 2004 - 5 v rezervaci Sariska.

V roce 1912 byl rozšířen *Zákon na ochranu zvěře a ptáků*; jejich ochrana se poprvé dostala do celonárodní legislativy – předtím šlo pouze o otázku na lokální správní úrovni.

³³³ Drobnějších legislativních opatření týkajících se zvěře byla celá řada, jejich taxativní výčet spolu s tím, jaký měly dopad na indické obyvatelstvo lze nalézt např. v již zmiňované vynikající knize **Arnolda a Guhy** *Nature, Culture and Imperialism. Essays on the Environmental History of South Asia* (Arnold, D., Guha, R., *Nature, Culture, Imperialism. Essays on the Environmental History of South Asia*, Oxford University Press, New Delhi 1995).

Brzy poté se objevila další kniha, jež se vymykala záplavě produkované lovecké literatury a znamenala svého druhu milník: *The Diary of Sportsman Nationalist in India*³³⁴ **Edwarda Stebbinga** (1872 - 1960). Ačkoliv publikována v roce 1920, obsahuje tak osvícené myšlenky na ochranu indické fauny, že aplikovány, byly by funkční bezprecedentně dobré ještě dnes – Valmík Thapar se ostatně o Stebbingovi zmiňuje v tom smyslu, že se o stejné věci jako on s větším či menším úspěchem snaží ještě dnes, o osmdesát let později(!)³³⁵. Stebbing se do velkých podrobností rozepisuje o ekonomické hodnotě fauny – v jeho době to byl jediný způsob, jak získat pozornost politicky vlivných skupin. Právě on byl prvním radikálním bojovníkem za zřízení rezervací; jím navrhovaná podoba těchto rezervací je natolik významná, že si zde zaslouží obšírnější zmínku. Již on akcentoval zhoubný vliv pytláctví na faunu a apeloval na zřízení „zcela hájených zón“ (rezervací) – věc, jež nedošla sluchu ani o zmiňovaných osmdesát let později. Pozoruhodné myšlenky obsahuje v jeho knize zvláště kapitola „*The Preservation of the Indian Land Fauna as a Whole: The Permanent Sanctuary*“. Stebbing v ní upozorňuje na skutečnost, kterou si nepřipustili ani „neradikální“ britští, ani pozdější indiští ochránci fauny a kterou vždy zamlžovali rozmanitými pseudo-racionalizacemi: totiž že ochranná opatření týkající se fauny a náznaky vytvoření „rezervací“ dosud vždy znamenala pouze rezervace *lovecké* (Game Sactuaries). V loveckých rezervacích by byl (a později skutečně *byl*, viz kapitola o E. P. Geem a skupině „large animal men“) kladen důraz na ochranu a uchování zvířat nejvíce žádaných jako trofeje (Game Animals). Stebbing tento přístup odsuzuje, říká, že fauna určité oblasti musí být hájena jako celek, a to jako celek včetně biotopu, na němž se vyskytuje, neboť jde o systém, jehož jednotlivé složky jsou vzájemně provázány, a naruší-li se jedna z komponent, nelze tak učinit bez vlivu na ostatní, což vyvolává falešný dojem potřeby intervence člověka³³⁶. Navrhuje, že „hájené zóny“ by měly být permanentní povahy, tedy nejen, že by v nich mělo být zakázáno střílení zvěře po celý rok, ale že by život místní fauny neměl být narušován a rušen jakýmkli jiným způsobem (těžba dřeva, pasení dobytka). Dle jeho konceptu by takto existovaly rezervace několika stupňů ochrany – v některých by stačilo zcela zamezit lovu, sběru ptačích vajec,

³³⁴ Stebbing, E. P.: *The Diary of a Sportsman Nationalist in India*. London: Macmillan & Co. 1920.

³³⁵ Thapar, V.: *op. cit.*, p. 12.

³³⁶ Stebbingovy téměř vizionářské závěry by se daly dosadit na evropské myslivectví a lesnictví dnešní doby, kde člověk zcela nahradil úlohu šelem a sám reguluje stavy „Game Animals“, tedy lovné zvěře; obdobným případem jsou dnešní africké národní parky, kde je pěstována ekoturistika – velké kočkovité šelmy jsou zde přikrmovány, aby si turisté mohli pořídit snímky „lev požírá kořist“, či je na ně líčena návnada v podobě býložravců, aby si movitější z ekoturistů mohli zastřelit svou „kořist – ti „odvážnější“ ze země, ostatní z džípu.

pytláctví, těžbě, atd., přičemž by do nich byl člověku – pozorovateli dovolen přístup. Pak by však existovaly také rezervace s nejvyšším stupněm ochrany, do nichž by člověku byl přístup zcela zapovězen, aby zůstala v „původní“ podobě – šlo by o místa, jejichž fauna (zahrnuje do ní kromě nosorožců, gaurů, buvolů a kočkovitých šelem i druhy hmyzu) je už nyní (stále 1920) ohrožena bezprostředním vyhubením. Klade důraz na to, že přes území rezervací s tímto stupněm ochrany by bylo pochopitelně zakázáno vést silnice či železnice³³⁷. Vzhledem k neutuchajícím konfliktům s India Forest Departmentem, na něž upozorňuje ve svých knihách a dokumentárních filmech Valmík Thapar (tedy devadesátá léta 20. století a výše), je kuriózní, že podobně se na tuto organizaci díval již Stebbing, akcentovav, že je nutné hlídat a monitorovat, aby tato organizace nevyužívala ani části chráněných území k těžbě dřeva a jiných lesních produktů ani jiným ekonomickým účelům. Dodává, že rezervace tohoto typu by pochopitelně měly být pod dohledem, a to pod dohledem policejním, jenž by byl jako jediný schopen účinně bojovat s pytláctvím.

O tom, že Stebbingova slova nebyla planým poplachem, svědčí existující statistika z let 1875 – 1925, kterou uvádí Mahesh Rangarajan³³⁸ v inkriminované době bylo v Indii zabito nejméně 150 000 levhartů a 200 000 vlků, přičemž je vysoce pravděpodobné, že jde o pouhý zlomek skutečných počtů.

³³⁷ Stavba železnic v Indii té doby zažívala svůj boom; nelze zde nicméně nezpomenout příběhu mnohem pozdějšího z „ochranářsky uvědomělejší“ Evropy, kdy ředitel pražské zoo Zdeněk Veselovský bojoval v šedesátých letech s pražským magistrátem, aby přes území pražské zoologické zahrady nebyla vybudována dálnice. (In: Veselovský, Z.: *Všední den v pražské zoo*).

³³⁸ Rangarajan, M: *op. cit.*, p. 22.

8 Počátky ochrany indické fauny & hlavní představitelé

8.1 “Soumrak nad džunglí“ – kritické období 1927 – 1947

Je charakteristické, že období „revolucí“ nikdy nepřicházejí v podobě ojedinělých událostí. Dějí se v jakýchsi klastrech a dějinných dokladů toho jsou přehršle. V indické historii může jako doklad posloužit kupříkladu vznik náboženských systémů – ať již polovina 4. století př. n. l. a s ním spojený souběžný zrod džinismu, buddhismu a transformace bráhmanismu v hinduismus, či 16. století a vznik súfijských škol, sikhismu (redakci *Ádi Granthu* provedl pátý guru, **Arjan**, působící v době 1581 až 1606) a Akbarova synkretického náboženství *dín-e iláhi* (1582). Nejinak, byť v méně do očí bijící podobě, tomu bylo ve věcech ochrany indické fauny. Její hlavní představitelé se objevují na přelomu 20. a 30. let, tedy v době, kdy se zradikalizovala celospolečenská situace – čím dál tím víc složek společnosti volalo po nezávislosti Indie; začalo být patrné, že se doba Impéria chýlí ke konci. Pročítáme-li dnes spisy intelektuální a politické elity té doby (Néhrú, Gándhí, Thákur) a záznamy o jejich cestách a akcích, je sklonek „rádže“ zcela evidentní³³⁹. Britové však, tak jako mnohé živé organismy před svým skolem, právě na tomto „dojezdu“ zintensivnili mnohé své činnosti. Realizace ledasčeho byla navíc nyní, díky překotnému rozvoji technologií akcelerovanému 1. světovou válkou, proveditelná neskonale efektivněji. Šlo hlavně o výstavbu komunikací.

Z hlediska zvěře to znamenalo několik nových skutečností:

1) Železniční pražce a sedadla a lůžka vagónů neskutečně zvýšila spotřebu dřeva. Deforestace nabrala nebyvalých obrátek. Habitat zvěře mizel před očima.

2) Nové komunikace umožňovaly přístup do oblastí dříve přístupných pouze na slonech, a to přístup nekomplikovaný a rychlý. Auta svými reflektory navíc skýtala paralyzér zvěře, což z ní činilo snadný cíl.

3) Sebevědomí indické zbohatlické smetánky narůstalo. Potřeba těšit se stejným výsadám jako „britské panstvo“ a sdílet jejich způsoby coby statutový symbol rostla spolu s ním. Lov byl geniální příležitostí, už proto, jak si právě na tomto „sportu“ a jeho epifenoménech (chov psů, chov koní) Britové vždy zakládali.

³³⁹ Podobným fenoménem byl ostatně konec 60. let 20. století, kdy nejen, že světem napříč docházelo k sociálním a politickým bouřím, ale kdy nastalo také jakési „zelené jaro“ – ekologická hnutí, ale rovněž třeba feministická hnutí vznikala jak houby po dešti.

4) Střelné zbraně byly již velmi dokonalé; nic nemohlo zabránit jejich masivnímu šíření jak mezi britskými lovci, tak indickými boháči, ačkoliv v této době se – z pochopitelných důvodů – Britové ještě snažili mít distribuci střelných zbraní mezi obyvatelstvem v možné míře pod kontrolou.

Za těchto nových podmínek měla zvěř malou šanci na přežití. Lovecké „drancování“ nabylo olbřímích rozměrů. Čtyři zabití tygři za noc se při spanilých nočních loveckých jízdách džípem stali normou. Tato situace však měla i svou druhou stránku; začaly se množit hlasy volající po nutnosti zastavit tuto jatka – s poukazy na zkázu, kterou obdobný přístup zanechal v jiných částech světa. Američtí bizoni a růžoví holubi se stali notoricky citovaným případem toho, kam až mohou podobné barbarské praktiky dospět. Na „prekérní situaci,“ v níž se nacházejí indiští lvi, poukazoval britsko – indický přírodovědec a dlouholetý³⁴⁰ kurátor bombajského Přírodovědného muzea prince z Walesu **S. H. Prater** (1890 – 1960); ásámský lesní inženýr **A. J. W. Milroy** psal o vážných potížích, jimiž prochází fauna východoindického regionu; a konečně **F. W. Champion** bil na poplach ve věcech fauny dnešního Uttarpraděše. Nejen jejich zásluhou se tato doba stala jaksi nejturbulentnější ve věcech indické fauny co kdy která. Politická atmosféra v Indii vřela – a v podobném duchu probíhaly i debaty týkající se chráněných území. Na jedné straně stál rostoucí tábor bojovníků za ochranu fauny (Champion byl v tomto ohledu jednou z nejpozoruhodnějších postav nejen v celé indické historii) – na straně druhé mocná „lovecká lobby“, jejíž členové – jak ti indického, tak i britského původu - disponovali značnými majetky a politickou mocí. Po neomezeném přístupu ke zvířecím loveckým trofejím Asie dokonce volali i Britové sídlící ve Velké Británii; safari výlety v té době byly již dobře zavedenou tradiční kratochvílí smetánky a patřily k bontonu stejně jako třeba výlet do pařížských obrazáren.

Další z lesních inženýrů působících v této době ve službách Britské Indie sepsal v roce 1933 pojednání o stavu indických lesů, jež i dnes působí notně vizionářsky. Byl jím **A. A. Dunbar Brander**. Výsledkům jeho pozorování bylo věnováno celé číslo přírodovědného věstníku, který vydávala Bombajská naturhistorická společnost³⁴¹. Brander ve svém pojednání rozděluje indickou krajinu, v níž žije nejvíce zvěře do čtyř typů – himálajská, mangrovová, jihoindická (měl tím na mysli oblast Východního a Západního ghátu) a středoindická (dnešní Madhjapraděš). Jako nejvíce oplývající zvěří označuje Madhjapraděš (konkrétně území, na němž se dnes rozkládá národní park Kanha a její okolí). Toto území znal nejlépe, a proto z něj

³⁴⁰ V letech 1923 až 1948

³⁴¹ Brander, D. A. A.: *Journal of the Bombay Natural History Society*. vol. 36, Bombay 1933.

ve svých generalizacích vycházel nejvíce. Jako hlavní příčiny rapidního úbytku fauny ve dvacátých letech viděl Brander úpadek bdělosti v dodržování legislativních opatření, k němuž došlo za první světové války – a vzhledem k neklidné vnitropolitické situaci v Indii tento stav do značné míry trval i po ní.³⁴² Pravidla na střílení antilop jeleních a několika druhů jelenů zmizela úplně, neboť jejich kůži bylo třeba na bundy pro námořníky³⁴³, rovněž jejich maso se stalo cenným jako potravina už nejen indických ádivásíů, a začalo představovat předmět obchodu. Dále stoupl nejen počet udělených loveckých licencí, ale také nelegálně držných zbraní. Další příčinou byl již zmíněný rozmach motorismu, jenž teprve dal předchozím dvěma položkám hrůzný rozměr. Brander, podobně jako již před ním Stebbing, navrhuje řadu opatření, jež je nutné podniknout, aby se současná neutěšená situace změnila. Těmito opatřeními bylo (uvádím zde pouze ta z nich, která nezmiňoval již dříve Stebbing):

1) Pokusit se zabránit další distribuci pistolí a pušek mezi obyvatelstvem (možnost zredukovat počet zbraní již držných zcela realisticky vidí jako utopickou).

2) Striktněji kontrolovat koželužny, jejichž neuvěřitelná konjunktura začala za 1. světové války a trvala ještě ve třicátých letech; rovněž ostatní odvětví obchodu souvisejícího s produkty získávanými z divokých zvířat.

3) Kompletní revize pravidel lovu na lov z aut; penaltování všech majitelů a řidičů aut, z nichž lov probíhá, peněžními pokutami i tvrdšími tresty za porušování zákona.

4) Zpřísnění legislativy vztahující se k pytláctví a vypsání odměn za jeho pomoc při jeho a odhalování či jeho oznamování.

5) Založení výkonných společností zabývajících se ochranou indické fauny a snahou zajistit, aby se členy těchto společností stali politicky vlivné osoby.³⁴⁴

Brander znal oblast dnešní rezervace Kanha zcela důvěrně; líčí mimo jiné, že ještě na počátku 20. let zde žila stejná kvanta divokých zvířat jako v jakékoli faunou oplývající rezervaci Afriky, které měl možnost pozorovat při cestě, již do těchto končin podniknul v roce 1908.³⁴⁵ Jeho návrhy na podobu rezervací překvapují svou precizností – a jeho hlas nebyl ojedinelý. Ve stejném roce '33 publikoval své první zoologické pojednání největší indický ornitolog **Sálím Alí**; obsírně se v něm rozepisoval o nutnosti ochrany ptáků; dále vyšla kniha

³⁴² První světová válka pochopitelně znamenala zlom v morálce, umění a jiných oblastech a asi není třeba to zde zdůrazňovat; že se nejedná pouze o indický fenomén, potvrzují mimo jiné obdobné záznamy **Karen Blixenové** ze stejné doby v Keni.

³⁴³ Brander, D. A. A.: *op. cit.*, p. 41.

³⁴⁴ *Ibid.*, p. 45.

³⁴⁵ *Ibid.*, p. 22.

používaná dodnes – *The Wild Animals of Indian Empire*³⁴⁶ významného zoologa a tehdejšího prezidenta Bombajské naturhistorické společnosti **S. H. Pratera**. Prater rovněž sehrál významnou roli v ochraně fauny; mnohé jeho konstruktivní myšlenky byly bohužel realizovány až o padesát let později (sklonek vlády Indiry Gándhiové), některé vůbec – jako například zřízení, dnes již můžeme říci, že generacemi ochránců vytoužené, správní instituce pro záležitosti ochrany zvířat nezávislé na Odboru pro lesy (**Forest Department**). Ke zřízení této instituce navzdory vším logice a úsilí mnohých stále nedošlo. Ve své době byl nejradikálnějším kritikem India Forest Departmentu právě Prater; správně chápal, že i kdyby tato organizace nesledovala především ekonomické aspekty lesního hospodářství (jakože od svého zrodu je dodnes eminentně sledovala a sleduje), tak, takříkajíc, „pro samý les nemůže vidět stromy“, tedy že mezi všemi leso-hospodářskými záležitostmi svěřenými jí na povel nikdy nemůže fauně věnovat tolik pozornosti a péče, kolik by zasluhovala. Prater navrhoval nejen pro otázky divoké fauny zřídit samostatný odbor, ale co je snad ještě důležitější, chtěl, aby tento odbor disponoval vlastními finančními fondy. Do těchto fondů by šly veškeré příjmy utržené prodejem loveckých či rybářských licencí, zbrojních pasů ke sportovnímu lovu a vůbec veškeré finance získané nějakým způsobem aktivitami spojenými s faunou. Právě z těchto zdrojů by se také platily náklady na opatření k ochraně fauny, pochopitelně spolu s nezbytným vydatným finančním příspěvkem státu, neboť aktivity spjaté s volně žijícími živočichy těžko kdy mohou být samostatně výdělečně činným odvětvím. Jedině systém, v němž všechny zisky vztahující se k fauně budou užívány na její ochranu, může zamezit sledování vedlejších zájmů při aktivitách s živočichy spjatých. Prater apeloval ještě na jeden důležitý faktor, nesouvisející s faunou pouze zdánlivě. Správně vyzoroval, že kdekoli ve světě byla aplikována ochranná opatření související s živočichy, bylo kromě legislativních a ostatních výkonných opatření téměř nutné, aby myšlenku přijalo za svou „veřejné mínění“, jehož součástí byli i sami činovníci India Forest Departmentu. To ale v Indii pro nezdělanost a chudobu obyvatel neviděl jako zcela reálné³⁴⁷.

V roce 1935 došlo k přelomové události. Byla svolána doposud největší celoindická konference k projednání otázek dalšího „hospodaření“ s volně žijící zvěří. Zvěř zde pomyslně svedla dohromady lidi jako Corbett, Champion, Alí a další. Od této konference začíná také pravidelně vycházet časopis *Indian Wildlife*, oficiální hlas Celoindické asociace pro záchranu

³⁴⁶ Prater, S.: *The Book of Indian Animals*. Bombay: BNHS 1933.

³⁴⁷ S tímtož bojovala o mnoho let později Gándhiová a „její kroužek“ ochránců a zoologů; zdá se však, že ještě dlouho půjde o jakési indické větrné mlýny.

zvěře (**All-India Conference for the Preservation of Wildlife**). Právě na tomto shromáždění poprvé zaznělo, že za posledních 30 let byla fauna Indie zredukována na čtvrtinu³⁴⁸, což byl ještě poměrně skromný odhad.

Nejhorší doba však teprve měla přijít. V roce 1939 byla Velká Británie ve válce a potřeba dřeva neuvěřitelně stoupla. Ti, jež je reálně těžili, zcela vědomě překračovali jakákoliv pravidla, a při lesních pracích pronásledovali a lovili zejména tygry, ale i ostatní zvěř s vervou, jako by šlo o osobní pomstu. Ostatně – byla válka; nejen, že mlčely múzy, ale především Britové měli mnoho práce nejen v ní, ale také v posledním kole bitvy o indickou nezávislost. Literárních děl a záznamů o fauně z raných 40. let je minimum, začínají se objevovat až po skončení války. V té době byly otázky fauny Brity odsunuty – dost pochopitelně – do pozadí; mnozí ochranáři³⁴⁹ říkají, že právě dva kritické roky praktického ochranářského vakua (konec války 1945 až indické získání nezávislosti 1947) byly pro indickou zvěř ty nejčernější; nutno dodat, že jiní³⁵⁰ za nejkritičtější období považují až periodu nastávší po získání nezávislosti (s lety '47 - '50 jako nejhrůznějšími) - a trávající přibližně do roku '64.

Jak uvidíme dále, rok 1950 a raná léta po získání nezávislosti rozhodně nebyla doba, kdy by ochrana přírody ležela nějak eminentně na srdci jak centrální dillíské vládě, tak komukoli z vlád jednotlivých států. Mladá republika měla dost práce s řešením lidských otázek, což je vzhledem k velikosti subkontinentu a diversitě jejího obyvatelstva zcela pochopitelné. Zneklidňující je pouze to, že tento vývoj naprosto krystalicky předznamenal problém, s nímž se od té doby Indie nepřestala potýkat a jehož řešení sice existují, ale jsou bohužel nejspíš čistě hypotetická. Zjednodušeně by se dal popsat jako zvířata versus lidé v boji o přežití, protože na rozdíl od jiných míst na světě, kdy lidé nadřazují ochraně přírody své zájmy, v Indii velmi často nejde o volbu blahobyt nebo větší blahobyt, ale skutečně a doslova o holé přežití buďto živočichů, nebo lidí z nejhudších vrstev, nárokujících si biotop obývaný zvířaty. Navzdory tomu se ale nedalo říct, že by se vyplnily skeptické předpovědi Britů, že samostatná Indie nebude schopná respektovat přírodní bohatství. Za půl století od roku '47 zde vyhynul „jediný“ (dá-li se něčím takovým holedbat jako úspěchem) velký savec, a to gepard, na jehož klesajících stavech ale nesli velký podíl viny už Angličané předtím; v první polovině 20. století a ještě „za Angličanů“ to byly pouze v řadách savců druhy hned

³⁴⁸ Corbett, J., Morris, R. C., Jafry, H. A.: Editorial. *Indian Wildlife Conference*, Bombay 1935.

³⁴⁹ Např. Krišnan, Thapar.

³⁵⁰ Např. George Schaller

čtyři – banteng, sikkimský jelínek a sumatránský a javánský nosorožec, zahrnujeme-li do této smutné statistiky celou Východní Indii.

V této době už jsou ale plně činní tři přírodovědci, jejichž přístup je ochránářský a už zcela westernizovaný; navíc jsou všichni tři obdařeni mimořádnou předvídavostí stran budoucího vývoje. V té době existovala v Indii de facto jediná společnost, která přírodovědné nadšence sdružovala – Bombajská naturhistorická společnost (**Bombay Natural History Society**). Její členové, pánové **Sálím Alí**, **Edward Pritchard Gee** a **Mádhvai Krišnan** měli jednu společnou devizu, jež se v zemi jako Indie nedá brát na lehkou váhu – totiž stejný sociální původ. Všichni pocházeli z takzvané „upper middle class“; fakticky to obnáší relativně zajištěné živobytí, nicméně s nutností sám se o něj nějak přičinit. Tato okolnost stojí za zmínku také pro novost celého fenoménu – do té doby se zvířaty přicházely do styku a zaobírali se jimi pouze lidé ze sociálního dna a socio-ekonomické špičky společnosti (ne náhodou to připomíná Evropu od středověku až do počátků moderny), přičemž jejich „zaobírání se“ mělo výrazně odlišnou podobu – pro nízké kasty byly laborace se zvěří obživnou nutností; vládnoucí vrstvy, zejména na muslimských ráadžovských dvorech, se bavily velmi často lovem a o něco řidčeji aktivitami jako šlechtitelství holubích plemen. Ať již ale tito lidé s živočichy přicházeli do styku jako s prostředkem obživy (nízké kasty), či jako objektem vlastní zábavy (kurtoazie a později anglická místovláda), nedalo se čekat, že se z těchto vrstev mohou rekrutovat ochránci fauny, tedy až na několik výjimek s pozdější datací, potvrzujících pravidlo (**Billy Arjan Singh**).

V roce 1952 dochází k založení přírodovědné společnosti, jež zůstává hlavním poradcem vlády až do dnešních dnů, Indický výbor pro divoce žijící faunu (**Indian Board of Wildlife**). Alí, Gee i Krišnan se stávají jejími významnými členy.

8. 2 Pád vrabce a Sálím Alí (1896 – 1987)

Byť meritum jeho práce v druhé polovině kariéry leželo v mapování taxonomie indické avifauny (taxonomii jako potřebnou vědu akceptoval v plné šíři až na domluvy svých anglických přátel), ve svých ornitologických počátcích se Sálím Alí zajímal eminentně o ekologii a distribuci indické avifauny, jež navzdory působení Britů a jejich tradiční vášně pro „birdwatching“ zdaleka nebyly zpracovány vyčerpávajícím způsobem. Přinesl ale i neobyčejně bohaté poznatky z ptačí etologie. Byl rovněž první, kdo popsal a vyčíslil druhy indických ptáků ohrožené vyhynutím. Ze zmíněného tria přírodovědců, kteří zahájili svou kariéru poměrně oslnivým způsobem v polovině třicátých let, byl nejstarší. V Indii se stal

během svého života legendou, a zastínit jej na tomto poli mohla snad pouze popularita Jima Corbetta.³⁵¹ Jako školák zastřelil obtížně zařaditelný druh vrabce, což ho přivedlo až ke zmíněné Naturhistorické společnosti v Bombaji. Nadšení, jež se ho zmocnilo při spatření jejích ornitologických depozitářů, jej pak už nikdy neopustilo. Vše výše vyjmenované by se dalo označit za úběžníky Alího života. S Corbettem jej spojovalo mnohem více než pouhé působení ve stejné zemi a částečně ve stejné době; vezmeme-li totiž v potaz názorovou pestrost v řadách indických a angloindických přírodovědců, není něco takového jako shodný úhel pohledu rozhodně samozřejmostí. Obdobnou roli, jakou sehrál Jim Corbett pro vytvoření Haileyova národního parku, sehrál Alí pro území Keoladeo Ghana u Bharatpuru (místo se nachází západně od Ágry v dnešním Uttarpradéši). Děj se pouze odehrál o něco málo později – v prvních letech Néhrúovy vlády. V rámci pokusů o přehodnocení přístupu ke kmenovému obyvatelstvu a dalším nízkým kastám mělo být území kolem Bharatpuru meliorováno a jeho půda rozdělena mezi kmeny. Ačkoliv intervence na vládních místech a aktivismus podobného typu byl v Alího životě spíše výjimečný, neváhal tehdy obcházet a obesílat všechny vládní činitele, kteří s děním okolo Ghany měli nějakou spojitost, včetně samotného ministerského předsedy Néhrúa. V úsilí za záchranu Ghany vynikl jeden rys jeho povahy pro přírodovědce ne úplně typický: nejen, že plasticky líčil, jak zásadní území Ghana představuje pro asijskou avifaunu (je centrem migrací mnoha druhů jak asijských, tak například také sibiřských, především brodivých ptáků), ale do detailů vyčíslil také ekonomický přínos Keoladeo Ghany v původní a stávající, tedy mokřadní podobě – kolik její ryby uživí ptáků, kolik v ní žijící sovy uloví za rok krys, čímž vlastně částečně chrání úrodu lidí z přilehlých vesnic před zničením, atd. Tento typ argumentace se ukázal právě v době raných padesátých let (proč tomu tak bylo, viz kapitola o počátcích Néhrúovy vlády) velice pádný (čistě ekologická argumentace tehdy padala na úrodnou půdu pouze s velkými obtížemi) a Keoladeo zůstala nejen zachována jako mokřad, ale byla vyhlášena národním parkem.³⁵²

Alího sepětí s Bombajskou naturhistorickou společností se nejmórazněji projevilo při jeho druhém velkém politickém angažmá, totiž když – rovněž na počátku 50. let – intervenoval u pandita Néhrúa za finanční pomoc, jež by tuto instituci zachránila. Pomoci se mu dostalo a Společnost přežila.³⁵³

³⁵¹ Lewis, M. L.: *Inventing Global Ecology: Tracking the Biodiversity Ideal in India 1945 – 1997*. New Delhi: Orient Longman 2003, pp. 66 – 67.

³⁵² Rangaranjan, M.: *op. cit.*, pp. 82 – 85.

³⁵³ Lewis, M. L.: *op. cit.*, pp. 66 – 67.

Alího odborné zaměření bylo očividné rovněž od jeho počátků. Jeho prvotní odpor k taxonomii a systematice, zachycený v četných vášnivých časopiseckých a knižních prohlášeních i v soukromé korespondenci („Zavařuje se mi mozek z té nomenklaturní metafyziky. Jestli má být ornitologie o tomhle šílenství různých taxonomických měření, tak já opouštím bojiště. Radši strávím své dny v klidu v džungli pozorováním ptáků, daleko od tohohle všeho!!“³⁵⁴) Dochovala se i ličení jeho britských současníků, doprovázejících Alího na výpravách a žasnoucích nad jeho nepoužitelností pro cokoliv jiného než observaci avifauny. V Alího odporu k taxonomii je patrné, jak ryze evropský způsob myšlení tento druh vnímání a mapování přírody představuje: pro Alího, byť poznamenaného a čím dál více kontaminovaného náhledy západní vědy, už nebyl tento systém ničím zdaleka tak samozřejmým, jak by mohl připadat nám. Úsměvné v tomto rámci se potom jeví i odlišné chápání zoologických výprav: evropská tradice osamělého výzkumníka, jehož devizou je mimo jiné i pokud možno naprostá samostatnost, se Alímu, uvyklému – jak dodnes zvykem v indických domácnostech v jaké vyrostl také Alí – být obklopen služebnictvem, vykonávajícím od vaření po různé jiné pomocné práce a činnosti téměř vše, co se netýká vlastního „merita věci“, zde tedy zoologického bádání, docházela u Alího naprostého nepochopení; on sám se rozporem mezi vlastní odbornou erudicí a občasnou naprostou nesvéprávností v jiných věcech jevil krajně bizarně zase evropským kolegům (záznamy o tom nám zůstaly zachovány např. v deníku jeho přítele, ornitologa Meinertzhagena³⁵⁵).

V úhrnu lze nicméně říci, že Alího impakt na indickou ornitologii byl největší co kdy koho, a jeho dílo – především pak desetidílná encyklopedie³⁵⁶ avifauny Indického subkontinentu nemá doposud pro tuto část světa obdobu.

8. 3 Plantážník Edward Pritchard Gee (1904 – 1968)

Ačkoli původem Angličan, strávil E. P. Gee většinu života v Ásámu, pomineme-li dobu cambridgeských studií. Ještě ne třicetiletý, už měl několikaleté zkušenosti s vedením čajových plantáží. Od Corbetta se lišil také tím, že v Indii zůstal i poté, co získala nezávislost.

³⁵⁴ V soukromém dopise lordu Ripleymu. In: Lewis, M. L.: BOX 1.

³⁵⁵ Meinertzhagen Alímu posléze své záznamy zpřístupnil a Alí je s notnou dávkou sebeironie později publikoval ve své autobiografii *The Fall of a Sparrow* (Alí, S.: *The Fall of a Sparrow*. New Delhi: Oxford University Press 1985, pp. 248 – 249).

³⁵⁶ Alí, S., Ripley, S. D.: *Handbook of the Birds of India and Pakistan* (Vols. 1 – 10). New Delhi: Oxford University Press 1964 – 1974.

V roce 1933 publikoval svoje první pojednání o zoborožcích v Ásámu. V té době jen málo přírodovědců nebylo lovcem, rybářem či alespoň vášnivým fotografem; také E. P. Gee zuřivě rybařil. Jinak šlo o postavu značně rozporuplnou, alespoň v tom smyslu, že ne vždy dokázal být konsekventní ve svých názorech. Jeho plantážnické mládí jej vyprofilovalo ve zkušeného lesníka, z čehož plynul nejkřiklavější rozpor diskursu, jež si vytyčil. Zatímco totiž neproblematicky připouštěl těžbu dřeva v přírodních rezervacích, nemilosrdně potíral pasení dobytka tamtéž, což mnozí vnímali jako diskrepanci a nespravedlnost. Jeho přístup však oceňovala mladá indická vláda, které těžebné dřevo přinášelo notné ekonomické zisky, a není jistě náhodou, že právě Geeho publikace o indické fauně byla jediným přírodovědným pojednáním, do něž Néhrú osobně napsal předmluvu³⁵⁷. Zatímco ostatní přírodovědci byli spíše solitéři a výzkumníci, Gee se svou kooperací s vládou ukázal být skutečným mužem praxe. Důsledný nebyl ani v otázce pasení dobytka v rezervacích; značný odpor vzbudil kupříkladu tím, když v přímém rozporu se svým zvyklým přístupem nejen že povolil pasení buvolů v národním parku Gir, ale rovněž místním vesničanům „prominul“, že otrávil vzácné asijské lvy, kteří jim buvoly napadali.³⁵⁸ Všechny rozpory ale vykompenzovalo jeho ochránářské uvědomění a upřímný zájem o faunu. Na konto svých úspěchů si mohl připsat objev z roku 1948, kdy zjistil, že v ásámském národním parku Manas žije vzácný zlatý langur³⁵⁹; tento druh byl po Geem posléze pojmenován (*Trachypithecus geei*). V témže roce také z jeho podnětu vzešlo první sčítání nosorožců indických v ásámské Kázíranze, rezervaci s nejvyšším počtem těchto zvířat vůbec.

E. P. Gee jako jeden z prvních pochopil, v jaké krizi se mnohé druhy indického zvířectva nacházejí, což mnohým, byť se nám to dnes může zdát paradoxní, tehdy stále nedocházelo. V té době (padesátá léta) pořád ještě platilo, že každý vrchní okresní lesník musel k tomu, aby prokázal, že je schopen vykonávat svůj úřad, skolit tygra. Gee prohlásil, že vzhledem k velikosti Indie a počtu lesníků, tak brzy v Indii žádní tygři nezbudou, a prosadil změnu, podle které napříště své „dovednosti v divočině“ prokazovali rybolovem.³⁶⁰

Geemu lze připsat ještě jedno specifikum. Byl prvním z indických ochránců fauny,

³⁵⁷ Nutno podotknout, že předmluvu se značně rozporuplnou výpovědní hodnotou. Právě se v ní kupříkladu: „Life would become very dull and colourless if it did not have these magnificent animals and birds to look at and to play with.“ Představíme-li si k tomu indické ulice a jejich produkce se cvičenými živočichy všeho druhu, mohou u nás Néhrúova hravá slova vzbudit pouze útrpný úsměv.

³⁵⁸ Rangarajan, M.: *op. cit.*, p. 87.

³⁵⁹ Ukázalo se, že právě Gee je objevitelem tohoto druhu a zvíře proto také bylo pojmenováno po něm.

³⁶⁰ Rangarajan, M.: *op. cit.*, p. 86.

jež můžeme označit jako „large animal man“. Tento trend se stal v Indii i postkoloniální Africe druhé poloviny 20. století typický a je podporován také lovci předplacených safari. Jeho stinné stránky jsou nasnadě; spočívá v tom, že je hlavní pozornost, včetně té ochranné, zaměřena na velké savce, zatímco méně nápadní a atraktivní živočichové se mohou dostat na kritickou hranici vyhubení a za ni.

8. 4 „Osamělý vlk“ Mádhvaiah Krišnan (1912 - 1996)

Na rozdíl od ostatních prominentních přírodovědců své generace nikdy ve svém životě nebyl lovcem, rybářem ani fotografem. Vystudoval nicméně botaniku a práva a celkově byl nadprůměrně vzdělaný; díky tomu vnímal ochranu živočichů bezprecedentně komplexně, s velkým citem pro celkovou ekologii míst, v nichž se zvířata vyskytovala. Byl-li Edward P. Gee typickým představitelem tzv. „Néhrúovského období“ (Javáharlál Néhrú byl ministerským předsedou Indie od jejího vzniku v roce 1947 až do své smrti v roce 1964), předjímal M. Krišnan svým přístupem k přírodě již období nadcházející. Zcela právem se o něm mluvilo jako o „kronikáři indické divočiny“; od počátku padesátých let až do své smrti neúnavně zaznamenával její rychle se měnící podobu, z čehož nám, čteme-li jeho opus magnum *India's Wildlife 1959 - 70* dnes, poněkud běhá mráz po zádech. Stěžejním tématem jeho observací byl impakt lidského působení na přírodu jako celek a na faunu především, což zejména dvě dekády po získání nezávislosti nebyl právě milosrdný proces. Anticipoval, co vyplyne z proměny zalesněných stepí v obdělávanou půdu a z kompetice divoce žijících druhů čeledi *Bovidae* s rychle se množícími a rozmáhajícími domestikanty, kozami a hovězím dobytkem; úbytek antilopy jelení pak vedl přesně k oné prorokované zkáze: vyhynutí geparda. Když Krišnan protestoval proti budování přehrad, byl ve své protestní činnosti naprostým pionýrem a všichni si klepali na čelo a vyzdvihovali pokrok (psala se padesátá léta a pokrok byl významnou kategorií i ledaskde jinde než v Indii). Poté, co se ukázalo, jak zkázonosnou deforestaci přehrady přinesly (a to Indie nebyla v odlesňování žádným nováčkem, jak můžeme vidět na případech jako je město Fatéhpur Síkrí v Uttarpradéši, jež byl kvůli kompletnímu odlesnění a následnému vyschnutí všech vodních zdrojů v roce 1585 nucen opustit indický panovník **Akbar** (1556 - 1605)³⁶¹), a jak se spolupůsobením tohoto faktoru okamžitě dostaly na hranici vyhubení i živočišné druhy do té doby tak hojné jako medvěd pyskatý, bylo již poměrně pozdě na nápravná opatření. Krišnan nebyl žádným vzdáleným či teoretickým pozorovatelem. Problematiku výstavby přehrad znal důvěrně přímo z terénu a byl díky tomu schopen upozorňovat i na takové její epifenomény, jako špatně

³⁶¹ Akbar město v roce 1569 nechal sám založit.

placené stavební dělníky (špatně placený znamenalo na počátku šedesátých let tři rupie na den³⁶² - jen pro srovnání, dnešní mzda česačky čaje na čajové plantáži činí – z našeho pohledu neméně absurdních – ca 20 rupií), kteří si přivydělávali odstřelem a odchytem kanců, medvědů, a ostatních zvířecích obyvatel okolí přehrady, za něž mohli dostat dvacetinásobek své mzdy; že po dostavbě přehrady v okolí již téměř žádní živočichové nezbyli je celkem nasnadě. Krišnan upozorňoval rovněž na problém, s nímž si v Indii nikdo nedokázal poradit dodnes³⁶³, totiž na zkázonosný vliv populační exploze na stavy fauny. Krišnanova předvídatost neměla v Indii obdoby: ostře se vymezoval také vůči lesním monokulturám, což v podmínkách tropické Indie znamenalo nahrazení smíšených lesů eukalyptovými či jinými plantážemi; tvrdil, že zvířata nelze chápat jako z kontextu vytržené entity, ale pouze v intencích jim přirozeného biotopu, flóru z něj pochopitelně nevyjímaje. Tento způsob uvažování se ale poněkud míjel s dobovým územím, podle kterého byl dokonce vydán i kus Corbettova národního parku, nejstarší přírodní rezervace v celé Indii, ve prospěch stavby přehrady Rámganga.³⁶⁴ Alespoň nějaká těžba dřeva byla povolena prakticky ve všech parcích na indickém území, což bylo zkázonosné zejména proto, že si tamní fauna uvykla na člověkovu přítomnost, stávala se méně plachou a tím i zranitelnější vůči pytlákům.

Neméně bezprecedentní byl Krišnanův realistický náhled na situaci jednoho ze symbolů Indie, tygra bengálského. Ve chvíli, kdy se jiní poplácávali po ramenou za to, jakou službu proužkované šelmě prokázali ustanovením tygřích rezervací v rámci Projektu tygr (Manas, Corbett, Kanha, Bandípur, Melghát, Pálámau, Ranthambhore, Similipál, Sundarban, Periyár, Sariška, Buxa, Indrávatí, Nágárunáságar, Námdápha, Dudhwa, Kálakad, Válmíki, Pench, Tadoba, Bandhavgárh, Panna, Dampa)³⁶⁵, Krišnan chápal, že pouhých několik míst, kde je tygr hájen, je v kontextu celého ohromného subkontinentu zcela nepostačujících. V ostatních výskytích tygra, proměňujících se vlivem socio-ekonomických změn doslova před očima, docházelo ke kompetici tygrů se zemědělci, těžaři dřeva a střetu s pytláky,

³⁶² Rangarajan, M.: *op. cit.*, p. 90.

³⁶³ Do dějin se svým značně nekonvenčním pokusem o vyřešení populační exploze zapsal syn Indiry Gándhiové Rádžív, který obyvatelstvo sterilizoval výměnou za přidělení transistorového rádia každému, kdo operaci podstoupil. Tato praxe ale netrvala dlouho a jeho matku Indiru, tehdejší předsedkyni vlády, málem stála premiérské křeslo. A ačkoli tento i ze světového hlediska ojedinělý počín s ochranou fauny souvisel jen okrajově, je zajímavá koincidence, že za vlády Gándhiové vzkvétala v Indii ochrana fauny nejvíc, co kdy.

³⁶⁴ Rangarajan, M.: *op. cit.*, p. 90.

³⁶⁵ Více k celému projektu a statistikám k aktuálnímu stavu tygrů v těchto parcích viz např. webové stránky indického časopisu pro ochranu zvířat *Sanctuary Asia* – <http://www.sanctuaryasia.com> .

příčemž z této nerovné hry tygr nemohl vyjít vítězně, neboť v kauzách typu vesničané napadení tygrem a jim podobných vláda vždy populisticky rozhodovala „ve prospěch svého lidu“ - už proto, že vynaložené náklady jsou neskonale nižší, než musela-li by zajistit skutečné řešení, tedy záchranu tygrů i bezpečí lidí.

Ze všech zel a nešvarů postkoloniálního ochránářství považoval nicméně Krišnan za největší problém fakt, že nejvyšší instancí ve spravování lesů byla federální vláda a nikoli vlády jednotlivých států. Velice bystře usuzoval, že nejefektivnější cesta k ochraně fauny vede přes kooperaci lesníků a vlád jednotlivých států. Realita byla nicméně odlišná: státní vlády pod záminkou rozdělování půdy kmenovému obyvatelstvu a příslušníkům nízkých kast dávala pozemky uprchlíkům (centrální Indie) a majitelům monokulturních plantáží.³⁶⁶ Stav fauny byl ale už v tak povážlivém stavu, že pro něj představoval hrozbu i lov provozovaný kmenovým obyvatelstvem. Dříve ádivásiové provozovali střídavé zemědělství či byli nuceni občas svá sídla opustit, ať už kvůli nedostatku či epidemiím. Hustota osídlení ale nyní dosáhla takových čísel, že podobný systém nebyl nadále možný. Přestože se ádivásiové pohybovali na socioekonomickém dně indické společnosti, na lovu byli zhusta existenčně závislí a za stav vymírající fauny nenesli přímou vinu, byl Krišnan i v této otázce nekompromisní. Směrodatný pro něj byl výsledek, v tomto případě hrozivá deforestace a úbytek fauny, a to, jestli ji způsobují těžařské koncerny, nebo ádivásiové vnímal jako podružné. Předešel tak o několik desetiletí současného nejradikálnějšího indického ekologického bojovníka Válmíka Thapara.

Nejvýznamnějším prvkem Krišnanem navrhovaných záchranných opatření bylo, aby pět procent veškeré indické půdy zůstalo zachováno v naprosto původním stavu. Na tato území by podle něj neměl mít člověk vůbec přístup. Vzhledem k době byl neotřelý náhled i to, že vnímal jako stejně cenné – či bezcenné – jakékoliv území, ať už šlo o deštný prales či mangrovy; nejinak se díval i na samotné živočichy: langur pro něj měl stejnou hodnotu jako leopard. To jej zřetelně odlišovalo od jeho současníků, např. právě E. P. Geeho; za tyto postoje si také v indických zoologických kruzích vysloužil onu přezdívku „Osamělý vlk“.

8. 5 Rozporuplný sáhib v rozporuplné době - Jim Corbett (1875 – 1955)

Málokterá z velkých postav spojených s indickou faunou vyvolává ještě tolik let po své smrti tak kontroverzní pocity jako Jim Corbett. Byl přezdíván jako „tygří muž“ a vesnickým obyvatelstvem žijícím v okolí Nainí Tálu v Uttarpradéši, kde se narodil anglickým

³⁶⁶ Rangarajan, M.: *op. cit.*, p. 91.

rodičům, je ještě dnes považován za „světce“ a lokálního hrdinu, podobně jako Keňané dodnes milují „svou“ Karen Blixenovou proto, že na rozdíl od mnohých jiných Evropanů, kteří se dívali na Kikuje a Masaje jako na zvířata, ona je „měla ráda“ (čteme-li její dílo, zjistíme, že to byla láska notně komplikovaná, byť hluboká, podobně jako u Corbetta – viz např. jeho knihu *My India*³⁶⁷; na druhou stranu protagonisté oné doby působí svými věcnými glosami mnohem přímočařeji než politicky korektní vyjadřování doby naší). Na webových stránkách věnovaných problematice lidožravých šelem³⁶⁸ se můžeme dočíst, že „*Jim Corbett would never a tiger where he felt the animal was not a proven habitual killer*“, ačkoli přímo jeho dílo je důkazem opaků – za všechny podobné příběhy kupříkladu ve vyprávění o „starém mládenci z Paválgáru“, tygroví, jenž sice nenepadal ani lidi ani jejich skot, a jehož hříchem bylo prostě to, že „byl neulovitelný“³⁶⁹. Ve zjednodušených a zidealizovaných životopisech se můžeme dočíst, že tak jako mnoho jiných sice Corbett v raném mládí velké šelmy lovil, od roku 1906 však už střílel pouze lidožravé tygry a levharty a pro zajištění potravy při svých lovech někdy antilopy, přičemž od té doby, co si – inspirován Fredem W. Championem – pořídil fotoaparát (přesněji řečeno kameru, a to na sklonku 20. let), faunu kromě uvedených výjimek již pouze fotografoval. Důkazy toho, že Corbett tak jednoznačně případem lovce proměnivšího se ve fotografa nebyl – a ostatně, opět letným životopisům navzdory, fotografem vlastně vůbec nebyl³⁷⁰, najdeme opět v jeho díle – kupříkladu v knize *Jungle Lore*³⁷¹, kde se holedbá, že „zastřelil největšího levharta v celé Indii“, protože byl „worth shooting“. Aniž by tato nekonsekvence nějak umenšovala jeho ochránářské zásluhy, jde o cennou výpověď nejen o rozporech v činech Jima Corbetta, ale co je důležitější, hlavně o tom, že tehdy obecně britská perspektiva, podle níž význam a zajímavost zvířat byly přímoúměrné tomu, jak významná byla tato zvířata pro člověka – včetně toho, že některá pouze jako vzrušující kořist, se opouštěla obtížně i těm nejobtížnějším.

³⁶⁷ Corbett, J.: *My India*. New Delhi: Oxford University Press 1952.

³⁶⁸ <http://www.lairweb.org.nz/tiger/maneating6.html>

³⁶⁹ Corbett, J.: *Man Eaters of Kumaon*. Delhi: Oxford University Press 1944.

³⁷⁰ Znalec života a díla J. Corbetta a autor jeho knižní biografie **D. C. Kala** výslovně uvádí: „*Buying his first camera in the late 1920s, he set out to record tigers on cine film. This was a good choice, for others had specialised in black and white still photography.*“ (Kala, D. C.: *Jim Corbett of Kumaon*. Delhi: Ravi Dayal Publisher 1979, p. 100). To, že Corbett byl vlastně filmařem amatérem, potvrzuje i můj vlastní zážitek z Nainí Tálu, kde je v Corbettově někdejším domku zřízeno „Tiger Manovo“ muzeum: ve smyčce zde běží rekonstruovaná metráž Corbettových „dokumentů“.

³⁷¹ Corbett, J.: *Jungle Lore*. Oxford: Oxford University Press 1953.

Ačkoliv to nebývá nijak zvlášť akcentováno, měli lidé vycházející z podobných startovních pozic jako Corbett, tedy v koloniích narození či alespoň vychovaní Angličané, spolu s těmi, kteří zde strávili většinu života, poměrně značné „problémy“ se svou identitou. V případě výrazných osobností – což jsou právě ti, jejichž osudy se nám dochovaly dodnes, se „věčný svár“ v jejich duších podařilo transmutovat v životní dílo, které právě díky zázemí dvou různých kultur předčilo dílo jejich vrstevníků vychovaných pouze v Británii. Lze zde jmenovat třeba „keňskou divoženku“, letkyni a cvičitelku koní **Beryl Markham** (1902 – 1986), pokořitelku leteckého rekordu v přímém letu z Londýna do americké Scotia Novy z roku 1936 (a jednu z milenek Dennise Finch Hattona, tak notoricky známého z filmu *Vzpomínky na Afriku*). Zatímco u živočišné Markhamové se ono jakési Kainovo znamení bílé Afričanky (zde lze dosadit „bílého Inda“ Corbetta a jiné) se všemi výsadami³⁷² a rozpory, které podobné postavení přinášelo, projevovalo velice spontánně a přímo³⁷³, u starého mládence Corbetta vyplouvaly tyto rozpory na povrch mnohem zdrženlivěji. V roce 1947 tak opustil Indii, protože představa, že by v ní jako v nezávislé zemi mohl coby „hrdý Angličan“ zůstat, se mu zdála nemyslitelná. Přesunul se do keňského Nyeri u národního parku Aberdare. Osm let, které mu zbývaly do konce života, strávil teskněním po Indii, bojem „na dálku“ za záchranu indických tygrů a sepisováním svých slavných knih, z nichž tři byly věnovány výlučně autobiografickým loveckým příhodám povětšinou z pronásledování „lidožroutů“³⁷⁴. Stále tvrdil, že se do Indie vrátí, což mu chatrné už zdraví neumožnilo. Boj za indické tygry mu nicméně nebránil v tom, aby mezi lety 1948 – 1951 nedělal ředitele keňské společnosti organizující lovecká safari³⁷⁵, což byla role tak rozporuplná, že když se indická vláda mnoho let po jeho smrti rozhodla přejmenovat Haileyův³⁷⁶ národní park, který v roce 1935 prakticky

³⁷² Bílé ženě v koloniích byly dovoleny věci, které by u žen „domorodých“ nepřicházely v úvahu, kupříkladu participace na lovu. Zároveň mohla pěstovat např. různé aktivity „domorodců“, jež by v Británii byly považovány za prostopášné či pro dívku se nehodící. Podobně tomu bylo u bílých mužů – a ostatně, kdokoli kdy žil déle v nějaké postkoloniální zemi a znal přitom navíc důvěrně místní prostředí a jazyk, jistě může potvrdit, že z postavení „člověka dvou kultur“ se dá velmi dobře těžit ještě dnes.

³⁷³ Londýnskou smetánku např. šokovala, když své jediné dítě, které přijela porodit do Londýna, okamžitě bez rozpaků přenechala své tchýni poté, co se ukázalo, že je tělesně postižené, neboť u všech keňských národů, jejichž příslušníci – zaměstnanci jejího otce - ji vychovali, se postižené děti bez lítosti opouštějí („stejně by nepřežily“). (Wilde, S. J.: *Lakweit: Triumphant Aviator – Fearless Adventurer*, pp. 1 – 5, <http://www.wou.edu/las/socsci/kimjensen/wildepaper.htm>).

³⁷⁴ Corbettova literární prvotina, *The Man Eaters of Kumaon*, byla napsána ještě v Indii, kde v roce 1944 vyšla.

³⁷⁵ <http://www.lairweb.org.nz/tiger/maneating6/html>

³⁷⁶ Pojmenovat národní park právě po guvernérovi Malcomu Haileym (byla mu tím vzdána pocta při jeho

založil, na park Corbettův (což se nakonec stalo), protestovali proti tomu mnozí právě s poukazem na tuto jeho roli (a jeho další lovecké podniky³⁷⁷). Corbettova názorová nekonsistentnost a skutečnost, že zvěř, byť umírněně a „s citem a rozumem“ střílel až do své smrti jak v Indii, tak v Keni, byla pro některé z ochránců v 70. letech, kdy k debatě došlo, zcela nepřijatelná – nutno ale dodat, že zákaz lovu byl v Keni vyhlášen až roku 1970.

S vědomím těchto „ale“ nyní můžeme přihlédnout ke „gró“ činnosti Corbetta a tomu, co jej učinilo etalonem podobných dobových postav. Byl to právě on, kdo pronesl dnes již notoricky omletou větu „*The tiger is a large hearted gentleman with boundless courage, and that when he is exterminated, as he will be unless public opinion rallies to his support, India will be poorer by having lost the finest of her fauna*“³⁷⁸. Corbett stanul v čele zastánců názoru, že „tygr má své místo v řádu věcí“ (a to nikoli jako pouhá „trofej číslo jedna“, ale jako udržovatel přírodní rovnováhy – v této souvislosti nelze nezpomenout na postavení ostatních indických šelem, protože třeba vlci či šakalové neměli šanci na ochranu ještě dlouho po Nezávislosti – konkurovali člověku při lovu býložravců a za trofej nikdy považováni nebyli). Jeho – a nutno dodat, že také a hlavně Championova, k čemuž se dostaneme - konverze (nikdy ne úplná) od pušky ke kameře dávala smysl a kopírovala trend, objevující se i jinde ve světě; vzpomeňme jen záznamů Jiřího Jandy či Axela Muntheho o lovu ptáků v Evropě, už vůbec nemluvě o tom, že celá Evropa byla značně zaražená z toho, co se stalo s bizony v Americe (polští zubři, koně převalští, v zoologické literatuře stokrát ocitování madagaskarští dodové, jihoafrická zebra kvaga – ti všichni nebyli o nic méně na pováženou, pouze jejich úplné či na pár přeživších jedinců téměř úplné vyhubení nebilo do očí tolik, neboť původně nebyli tak neskutečně početní jako ohromná stáda amerických bizonů) a pozvolna směřovala na „cestu pokání“. Corbett, ostatně tak jako Champion, pocházel z Uttarpradéše (za Britů „United Provinces“), kde se „big game“ (velcí savci) stávali – převážně kvůli odlesnění – stále vzácnějšími. Divoký buvol a nosorožec odsud zmizeli zcela. V této době také zesílil fenomén „lidožroutství“ a napadání dobytka tygry a levharty. Trpělivému vysvětlování toho, proč se z tygrů lidožrouti stávají a že zdaleka neplatí, že co tygr, to lidožrout (ve většině případů šlo o jedince postřelené, leč neusmrcené, člověkem,

odchodu z Indie) bylo z dnešního pohledu kontroverzní neskonale více, než po jeho faktickém zakladateli Corbettovi, neboť tento muž na území vytipovaném jako budoucí národní park s velkým nadšením lovil jak tygry, tak ostatní zvěř (viz např. Rangarajan, M.: *op. cit.*, p. 72).

³⁷⁷ Na pozvání rádžů, mezi nimiž měl přátele, se nikdy nepřestal účastnit lovů ptáků a antilop (viz např. Rangarajan, M.: *op. cit.*, p. 70).

³⁷⁸ Corbett, J.: *The Man Eaters of Kumaon*. Delhi: Oxford University Press 1944, pp. 1 – 2; 212.

jejichž špatně zhojená zranění jim nedovolovala žít se normální kořistí, a tak ztratili vrozený ostych před pomalou kořistí, tedy člověkem případně jeho skotem; většina případů lidožroutství se navíc děla v krajích hustě zabydlených lidmi a s malým množstvím přirozené tygří kořisti – obé bylo výsledkem nových demografických trendů), zasvětil Corbett celý život, podobně jako Kenneth Anderson. Corbett většinu svých lovů na lidožravé šelmy podnikal sám a pěšky, což je podle lidí provozujících safari³⁷⁹ nejvyšší možná forma této praktiky. Jeho největší zásluhou o divoké živočichy Indie však je, že na úsvitu 30. let založil spolu s vlivným právníkem **Hasanem Abidem Jaffrou** Státní sdružení pro ochranu zvěře (**Provincial Association for the Preservation of Wildlife**) a v roce 1935 Haileyův národní park³⁸⁰. Toto místo mělo tu obrovskou výhodu, že z něj byly již na konci 19. století Brity vystěhováni všichni vesničané, aby se z něj mohl stát tzv. „reserved forest“, tedy místo vyhrazené britskému sportovnímu lovu a těžbě dřeva. Protože, jak už jsme řekli, se počty zvěře v oblasti rapidně snížily, byl Corbettův návrh na vytvoření parku přijat poměrně neproblematicky, neboť zde byla naděje, že se počty hlavně tygrů na území, kde byla zakázána střílba (v parku nicméně zůstala povolena těžba dřeva a ještě v padesátých a šedesátých letech se názory na přípustnost těžby v chráněných územích různily) zvýší a tygři se odtud rošíří i na území, kde je jejich odstřel na základě lovecké licence povolen³⁸¹ (území okolních reserved forest; dnes jsou to takzvané „koridory“, pásy lesů spojujících jednotlivé rezervace, tedy – často už tu ony koridory právě „nejsou“, což je fakt, který působí nesmírné starosti ochranářům – živočichové nemají kudy migrovat mezi jednotlivými ostrůvkovitými rezervacemi). V roce 1935 byl nicméně stupeň ochrany živočichů v Haileyově parku (tehdy

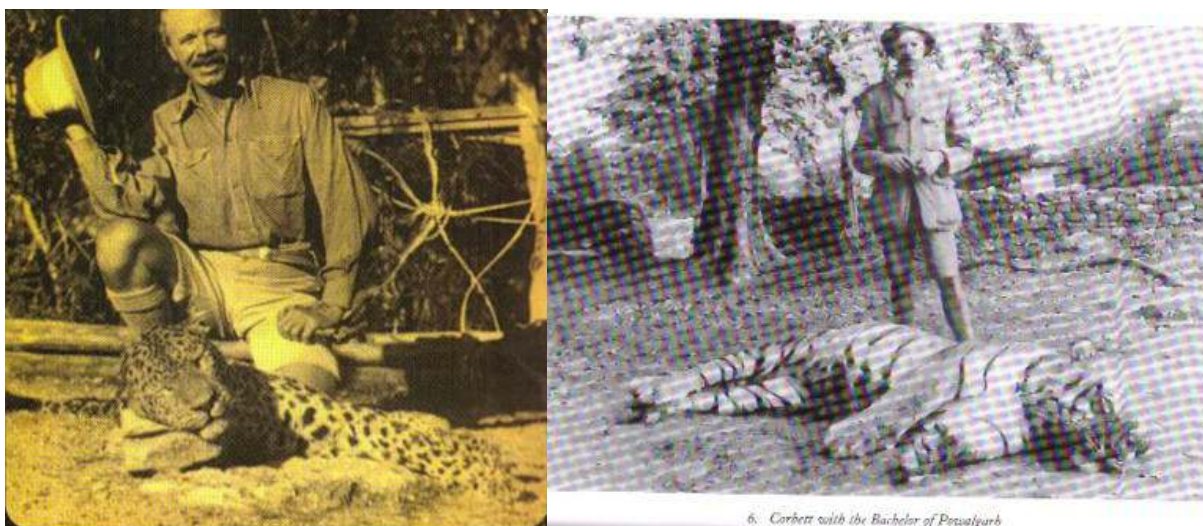
³⁷⁹ Safari je výraz pocházející ze svahilštiny; původně se používalo pouze pro lovy v Africe a znamená několikadenní výpravu za účelem ulovení zvířete, často s velkou ekvipáží jak zavazadel, tak průvodců či nosičů. Nejceněnější jsou však safari, která lovec (včetně lovce snímků) podnikne sám. Celou záležitost nesmírně zpopularizoval svými knihami Ernst Hemingway (více viz např. Wikipedia, heslo „safari“).

³⁸⁰ Zde je třeba nezaměňovat výraz „national park“ (národní park) a „sanctuary“/ „wildlife sanctuary“ (rezervace, přírodní rezervace). Dodnes – po celém světě – existují chráněná území, lišící se stupněm ochrany, což zohledňuje právě jejich název. Je přitom snaha, aby se tato pravidla, jak nomenklaturní, tak ochranná, mezinárodně sjednotila. Zde pouze pro přesnost konstatujeme, že první indickou rezervací, tedy chráněným územím vyčleněným výhradně pro ochranu konkrétních živočišných druhů (a ještě konkrétněji zde nosorožce indického) se roku 1908 stala ázámská Kázíringa.

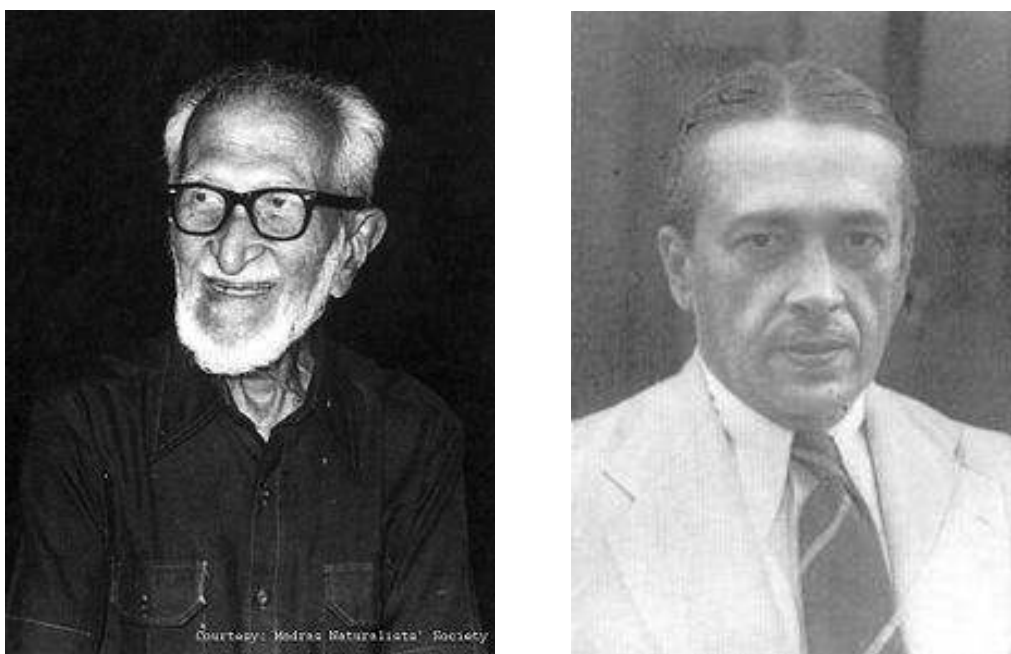
³⁸¹ Na konto britského ochranářství zde můžeme opět poukázat na fakt, že zájem o ochranu přírody pramenil především v étosu lovu – v širším kontextu tedy v utilitárnosti zvířat, které byl pak přímoúměrný stupeň ochrany.

území o rozloze ca. 180 čtverečných mil) pro Britskou Indii bezprecedentní.³⁸²

Corbett byl rovněž první, kdo zavedl zvyk, že poškozeným vesničanům vyplácel jejich tygry zabité dobytek³⁸³, aby ušetřil život pruhovaných šelem – příklad, který následoval například junágadhský rádža z Giru. Až o mnoho let později, v době Projektu tygr a po něm, pak došla oficiální místa k tomu, že vyplácení zabitého dobytka je jediný způsob, jak tygry kteří zabíjeli dobytek v okolí vesnic ušetřit tradiční smrti otrávením.

Obrázek 16: J. Corbett nad levhartem a tygrem

Obrázek 17: S. Alí a S. H. Prater

³⁸² Rangarajan, M.: *op. cit.*, p. 72.

³⁸³ Před přijetím souboru zákonů zvaných „red tape“ koncem 20. let, podle nichž měly být všechny kauzy projednávány před soudem s britským soudcem, chodili vesničané se svými spory a kauzami za „bílým sáhibem“ s největší lokální autoritou, aby je rozsoudil. Corbett byl jedním takovým.

9 Indická fauna v soukolí moderních politických dějin

9.1 Nezávislé temno pod vládou Javáharlála Néhrúa. Perioda 1947 – 1964

Důvod, proč by si epiteton „nejzkázonosnější“ měla zasloužit právě první „nezávislá“ léta je v podstatě jediný: ke všem výše zmíněným faunu devastujícím pohromám dřívějších let, z nichž mnohé, jako například deforestace, pokračovaly ve zvýšené intenzitě, se přidalo ještě několik dalších. První z nich může z hlediska mladé republiky hledající si své místo na slunci a řešící mnoho palčivých, především sociálních, otázek působit jako bizarní, ale rozhodně ne nejpalčivější. Z hlediska fauny šlo o záležitost kruciólní: byli jí rádžové. Celá desetiletí byli vládnoucími Brity drženi v kuriózním postavení; postoupivše Angličanům nejvyšší moc, byli smluvně vázáni vystříhat se jakýchkoliv bojů kromě těch v britských službách. Na jednu stranu jejich lojalita a podpora byla žádoucí a Britové se jí snažili všemožně dosáhnout a udržet si ji (byli nazýváni „pilíři impéria“³⁸⁴, ostatně jejich majetky představovaly třetinu území Indie³⁸⁵). Na stranu druhou však byli připraveni o možnost fakticky „vládnout“. Tyto nenaplněné ambice v nich evidentně dřímaly. Za „rádže“ byli zváni k lovům po boku Britů a dávalo jim to pocit důležitosti, byli jakýmsi „černými bílými“³⁸⁶. Nyní Britové odešli – a Indové odvrhli všechny regule a omezení týkající se lovu coby formu koloniální represe. Začalo vraždění srovnatelné bez přehánění téměř s tím, co se odehrávalo v 80. letech 19. století na amerických prériích. Zvěř byla střílena všude, rezervace a soukromé pozemky (rozuměj pozemky zamíndárů, a rádžů různých rangů a pozemky jimi propachtované) nevyjímaje³⁸⁷. Rádžové až na několik výjimek měli již tak z předchozí – ještě

³⁸⁴ Často byli jako vzor „správného“ přístupu – statečnosti a lojality stavěni do protikladu k „vyžilé“ střední třídě měst, která v té době už kladla příliš mnoho nepříjemných otázek ohledně oprávněnosti britské vlády v Indii.

³⁸⁵ Rangarajan, M.: *op. cit.*, p. 37.

³⁸⁶ Toto není rasistická invektiva. - Na rozdíl od počátků působení Britů v Indii, kdy se s místním obyvatelstvem Britové stýkali či třeba dokonce uzavírali manželství zcela volně (v období takzvané indománie), se situace po Celoidickém povstání v roce 1857, po němž moc nad Indií přešla z rukou Východoindické společnosti pod přímou správu Britské koruny, radikálně změnila. Ačkoli společnost nebyla tak krajně segregovaná jako kupříkladu societa v Jihoafrické republice (záležitost „vnitroidické“ kastovní segregace teď nechávám stranou), byla hranice mezi „černými Indý“ a „britskými sáhíby“ až na malé výjimky dosti neproniknutelná, což vynikne zejména ve srovnání kupříkladu s působením Holanďanů v Indočíně a jejich v tomto bodě neskonale větší otevřeností.

³⁸⁷ Schaller, G. B.: *The Deer and the Tiger – A Study of Wildlife in India*. Chicago: The University of Chicago

britské - periody na svém kontě připsány ty největší početní rekordy ulovených zvířat³⁸⁸ – první mezi všemi byl **Sádul Singh**, maharájkumár z Bikanéru. Záznamy o 50 000 savců a 46 000 ptáků zabíjených jeho rukou se dochovaly v dokumentu dnes nedozírné ceny, jeho loveckém deníku *The Big Game Diary of Sadul Singh, Maharájkumár of Bikaner*, vydaném soukromým tiskem roku 1936 a mapujícím lovy jeho - a jeho přátel – od počátku 20. století do roku '35. Dochovaly se rovněž zprávy o skličujících rekordech Rámanúje De ze Sarguje, jenž si na počátku 50. let, kdy s lovem skončil, mohl připsat rekord všech dob v podobě celkem 1100 zabíjených tygrů.³⁸⁹

Další ranou fauně se ukázala být právě politika novorozené republiky. Javáharlál Néhrú, jistě právem nazývaný „pandit“ (učenec), byl bezesporu velice vzdělaný a schopný muž. Jeden člověk ale nemůže zastat všechny palčivé problémy republiky tak obrovské, jakou Indie byla a je. A Néhrúovy priority v záchraně mizející fauny zcela evidentně neležely. Nedá se říci, že by to bylo jeho lhostejností k přírodě: opak byl pravdou. Jak je patrné z dopisů, které psal své dceři z vězení, potažmo jeho cestovatelských výbojů ještě před získáním nezávislosti, shledával „květiny a zvířátka“ neobyčejně krásnými jsoucný – jinak by svou dceru nejspíše nevzal na výlet do východoafrického národního parku. Ze záznamů je dokonce patrné, že do parku nepřišel na lovecké safari, lze tedy usuzovat, že jej pohled na živočichy skutečně těšil. To ale také byla hranice, kterou nebyl schopen překročit. Divoká fauna pro něj tedy byla cosi krásného – a bohužel vzdáleného a exotického. Přírodu viděl typickou optikou městského intelektuála, naprosto neschopného vnímat problémy a vztahy realisticky a rozumět jim. Jeho víra v člověka, rozvoj a pokrok (nezapomeňme, že se psala padesátá léta a tento fenomén byl celosvětovou záležitostí, ať pohlédneme na Sovětský svaz a jeho vazaly či mccarthyovskou Ameriku) jej tak maně přivedla na opačnou hranici barikády než tu, kde ležela problematika mizející fauny. Néhrú chtěl odstranit bídu a hlad. Prioritou se staly větší výnosy úrody a její ochrana před škůdci všeho druhu (a indickou úrodu nedevastovali pouze američtí brouci, ale také notně prořídla stádečka antilop, či – ještě vzácněji – divokých slonů; pohublý, málo produktivní skot někdy poobědval tygr či leopard – a jako obranu proti všem

1967, pp. 5 – 7.

³⁸⁸ Ostatně, zabíjení zvěře bylo v rádzovských rodinách tradičním přechodovým rituálem, doprovázejícím přechod z dětství do dospělosti, zejména v případě chlapců, i když na postavách, jako byla proslulá lovkyně, kuchbihárská princezna Gáyatri Déví (Západní Bengálsko) je patrné, že se tato tradice mohla vztahovat i na dívky. Je děsivé, že u některých půdu vlastnicích elit ve střední Indii se tento zvyk, byť velmi pokradmu, pěstuje dodnes (Rangarajan, M.: *op. cit.*, p. 36).

³⁸⁹ Rangarajan, M.: *op. cit.*, p. 38.

těmto škůdcům byly nyní i mezi „neelity“ distribuovány střelné zbraně.³⁹⁰ V letech 1953 až 1955 se v Indii začaly s velkou pompou budovat velké přehrady a hydroelektrárny, a Javáharlál Néhrú nad těmito projekty jásal a nazýval je „novodobými chrámy Indie“ a „přímou cestu k rapidnímu pokroku“. Kolik vykáčených lesů a dalších vystřílených zvířat stavba těchto novodobých chrámů stála (o nevratném narušení ekosystémů obecně spojeném se stavbou obřích přehrad vůbec nemluvě) viz kapitola o E. P. Geem.

Největší postavy zastánců fauny Corbett a F. W. Champion Indii v roce '47 opustili a přesunuli se do východní Afriky. Corbett nikdy po Indii nepřestal tesknit; v Africe se ocitl již v důchodovém věku a zvěři se proto už aktivně věnovat nemohl. Psal však dále knihy o svých bohatých loveckých i ochránářských zážitcích a stále doufal, že se do Indie jednou vrátí. To mu však chatrné zdraví již nikdy neumožnilo; zemřel v Keni.

9. 1. 1 Druhý zapeklitý trojúhelník: Néhrúova vláda versus fauna versus ádivásiové

Na první pohled by se zdálo, že po získání nezávislosti se situace „původního obyvatelstva“ zlepší – svítala dokonce naděje na zrušení britských předpisů, jež byly, i když spíše mimoděk než cíleně, vůči kmenům poměrně kruté. Protože ale přinejmenším některé z nich vycházely z reálných a soudobých okolností (např. stěhovavé zemědělství lesům vážně neprosplávalo), nepřinesla pro Indii jinak zcela zásadní politická změna ádivásíům mnoho nového. 1. 6. 1955 vstoupil v platnost zákon postihující otevřenou diskriminaci „nedotýkatelných“; reálná situace ale byla taková, že kmeny byly pro své zvyky hinduistickou majoritou opovrhovány. Často šlo právě o zvyky spojené s živočichy, ať už to byla konzumace a jiné laborování se zvířaty pro hinduistu rituálně nečistými, nebo výstřednosti typu odkojování podsvinčátek ženami. Mnohé kmeny se tak rozdělily na dvě frakce – tzv. „lesní“, žijící v horských polohách bez hinduistů, a „nížinnou“, obývající polohy v těsném sousedství hinduistů. Lesní frakce zůstala nositelkou původních zvyků a tradic; nížinná pro zlepšení svého kreditu četné zvyklosti opustila a naopak přijala jiné, pro ádivásie dříve nebývalé, jako např. žvýkání betele. Pro indické kmeny je také charakteristický vysoký stupeň katolizace; jedním z důvodů je, že animisté byli otevřenější „přijímání nových božstev“ více než hinduisté (nejde zde o nadsázku; v jejich příbytcích dodnes nacházíme krucifix zároveň s tím, že před domem jsou zasazeny „ty správné stromy“ v „té správné kombinaci“ – jak

³⁹⁰ Viz např. Thapar (2006), pp. 29 - 57, Schaller (1967), pp. 1 – 9.

známo, stromy jsou příbytky duchů – bongů; uctívány jsou stejně pečlivě, jako ukřižovaný Kristus.) Protože katolizaci vždy provázelo úsilí misionářů naučit „ovečky“ číst a psát, a protože po získání nezávislosti začaly pro kmeny existovat jak vzdělávací, tak zaměstnanecké kvóty, a v neposlední řadě i proto, že zákaz stěhovavého zemědělství, britské zbavení ádivásíů nároků na půdu, o níž po celá století nikdo nestál a již považovali za svou (v rámci toho, do jaké míry může animista půdu považovat skutečně „za svou“), která se po vzniku nezávislého státu kmenům nevrátila, život ádivásíů se kvůli všem těmto novým okolnostem notně změnil. Jejich materiální situace se poněkud zlepšila, zároveň ale byli nuceni hledat nové prostředky obživy, což krajně změnilo i jejich modus vivendi. Lesy, ve kterých po staletí žili, znali skutečně důvěrně; toho si byli vědomi ostatně již Britové. Nyní to však byli pytláci, kdo tohle ádivásíjské know-how shledal hodnotným. Od vyhlášení prvního indického národního parku v roce 1935, původně Haileyova, později Corbettova parku v Uttarpradéši, jich vznikla celá řada dalších. Pro pytláky byla esenciální ještě jedna věc, totiž blízkost ádivásíjských vesnic, bez nichž jako základen svých výbojů by se neobešli. Ádivásíové pochopitelně začali s pytláky spolupracovat – byli by hloupí, kdyby tak neučili. Z výše uvedených důvodů se jejich tradiční společenské uspořádání³⁹¹, tedy klanová organizace, rozpadlo, ostatně podobně, jako je tomu v případě hinduistické velkorodiny³⁹².

V idealistických spekulacích o tom, zda je soužití „tygrů a vesničanů“ možné (pochopitelně i dalších živočichů; nicméně tygr jako vrchol potravní pyramidy je nejlepším ukazatelem stavu celého ekosystému; kde prosperují tygři, tam se nutně musí dařit také býložravcům a rostlinám) a nakolik tygrům – a potažmo také vesničanům – prospívá, by bylo poměrně jednoduché přijít. Statistiky hovoří jasně. Na počátku sedmdesátých let, kdy se *Projekt tygr* teprve rozbíhal, byly stávající parky – např. Kanha a Ranthambore - plné obytných vesnic (pro potřeby *Projektu tygr* byly vyhlášeny ještě parky nové). Stav tygrů v nich byly na žalostné úrovni: v tehdejší Ranthamboru žilo v roce 1975 pouhých 12 tygrů – v roce 1987, už po vysídlení všech vesničanů, to bylo tygrů 50³⁹³, podobné statistiky existují pro parky Nagarhole, Kanha a Manas. Lidské aktivity ničí biotop vhodný pro tygry a

³⁹¹ Velice krásně a vyčerpávajícím způsobem zachytil život a zvyklosti indického kmenového obyvatelstva **Rádžéndra Avasthí** v románu přeloženém v roce 1987 Odolenem Smékalem do češtiny jako *Květy džungle* (Avasthí, R.: *Květy džungle*. Praha: Odeon 1987).

³⁹² O procesu rozpadu velkorodiny a jeho příčinách v Orientu i Okcidentu (tento společenský posun ovlivnil vztah člověk vs. zvíře, zejména ve městech, více než by se mohlo na první pohled zdát) viz Preinhaelterová, H.: *The Break Up of a Joint-Family as Reflected in the Short Stories of Ásapúrna Debí*. Praha: Karolinum 1995.

³⁹³ Thapar, V.: *op. cit.*, p. 161.

populační dynamika je v Indii taková, že tygr nemá šanci. Z filantropního úhlu pohledu jsou skličující i čísla z „druhé strany barikády“ – každý rok je v Indii tygry zabito 150 lidí a 10 000 kusů dobytka (počty tygrů zabitých lidmi jsou stále vyšší – okolo 200 zvířat ročně).³⁹⁴ Suchou řeč statistik si můžeme „oživit“ četbou Jima Corbetta, neboť situace se od jeho časů příliš nezměnila. Byť se lidožraví tygři stali lidožrouty většinou lidskou vinou³⁹⁵, jsou Corbettova líčení zadávaných hinduistek, „stopovaček“ tygra lidožrouta podle dlouhých černých vlasů a cárů hedvábných sárí zachycených na trnech roští a houfů naháněčů prchajících v posvátné hrůze při zaslechnutí prvního zařvání „toho Pruhovaného“ krajně sugestivní, a ačkoliv je v tomto případě a na počátku 21. století spravedlnost jednoznačně na straně indické fauny, musí Corbettovy vyprávěnky nutně zasáhnout každého, byť i vlažného, filantropa.

Konflikt tygři versus lidé pochopitelně v Indii existoval vždy; i když nepočítáme sportovní lov šlechty. Vesničané odjakživa trávili tygry, kteří žili příliš blízko a ohrožovali jejich dobytek či je samé. Rozdíl je dnes v tom, že šelmy jinou možnost obživy nemají a budou-li vesničané žít přímo v rezervacích, místa, která by nebyla „příliš blízko“ již neexistují; parky jsou poslední výspy, kam se šelmy mohou stáhnout a jejich stavy jsou tak nízké, že každý vesničaný otrávený tygr či levhart může být pro jejich celkovou populaci fatální, zejména při neexistenci koridorů mezi populacemi v jednotlivých parcích.

9. 2 Revoluce v přístupu k indické fauně – vláda Indiry Gándhiové

Indira Gándhiová nastoupila k moci v roce 1966 a s dvouletou přestávkou setrvala ve funkci do roku 1984, kdy byla zavražděna. Jak už napsali Gee, Stracey a mnozí další, byla od dětství vychovávána jako budoucí premiérka Indie. Kromě přímých „výchovných záměrů“³⁹⁶, jež s ní měl její otec Javáharlál Néhrů, poznamenaly její světonázor i četné vlivy velice

³⁹⁴ *Ibid.*, p. 163.

³⁹⁵ Vysvětlení celého procesu proměny tygra v „lidožrouta“ se stalo již notorickým. Jde zpravidla o zvířata postřelená či jinak zmrzačená lovci či pytláky, jež jsou příliš indisponovaná na to, aby si opatřovala „normální“ kořist, tedy třeba antilopy. Může jít také o živočichy fatálně poraněné třeba střetnutím s dikobrazem; v dnešních podmínkách k případům zabítí tygrem dochází proto, že se lidé k tygrovci dostanou neúmyslně blízko a přesáhnou tak jeho útekovou vzdálenost. Divit se v takovém případě, že tygr člověka napadnul je podobně osvěcené, jako žasnout nad tím, že zmije člověka uštkne, když jí šlápne na ocas.

³⁹⁶ Dnes již legendární jsou dopisy, které posílal své dceři z vězení. Byl jí na dálku jakýmsi domácím učitelem, a kromě výborného oficiálního školního vzdělání, jež své dceři poskytnul, v ní touto cestou „vzdělávacích dopisů“ probouzel zájem o neobyčejně širokou škálu předmětů a jevů, historii počínaje a zoologii a botaniku, nebo spíše krajní zájem o zvěř i rostliny nevyjímaje.

atypicky stráveného dětství a mládí. Nejen, že se v jejich domácnosti scházeli nejvýznamnější představitelé hnutí za nezávislost Indie (Gándhí, etc.), ale díky své tuberkulózní matce objíždějící evropská sanatoria a vysoce postavenému otci, cestujícímu jak z pracovních, tak čistě poznávacích důvodů, poznala Gándhiová značný „kus světa“ již v útlém mládí. Stran fauny byly významné zejména nesmazatelné imprese, které v ní zanechaly návštěvy národních parků ve Východní Africe. Z té doby si odnesla názor, že divoká zvířata nemohou přežít pouze v zooparcích či zoologických zahradách, ale měla by být ponechána volně a v „divokém“ stavu, neboť jedině tak mohou vyniknout všechny jejich fascinující rysy. Bezprecedentně volnomyšlenkářsky strávené mládí (vezmeme-li v úvahu, že šlo o indickou kšatrijku z počátku 20. století) v kombinaci s bohatým přísunem různých informací a vlastních zážitků stálo zřejmě i za osvícenými názory Gándhiové na faunu; v době (60. léta 20.století), kdy se ještě i mnoho vědců dívalo na živočichy především z utilitárního hlediska (vzpomeňme jen na komunistické země a jejich nesmiřitelné věcné i rétorické „války“ proti škůdcům, ať již šlo o americké brouky, kůrovce, či vzteklé lišky, do kterých byli, byť mnohdy proti své vůli, zapojováni i odborní vědečtí pracovníci), hřímala Gándhiová hned v jednom ze svých prvních projevů, jak ostudné je, že ještě existují lidé (sic.), kteří posuzují živočichy z hlediska jejich funkčnosti.³⁹⁷

Kromě jiných nadmíru významných úloh, které se hrála v indickém politickém životě, se Gándhiová stala největší ochránkyní divoce žijících zvířat za celou historii subkontinentu. Její pozice přitom nebyla nijak záviděníhodná; v druhé polovině šedesátých let byl stav indické fauny v bezprecedentně kritickém stavu. Gándhiová neváhala a roku 1969 spolu s indickými ochránci přírody uspořádala první konferenci organizace IUCN (**International Union for the Conservation of Nature**). K zahájení konference pronesla řeč, jež vstoupila do historie; mimo jiné v ní prohlásila: „Indie bolestně potřebuje mezinárodní obchod, ale ne za cenu života a existence nejkrásnějších divokých zvířat, která na našem subkontinentě žijí.“ Tato maxima byla mottem pro přístup k ochraně divoce žijících zvířat po celou dobu, co byla Gándhiová u moci. Po oné konferenci IUCN vstoupily v platnost nové zákony týkající se fauny. Do této chvíle bylo hlavní indickou ochránářskou organizací sdružení **Central Board for Wildlife**³⁹⁸ založené roku 1952. O tom, že nebylo sdružením právě nejprůraznějším, možná více než co jiné svědčí fakt, že klíčové téma, které řešilo v roce svého vzniku, totiž vytvoření druhé chovné základny pro asijského lva ještě mimo rezervaci

³⁹⁷ Gándhí, Indira: *Safeguarding Environment*. New Delhi: New Age 1984, p. 15.

³⁹⁸ Dnes se tato organizace jmenuje Indian National Board for Wildlife

Gir, se řeší dodnes, aniž by tato základna byla kdy vytvořena. Úroveň a celkovou výkonnost tohoto sdružení nicméně velice pozvedla opět spolupráce s Indirou Gándhiovou, jež se stala jeho čestnou předsedkyní, spolupracovala s jeho odborníky na faunu a díky svému výlučnému postavení v indické politice byla schopna kroky, na nichž se Výbor pro divoce žijící faunu usnesl jako na nutných, okamžitě prosazovat i v praxi.

Spád věci po zmíněné dillíské konferenci byl rapidní a v Indii naprosto nebývalý. Od urychlené změny legislativy byl od roku 1970 s okamžitou platností uplatňován striktní a absolutní zákaz střílení tygrů, a to předběžně alespoň po dobu pěti let, dokud jejich počty nezačnou opět vzrůstat. V roce 1972 byl parlamentem přijat zákon o celkové ochraně přírody (Wildlife Protection Act of India). K velkému zděšení záhy poté ukázal census, že na celém indickém subkontinentě ve volné přírodě přežívá už jen pouhých tisíc osm set tygrů. Gándhiová však ani po tomto tristním odhalení nepropadla skepsi a okamžitě odstartovala velkolepý záchranářský projekt známý po celém světě pod názvem Projekt tygr (**Project tiger**). Osobně jím pověřila skupinu lidí z okruhu svých nejbližších spolupracovníků. Jedním z nich byl například lesní inženýr, a v té době ředitel dillíské ZOO, **Kailáš Šankhala**. Právě Šankhalu zvolila nejen proto, že byl zkušeným zoologem, ale poněvadž mu záchrana velkých indických šelem ležela na srdci ještě před konáním oné významné konference. On sám viděl ekologickou krizi konce šedesátých let následovně:

„Způsob ochranné kampaně, jež by zastavila rychlé vybíjení tygrů a levhartů, se mi zdála příliš pomalá a horečně jsem přemýšlel, jak její tempo zrychlit. S mou kamarádkou Razíou jsme vymysleli plán. Předstírala, že brzy bude provdána do Anglie a že za tím účelem shání tygří kabát. Já ji v podobných kabátech měl nafotit pro jejího bratra, který celou záležitost bude financovat. Tak se nám podařilo dostat se nenásilně do mnoha obchodů s kožkami a vyzvědět na prodavačích nezkraslená fakta o tom, kolik kožek a z jakých zvířat jim za rok projde rukama. Výsledná čísla byla ohromující. Jeden z obchodníků nám kupříkladu vyprávěl, že mu ročně projde rukama tisíc kůží sněžných levhartů.“³⁹⁹

Má-li člověk alespoň zběžnou představu o tom, jak obtížné je, hlavně kvůli drsným přírodním podmínkám, v nichž toto zvíře žije (vysokohorské oblasti Himálaje), sněžného levharta ulovit, byla tato čísla obzvláště děsivá, neboť ukazovala, že pytláci jsou skutečně odhodlaní ke všemu. Děsivé nebyly pouze počty zabíjených zvířat, ale rovněž konsekvence, které spolu s mapováním indického pytláctví vyplouvaly na povrch. Jednou z nich bylo kupříkladu systematické vybíjení levhartů, jejichž kůže byly pašovány do Keni, kde se daly

³⁹⁹ Šankhala, Kailáš: *Tiger the Story of the Indian Tiger*. London 1978, p. 63.

prodat turistům za mnohem vyšší ceny. Pochybnosti o logice tohoto počínání (ve východní Africe žilo přeci mnohem více levhartů než v Indii) obludné vybíjení indických levhartů nijak neovlivnilo. Pekelný začarovaný kruh neměl nikde konce a levharti jak v Indii, tak v Keni ztráceli půdu pod nohama. Výsledkům Šankhalova šetření bylo včetně fotografií věnováno celé jedno číslo indických novin *Indian Express* (květen 1967). Odezva byla mohutná a urychlila pozdější pasážování příslušných legislativních opatření parlamentem. Nicméně už v roce 1967 bylo s okamžitou platností uvaleno embargo na vývoz všech druhů levhartů (*Panthera pardus* a jeho černá mutace; *Neofelis nebulosa*, *Panthera uncia*). Pochopitelně obchodní firmy, jichž se toto embargo týkalo, začaly hlasitě protestovat. Namítaly, že mají již sjednané zahraniční zakázky, jejichž celkové množství se rovnalo ca. 20.000 kožek zabitých levhartů a tygrů, což doslova znamenalo, že řada v té době ještě nenarozených velkých kočkovitých šelem byla předem odsouzena k zabití, stažení a exportu do zahraničí. V tomto bodě nicméně zakročil další osvícený politik a člen vlády Gándhiové, **Dr. Karan Singh**. Obchodní firmy vyvíjely nátlak prostřednictvím Vládního oddělení pro obchodní stížnosti a žádaly o uvolnění embarga. Dr. Singh byl nekompromisní a kontroval stížností na jejich stížnost podanou stejnému orgánu. Spravedlnost se postavila na jeho stranu; stalo se tak rovněž k velké úlevě K. Šankhaly, který za kruciólní bod v celé vražedné mašinérii považoval právě obchodníky s kožkami a nikoli třeba samotné pytláky – tvrdil totiž, že obchodníci často netuší, jak byly kožky získány, ale zároveň jsou to právě oni, kdo lákají pytláky tím, že jim vyplácejí za kožešiny větší a větší ceny (na počátku padesátých let se za kůži tygra platilo 50\$; o deset let později to již bylo 559\$)⁴⁰⁰. Pro kohokoliv, kdo má jen zběžnou představu o platech a cenách v Indii, je jasné, že podobné nabídky lze odolat jen těžko; a tak v otázce, že začarovaný kruh obchodu s kožešinami je třeba začít rozplétat právě u obchodníků s kožkami, platila družná shoda.

Na počátku sedmdesátých let (a kdo někdy žil v Indii, ví dobře, že nejenom tehdy) se na literu zákona či vládní nařízení příliš nedbalo. Toho si byla Gándhiová dobře vědoma. Její často opakovanou poznámkou tehdy bylo: „*Lesnické praktiky nastavené tak, aby vyždímaly poslední rupii z našich džunglí, se musí neprodleně změnit. Přinejmenším je nutné okamžitě přehodnotit statut a funkci těchto míst. Jak? Je třeba z nich udělat národní parky!*“⁴⁰¹ Nejprve bylo nutné uzákonit jednotnou federální legislativu řešící otázku konzervace divoké fauny.

⁴⁰⁰ Thapar, Válmík: *The Last Tiger: Struggling for Survival*. New Delhi: Oxford University Press 2006, p. 61.

⁴⁰¹ Všechny poznámky Indiry Gándhiové cituji ze sebraných spisů, její korespondence, projevy a zápisy Gándhí, Indira: *Safeguarding Environment*. New Delhi: New Age 1984.

Dalším nutným krokem však bylo, aby tato legislativa byla zanesena také do legislativy jednotlivých svazových států, jež se od federálních zákonů v mnoha bodech lišily, stejně tak, jako se lišily od sebe navzájem. Podobné mezery a možnosti legislativních klíčků pro ty, kteří chtěli zákonná nařízení o divoké fauně obejít, byla vítaným východiskem. K tomu, aby tato dvojí zákonná opatření však byla skutečně účinná, však existovala jediná cesta. Přesvědčit rady vesnic přilehlých k rezervacím, aby otázku ochrany zvířat začaly považovat za „svou věc“. To samé platilo i pro lesníky a pracovníky národních parků. Pouhý fakt, že někdo byl zaměstnancem národního parku totiž k tomu, aby byl cele oddán věci ochrany divoké fauny, nestačil, jak se můžeme ještě dnes přesvědčit na mnoha případech jak v Africe, tak i v Indii. Kombinace nepříliš vysokého platu a zároveň důvěrné obeznámenosti se zvyky zvířat v parku žijících mnohdy vedla k tomu, že pracovníci parku s pytláky spolupracovali, neboť jim to přinášelo profit. Tohoto úskalí si byla dobře informovaná Gándhiová vědoma a chápala, že je především třeba získat tyto „poslední články“ ochránářského řetězce na svou stranu. O míře, do jaké jí ležela ochrana indické fauny na srdci, se můžeme přesvědčit nejen tím, že osobně vedla korespondenci s výkonnými pracovníky záchranných projektů v jednotlivých svazových státech, ale i například z toho, že ve spoluřešení úskalí, s nimiž se tito lidé potýkali, neustávala ani v dobách, kdy byla nucena řešit státní problémy na nejvyšší politické úrovni (je dochována kupříklad její korespondence s ředitelem Madanpurského národního parku v Biháru vedená v době, kdy v Šimle probíhaly rozhovory s ministerským předsedou Pákistánu **Zulfikarem Alim Bhuttem**)⁴⁰². Kuriózní je i to, jak málo iluzí si Gándhiová o své zemi dělala. Na konto samotných pracovníků parků se tak v jejím dopise Karanu Singhovi z poloviny sedmdesátých let můžeme dočíst: *„Lesní služba bohužel pořád ještě pro mladé indické muže není zdaleka tak prestižní povolání, jako je třeba práce pro policii či armádu. Naše předpoklady, že si podobné pracovníky vychováme, se nesplnily. Dva dvouleté kursy, které jsme pro jejich zaškolení pořádali v Indickém lesnickém institutu Dehra Dunu (první v letech 1968 – 70, druhý v letech 1975 – 76) opustilo 116 lidí, avšak jen málo z nich ve službách parků opravdu setrvalo. Protože naši schopnou mládež stále přitahují jiné, prestižnější profese víc, jsou nejnižší výkonné ochránářské orgány stále spíše postem pro ty, kteří na jiných pozicích neuspěli, což je patrné i na jejich pracovním nasazení.“*⁴⁰³

⁴⁰² Vztahy s Pákistánem v té době byly extrémně zjitřené; právě totiž skončila třetí indicko-pákistánská válka, vedená od získání nezávislosti. Jejím výsledkem bylo oddělení Bangladéše od Západního Pákistánu.

⁴⁰³ Gándhí, I.: *op. cit.*, p. 48.

Na počátku sedmdesátých let si tedy sice již všichni byli vědomi závažnosti stavu, v jakém se indická fauna nachází, ale ze sčítání zvířat a zpráv lesních inženýrů bylo patrné, že se stavy ohrožených živočichů nezvyšují a v případě například některých ptáků dokonce dále klesají.⁴⁰⁴ V roce 1972 vstupuje v platnost nový a velmi obšírný zákon na ochranu divoce žijících živočichů (India's Wildlife Protection Act). V polovině sedmdesátých let se doladřovaly detaily toho, jak jej co nejefektivněji aplikovat v praxi. Jedním ze žhavých témat bylo například, zda má být lesní správa oddělena od správy pro divokou zvěř. Ve Východní Africe tyto frakce fungovaly separátně; a byla to opět Gándhiová, kdo prosadil pro Indii jiný model. Ten vycházel z toho, že indické přírodní podmínky se od afrických natně liší, a že většina afrických divokých zvířat žije v savanách a ne v lesích, a je proto logické, že tam každý z těchto biotopů má své vlastní správce. Ustrojení indické krajiny ale bylo odlišné. Tam, kde zůstaly enklávy tzv. „divočiny“, měla tato divočina téměř výhradně podobu džungle; zdálo se tedy jen logické, aby vše spravoval jediný orgán. Toto byla jedna z věcí, jež se – mnohem později, ovšem – ukázaly být notným omylem, neboť zájmy lesníků a pěstitelů těžebného dřeva mnohdy úzce kooperujících s těžařskými mafiemi a ochránců divokých zvířat už se nemohly rozcházet více. Jak na to téma poznamenává Billy Arjan Singh v interview pro časopis *Sanctuary*⁴⁰⁵, už jen „lesníkův sen“, totiž čisté lesní podloží bez trouchnivějících stromů a podobného „nepořádku“ je ochránářova noční můra, neboť je to právě nevyčištěný les, který tygři a ostatní živočichové pro plejádu úkrytů preferují. Takto by se samozřejmě dalo dlouho pokračovat. Kladným krokem ale naopak bylo, že Gándhiová považovala za nutné vytvořit pro specifčnost problematiky týkající se lesů a volně žijících zvířat zvláštní ministerstvo; dosud totiž spadaly pod ministerstvo zemědělství, což je v rurální Indii problematika tak širokospektrá, že v jejím rámci už se ničemu jinému důkladné a konkrétní pozornosti dostat nemůže.

Myšlenka ministerstva životního prostředí a lesů (**Ministry of Environment and Forests**) se zrodila roku 1980, k její realizaci však došlo až rok po smrti Gándhiové (1985). Snad ještě důležitější byl ale nový zákon, přijatý v témže roce, totiž Zákon o ochraně lesů (The Forest Conservation Act). Je to právě on, čemu Indie vděčí za to, že v ní dnes, o dvacet pět let později, ještě nějaké lesy zbyly, a to navzdory tomu, že od atentátu na Indiru Gándhiovou (1984) se péče, neřku-li péče vládních míst o ochranu fauny neustále zhoršovala až k dnešnímu stavu, kdy i velký bojovník zoolog Válmík Thapar láme nad tygry v Indii hůl.

⁴⁰⁴ Thapar, V.: *op.cit.*, p. 64.

⁴⁰⁵ <http://www.sanctuaryasia.com/interviews/bilarjsingh.php>, p. 4

Leč nepředbíhejme.

Většina britských ochranářů přírody, angažující se v otázkách indické fauny, po získání nezávislosti postupně opouštěla subkontinent; ti starší zde dožili a ti mladší se vrátili zpět do Británie. V roce 1970 v Indii nikdo z těch významnějších již nežil. Byli nicméně nahrazeni „domácími kádry“. Někteří z nich, ať už zmínění Kailáš Šankhala, Karan Singh, anebo o nic méně významný S. P. Šáhí, bojovali za záchranu fauny coby přímí zmocněnci samotné Gándhíové. Byli však i takoví, kteří pracovali na vlastní pěst, a jejich práce tím nebyla méně efektivní. Šlo kupříkladu o M. Krišnana a Billyho Arjana Singha. I oni se ale těšili vřelým sympatiím a podpoře ministerské předsedkyně. B. A. Singh žil v národním parku Dudhwa na nepálsko – indické hranici a byl posedlý tygry. Dílo Billyho Singha je obzvláště pozoruhodné, neboť má jednu kuriózní dobovou paralelu v Africe. Indira Gándhiová na samém sklonku sedmdesátých let povolila Singhovi realizovat poměrně rozporuplný projekt, totiž pokus se o reintrodukcii tygra chovaného v zajetí zpět do volné přírody. Singh si přivezl mladou tygřici z Evropy a experiment se skutečně zdařil. V 70. letech 20. století se v Keni pokoušel **George Adamson** (1906 – 1989) o reintrodukcii lvů; byť bývá zoology často kritizován, vrátil jich takto do volné přírody několik desítek.

BOX 6 – Biologické důvody hrozby vyhynutí vybraných živočichů & perspektivy reintrodukčních programů

Zde je třeba učinit malý zoologický exkurz. Důvodem toho, proč jsou velké kočkovité šelmy ve volné přírodě tolik ohrožené vyhubením, není, na rozdíl např. od tlustokožců to, že by se „dostatečně“ nerozmnožovaly. Zatímco březost slona (afrického i indického) trvá dva roky a samice mívá jedno, či v naprosto výjimečných případech dvě mláďata, trvá březost kočkovitých šelem pouhé tři měsíce a v jednom vrhu může být až 5 koťat. Jejich nevýhodou oproti tlustokožcům ale je, že potřebují relativně velká teritoria, a proto se jich na omezený prostor národního parku vejde pouze několik, alespoň v případě soliterně žijících zvířat jako jsou tygři a levharti (v tomto bodě se poněkud liší lvi, žijící alespoň většinu roku v rodinných společenstvích). V zajetí se všechny kočkovité šelmy velmi dobře rozmnožují, a tak kupříkladu ve výměnných programech zoologických zahrad lze tygra či lva získat zcela zadarmo a - popravdě řečeno, zoologické zahrady často mají spíše problém, jak se nadbytečných koťat zbavit. Dotýkáme se tím neuralgického bodu toho, s čím se reintrodukční programy potýkají. V případě Indie se to týká, kromě kočkovitých šelem,

hlavně krokodýlů. Pro krokodýly (konkrétně druhy *Crocodilus palustris* a *Gavialis gangeticus*) byly ke konci sedmdesátých let⁴⁰⁶ zakládány okolo Bombaje jakési farmy či chovné stanice, jež měly sloužit k jejich rozmnožení, aby poté byli znovu vysazeni do volné přírody, kde se jejich stavy dostaly na kritickou hranici. Výsledkem bylo něco obdobného, jako právě jev, s nímž se můžeme setkat u kočkovitých šelem chovaných v zajetí. Krokodýlů na bombajských farmách, stejně jako kočkovitých šelem narozených v evropských zoologických zahradách a cirkusech, bylo sice najednou dost, ale, trochu zjednodušeně řečeno, nebylo kam je znovu vysazovat. Původní biotop krokodýlů (zejména řeka Ganga), byl totiž tak znečištěný, že by tam vysazení krokodýli brzy pošli, nehledě na fakt, že odvěká animozita málo vzdělaného občana, podle níž šelmy představují hrozbu, a to ať jde o reintrodukční program vlků na Šumavu, anebo krokodýlů do Gangy, zde vykonala své dílo, a tak byl prostý Ind vlastně rád, že mu při jeho ranní koupeli napadení žádným krokodýlem nehrozí. Reintrodukce – nereintrodukce. Navzdory tomuto téměř neřešitelnému reintrodukčnímu koánu čas od času mnozí nadšenci a milovníci fauny podléhali dost svůdné a nabízející se myšlence (v tomto případě spíše iluzi) toho, že když je vzácných zvířat v zajetí dost a v přírodě jsou téměř vyhubena, je řešení nasnadě právě v podobě znovuvysazení „zajateců“. Nehledě na problém největší, totiž absolutní neangažovanost, lhostejnost či dokonce odpor obyvatelstva z oblastí, jichž by se reintrodukce týkala, se tato myšlenka, možná paradoxně, setkávala i s protesty odborné veřejnosti. Zoologové namítali, že zvíře narozené v zajetí (tento problém vyvstával především u savců a z pochopitelných důvodů téměř nepřicházel v potaz třeba v případě krokodýlů) ztratilo značnou část svých přirozených instinktů. Ale největším extrémem bylo, že si mladé šelmy zpočátku nebyly schopny samy opatřovat/lovit potravu, čemuž je však šlo postupně naučit. Druhá námitka zoologů byla ale do značné míry oprávněná; týkala se toho, že šelmy, které od útlého věku přicházely do styku s člověkem, neměly přirozenou plachost, kterou by vůči svému největšímu predátorovi v přírodě bývaly získaly.⁴⁰⁷ Pro tento svůj handicap byly jednak samy zranitelnější před

⁴⁰⁶ V letech 1977 – 1979 zvítězila opozice a Indira, předsedkyně Indického národního kongresu, tak nakrátko ztratila post ministerské předsedkyně. V těchto pouhých dvou letech se ukázalo, jak mnoho pro ochranu fauny znamená její fokus na tohle téma a vášnivě nasazení. Nicméně, hlavně díky již přijatým legislativním opatřením (The Wildlife Protection Act z roku '72) byl i nový premiér **Morárj Dészái** nucen pokračovat v politické linii nastolené jeho předchůdkyní. V intencích této linie tak roku 1978 zakázal obchod s makaky rhesus. V letech 1947 až 1977 se jich z Indie vyvezly dva miliony (tato opice je mimo jiné velice žádaná v medicínském výzkumu) a zahájil projekt na záchranu tří druhů krokodýlů.

⁴⁰⁷ Tato „instinktivní danost“ jde často dokonce tak daleko, že jsou zvířata kvůli strachu z člověka schopná zcela

pytláky, ale také představovaly potenciálně větší hrozbu pro člověka, kterého braly jako rovnocenného partnera a ne jako někoho, před kým je třeba utéci, jako je tomu u divokých šelem.

Zde je třeba poukázat na zcela bezprecedentní otevřenost a volnomyšlenkářství Indiry Gándhíhové. Kroky, které za svého působení v čele Indie pro ochranu a záchranu indické fauny podnikala, by stály za širší úvahu na téma žen v politice obecně, neboť její míra angažovanosti v této problematice snese srovnání snad jen s Američany jako byl někdejší John Muir. V kontextu indické politiky nemá obdobu. Musíme si uvědomit i to, že zmínění američtí muži byli ekologové, angažující se politicky právě proto, aby prosadili své cíle, kdežto indická ministerská předsedkyně byla primárně politička a až jako taková si zvolila otázky vymírající fauny jako jedno z klíčových témat, jimž je třeba věnovat pozornost. Gándhíhová se pro záchranu indických živočichů nebála pouštět ani na tenký led podniků, o nichž ostatní pochybovali, jako například právě reintrodukce živočichů ze zajetí zpět do volné přírody. Na jejích projevech, které od doby svého nástupu k moci při různých příležitostech pronášela převážně na půdě zasedání **Central Board for Wildlife**, je nápadná zejména rétorika, ničím nepřipomínající povrchní projevy na podobná témata celé řady jiných politiků. Gándhíhová o přírodě mluví nadšeným a okouzleným jazykem básníků:

(...) „*In his arrogance with his own increasing knowledge and ability, man has ignored his dependence on the earth and has lost his communion with it. He no longer puts his ear to the ground, so that the earth can whisper his secrets to him.*“ ...a dále: (...) „*So, while we have to think of conservation, we must ask whether man himself is growing into a being worth saving.*“⁴⁰⁸

V Gándhíové projevech zároveň nejde o žádné plané řeči; jejich dalším nápadným rysem je až šokující erudice a evidentní míra krajní informovanosti. Gándhíová syrovou realitu situace v národních parcích nijak nepřikrašluje – kritizuje nevzdělanost a nízkou motivovanost pracovníků parků a na místě, kde by se mnozí jiní drželi lokálpatriotských a šovinistických pozic a poplácávali by se po ramenu za dosažené dílčí úspěchy, vyzývá k nutnému získání erudovaných odborníků ze zahraničí a kritizuje vlády svazových států za

změnit svůj biorytmus, a tak kupříkladu tygr, jenž je normálně živočichem denním, se v mnoha oblastech zcela přeladil na modus živočicha nočního, aby předešel konfrontaci s člověkem. Tento jev vykazují dokonce i takoví živočichové, jako lesní býložravci Evropy (např. srnky).

⁴⁰⁸ Obě citace jsou z projevu, který Indira pronesla 6. března 1980 na „World Conservation Strategy“ v rámci zasedání IUCN. (In: Gándhí, Indira: *op. cit.*, p. 48).

to, že po přijetí zákona na ochranu divoče žijících živočichů nevykonaly nábor zvláštních pracovníků, kteří by na realizaci cílů tohoto zákona dohlíželi v praxi. Je si vědoma ještě dalšího problému, který jiní začnou považovat za velice znepokojivý až o dekádu i dvě později, totiž zhoubnosti častého střídání pracovníků parků v různých lokalitách – přičemž klíčový pro jejich práci by měl být pravý opak takového postupu, tedy dlouhodobý pobyt na jednom místě a důvěrná znalost terénu a konkrétních zvířat, která se na daném teritoriu zdržují. Poté, co se podařilo mírně zlepšit situaci levhartů a tygrů, se ministerská předsedkyně zasazovala o to, aby podobná péče byla věnována i živočichům, kteří slouží „vrcholům potravního řetězce“ (šelmy) za kořist, tedy například kdysi hojným antilopám jelením (*Antilope cervicapra*), a to až do takových důsledků, jako je eventuální založení specializovaných rezervací pro tyto býložravce. Její návrh mnohým i ve své době vyrážel dech – zatímco až mysteriózní kouzlo a jedinečnost velkých kočkovitých šelem byli ochotni připustit i ti, kteří se jich báli a kteří jimi byli mnohdy bezprostředně ohroženi, tedy třeba i vesničané mangrovových oblastí Bengálska, antilopy navzdory klesajícím stavům byly stále nahlíženy jako „obyčejné“ zvíře, vhodné leda coby potenciální kořist pro tygra.

Kromě podpory méně známým projektům⁴⁰⁹ (reintrodukce tygrů) a věnování péče i menším a méně nápadným živočichům, než byli velcí savci, spadající pod pojem „big game“, měla Gándhíhová ještě dar neobyčejné předvídavosti. Ten se projevil třeba tím, že pověřila Karana Singha kromě ostatních pozic, do kterých ho jmenovala, jedním velice citlivým, křehkým a ošemetným úkolem: získat na svou stranu někdejší indickou šlechtu, tedy ony rozmanité rádžy a mahárádžy.

Úkol to byl nesnadný hlavně proto, jak nejasnou úlohu ve svobodné Indii tito lidé hráli. Jejich někdejší privilegia a majetky byly oklešťovány už britskou místovládou; jejich pozice ve svobodné Indii byla někde na pomezí mezi demokratickým přístupem a někdejší, ještě předbritskou výsadní a prestižní společenskou pozicí. Co se fauny týče, jen naprosté minimum spočitatelné na prstech jedné ruky, mělo ke zvířatům jiný poměr, než že jsou cílem, na kterém jde skvěle demonstrovat společenský status. Honosili se dlouhými seznamy zabitých zvířat (jako příklad za mnoho a mnoho dalších může posloužit **mahárádža Surguje**, jenž za svůj život zabil 1.100 tygrů). Přesvědčit tyto lidi o tom, že doba a tvář indické přírody, krajiny a fauny se zcela diametrálně změnily, se zdálo být nadlidským úkolem už proto, že toto ex-panstvo se cítilo být novým řádem apriori ukřivděné, a bylo tedy jen málo nakloněno

⁴⁰⁹ Mezi známé projekty Indiry Gándhíové – v kooperaci se synem Saňdžajem - patří zejména pokusy o zcela nové sociální rozvrstvení indické společnosti (redukce chudoby a jejích nositelů).

vycházet mu jakkoli vstříc. Karan Singh ovšem nebyl žádný řadový občan. Byl maharádža Kašmíru a byl-li on pověřen vyjednáváním ve věci nutnosti změny priorit někdejších loveckých lobby složené z byvší indické šlechty, málokdo by měl větší naději na to, v této doslova diplomatické misi obstát.

Pročítáme-li dále projevy a „ekologickou“ korespondenci Gándhiové, překvapí nás komplexita, v níž otázky ohrožené fauny vnímala. Jedním z nejpálčivějších problémů, s nimiž se v těchto záležitostech Indie potýká dodnes, je úzká propojenost situace divokých zvířat, jež by vyžadovala radikální kroky, a zároveň sociální situace lidí, obklopujících národní parky. Ti jsou mnohdy z kategorie „nejpotřebnější z potřebných“ - kmenové obyvatelstvo, někdejší uprchlíci z Bangladéše a jejich potomci, lidé z kastovního dna, či nedotknutelní, tzv. „haridžanové“, tedy lidé boží (jak jim říkal Mahátmá Gándhí), s nimiž si zvířata vlastně konkurují. Tváří v tvář jejich neustálému balancování na hranici hladovění jako by ztrácela své ostří i témata objektivně tak zásadní, jako je záchrana vzácné fauny. Indira se ale nebála tnout i do této otázky, kterou jiní – před ní i po ní - jako obtížně řešitelnou odsouvali, ignorovali nebo tišili dočasnými a krátkozrakými řešeními.

V otevřeném listě z 20. dubna 1980, rozeslaném jak guvernérům jednotlivých svazových států, tak i ministrům zainteresovaných resortů těchto států, vytyčila Gándhiová 8 hlavních bodů, z nichž by měla záchrana fauny nadále vycházet. V tomto programu se důmyslně snoubily dlouhodobé i krátkodobé kroky a zájem spojit dobro vzácné fauny se soběstačností a materiální saturací lidské populace obklopující rezervace. Program ani dnes, o čtvrt století později, nepůsobí nijak anachronicky, naopak zaráží svou realističností, pochopením významu zapojit do ochrany fauny už i děti, ale také náhledem na to, že problematickou situaci, ve které se bez vlastního přičinění ocitli indiští ádivásiové, nelze řešit pouze zákazy⁴¹⁰ či jejich násilným přemístěním

Program vypadal následovně:

⁴¹⁰ Britové a poté i vláda samostatné Indické republiky způsobily ekologickou krizi takového rozsahu, v jakém by se ádivásíům nikdy něco podobného nemohlo podařit. Za stávající situace představovali pro křehkou rovnováhu narušené přírody riziko i oni, a to ať už by provozovali své stěhovavé zemědělství či lovem živočichů, kteří sice figurovali v jejich četných medicínských, magických a kulinárních praktikách odedávna, nyní však byli ohroženi vyhubením. Podniknuté opresivní kroky vůči kmenům tak sice – přinejmenším v době svobodné Indie – byly z hlediska fauny nutné, na druhou stranu se nebylo lze co divit, že kmenům tato opatření připadala nespravedlivá. Často je vůbec nechápali a ignorovali, což vzhledem k tomu, že celá století těžko přístupná a zarostlá území horských oblastí skutečně patřila jim, neboť pro nikoho jiného stejně nebyla atraktivní, nebyl nijak zcestný myšlenkový pochod.

1) *Officers with the right attitude should be posted in reserved forests and sanctuary areas; if possible, a special corps of such officers could be identified for duties relating to wildlife and forest and environment conservation.*

2) *Forest development corporations or similar agencies should be asked to take up plantations on steep hill sides, catchment areas and clear-felled forest areas so that productive forestry and protective forestry go hand in hand.*

3) *A massive programme of social forestry should take up specified schemes. The wastelands in villages, all community lands, field bunds, canal bunds, etc., should be clothed with fast growing species under this useful scheme.*

4) *In areas where tribals depend heavily on forests for their livelihood, they should be involved in replanting the species that they are already exploiting. A scheme of forest farming should be undertaken. Particular attention must be paid to the replanting or fresh planting of fruit trees.*

5) *The existing regulations and security arrangements in sanctuaries should be tightened and personal interest must be shown by top people in administration to see that poaching activities are ruthlessly suppressed.*

6) *The system of contracting away forest areas should be replaced or modified to see that every tree felled should be replaced by the planting of at least another one if not more.*

7) *Tree plantation programmes should be undertaken by schools and other institutions. Some countries have initiated a programme of a tree for every child.*

8) *Serious attempts must be made to change the orientation of all persons working in the Forest Service and Forest Administration with a system of rewards and incentives for those who do better in preserving or extending the forest areas.*

První roky osmdesátých let byly obdobím snad největšího triumfu, který indická ochrana fauny zažila. **Nílám Saňdžíva Reddi**, tehdejší indický prezident⁴¹¹, přijal jako vládní závazek plnit opatření k ochraně fauny stanovená speciálním výborem, který jmenovala téhož roku Gándhiová a jemuž předsedal výkonný ředitel Plánovací komise pro ekologické otázky **N. D. Tiváří**.⁴¹²

Ačkoliv se Gándhiová v té době zasazovala o vznik zvláštního ministerstva pro

⁴¹¹ **N. S. Reddi** zastával prezidentský úřad v období mezi 25. 7. 1977 a 25. 7. 1982; po něm jej převzal **Gjáni Zail Singh** na období 25. 7. 1982 až 25. 7. 1987.

⁴¹² Thapar, V.: *op. cit.*, p. 79.

ekologické otázky, bylo v roce 1980 značným úspěchem již založení Odboru pro životní prostředí, spadající pod přímou pravomoc premiérky. Ačkoli byl tento nový odbor stále součástí Ministerstva zemědělství, všechny otázky týkající se zvířete se řešily pouze v jeho rámci, tedy nikoli na bázi celého ministerstva. Kdo někdy zažil indickou byrokracii v jakémkoliv z jejích podob, jistě chápe, jak velký rozdíl v rychlosti a operativnosti probíraných záležitostí takový posun znamenal. Mnozí ochranáři znali poměrů tuto instituci považovali pouze za první vlaštovku změn k lepšímu a žádali další kroky. Billy Arjan Singh tak Gándhíové psal:

„S naprostým přesvědčením trvám na tom, že křehká situace, v níž se stavy indické zvířete nacházejí – z velké části kvůli přístupu státu, který její otázky dosud spravoval - vyžaduje vytvoření zvláštního Centrálního úřadu pro divokou zvěř. V případě jakékoliv jiné instituce se obávám, že poté, co vyprchá počáteční euforie z jejího založení, zvítězí nad ochranou fauny jiné priority, ať už to bude těžba dřeva, nerostů či pastviště dobytka a tygří kůže.“⁴¹³

Je skličující konstatací, že se Arjan Singh příliš nemýlil; ačkoliv dosti přesně vystihl podstatu problému, instituce, po které volal, v Indii až do dnešních dnů nebyla založena. Nejen, že zde žádný zvláštní úřad či odbor pro národní parky a rezervace nevzniknul, ale nevzniknul proto, že si to nepřála většina úředníků lesní správy.⁴¹⁴

Relativně krátce poté (1. 10. 1982) se konalo patnácté shromáždění sdružení Indian Board for Wildlife. Gándhíová si po tolika letech, kdy se snažila o záchranu indické fauny a výsledky byly jen středně uspokojivé, byla naprosto vědoma toho, že bez aktivní účasti a pocitu osobní zodpovědnosti jednak úředníků lesní správy, druhak obyvatelstva žijícího v okolí rezervací její úsilí bude vždy bojem proti větrným mlýnům. Navrhla tedy řadu nových opatření a návrhů na to, kudy by se současná ochrana zvířete v Indii měla ubírat. V té době bylo třeba především rozšířit území rezervací a národních parků, či přesněji řečeno označit nová území tímto statutem, aby se zvířatům v nich žijícím zajistilo adekvátní geografické rozšíření, a také aby pod tento nominální status spadaly všechny krajinné typy, které v Indii původně byly, než „kultivace“ začala děsivě rychlým tempem proměňovat tyto bio-typy v unifikovanou step plnou odpadků. Dále bylo třeba uvést do původního, tedy „přírodního“ stavu ty části parků, které se užíváním vesničany staly pro divokou zvěř znehodnocené (například nedostatek úkrytů). Gándhíová se rovněž plně zasazovala za podporu projektům,

⁴¹³ Minutes of IBWL, 1980.

⁴¹⁴ Thapar, V.: *op. cit.*, p. 84.

kteřé se rozběhly v předchozích několika letech – totiž rozmnožení stavů ohrožených druhů v zajetí a jejich pozdější znovuvysazení do původního habitu⁴¹⁵, zajištění ochrany zvěři i v oblastech s takzvaným „mnohostranným využitím“, tedy místy, která sice nepožívala statutu národního parku a byla osídlena lidmi (o vyloženě zemědělskou krajinu nešlo), nicméně těchto míst bylo třeba jako koridorů propojujících jednotlivé rezervace. Tyto koridory měly umožnit průchod zvířat a křížení jednotlivých populací. V jejích projevech se stala již téměř tradicí kritika nefundovaného personálu parků a jejich nedostatečné erudice v otázkách specifík, jež ochrana zvěře přímo v terénu vyžaduje. Dalším palčivým problémem tohoto charakteru byl i věk strážců, jehož průměr byl mezi 40 – 50 lety a odpovídala mu pochopitelně i jejich fyzická kondice. Vláda Gándhiové také podporovala rozvoj a financování vědeckých oborů zaměřených na ekologii i etologii inkriminovaných živočichů; jak ale bylo zvykem Gándhiové, neskrývala se ani s eventuálním rozčarováním, jež jí v tomto případě vědci (či jindy kdokoliv jiný) přinesli. Ostře tak právě v tomto svém projevu kritizovala, že navzdory veškeré podpoře poskytnuté vědě vyhynulo několik vzácných druhů orchidejí za značného přispění indických botaniků a jejich nevybíravých sběrů. Nebylo nijak překvapivé, že se Gándhiová držela zásad, které razila v politickém směřování celkově (chtěla z Indie vytvořit „světovou velmoc“ tak, aby tomuto epitetu neodpovídala pouze svou rozlohou a počtem obyvatel, ale také participací na světové politice – ostatně, byla velmi obdivována za to, jak dokázala v době studené války pěstovat značně vřelé kontakty jak se Spojenými státy, tak se Sovětským svazem zároveň). Gándhiová rovněž při realizaci ochrannářských záměrů akcentovala, jak podstatné je, aby se Indie podílela na stanovování a přijetí Mezinárodní konzervátorské strategie, vzniknuvší v roce 1980. Gándhiová byla až atypická tím, jak neúprosně mířila k jádru věci; na tomto shromáždění Wildlife Board jí

⁴¹⁵ S časovým odstupem 25ti let bohužel už víme, jak v Indii tyto projekty dopadly. Slavná tygřice Tara Billyho Arjana Singha se stala ojedinělým úkazem – ačkoli se její mláďata v národním parku Dudhwa přes, zřejmě nevyhnutelné, odpisy pytlákům udržela, k vysazením dalších tygrů již nikdy nedošlo. K vysazování krokodýlů vypěstovaných na farmách ostatně také ne, jak jsme si již řekli. Z obdobných kasuistik jinde po světě lze soudit, že reintrodukční programy sice v zásadě možné jsou, nicméně ne v hustě osídlené kulturní krajině. Když vidíme, jak vypadá devastace rezervací, potažmo krajiny jako takové vesničany, mohli bychom sice jízlivě polemizovat o tom, zda se něco takového dá považovat za *kulturní* krajinu, ale tím bychom nic nezměnili na faktu, že v populačně explodovavší Indii je pro živočichy kalibru velkých savců „příliš husto“, a že by se v této „kulturní“ krajině neuzivil ani býložravý slon nebo nosorožec (tato zvířata se ale nota bene zdržují spíše v zalesněných mokřadech než ve stepích), natož masožravá šelma, jejíž „zájmy“ se s těmi lidskými kříží již zcela očividně. Tato animozita ostatně nebyla překonána ani v zemích, kde je „ekologické uvědomění“ společnosti a životní úroveň obyvatelstva na úrovni mnohem vyšší než je tomu v případě rurální Indie a jejích obyvatel.

kupříkladu ve svém projevu složil ministr životního prostředí hold ve smyslu, že je „zachránkyní indické fauny a přírody vůbec“, na což ona suše poznamenala: „*Něco takového by se dalo říci pouze v případě, že by indická fauna byla zachráněna. A to není a ještě dlouho nebude!*“⁴¹⁶

Při srovnání se situací, která na poli ochrany fauny nastala v letech po atentátu na Indiru a víceméně trvá dodnes, nám vyvstává jeden podstatný rozdíl mezi přístupem Gándhiové a jejích nástupců, a to včetně Rájíva, jejího syna a premiéra Indie po Indiřině smrti. Gándhiová totiž od svého nástupu k moci přistupovala k situaci divoké zvěře své země jako k něčemu, co se nachází v akutní krizi a co vyžaduje okamžité a radikální zásahy. Dílčími úspěchy svých postupů se nikdy nenechala ukolébat; jediné, co ji zajímalo, byla aktuální fakta, jež málokdy poměřovala s výchozím stavem panujícím na počátku své vlády, ale s tím, jak by věci měly vypadat – tedy kupříkladu jaké byly stavy zvěře na počátku dvacátého století a jak vypadají dnes. Proto ji snad žádný zvrát nemohl zastihnout nepřipravenou či neinformovanou. Po její smrti se toto vše mělo změnit. Záležitosti divoké zvěře téměř okamžitě přestaly být eminentním problémem, a tak kdykoliv se vynořila nějaká krize⁴¹⁷, přibyl k notorickým palčivostem ještě jeden fatální lapsus: kruhy, mající pravomoc jednat, trestat a přijímat patřičná opatření, celou věc nejdříve smetly pod koberec jako planý poplach a jakési kroky začaly podnikat až poté, co bylo pozdě. Atmosféra permanentního „akutního boje“ za divokou faunu Indie s Gándhiovou nenávratně odešla, což teprve znamenalo vlastní „soumrak nad džunglí“.

9. 3 K moci nastupuje Rájív Gándhí (období 1984 – 1991) – a co nastalo poté

Ačkoliv by se mohlo zdát, že legislativa přijatá za dlouhé období vlády Gándhiové poskytuje dostatečně solidní bázi pro rozumné hospodaření s přírodními zdroji a šetrný přístup k fauně při jejich využívání, a že v kombinaci se synem Gándhiové Rájívem vystřídavším matku na premiérském postu se divoké indické fauně nemůže dařit lépe, opak byl pravdou. Navzdory tomu, že ve srovnání se všemi premiéry kteří měli přijít po něm Rájív na životní prostředí dbal, mělo toto jeho „dbaní“ zcela jinou podobu než jak tomu bylo u jeho matky. Rájív byl environmentalista. Přírodu vnímal spíše jako celek, tedy „ekologicky“

⁴¹⁶ Gándhí, I.: *op. cit.*, p. 83.

⁴¹⁷ Za všechny jmenujme třeba vyvraždění všech (SIC!) tygrů v národním parku Sariska v srpnu 2004.

v původním smyslu toho slova. Fauna nebyla nikterak meritem jeho zájmu; z projektů, jež byly započaty za vlády jeho matky, se tak chopil těch, dalo by se říci, obecnějších či celostnějších. Kromě vzniku zmíněného ministerstva se začal výrazně zasazovat v otázkách neplánované výstavby, jež je v Indii palčivým problémem (viděno z ekologické perspektivy – či perspektivy zachování zoofundu, snadno můžeme dospět k přesvědčení, že Indie *jako taková* je palčivým problémem.) Cílem kroků bylo nejen zastavit tuto výstavbu (což se při chudobě země a počtu obyvatel žijících v nejohroženějších přístřešcích jeví být bojem s větrnými mlýny), tak hlavně brzdit její negativní dopad. Neplánovaná výstavba je kromě neestetičnosti a neefektivnosti problematická především z hlediska nulového výskytu sociálních zařízení; od chvíle masového rozšíření plastových obalových materiálů se kvůli epifenoménum takové výstavby subkontinent proměňuje ve velké smetiště.

Protože Rájív vnímal ekologické otázky globálně, začala se v Indii mnohem intenzivněji řešit kupříkladu otázka globálního oteplování a vlivu Indie na něj; problematika zvěře přestala být středem zájmu.

To, že žádný problém neexistuje sám o sobě a že se vyskytují v celých klastrech neplatí jen pro Indii; protože je však stále rozvojovou zemí, má jejich rozplétání na rozdíl od obdobných situací v euroamerické civilizaci značně existenciální příděch. Rozhodne-li se nějaká kauza ve prospěch jedné strany, může na to ta druhá doplatit bez přehánění životem. Do takto patových okolností se bohužel v druhé polovině osmdesátých let dostala indická fauna; „sofiina volba“ spočívala ve výběru mezi zájmy zvěře a zájmy lidí z vesnic obklopujících rezervace, tedy převážně kmenového obyvatelstva, v oblastech východní Indie uprchlíků z Bangladéše⁴¹⁸, a dalších šúdrovských kast. Šúdrovských kast je přitom okolo 3, 5 tisíc; spolu se skupinami kmenového obyvatelstva jsou označovány jako „scheduled tribes“, „scheduled castes“, a „other backward castes“⁴¹⁹).

⁴¹⁸ V roce vzniku nezávislého Bangladéše (1971), v průběhu třetí indo-pákistánské války, ve které Indie stála na bangladéšské, tehdy ještě východopákistánské straně, emigrovalo do Indie 10 milionů Bangladéšanů. Usazovali se převážně ve východních regionech země, která na tento nápor nebyla připravena. Událost zhoršila ekonomickou situaci místního obyvatelstva, které se, po vyprchání prvotních vzrušených a soucitných emocí začalo bouřit. Obzvláště závažné podoby nabyla tato nespokojenost v Ásámu, kde nešlo pouze o ekonomické problémy, ale také o problémy jazyka a národní identity. Ačkoliv bengálština a ásámština byly až do 11. století jediným jazykem s různými dialekty, dnes jsou sice vzájemně srozumitelné, ale jde o dva různé jazyky, zapisované nota bene i odlišným písmem. V místech, kde zčista jasna začali převažovat „bengálští přivandrovalci“ se pro to vynořovaly četné lokálpatriotské animozity.

⁴¹⁹ Strnad, J., Filipický, J., Holman, J., Vavroušková, S.: *Dějiny Indie*. Praha: Lidové noviny 2003, p. 853.

Jako přítěžující okolnost pro zvěř se ukázal idealismus městských intelektuálů, romantizujících si „život v divočině“ (je třeba říci, jakkoliv málo lichotivě či bizarně to může znít, že indická intelektualita se v mnoha aspektech a oborech nachází v jiné době než její evropské obdoby, tedy vlastně v rozmanitých jiných dobách – někdy je to devatenácté století, jindy šedesátá léta století dvacátého. Nejde o to, že by se Indům nedostávalo třeba recentních knih; jejich knižní trh je srovnatelný s nejnávštějšími evropskými zeměmi. Problém je ale v tom, jaké myšlenky zde nacházejí ohlas, a tak kupříkladu soudobí kalkatští intelektuálové hltají Freuda jako poslední výkřik a alfu omegu motivů člověkových pohnutek. Obdobně v sedmdesátých letech, kdy v Indii došlo k rozmachu sociální a kulturní antropologie, zavládl kult „ušlechtilého divocha“. A protože je Indie na četné folklórní a rurální pekuliaritě nadprůměrně bohatá, bylo zde pohříchu co zkoumat, objevovat a zachraňovat; mnohé projekty byly z etnografického hlediska velmi šťastné, potřebné či přišedší v hodině dvanácté.

Jedna myšlenka spojená s tímto buditelským bujením se ale ukázala být neobyčejně zhoubnou: představa, jak „animista“ žije v harmonii s okolním lesem, jednotlivé kmenové klany uctívají svá totemová zvířata či stromy, a to vše se děje ve vzájemné harmonii a symbióze. Této iluzi podlehl mnoho lidí, a Rájív Gándhí měl být jedním z nich. Nad indickou faunou se od té doby vznášela hrozba Zákona o kmenech (Tribal Bill)⁴²⁰, který měl vrátit půdu někdejšími animistickým etnikům, obývajícím to, co zbylo z dříve hustě zalesněných pohoří. Debata o přijetí zákona rozdělila již tak dost nejednotné frakce indických ekologických organizací na dva tábory – ty pro zákon a ony proti němu. Zákon byl nakonec přijat na počátku roku 2007; doba, kterou zatím trvá jeho platnost, je ale příliš krátká na to posoudit, jaký dopad jeho přijetí mělo. Zoolog, dokumentarista a asi největší bojovník za osudy bengálského tygra Válmík Thapar nesmírně kritizuje naivní romantizování kmenů, k němuž z falešné a alibistické politické korektnosti dochází. Obsah ominózního zákona lze shrnout větou „dejme kmenům půdu, budou ji chránit“, což byla a je představa zcela odtržená od praxe. Každá píď přerozdělené půdy totiž bez přehánění přes noc zmizí „v kapsách“ někoho, komu rozhodně původně nebyla určena, podobně, jako tomu bylo – abych sáhla k nejkřiklavějšímu příkladu – s odškodněním přeživších obětí bhópálské tragédie z roku 1984, kdy se peníze poskytnuté (mnohem později) kalifornskými představiteli továrny **Union Carbide** poškozeným havárií chemičky rozplynuly v rukách roztodivných zprostředkovatelů, tudíž výsledná suma, jež se k poškozeným dostala, byla jen zlomkem Američany zamýšlené

⁴²⁰ Blíže k problematice jak tohoto zákona, tak různých indických ekologických praktik viz Nováková, H.: Indické ženy (i muži) v boji za oddžunglenou a odtýgřenou přírodu. *Kulturní týdeník* A2, 4, 29. 3. 2007.

částky. Hesla doprovázející přerozdělení půdy kmenům zní často absurdně – „*Změňme vykořisťovatelské koloniální zákony!!!*“ (psal se rok 2005), „*Napравme bezpráví!!!*“; neméně efektní jsou tirády, doprovázející celou kampaň kolem kontroverzního zákona – invektivy o „elitářských ochráncích“, „elitářské lobby ochránců“. Toto vše je převážně dílem gaučových akademiků, kteří naprosto ignorují současný stav lesů a fauny a naprosto nepodloženě věří utopii, že „kmeny a tygři“ mohou na společném prostoru v míru koexistovat.

Je třeba si uvědomit, že od dob, kdy Britové ádivásíům jejich půdu odebrali také došlo k zásadním sociálním proměnám v ádivásíjských komunitách. Rozpadly se částečně jak tradiční klanové struktury, tak struktury rodinné. Stále běžnějším modelem se stávaly nukleární rodiny oproti původním velkorodinám, ostatně tak jako v majoritní hinduistické společnosti. Vzhledem k tomu, že se v Indii rozdělování čehokoliv, půdu nevyjímaje, dříve či později změnilo v přerozdělování, v jehož rámci se obohacují všechny přestupné články, naděje, že se půda skutečně dostane jejich právoplatným majitelům – ádivásíům – aniž by jim ji kupříkladu chtěli ve finále „prodat“ překupníci, je skutečně mizivá. Navíc, i kdyby se tak stalo, kmeny ve své původní podobě již neexistují, a nastolení jednotného konsensu jak s přidělenou půdou hospodařit, by bylo téměř vyloučené. Z hlediska fauny by ale největším rizikem byla skutečnost, že ádivásíjská půda těsně sousedí s přírodními rezervacemi. Ádivásíové jsou chudí; to, že přijmou nabídku pytláků k různé míře participování na pytláckých loveckých projektech, nebylo nic vzácného ani před přijetím zákona, kdy jimi obývaná půda patřila státu. Nyní se bdění nad podobnými aktivitami, tedy např. nad tím, jaké lidi či jaké zbraně ádivásíové ve svých vesnicích přechodně schovávají, stalo prakticky vyloučeným. Jediná naděje pro ohrožené rezervace tak spočívá v projektu, který v Indii existuje již od roku 1988; jeho působení a dopad je ale mnohem pomalejší a méně pádné či „úderné“ než aktivity iniciované a podporované vládou.

Tento projekt odstartovalo v roce 1988 založení Ranthamborské organizace. Ačkoli zdánlivě pouze lokálního významu (její úlohou bylo spolupracovat s místními občanskými komunitami při ochraně volně žijících živočichů Rathnamborského národního parku), poukazovala na zcela nový přístup v ochraně indické fauny. Jedním z jejích zakládajících členů byl mimo jiné právě Válmík Thapar. Inovativní přístup projektu spočíval v motivování místních obyvatel k tomu, aby přijali otázku ochrany fauny za svou, což se ukázalo jako způsob daleko efektivnější než rozmanitá opatření přijatá vyššími správními celky (vládní hlídky proti pytlákům a podobně). Vše má nicméně svá úskalí: vzhledem k tomu, jak rozlehlý indický subkontinent je a jak naprostý zvrát v situaci nějakého parku mohou způsobit vnější lokální okolnosti (např. guerrilové bojůvky v Ásámu přispěly v roce 2003 k téměř naprostému

vyhubení populace tygrů v národním parku Manas), je metoda navazující na cíle Ranthamborské organizace často krátkoruká, a tváří tvář silně motivovaným, dobře organizovaným pytláckým skupinám bezmocná.

Ekologičtí aktivisté Thaparova směru proto s napětím a obavami sledují vývoj událostí po přijetí ominózního Zákona o kmenech; k němuž se ale v tuto chvíli nic konkrétnějšího ještě říci nedá. Pnutí, jež přijetí zákona doprovázela, však ilustrují fenomén charakteristický pro indickou ochranu fauny již od dob jejích pionýrů Freda W. Championa a Jima Corbetta. Je roztržštěná; a dělí se více méně na dvě skupiny: první skupina si myslí, že fauna se dá chránit v souladu se zájmy lidí, tedy např. těžařskými aktivitami či návratem ádivásů k tradičnímu způsobu života (Fred W. Champion, současná ekofeministka fyzička Vandana Šiva, Rájív Gándhí – abych jmenovala jen ty nejvýznamnější); druhá skupina je přesvědčena o tom, že zájmy zvířat lze naplno obhajovat pouze mimo sféru zájmů lidí (k této frakci lze připočíst Indiru Gándhí, Jima Corbetta, Edwarda Stebbinga a Válmíka Thapara). Tristním faktem je, že kdykoliv nabyla vrchu názorová platforma zastánců „mírového soužití lidí a zvířat“, došlo k významnému úbytku fauny; taková situace panuje právě v Indii těchto dnů – s jedním citelným rozdílem oproti předchozím takovým momentům: stav indické fauny je nejtragičtější, co kdy byl, alespoň posuzujeme-li vše optikou stavů vrcholku potravního řetězce – velkých šelem, dále stavů tlustokožců, dále stavu potenciálních biotopů vhodných k reintrodukcii živočichů odchovaných v umělých odchovech (stav řek versus gaviálové a ganžští krokodýli). Bude-li tato éra trvat delší dobu, je poprvé v dějinách silná naděje, že by se mohly začít naplňovat apokalyptické vize predikované předními zoology (Schaller; v českém prostředí např. Veselovský, v Indii např. Thapar) v průběhu 20. století, totiž že bychom mohli být svědky např. vyhubení bengálského tygra ve volné přírodě. Byť takováto temná věštba (s malou nadsázkou) odporuje všem slušným zásadám indického dramatu⁴²¹, v rámci této práce a pro nemožnost nahlédnout budoucnost nezbyvá, než opustit příběh indické fauny právě v tomto bodě a napjatě očekávat následující vývoj.

⁴²¹ Viz nejstarší dochovaná indická učebnice dramatiky, Bharatova *Nátjašástra*, podle které byla dramata se špatným koncem zapovězena, tudíž často v posledním dějství vstávali z mrtvých zabítí bojovníci atp.

10 Závěr

Cílem předchozích řádků bylo ukázat především to, že diskursy spojené se zvířaty nelze vnímat a chápat odděleně od zvrátů (a to jak těch na bázi kolektivního vědomí, tak oněch historických, přičemž ty i ony se navzájem podmiňují) probíhajících v lidské společnosti. Bylo-li něco takového alespoň do určité míry myslitelné před průmyslovou revolucí, kdy technické možnosti člověka omezovaly jeho rozpínavost a reálné šance dostat živočichy, synekdochicky zastupující a reprezentující přírodu, cele pod lidskou kontrolu, tento jediný inhibitor s technickým rozmachem pozdního 18. a celého 19. století definitivně zmizel. Byť by se na první pohled mohlo zdát, že v Evropě devatenáctého století se dřívější „nemilosrdné“ (ve skutečnosti spíše „lhostejné“, což zvířatům ponechávalo neskonale větší díl jakési autonomie) postoje vůči živočichům změnilo „k lepšímu“, jak jsou ostatně tyto proměny často prezentovány (a toto „lepší“ je dokládáno vznikem sdružení typu londýnské RSPCA, Společnosti proti krutostem páchaným na zvířatech, či antivivisekčního hnutí), zůstává otázkou, co je zde vlastně oním „lepším“? Specifikem lidsko – zvířecí vazby je, na rozdíl od jiných kruciálních vazeb (tedy těch, které člověk navazuje se svými spolulidmi), že živočichové mají mnohem omezenější možnost zaujmout k danému tématu nějaký jasně deklarovaný postoj. Nijak to ale neuměňuje to, že z jiných indikátorů než je verbální sdělení můžeme odečíst přinejmenším jejich preference krystalicky jasně. K pochopení toho, že kupříkladu živočichové chovaní v zoo by si nikdy život na očích davů lidí dobrovolně nezvolili, nepotřebujeme, aby nám o tom sloni a zebry sepsali knihy. Rozkryjeme-li pak „novodobé zvířecí mýty“ tím, že se na ně pokusíme podívat jinak, než jak jsou nám servírovány, okamžitě vyvstává ambivalentní povaha téměř všech lidsko – zvířecích vztahů. Nebyl by například vznik antivivisekčního hnutí zbytečným, nestala-li by se v téže fázi dějin vivisekce na zvířatech běžnou praktikou? A dále: ačkoliv antivivisekční hnutí vzniklo (tak jako RSCPA) již v polovině 19. století, nedochází tomu navzdory k vivisekci, jež je ostatně „krutostí páchanou na zvířatech“ par excellence, zcela rutinně až do dnešních dnů? O jaký typ zážitku nám jde při návštěvě zoologické zahrady? Chceme při ní skutečně poznat nějakého živočicha? Lze poznat takové množství zvířat za několik málo hodin, v takto podivném aranžmá, a to i v případě, že bychom tento „výzkum“ provedli několikrát do roka? Co si do exotických živočichů projikujeme, sledujeme-li je v pořadech kabelových televizí? Jsou evidentně přinejmenším tak „blízko“ (totiž: až v našem obýváku), a možná i „tak roztomilí“, jako náš pes, a jejich vztahy možná dokonce, přinejmenším prizmatem televizí servírovaných pořadů, a to nejen animovaných pohádek pro děti, ale zcela vážně míněných dokumentárních

snímků mnohdy připomínají třeba milostné romance – přinejmenším slovní pseudodramatický oblouk doprovodné narace k této filmové metráži z divočiny nám tyto domněnky jen potvrzuje⁴²². Byť je to nepochybně poprvé v dějinách, kdy má – právě díky televizím- tak velké množství lidí možnost seznámit se na vlastní oči s tak širokou škálou nejrůznějších živočichů, povaha tohoto poznání zůstává, především díky uměle navozenému pocitu blízkosti až familiarity, opět rozporuplná.

Obdobnou šifrovací mřížku jako v případě zoologických zahrad či mnohých dokumentárních pořadů o fauně můžeme, nyní již poučeně, aplikovat na rozmanité jiné činnosti související se živočichy a prezentované zvykle buďto jako „neškodné“, anebo dokonce dbající o jejich „dobro“, neboť jak jinak je předkládán kupříkladu obraz myslivectví a lovu v soudobých západních společnostech? Poté, co jsme dekonstruovali alespoň některé lidské motivy přítomné v lovu a v lidském postoji vůči lovenému živočichovi, potažmo v lovech příslušníků soudobé západní společnosti, náhle se nezdá tak nezbytným např. to, aby stavy spárkaté zvěře v lesích svým svérázným způsobem regulovali hajní. Chápeme teď ale mnohem jasněji, co stojí v pozadí námitek majority proti tomu, aby podobnou funkci vykonávali přinejmenším stejně dobře potenciální reintrodukovaní predátoři.

Až do 70. let dvacátého století bývalo zvykem prezentovat moderní dějiny a s nimi spojené změny jako lineární pokrok a proměnu k lepšímu. Je krajním paradoxem, že tato tendence je nejčastějším modelem také pro to, jak nahlížet lidské vztahování se ke zvířatům, ale také, což předkládaná disertační práce ponechává stranou, poznání se zvířaty spojené. Příslušní odborníci by však mohli potvrdit, že pro současné zoology již není pokud možno vyčerpávající znalost taxonomie samozřejmostí. Tomu navzdory, i současné pojetí živočichů jako čehosi zredukovaného „na genom“ bývá chápáno spíše jako „pokrok vědy“, než jako třeba úpadek či omezenost. Za další typický příklad fenoménu metanarace o kontinuálním pokroku pak mohou opět sloužit zoologické zahrady: prezentovány těmi, kdo s nimi (dnes) mají co do činění, dozvíme se se železnou pravidelností o „nevyhovujících barbarských menažeriích 18. a 19. století“ – a o tom, že s dnešními moderními zahradami, dbajícími více o potřeby vystavovaných zvířat, nesnesou srovnání. Nikdo ze zainteresovaných ale

⁴²² namátkově lze citovat úryvek z narace doprovázející vítězný snímek benátského festivalu dokumentárních filmů s přírodovědnou tematikou z roku 1997 „*The Giant Octopus*“, kde se mimo jiné praví: „...a murění samec XY vplouvá pod útes, kde na něj již čeká jeho čokoládově hnědá družka.“ – přičemž ale při sledování filmu pozornému oku neujde, že útesy byly dva a každá z murén byla natáčena na jiném místě, a že o zachování faktů tak, jak se stala, zde tedy asi nešlo.

nezpochybňuje samotnou nezbytnost zahrad, byť, šlo-li by skutečně o záchranu fauny planety (což je poslední a urputně pěstovaný explikační příběh zdůvodnění existence zahrad), nabízely by se metody mnohem efektivnější (např. budování koridorů umožňujících migraci mezi jednotlivými národními parky, ponechání území alespoň některých parků „ladem“ a jejich naprosté uzavření návštěvám člověka, apod.).

Poněkud nové světlo na problematiku živočichů nahlížených z více či méně, ale vždy výhradně antropocentrických pozic vrhá případ Británie ovlivněné Indie. Obraz, který si můžeme vytvořit na základě sledování dějů souvisejících s faunou v tomto, původně názorově velmi odlišném světě, ale vlastně pouze potvrzuje jakousi zákonitost všeho, co v lidsko – zvířecích vztazích způsobila průmyslová revoluce v Evropě. Ačkoliv „teoretická východiska“ panující v Indii před „nástupem rádže“ (tedy příchodem Britů), jež vůči živému stvoření zaujímaly - v Indii autochtonní - hinduismus a animismus, se od původních evropských, tedy křesťanských výchozích pozic lišila diametrálně, současný stav a vývojová fáze v mnohém připomínají Evropu v době průmyslové revoluce. Postoj hinduistů k reálným (tedy ne-mytologickým či nějakým podobným) živočichům mohl oscilovat od „uctivé lhostejnosti“ až po „neangažovanou adoraci“, vždy v něm absentoval křesťanský pocit „pána tvorstva“ (inkarnace do živočicha je sice vnímána jako nižší, ale v rámci „mizérie“ koloběhu životů jsou všichni stejně jaksi „na stejné lodi“). V rámci animismů byla totemová zvířata uctívána, s těmi několika chovanými coby mazlíčci bylo nakládáno jako s dětmi, a vůči těm ostatním panovala bážlivá úcta a respekt, manifestující se vždy, když živočichové byli loveni nebo jinak užíváni. Toto vše se díky jevům doprovázejícím a následujícím britskou místovládou diametrálně změnilo.

Kombinace několika faktorů, provázejících dobu britského panství a dobu po ní (výstavba husté železniční sítě vedoucí k bezprecedentní deforestaci; zavedení lovu, jenž se u společenských špiček domácího obyvatelstva ujal coby cargo a pro cizinu jeho etablování učinilo z Indie nevídanou destinaci loveckých safari; obrovský progres střelných zbraní a jejich rozšíření – spolu s rozmachem motorismu; postkoloniální budovatelská vize vytvoření vyspělé moderní společnosti Javáharlála Néhrúa a s ní spojená výstavba gigantických přehrad, způsobujících nejen další deforestaci, ale rozsáhlé proměny ekosystému na velice rozlehlých územích) přivedly faunu indického subkontinentu do stavu, v němž se velké šelmy Evropy (vlci, medvědi) nalézaly v 19. století a z nějž, zdá se, není cesty zpět. Ukázalo se, že ona umírněnost – a v ještě větší míře neangažovanost, jež je především hinduistické majoritě v záležitostech zvířat vlastní, je modelem plně funkčním a „maně konzervátorským“ pouze pro „neolitický“ stav věcí, panující před dobou vrcholného rádže a moderní indickou historií

(od 1947 výše) V jakékoliv jiné konstelaci ale takové kolektivní vnitřní vyladění (pochopitelně spolu s četnými jinými faktory, jakými jsou lidská chudoba či analfabetismus) situaci spíše zhoršuje.

Závěrem lze konstatovat, že v průběhu posledních dvou staletí se vztah ke zvířatům (pojme-li jej obecně bez rozlišování různých valérů a možností takovéto vazby) proměnil zcela radikálně. Neoddiskutovatelným faktem zůstává, že historicky bezprecedentně velké množství živočišných druhů bylo vtaženo do užšího, intimnějšího a citového kontaktu s lidmi a moderní kulturou vůbec; rozmanité proudy sociálních změn vnesly řadu průmyslových, koncepčních a emocionálních změn také do našeho zacházení se zvířaty. Kategorická hranice mezi lidmi a ostatními živočichy, tak zaníceně obhajovaná v době moderní jako její výdobytek, je dnes pro nakládání s některými zvířaty významně zpochybněna, rozostřena až setřena (domácí mazlíčci a částečně původně divoce žijící fauna, zachycená televizními pořady či internovaná v zoologických zahradách). Na druhé straně se pomyslné nůžky možností, jak rozdílně lze živočichy chápat v rámci jediné epochy, rozevřely asi nejvíce co kdy, neboť právě na pozadí vrcholné konjunktury chovu domácích mazlíčků vynikají kupříkladu velkochovy „živočišné produkce“ coby ambivalence až surreálná. Tento druhý možný modus vypovídá o naší době jako o epoše bezpříkladně otupělé – byť jsou veškerá fakta veřejnosti více či méně známa, je stav věcí trpěn a nepůsobí jako alarmující. To samé se dá říci o stoismu, s nímž je dnes pozorován již několik desetiletí prorokovaný zánik některých velkých a emblematických savců (tygr bengálský, panda velká) a jež se zdá děsivými kasuistikami minulosti (madagaskarský pták dodo jako symbol všech podobných) zcela nedotčen.

Hlavním úkolem této práce pak byla sumarizace všech těchto dějů a jejich zasazení do historických souvislostí, s vypíchnutím jak některých pozoruhodných repetit v člověkově nakládání s faunou, tak zásadních proměn, jež tato vazba naznačila.

Summary (Abstract)

This paper deals with various aspects of human- animal relationship: biological, psychological and sociological; but also with the fact how deep and thorough impact can political events have on the paradigm pointed towards animals. Here, these are depicted on significant fields of human - animal interactions of modern times, for example zoological gardens, petkeeping, changing ways of hunting, and also within some more obscure phenomena, such as animal abuse in laboratory research and in „meat plants“. I also try to trace the roots of the approach that people of modern time Europe perform towards animals, and I do the same for India.

The writing is divided into two parts, each one containing four chapters.

The part No. I. – *The man and the animal in Euro-American cultural context* - describes the turbulent changes the human – animal relationship underwent during the era of Enlightenment, and tries to explain why it was so. Animals have enjoyed a widespread interest since times immemorial, but have hardly ever been perceived from the tabula rasa point of view. On the contrary, they have often been seen through the prisma of human sociology, serving as the immense field of manifold human projections. As such, they have figured in copious kinds of modern „myths“, being it myths of ritual or otherwise „fictive“ cleanliness, or being it more elaborate kind of projections like animals serving as triumphant symbols of colonial dominance. Before the industrial revolution, the nature as a whole and animals as its representations were entities worth of respect and time to time even granaries of fear to people, which secondarily lead to some kind of „autonomy“ for these non-human beings. This perspective changed dramatically after the industrial revolution. Suddenly, animals lost their statut of beings sui juris, which was accompanied by a good deal of seemingly affirmative, but intrinsically ambivalent epiphenomena such as the uprise of veterinary medicine, antivivisection movement, modern zoology with all its invasive methods of research, etc. The country that gave the lead to the most of these changes was colonial England.

The part No. II. – *The man and the animal in colonial and post-colonial India* – deals with the same kind of phenomena performed on a culturally completely different base. Until nowadays, India has been deeply influenced by doctrines imposed by Hinduism. Among them, the most significant has been the rule of non – violence towards living beings, famed widely by late Mahátmá Gándhí, but practiced in the country for times immemorial. This non

– invasive approach, together with the otherwise „neolithic“ conditions in which the country was before subdued to Britain, led to a spontaneously regardful way of dealing with fauna. On the other hand, people of India were much more indifferent to animals compared to Europeans. We find almost no trace of curiosity to understand better the animal kingdom, neither figures anything like zoology among sciences traditionally performed in India (grammar, astrology, astronomy, to name just a few of them). All this was to change dramatically in the second part of the nineteenth century. Mahárájas, destituted of their power to rule, started to join hunts enormously as a surrogate activity; at the same time, the bloom and influence of European educational system included naturally zoology as well. As a result, India witnessed the rise of authentic zoological schools in 1930, but also the unprecedented decline of fauna. All these trends continued with changing intensity until nowadays.

The main goal of this thesis is then to point out the role that animals have played in cultures of Europe and India and to try to clear up some prominent sociological and psychological mechanisms that determine the character of human – animal bonds.

Shrnutí (Abstrakt)

Předkládaná práce se zabývá proměnou, již prošly lidsko – zvířecí vztahy v průběhu 19. a 20. století. Zkoumá, jaké psychologické a sociologické motivy jsou hybateli lidských aliancí k mimo – lidským živým bytostem. Metody užitá k dekonstrukci „mýtů“ vytvořených moderní a postmoderní euroamerickou společností k fenoménům jako zoologické zahradnictví, lov, a bezprecedentně rozšířené držení domácích živočichů v roli tzv. domácích mazlíčků, se pohybují v intencích oboru, vzniklého koncem 70. let v anglosaském světě, tzv. *antropozoologie*.

Práce je členěna do dvou částí, přičemž každá z nich obsahuje čtyři kapitoly.

První část - *Člověk a zvíře v euroamerickém kulturním prostoru* – popisuje turbulentní posuny, jimiž vnímání zvířat prošlo v době osvícenství, a to, jak je dále transformovaly děje spojené s průmyslovou revolucí – např. urbanizace. Zatímco před průmyslovou revolucí byli živočichové, zčásti také proto, že znalosti o nich a o způsobu jejich života byly poměrně vágní a zkreslené, bytostmi značně autonomními (kvintesencí toho byl fakt, že požívali statusu právní subjektivity), v druhé polovině osmnáctého století se vše změnilo. Od této chvíle byla zvířata vtahována do mnohem užších vazeb s člověkem, což vedlo na jedné straně k jejich obšírnému zkoumání, k nebývalému rozmachu různých odvětví zoologie, dále k jejich mnohem rafinovanějšímu „zneužívání“, a na druhé straně k velice komplexní ochraně. Poslední dva zmíněné procesy progradovaly přibližně do sedmdesátých let dvacátého století, až do tzv. „zelené revoluce“, jež vnímání živočichů a lidského nakládání s nimi opět podstatným způsobem proměnila. V práci sledujeme tyto změny se zvláštním důrazem na období kolonialismu a na roli exotických živočichů coby triumfálních symbolů koloniální dominance. Většina kasuistik je převzata z prostoru Velké Británie, jež byla mocností, kde se stěžejní děje ovlivňující paradigmatu vnímání živočichů a nakládání s nimi v té době rekrutovaly.

Druhá část práce - *Člověk a zvíře v koloniální a postkoloniální Indii* – mapuje podobný typ fenoménů jako část první, ale pro zemi, jejíž uspořádání bylo od počátků zcela odlišné než v původně křesťanské Evropě. Indický přístup k živočichům byl vždy maximální měrou formován premisami hinduismu a maximami jeho stěžejního pilíře, totiž karmanového zákona

(zjednodušeně řečeno, víra v reinkarnaci, koloběh životů a to, jak činy v jednom zrození ovlivňují zrození následující). Na druhou stranu zde téměř úplně absentoval zájem o poznání živočichů jako fyzických a reálných bytostí; ostatně nic takového jako biologie mezi tradičními indickými vědami nikdy nefigurovalo. Po příchodu Britů na subkontinent byla dalším, osudy místní fauny zásadním způsobem ovlivňujícím faktorem skutečnost, že Indie byla v roli porobeného národa, tím pádem spíše přejímala zvyky a náhledy koloniálních vládců, než aby tomu bylo naopak. V době získání nezávislosti roku 1947 již byly diskursy toho, jak se stavět k fauně, zakořeněny příliš silně, než aby bylo možné cokoliv jiného, než v nich pokračovat.

Hlavním cílem této práce bylo ukázat na dvou kulturně velmi odlišných geografických okruzích (tedy na euroamerické civilizaci představované zde především Británií, a Indií coby jejím pandánu), jak prisma lidské sociologie ovlivňuje lidské nakládání se zvířaty a to, jak je nahlížíme; jaké psychologické mechanismy nastupují v lidsko – zvířecí interakci, zejména té, jež je pro člověka z morálních či jiných důvodů problematická; jak člověka v jeho vztahování se k živočichům determinuje jeho státní a kulturní příslušnost (tedy např. to, že je občanem koloniální mocnosti, nebo naopak porobeného národa) a jak jeho vztahování se ke zvířatům determinuje jeho náboženství, pohlaví a podobné distinkční rysy.

Bibliografie:

1. The Bulldog. *Ladies' Kennel Journal*, vol. 4, 1896, 5, pp. 322 – 331.
2. Adamson, G.: *My Life with Pride and Joy*. London: Collins Harvill 1986 (česky *Můj život s Joy*. Praha: Panorama 1992).
3. Alí, S., Ripley, S. D.: *Handbook of the Birds of India and Pakistan* (Vols. 1 – 10), New Delhi: Oxford University Press 1964 – 1974.
4. Alí, S.: *The Fall of a Sparrow*. New Delhi: Oxford University Press 1985.
5. Allen, D. A.: *The Naturalist in Britain: A Social History*. Harmondsworth, Middlesex: Penguin Books 1978.
6. Anderson, K.: *Nine Man-Eaters and One Rogue*. London: Allan and Unwinn 1954 (česky *Čtyři lidožrouti a jeden medvěd darebák*. Praha: Orbis 1968).
7. *Annual Report of RSPCA*, London 1839.
8. *Annual Report of RSPCA*, London 1840.
9. Ansel, A.: *An Autobiography*. Boston: Little, Brown and Co. 1983.
10. Antonín, L.: *Bestiář. Bájná zvířata, živlové bytosti, monstra, obludy a nestvůry v knižní ilustraci konce středověké Evropy*. Praha: Půdorys 2003.
11. Arluke, A.: Sacrificial Symbolism in Animal Experimentation: Object or Pet. *Anthrozoos*, 3, 1988, pp. 230 – 241.
12. Arnold, D., Guha, R.: *Nature, Culture, Imperialism. Essays on the Environmental History of South Asia*. New Delhi: Oxford University Press 1995.
13. Assolant, A.: *Aventures merveilleuses mais authentiques du capitaine Corcoran*. Paris 1867 (první české vydání pak v překladu Františka Faustina *Hrdinný kapitán Korkorán*. Praha: Josef. R. Vilímek 1903).
14. Avasthí, R.: *Květy džungle*. Praha: Odeon 1987.
15. Barzdo, Berger, J., Rawlence, Ch., et al.: *Zoos*. London: Institute of Contemporary Arts 1982.
16. Beck, A. M.: Animals in the City. In: Katcher, A. H. & Beck, A. M. (eds.), *New Perspectives on Our Lives with Companion Animals*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press 1983, pp. 238 - 252.
17. Benton, T.: *Natural Relations: Ecology, Animal Rights and Social Justice*. London: Verso 1993.
18. Bergeron, Bibo (režie), *Shark Tale*, Dreamworks, USA 2004.

19. Berman, M.: *The Reenchantment of the World*. Ithaca, NY: Cornell University Press 1981.
20. Blixen, K.: *Out of Africa*. London 1937.
21. Bodding, P. O.: *Studies in Santal Medicine and Connected Folklore*. Kolkata: The Asiatic Society 1986.
22. Bölsche, W.: *Život lásky v přírodě*. Praha: Jos. R. Vilímek 1935.
23. Bostock, Stephen St. C.: *Zoos and Animal Rights*. London: Routledge 1993.
24. Brander, D. A. A.: *Journal of the Bombay Natural History Society*. vol. 36, Bombay 1933.
25. Briggs, J.: *Never in Anger: Portrait of an Eskimo Family*. Cambridge, MA: Harvard University Press 1970.
26. Cartmill, M.: *View to a Death in the Morning*. Cambridge: Harvard University Press 1993.
27. Corbett, J., Morris, R. C., Jafry, H. A.: *Editorial. Indian Wildlife Conference*, Bombay: BNHS 1935.
28. Corbett, J.: *Jungle Lore*. Oxford: Oxford University Press 1953.
29. Corbett, J.: *Man Eaters of Kumaon*. Delhi: Oxford University Press 1944.
30. Corbett, J.: *My India*. New Delhi: Oxford University Press 1952.
31. Corning, H. (ed.): *Audubon, J. J.: The Journal of James Audubon Made During His Trip to New Orleans in 1820 – 21*. Massachusetts: Cambridge Business Historical Society 1929.
32. Dahles, H.: *Game Killing and Killing Games: An Anthropologist Looking at Hunting in a Modern Society*, PSYETA, 1, 1, 1993 (www.psyeta.org/sa/sa1.2/dahles.html).
33. Dahles, H.: *Mannen in het groen. De wereld van de jacht in Nederland*. Nijmegen: Sun 1990.
34. Spradley, J.: *The Ethnographic Interview*. London: Holt, Rinehart and Winston 1979.
35. Douglas, M.: *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. London: Routledge 1966.
36. Driscoll, J. W.: *Attitudes toward Animals: Species Ratings*. In: PSYETA, Vol. 3 No. 2, 1995.
37. Drummond, W. H.: *The Rights of Animals, and Man's Obligation to Treat Them with Humanity*. London: John Mardon 1838.
38. Eden, F.: *Indian Journey 1837 – 1838*. London: Routledge 1988.
39. Ezard, J.: Getting Meat's Image of the Hook. *Guardian*, 30. November 1984, p. 22.

40. Filipský, J.: *Encyklopedie indické mytologie – postavy indických bájí a letopisů*. Praha: Libri 1998.
41. Firmage, E.: Zoology (Fauna). In: *The Anchor Bible Dictionary*. IV, pp. 1109 – 1167, New York 1992.
42. Fox, M. W.: *Inhumane Society: The American Way of Exploiting Animals*. New York: St. Martin's 1990.
43. Franklin, A. S.: „On Fox Hunting and Angling: Norbert Elias and the Sportisation Process“, *Journal of Historical Sociology*, 9 (4): 432 – 56.
44. Franklin, A. S.: Australian Hunting and Angling Sports and the Changing Nature of Human – Animal Relations in Australia. *Australian and New Zealand Journal of Sociology*, 32 (3): 39 – 56.
45. Franklin, A.: *Animals and Modern Cultures. A Sociology of Human – Animal Relations in Modernity*. London: Sage Publications 1999.
46. Frazer, J.: *The Golden Bough*. London: Macmillan & Co. 1960 (česky: Zlatá ratolest, Praha: Mladá fronta 1994).
47. Fudge, E.: A Left – Handed Blow: Writing the History of Animals. In: Rothfels, N. (ed.): *Representing Animals*. Bloomington: Indiana University Press 2002, pp. 3 - 6.
48. Fuller, T.: *The Holy State*. 2nd ed., Cambridge 1648.
49. Gálová, Z.: Šimpanz Sherley už si nevydělá. *Lidové noviny*, 18. 12. 2004, p. 19.
50. Gándhí, Indira: *Safeguarding Environment*. New Delhi: New Age 1984.
51. *Great White Shark: Truth behind the Legend*. National Geographic Society film, 2000.
52. Hagenbeck, C.: *O zvířatech a lidech*. Praha: Orbis 1972.
53. Hancock, D.: *So Long, Old Zoo*. *BBC Wildlife*, June 1991.
54. Harrison, B.: *Animals and the State*. In: *Peaceable Kingdom: Stability and Change in Modern Britain*, Oxford: Clarendon Press 1982.
55. Hart-Davis, D.: *Audubon's Elephant*. London: Weidenfeld and Nicolson 2003.
56. Harwood, D.: *Love for Animals and How It Developed in Great Britain*. New York: Columbia University 1928.
57. Helps, A.: *Some Talk about Animals and Their Masters*. London: Stranhan 1872.
58. Henriksen, G.: *Hunters in Barrens: The Naskapi on the Edge of the White Man's World*. St. Johns: Institute of Social and Economic Research, Memorial University of Newfoundland 1973.

59. Savishinsky, J. S.: Pet Ideas: the Domestication of Animals, Human Behaviour, and Human Emotions. In: Katcher , A. H. & Beck, A. M. (eds.): *New Perspectives on Our Lives with Companion Animals*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press 1983.
60. Hernandez, F.: *Historiae animalium et mineralium Nova Hispaniae*. Rome 1651.
61. Herzog, H.: The Moral Status of Mice. *American Psychologist*, 43, 1991, pp. 473 – 4.
62. Hone, W.: *The Every – Day Book and Table Book*. London: T. Tegg 1835.
63. Hummel, R.: *Hunting and Fishing for Sport: Commerce, Controversy, Popular Culture*. Bowling Green: Bowling Green State University Popular Press 1994.
64. Ingold, T.: *From Trust to Domination: an Alternative History of Human - Animal Relations*. In: Manning, A. & Serpell, J. A. (eds.): *Animals and Human Society, Changing Perspectives*. London: Routledge 1994.
65. Ingold, T.: *Hunters, Pastoralists and Ranchers*. Oxford: Cambridge University Press 1980.
66. Ingold, T.: *What Is An Animal?* London: Unwin Hyman 1988.
67. Jamieson, D.: Against Zoos In: Singer, P. (ed.): *In Defence of Animals*. Oxford: Blackwell 1985, pp. 108 – 117.
68. Janda, J.: *Ptačí profily. O životě ptáků volných i zajatých*. Praha: Josef Rašín (s. d.).
69. Jesse, E.: *Gleanings in Natural History*. Third and Last Series, London: John Murray 1835.
70. Johnson, P.: *The Birth of the Modern - World Society 1815 – 1830*. London: Weidenfeld and Nicolson 1991 (česky *Zrození moderní doby*. Praha: Academia 1998).
71. Kala, D. C.: *Jim Corbett of Kumaon*. Delhi: Ravi Dayal Publisher 1979.
72. Kelly, J.: Did Women Have a Renaissance? In: Bridenthal, R., Koontz, C. (eds.): *Becoming visible: Women in European History*. 2nd ed., Boston: Houghton 1987, pp. 175 – 201.
73. Kipling, Lockwood John: *Beast and Man in India*. London: Macmillan and Company 1892.
74. Kipling, R.: *The Jungle Book*. (s. l.) 1894 (první české vydání v překladu Pavly Moudré *Kniha džunglí*. Praha: Edvard Beaufort 1899).
75. Koestler, A.: *Reflections on Hanging*. London: Victor Gollancz 1956.
76. Kohák, E.: *P. S.: Psové*. Praha 1993.
77. Kohák, E.: *Zelená svatozář. Kapitoly z ekologické etiky*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON) 2000.
78. Komárek, S.: *Dějiny biologického myšlení*. Praha: Vesmír 1997.

79. Komárek, S.: *Hlavou dolů*. Praha: Vesmír 1999.
80. Komárek, S.: *Příroda a kultura*. Praha: Vesmír 2000.
81. Komárek, S.: *Spasení těla: moc, nemoc a psychosomatika*. Praha: Mladá fronta 2005.
82. Kraft, H.: *Tabu – Magie und soziale Wirklichkeit*. Düsseldorf: Patmos 2004 (Kraft, H.: *Tabu*. Praha: Mladá fronta 2006).
83. Kruuk, H.: *Niko's Nature. A life of Niko Tinbergen and His Science of Animal Behaviour*. New York: Oxford University Press 2003.
84. Lankester, E.: *The Uses of Animals in Relation to the Industry of Man*, (vol. 1.): 1860.
85. Lansbury, C.: *The Old Brown Dog: Women, Workers and Vivisection in Edwardian England*. Madison: University of Wisconsin Press 1985.
86. Lapierre, D., Moro, J.: *It Was Five Past Midnight in Bhopal*. Delhi: Full Circle Publishing 2001.
87. Lévi-Strauss, C.: *Le Cru et le Cuit*. Paris: Gallimard 1964.
88. Lewis, M. L.: *Inventing Global Ecology: Tracking the Biodiversity Ideal in India 1945 – 1997*. New Delhi: Orient Longman 2003.
89. Lopez, B. H.: *Of Wolves and Man*. New York: Scribner's Sons 1978.
90. Lorenz, K.: *So kam der Mensch auf den Hund*. München: Deutschen Taschenbuch Verlag 1983.
91. Maccoby, H.: *The Sacred Executioner*. London: Thames & Hudson 1982.
92. Mack, A. (ed.): *In the Company of Animals*. New York: Social Research 1995.
93. Malamud, R.: *Reading Zoos: Representations of Animals and Captivity*. New York: New York University Press 1998.
94. Malcomson, R., Mastoris, S.: *The English Pig: A History*. London: Hambledon 1998.
95. Mangum, T.: Dog Years, Human Fears. In: Rothfels, N. (ed.): *Representing Animals*. Bloomington: Indiana University Press 2002.
96. Maple, T., Archibald, E.: *Zoo Man: Inside the Zoo Revolution*. Atlanta: GA – Longstreet P 1993.
97. Maple, T., Archibald, E.: *Zoo Man: Inside the Zoo Revolution*. Atlanta: GA Longstreet P 1993.
98. Martel, Y.: *Life of Pi*. Toronto: Vintage 2001.
99. Marvin, G., Mullan, B.: *Zoo Culture*. London: Weidenfeld and Nicolson 1987.
100. Menu and Food at the Hunt of the Prince of Wales – H. R. H. *The Prince of Wales' Sport in India*, London 1925.
101. Midgely, M.: *Beast and Man*. Ithaca, NY: Cornell University Press 1979.

102. Midgely, M.: Bridge-Building at last. In: Manning, A., Serpell, J. (eds.): *Animals and Human Society*. London: Routledge 1994.
103. Miltner, V.: *Indie má jméno Bhárat*. Praha: Panorama 1978.
104. Miltner, V.: *Lékařství staré Indie*. Praha: Avicenum 1986.
105. Misra, R.: *Draught Animals, Other Means of Transport and Agriculture in Rural India*. Calcutta: Anthropological Survey of India 1996.
106. Mode, H.: *Fabeltiere und Dämonen. Die phantastische Welt der Mischwesen*. Leipzig: Gert Wunderlich 1973.
107. Mullan, B., Marwin, G.: *Zoo Culture*. London: Weidenfeld and Nicolson 1987.
108. Munthe, A.: *The Story of San Michele*. London: John Murray 1929.
109. Nováková, H.: Indické ženy (i muži) v boji za oddžunglenou a odygřenou přírodu. *Kulturní týdeník A2*, 4, 29. 3. 2007.
110. Obelkevich, J.: *Religion and Rural Society*. Oxford: Oxford University Press 1976.
111. Ortega y Gasset, J.: *Mediations on Hunting*. London: Scribner 1985.
112. Orwell, G.: How the Poor Die (česky: Jak umírají chudí. In: *Úpadek anglické vraždy a jiné eseje*. Praha: Votobia 1995).
113. O'Toole, P.: *When Trumpets Call*. New York: Simon and Schuster 2005.
114. Otto, E.: *Lidožroutka a jiné lovecké příběhy*. Praha: Ústřední dělnické knihkupectví 1917.
115. Papashvily, G. & Papashvily, H.: *Dogs and People*. Philadelphia: J. B. Lippincott 1954.
116. Paulišta, V.: *Příběhy loveckých fotografií*. Vizovice: Nakladatelství Lípa 1999.
117. Paulišta, V.: *Za zvěří kolem světa*. Praha: Státní zemědělské nakladatelství 1985.
118. Phineas, Ch. (pseud.): Household Pets and Urban Alienation. In: *Journal of Social History* 7. 3 (1974), pp. 338-43.
119. „Pravidlo lidského života, jinak Podobienstvie starých mudrcou, z latinské řeči v českou přeložené a obrácené. Kterěžto také Dymnovy a Kelilovy knihy slovú.“, 1528
120. Whitman, W.: *Song of Myself. Leaves of Grass*. (vol. I.) 1855.
121. Prater, S.: *The Book of Indian Animals*. Bombay: BNHS 1933.
122. Preinhaelterová, H.: *Základní kurs bengálštiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1983.
123. Preinhaelterová, H.: *The Break Up of a Joint-Family as Reflected in the Short Stories of Ásapúrna Debí*. Praha: Karolinum 1995.
124. Prišvin, M.: *Sobranije sočiněnij*. Moskva: Gichl 1956.

125. Rangarajan, M.: *India's Wildlife History*. Ranthambore: Permanent Black 2001.
126. Ritvo, H.: *The Animal Estate: The English and Other Creatures in the Victorian Age*. Cambridge: Harvard University Press 1987.
127. Rothfels, Nigel (ed.): *Representing Animals*. Bloomington: Indiana University Press 2002.
128. Benchley, P.: Great White Sharks. *National Geographic*. April 2000, pp. 2 – 29.
129. Russel, W. M. S.: On Misunderstanding Animals. *Universities Federation for Animal Welfare Courier*, 12, 1956.
130. Sabloff, A.: *Reordering the Natural World. Humans and Animals in the City*. Toronto: University of Toronto Press 2001.
131. Sankhala, Kailash: *The Story of the Indian Tiger*. London: Routledge 1978.
132. Sartre, J. – P.: *Les Mots*. Paris: Gallimard 1967.
133. Sax, B.: Animals in Religion. *Society and Animals. Journal of Human – Animal Studies*. Vol. 2, No. 2, 1994, p. 1.
134. Serpell, J., Manning, A. (eds.): *Animals and Human Society – Changing Perspectives*. London: Routledge 1994.
135. Serpell, J.: *In the Company of Animals: A Study of Human – Animal Relationships*. Cambridge: Cambridge University Press 1996 (1st ed. 1986).
136. Serpell, J.: *The Domestic Dog: Its Evolution Behaviour and Interactions with People*. Cambridge: Cambridge University Press 1995.
137. Seton, E. T.: Micka, kočka se smetiště. *Povídky o lidech a zvířatech*. Praha: F. Topič 1915.
138. Sewell, A.: *Black Beauty*. London 1877.
139. Shanklin, E.: Sustenance and Symbol: Anthropological Studies of Domesticated Animals. *Annual Review of Anthropology* 14, 1985, pp. 375 – 403.
140. Schaller, G. B.: *The Deer and the Tiger – A Study of Wildlife in India*. Chicago: The University of Chicago 1967.
141. Schubert – Bredor, J.: Bílá žena Indova. *Hvězda československých paní a dívek*, 1936/3.
142. Singer, P.: *Animal Liberation: A New Ethics for our Treatment of Animals*. New York: New York Review/Random House 1975.
143. Smith, A. Ch.: On the Persecution of Birds and Animals, Unhappily So General in This Country. *Zoologist* 11, 1853, 3, pp. 214 – 233.
144. Stebbing, E. P.: *The Diary of a Sportsman Nationalist in India*. London 1920.

145. Strnad, J., Filipský, J., Holman, J., Vavroušková, S.: *Dějiny Indie*. Praha: Lidové noviny 2003.
146. Terrace, H. S.: *Nim*. New York: Knopf 1979.
147. Tester, K.: *Animals and Society: The Humanity of Animal Rights*. London: Routledge 1992.
148. Thapar, V.: *The Last Tiger: Struggling for Survival*. New Delhi: Oxford University Press 2006.
149. Thomas, K.: *The Man and the Natural World: Changing Attitudes in England 1500 - 1800*, London: Allen Lane 1983.
150. Thomas, R. H.: *The Politics of Hunting*. Aldershot: Gower 1983.
151. Trusler, John: *The Honours of the Table*. 2nd ed., London 1791.
152. Tuan, Y.-F.: *Dominance and Affection: the Making of Pets*. New Haven: Yale University Press 1984.
153. Turner, J.: *Reckoning with the Beast: Animals, Pain and Humanity in Victorian Age*. Baltimore: John Hopkins University Press 1980.
154. Understanding American English. *Mid.Day*. March 24, Calcuta 2003, p. 8.
155. Veselovský, Z., Volf, J., Felix, J.: *Všední den v pražské zoo*. Praha: Albatros 1983.
156. Veselovský, Z.: *Člověk a zvíře*. Praha: Academia 2000.
157. Veselovský, Z.: *Hlasy džungle*. Praha: Orbis 1976.
158. Veselovský, Z.: *Praobyčejná zvířata*. Praha: Mladá fronta 1964.
159. Walker, C.: Where White Steak is Unkosher Pork. *The Times*. 17 December 1984, p. 16.
160. Walsh, J. H.: A Defined Standard of Points for all Breeds of Dogs. *Kennel Gazette* 8, London 1887, p. 242.
161. Watkyns, R.: *Flamma sine Fumo*. 1st ed. 1662, Davies, Paul C. (ed.): London 1968.
162. Williams, R.: Ideas of Nature. In: Benthall, J. (ed.): *Ecology: The Shaping Inquiry*. London: Longman 1972, pp. 146 – 64.
163. Williamson, T.: *Oriental Field Sports*. London 1807.
164. Woloch, I.: *Eighteenth-Century Europe: Tradition and Progress*. New York: Norton 1982.
165. Zahn-Waxler, C., Hollenbeck, B. & Radke-Yarrow, M.: The Origins of Empathy and Altruism. In: Fox, M. W. & Mickey, L. D. (eds.): *Advances in Animal Welfare Science 1984 – 85*, Washington, D. C.: Human Society of the United States 1985, pp. 21 – 39.
166. Zákon č. 114/1992 Sb. O ochraně přírody a krajiny v platném znění.

167. Zákon na ochranu zvířat z roku 1992 (zák. 246/1992 Sb. v platném znění)

Internetové stránky

1. „Co mám rád...“, Dům a zahrada [online]. 2006 [cit. 6.6.2007]. Dostupné z www: <http://daz.garten.cz/texty.php?idc=20060503> .
2. Interview s Billy Arjanem Singhem. „Dudhwa’s Tiger Man“ [online]. 2000 [cit. 6. 6. 2007]. Dostupné z www: <http://www.sanctuaryasia.com/interviews/bilarjsingh.php>.
3. Wikipedia [online encyklopedie]. Heslo „Adivasi“ [cit. 6. 6. 2007]. Dostupné z www: <http://en.wikipedia.org/wiki/Adivasi>.
4. The White House [online]. 2007 [cit. 6. 6. 2007]. Dostupné z www: <http://www.whitehouse.gov/>.
5. Kolesár, M.: „Chovatelství“ [online]. 2007 [cit. 6. 6. 2007]. Dostupné z www: <http://www.ohz.cz/amana/srdce/chovatelstvi.htm>.
6. Webové stránky indického časopisu pro ochranu přírody Sanctuary Asia [online]. 2007 [cit. 6. 6. 2007]. Dostupné z www: <http://www.sanctuaryasia.com> .
7. Webové stránky pojednávající o problematice lidožravých kočkovitých šelem [online]. 2002 [cit. 6. 6. 2007]. Dostupné z www: <http://www.lairweb.org.nz/tiger/maneating6.html> .
8. Wilde, S. J.: Lakweit: Triumphant Aviator – Fearless Adventurer [online]. 1999 [cit. 6. 6. 2007]. Dostupné z www: <http://www.wou.edu/las/socsci/kimjensen/wildepaper.htm>).
9. Keiko, your source for the Environment [online] 2006 [cit. 6. 6. 2007]. Dostupné z www: www.oceanfeatures.org/keiko/keiko_news.asp
10. Wukipedia [online encyklopedie]. Heslo „urbanizace“ 2007 [cit. 6. 6. 2007]. Dostupné z www: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Urbanizace>
11. Worster, D.: John Muir and the Modern Passion for Nature. *Environmental History* 10(1): 8-19, [online]. 2005. [cit. 6. 6. 2007]. Dostupné z www: <http://www.historycooperative.org/journals/eh/10.1/worster.html>

Seznam obrazových příloh:

Obrázek 1: výstavy živočichů s rodokmenem, kočkami počínaje a rozmanitým dobyt看em konče, se těšily nesmírné popularitě od první poloviny 19. století až do druhé světové války.	35
Obrázek 2: S. Raffles, T. Bewick, J. Audubon	38
Obrázek 3: rytiny T. Bewicka	39
Obrázek 4: kolorované kresby J. Audubona	39
Obrázek 5: E. T. Seton, H. D. Thoreau, J. Muir, R. W. Emerson	43
Obrázek 6: J. Muir a T. Roosevelt na procházce, T. Roosevelt na safari	43
Obrázek 7: prasata v zátocě řeky Jamuny.	70
Obrázek 8: lidská vazba na domácí mazlíčky bývá často parodována i postmoderním uměním	98
Obrázek 9: některá psí plemena dlouho sloužila jako statusový symbol, neboť byla tradičně spojována s aristokracií.	99
Obrázek 10: mystické sjednocení člověka s loveným živočichem může nabývat různých forem.	104
Obrázek 11: zdárná adaptace lva na podmínky zoologické zahrady, alespoň podle indického tisku	122
Obrázek 12: fantaskní mísení zvířecího, lidského a božského je patrné jak na hinduistickém pantheonu, tak v teorii karmanového zákona, i ve výstupech indického umění.	139
Obrázek 13: další oblíbenou variantou - a zároveň důkazem toho, že hinduistický zájem o reálné živočichy je spíše okrajový - jsou fantaskní živočichové poskládání z několika skutečných zvířat. Konkrétně zde jde o tzv. Navagundžaru - "zvíře devíti kvalit".	139
Obrázek 14: velká provázanost ádivásů se živočichy je patrna rovněž z jejich výtvarných projevů.	148
Obrázek 15: jedna z prvních fotek volně žijícího indického živočicha - medojed F. W. Championa.	160
Obrázek 16: J. Corbett nad levhartem a tygrem	183
Obrázek 17: S. Alí a S. H. Prater	183